

E-DISERTACIJA

Sabina Halupka-Rešetar

REČENIČNI FOKUS
U ENGLISKOM
I SRPSKOM JEZIKU

Novi Sad, 2011.

Sabina Halupka-Rešetar

REČENIČNI FOKUS U ENGLISKOM I SRPSKOM JEZIKU

NAPOMENA O AUTORSKOM PRAVU:

Nijedan deo ove publikacije ne može se preštampati, reprodukovati ili upotrebiti u bilo kom obliku bez pisanog odobrenja autora, kao nosioca autorskog prava.

COPYRIGHT NOTICE:

No part of this publication may be reprinted, reproduced or utilized in any form without permission in writing from the author, as the holder of the copyright.

Ova monografija proistekla je iz teksta doktorske disertacije, pod naslovom *Strukturna artikulacija fokusa u engleskom i srpskom jeziku: uporedna analiza strukturalnog i generativnog pristupa*, koja je odbranjena na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, dana 10. juna 2009. godine, pred komisijom u sastavu:

- (1) Prof. dr Tvrтко Prćić, mentor, Filozofski fakultet, Novi Sad,
- (2) Prof. dr Biljana Mišić-Ilić, Filozofski fakultet, Niš,
- (3) Prof. dr Milorad Radovanović, Filozofski fakultet, Novi Sad, dopisni član SANU.

Saglasnost za objavljivanje monografije dalo je Nastavno-naučno veće Filozofskog fakulteta, na sednici održanoj dana 18. februara 2011. godine.

REČENIČNI FOKUS U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU

Apstrakt

U ovoj monografiji razmatraju se strukturni načini izražavanja fokusa u engleskom i srpskom jeziku, i to iz perspektive dvaju usmerenja, funkcionalnog i formalnog. Nakon kratkog istorijskog pregleda proučavanja informacijske strukture rečenica u prvom poglavlju, u narednom delu rada prikazuju se razni modeli, i funkcijski, i formalni, koji su u proteklih tridesetak godina predlagani u opisima različitih jezika. Putem testova, u trećem se poglavlju utvrđuju strukturna sredstva kojima posmatrana dva jezika raspoložu u cilju izražavanja fokusa, na osnovu kojih se onda u narednom poglavlju ističu prednosti i nedostaci oba pristupa. Podaci dobijeni u okviru istraživanja upućuju na to da postoji potreba za novom, sveobuhvatnijom analizom slobode reda reči u srpskom jeziku, kao najznačajnijeg načina izražavanja informacionog fokusa. Suština ovog novog pristupa, koja se ogleda, s jedne strane, u poimanju fokusa kao dela leksičke specifikacije pojedinih elemenata, a s druge, u mogućnosti da fonološka forma izgovori bilo koji, ne nužno najviši element višečlanog lanca, izlaže se u petom poglavlju, gde se i proverava primenljivost ovde predložene analize na strukture kojima se u engleskom jeziku najčešće izražava fokus. Šesto, poslednje, poglavlje daje rekapitulaciju svega rečenog i najavljuje perspektive daljeg istraživanja.

Ključne reči: sintaksa, fokus, funkcionalizam, generativizam, pokretljivost strukture.

SENTENTIAL FOCUS IN ENGLISH AND SERBIAN

Abstract

In this monograph, the structural means of focalization in English and Serbian are discussed from the perspective of two approaches: the functional and the formal. After a brief historical overview of approaches to information structure given in Chapter 1, the next part of the book presents various models, both functional and formal, which have been proposed in the description of the information structure of various languages over the past thirty years. In Chapter 3, various tests are used in order to determine the structural means English and Serbian have at their disposal for marking focus. These means then serve as the basis for comparing the two approaches in the next chapter and determining the advantages and disadvantages of each. The results obtained in the survey point to the need of giving a new, more comprehensive analysis of free word order in Serbian, as the most important means of marking information focus. Chapter 5 conveys the essence of this new approach, which relies on perceiving focus as part of the lexical specification of certain elements, on the one hand, and the possibility of PF pronouncing lower elements of nontrivial chains, on the other, and proves that it is readily applicable to the structures which English most frequently employs for marking information focus. Chapter 6 recapitulates the main points of the analysis and announces some perspectives of further study.

Key words: syntax, focus, functionalism, generativism, scrambling.

SADRŽAJ

Predgovor.....	9
1. Uvodna razmatranja.....	11
1.1. Predmet istraživanja.....	11
1.2. Osnovni pojmovi i termini u informacijskoj strukturi rečenice.	15
1.3. Organizacija izlaganja.....	24
2. Funkcionalni i formalni pristup fokalizaciji: prikaz modelâ.....	27
2.1. Rani pristupi informacijskoj strukturi.....	28
2.2. Pristup Praške škole.....	31
2.3. Pristup M. A. K. Hallidaya.....	50
2.4. Pristup generativne gramatike.....	56
2.5. Pristupi fokalizaciji u srpskom jeziku.	89
2.5.1. Funkcionalni pristup fokalizaciji u srpskom jeziku.....	89
2.5.2. Formalni pristup fokalizaciji u srpskom jeziku.....	99
2.6. Rekapitulacija prikazanih modela.....	114
3. Fokus u engleskom i srpskom jeziku.....	121
3.1. Dve vrste fokusa: informacioni i kontrastni.....	121
3.2. Strukturna artikulacija fokusa u engleskom jeziku.....	124
3.3. Strukturna artikulacija fokusa u srpskom jeziku.....	131
4. Krićka analiza postojećih pristupa fokalizaciji.....	137
4.1. Prednosti i nedostaci funkcionalnog pristupa fokalizaciji.....	137
4.2. Prednosti i nedostaci formalnog pristupa fokalizaciji.....	149
5. Nov pristup strukturnoj artikulaciji fokusa.....	176
5.1. Rećenićna struktura u srpskom jeziku.....	177
5.1.1. Pomeranje glagola i poloŹaj klitikâ u srpskom jeziku.....	177
5.1.2. Predlog strukture rećenice u srpskom jeziku.....	181
5.2. Novo vićenje strukturne artikulacije fokusa u srpskom jeziku.....	187
5.2.1. Red reći u sluŹbi izraŹavanja informacionog fokusa u srpskom jeziku.....	187
5.2.2. Kontrastni fokus u srpskom jeziku.....	205

5.3. Primena predloženih inovacija na engleski jezik	229
5.3.1. Informacioni fokus u engleskom jeziku	229
5.3.2. Kontrastni fokus u engleskom jeziku	235
6. Završna razmatranja.....	242
6.1. Rekapitulacija.....	242
6.2. Perspektive	248
Bibliografija	250
Dodaci	274
Dodatak 1: Prvi upitnik o redu reči u srpskom jeziku	275
Dodatak 2: Drugi upitnik o redu reči u srpskom jeziku.....	282
Dodatak 3: Treći upitnik o redu reči u srpskom jeziku.....	286
Dodatak 4: Četvrti upitnik o redu reči u srpskom jeziku	290
Dodatak 5: Pojedinačna pitanja	292

PREDGOVOR

Problematika fokalizacije predstavlja centralnu tačku mog lingvističkog interesovanja od samog početka bavljenja ovom naučnom oblasti. U početku, bila sam zainteresovana isključivo za generativni pristup i, mada smatram da ću uvek biti generativista, vremenom me je zaintrigirala i mogućnost da se fokus mog interesovanja za fokus smesti i u druge naučne okvire i pristupe, otud uključivanje i funkcionalnog pristupa u ovu analizu. S druge strane, kako je srpski jezik još uvek nedovoljno istražen, ali u lingvističkom svetu itekako zanimljiv predmet naučnog interesovanja, smatrala sam da bih, poredeći ga sa engleskim, mogla doprineti njegovom detaljnijem opisivanju, makar u pogledu strukturne artikulacije fokusa, i ukazivanju na mogućnosti daljeg toka istraživanja.

U toku rada na ovoj knjizi, a naročito na disertaciji pod naslovom *Strukturna artikulacija fokusa u engleskom i srpskom jeziku: uporedna analiza strukturalnog i generativnog pristupa*, iz koje je ona dobrim delom proizašla, javili su se razni problemi, u čijem su mi rešavanju svesrdno pomagali kako sam mentor, prof. dr Tvrtko Prčić, tako i prof. dr Milorad Radovanović, dopisni član SANU, ne samo korisnim savetima već i ogromnom podrškom koju su mi pružali proteklih godina. Na tome sam im beskrajno zahvalna. Zahvalnost dugujem i prof. dr Željku Boškoviću, koji je, bez obzira na svoje obaveze uvek veoma strpljivo i u neverovatno kratkom roku odgovarao na sva moja pitanja; prof. dr Nomi Erteschik-Shir i prof. dr Sandri Stjepanović na nesebičnoj pomoći pruženoj potpunom strancu; prof. dr Johnu Bailynu na savetima, objašnjenjima i podršci; i prof. dr Dragi Zec, s kojom sam se još u fazi izrade magistarske teze, i nekoliko puta nakon toga, dogovarala o saradnji vezanoj za disertaciju. Ta saradnja je izostala, ali su ostali rezultati naših razgovora i pomoć koju mi je svojim savetima pružila.

Bez valjanih jezičkih podataka ne može se doći do čvrstih zaključaka. Meni su u tom smislu mnogo pomogli studenti 3. godine Odseka za srpski jezik i lingvistiku, kao i studenti 3. i 4. godine Odseka za anglistiku tokom

akademske 2007/08. godine. Anketirala sam ih u dva navrata i oba puta sam dobila korisne rezultate.

Takođe dugujem zahvalnost i prijateljima i saradnicima koje sam zaspala velikim brojem često vrlo zamršenih rečenica koje sam želela da ocenim. Pisanje ove knjige trajalo bi mnogo duže i bilo bi daleko napornije da nije bilo podrške i pomoći roditelja, na čemu sam im neizmerno zahvalna.

I pored svih pomenutih ljudi i njihove pomoći, ova se knjiga ne bi pojavila da nije onih koji su me bodrili na svoj (ponekad čudan) način i zbog kojih sam ponajviše i uspela da ovaj rad privedem kraju: Ivana, Ante i Petra. Beskrajno im hvala.

U Novom Sadu, novembra 2010.

1. UVODNA RAZMATRANJA

1.1. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja ove knjige jeste strukturna artikulacija fokusa u engleskom i srpskom jeziku, tj. gramatički načini izražavanja raznih informativnih statusa koje neki rečenični element može imati. Uz termin ‘fokus’ (eng. *focus*), u literaturi na engleskom jeziku često se spominju i ‘komentar’ (eng. *comment*) i ‘rema’ (eng. *rheme*), čiji je fokus najistaknutiji deo. Većina autora slaže se u pogledu činjenice da, za razliku od čisto sintaksičkih funkcija poput subjekta i objekta, fokus (kao i tema, eng. *topic*) ima jedinstvenu semantičko-pragmatičku vrednost. Interesovanje za ovu pojavu (kao i za druga sintaksička svojstva jezika) pokrenuli su pripadnici Praške strukturne škole, analizom komunikativne dinamike (eng. *communicative dynamism*; Mathesius 1928; Firbas 1964; Sgall 1986), a u proteklih nekoliko decenija i pripadnici generativnog usmerenja počeli su izučavati različitosti među jezicima u pogledu ovog aspekta gramatike (Chomsky 1965, 1972, 1976, 1986a, 1986b, 1995, 2000, 2001; Jackendoff 1972; Selkirk 1984; Rooth 1985; Erteschik-Shir 1997; É. Kiss 1998; Zubizarreta 1998; Kidwai 1999; Bailyn 2001a, 2001b, 2002, i mnogi drugi).

Fokus se povezuje sa raznim sintaksičkim strukturama u jezicima, naročito s onima u kojima je neki element pomeren iz svog uobičajenog položaja u klauzi na neki drugi položaj, koji je sintaksički istaknutiji. Ova monografija će se baviti strukturnim elementom fokalizacije, prvenstveno slobodnim fokusom, tj. vrstom fokusa koji nije u sprezi sa elementima koji izazivaju fokalizaciju, poput *even* ‘čak’, *only* ‘samo’, itd. u engleskom jeziku. I u ovom suženom značenju fokus se može interpretirati na nekoliko različitih načina.

Prema praškoj tradiciji, rečenica se deli na dva dela, od kojih prvi sadrži poznatu informaciju, a drugi novu. Segment rečenice koji nosi novu informaciju, često se zove i ‘prezentacioni fokus’ (eng. *presentational focus*).

Ovaj tip fokusa pragmatički se može rekonstruisati na osnovu konteksta (eng. *c(ontext)-construable* u terminologiji Rochemonta 1986), odn. diskursno je povezan (eng. *D(iscourse)-linked* u terminologiji Pesetskog 1987) i dozvoljava širenje obeležja fokusa, kao, na primer, u sledećim rečenicama:

- (1) Bill bought a used car.
- (2) a. What did Bill buy?
b. What did Bill do?
c. What happened?

Ukoliko je (1) odgovor na pitanje (2a), onda se njime promenljiva (eng. *variable*) spomenuta u pitanju (*what*) identifikuje kao *a used car*, pri čemu se ne isključuju druge moguće stvari koje je Bill kupio. Širenje obeležja fokusa prikazano je u (2b-c): obeležje fokusa može se proširiti sa objekta na celu glagolsku sintagmu (odgovor na (2b)), odn. na celu rečenicu (odgovor na (2c)). Ovu vrstu fokusa neki autori nazivaju ‘informacioni fokus’ (eng. *information focus*; É. Kiss, 1996, 1998).¹ Osim pomenutog

¹ Ovde vredni napomenuti da većina lingvista koji se bave fokusom razlikuje samo dve vrste fokusa. Na primer, Jackendoff (1972) naziva informacionim fokusom onaj deo rečenice o kome govornik i slušalac nemaju zajedničko znanje, dok Rochemont (1986) daje praktično istu definiciju za ono što on naziva prezentacionim fokusom (Kenesei 2006: 3). S druge strane, postoje i oni koji prave razliku između tri vrste fokusa. Lambrecht (1994), na primer, govori o tri vrste strukture fokusa: (a) predikatskom (primer (1) dole), koju karakteriše postojanje teme, (b) argumentskom (primer (2), gde ‘argumentska’ isključuje predikat ali se odnosi i na adjunkte), i (c) rečeničnom (primer (3), za ovu vrstu strukture fokusa tipično je da teme nema, tj. da cela rečenica čini fokus):

- (1) What happened to your car? – My car/It broke DOWN.
- (2) I heard your motorcycle broke down. – My CAR broke down.
- (3) What happened? – My CAR broke down.

Predikatski fokus i rečenični fokus odgovaraju opštepoznatoj distinkciji između kategoričkih i tetičkih rečenica u filozofiji, tvrdi Breul (2004: 2), koji Lambrechtovu argumentsku strukturu fokusa naziva identifikacionim fokusom, sledeći É. Kiss (1998a). Potonja autorka pretpostavlja da rečenice spadaju u jednu od tri moguće semantičko-logičke vrste: (a) kategoričke, koje izražavaju vidljivi odnos predikacije između inicijalnog konstituenta, koji igra ulogu pojmovnog subjekta i preostalog dela rečenice, kao pojmovnog predikata (primer (1)); (b) tetičke, koje se vidljivo sastoje samo od predikatske sintagme i izražavaju predikaciju o praznom argumentu događaja koji je deiktički uslovljen situacijom ili anaforički uslovljen kontekstom (2), i (c) nepredikatske, koje izražavaju kvantifi-

tipa neisključnog fokusa, tj. fokusa koji ne isključuje mogućnost drugačije realizacije promenljive spomenute u rečenici, postoji i drugi tip, koji ima isključnu ili kontrastnu interpretaciju. U ovom slučaju pojam kontrastnog fokusa zavisi (a) od nekog domena diskursa koji već postoji ili koji određuje sam operator fokusa, ili (b) od skupa mogućnosti, od kojih fokalizovani element bira jedan. Na primer, u

(3) Bill bought a used **car**.

kontrastna interpretacija ističe da je polovni auto ono što je Bill kupio, a ne polovni kamion ili bicikl. Različiti jezici primenjuju fonološka i/ili sintaksička (strukturna) sredstva za izražavanje informacione i kontrastne vrste fokusa. Rečenica (3), na primer, može dati novu informaciju (prezentacioni fokus), može se shvatiti kao odgovor na pitanje *What did Bill do yesterday?* (informacioni fokus), a može imati i kontrastnu interpretaciju, kada je shvatamo kao izjavu da su polovna kola ono što je Bill kupio, a ne polovni kamion ili bicikl.

U ovom radu pokušaćemo da damo pregled strukturne artikulacije fokusa u engleskom i srpskom jeziku, pri čemu će, iako je ovde sintaksa od primarne važnosti, u nekim slučajevima biti neophodno govoriti i o fonologiji. Razlog za ovo jeste to što je prozodija veoma značajna za fokalizaciju, čak i onda kada se javlja kao propratni efekat neke sintaksičke pojave. Pogledajmo sledeće rečenice:

(4) It was John who broke the window.

(5) Jovan je taj koji je razbio prozor.

Iako je fokus u ovim rečenicama izražen prvenstveno strukturnim sredstvima, fonologija takođe mora odigrati svoju ulogu: *John* u (4), odnosno *Jovan* u (5) moraju biti nosioci glavnog rečeničnog naglaska. Naravno, fokalizacija može biti čisto fonološka (primeri (6) i (7)) te, budući da tada ima kontrastnu interpretaciju, o njoj ćemo posebno govoriti u okviru ovoga rada.

kaciju (univerzalnu kvantifikaciju, kontrastni fokus, pitanje) koja nije podređena odnosu predikacije (rečenica (3)). Samo kategoričke rečenice sadrže temu – imenička sintagma ima funkciju (pojmovne) teme samo ukoliko se o njoj iznosi predikacija u kategoričkoj tvrdnji (prema Ć. Kiss 1998a: 686f).

- (6) **John** broke the window.
(7) **Jovan** je razbio prozor.

Kako to i sam naslov ove knjige najavljuje, rad će se baviti *strukturnom* artikulacijom fokusa, tj. strukturnim sredstvima pomoću kojih se fokus realizuje u engleskom i u srpskom jeziku, pozivajući se na fonologiju samo ukoliko je to neophodno ali uz osvrt i na slučajeve (kontrastne) fokalizacije za koje se tvrdi (Stjepanović 1999) da su (i) sintaksički uslovljeni.

Druga važna napomena tiče se sintaksičkih jedinica koje će se ovde posmatrati. U engleskom jeziku postoji niz struktura pomoću kojih se neki deo rečenice može istaći kao komunikativno značajan, dok u srpskom rečenične konstituente možemo nizati gotovo na sve načine dopuštene gramatičkim pravilima, opet zavisno od toga koji element smatramo važnim u datom kontekstu. Stoga će se ova monografija ograničiti na proširenu (izjavnu) rečenicu, kao minimalnu sintaksičku jedinicu u kojoj se sve različite strukture o kojima u radu bude reči mogu javiti.²

Cilj ovoga rada je, dakle, da se uporede i kritički analiziraju funkcionalni i formalni pristupi fokalizaciji uopšte, i pojedinačno, fokalizaciji u engleskom i srpskom jeziku, kao i da se rasvetle mogućnosti strukturne artikulacije fokusa u srpskom jeziku u odnosu na engleski, te da se pokaže da se jednim novim pristupom, koji kombinuje elemente i funkcionalne i formalne analize, mogu objasniti različiti načini strukturne artikulacije fokusa koji se uočavaju u posmatrana dva jezika.

U narednom odeljku uvešćemo i opisati osnovne pojmove i termine vezane za fokalizaciju i informacijsku strukturu rečenice. No, pre toga, još jedna napomena tiče se tipografije koja će se u ovom radu koristiti.

U tekstu,

- polucrna slova označavaće isticanje teksta,
- malim verzalom će biti pisani termini koji se prvi put spominju u radu (u zagradama će uvek biti dati i termini na izvornom jeziku, takođe pisani kurzivom).

U primerima, koji se u svakom poglavlju numerišu od (1),

- polucrna slova korišće se za isticanje (kontrastni fokus),

² Termin 'element' i 'konstituent' uporedo će se upotrebljati u ovom radu, bez razlike u značenju.

- veliki verzal označavaće informacioni fokus.

1.2. Osnovni pojmovi i termini u informacijskoj strukturi rečenice

Poimanje rečenice kao spoja dve jedinice od kojih svaka nosi određenu informaciju, u funkcijskom generativnom opisu Praške škole ranije su nazivali ‘artikulacijom teme i fokusa’ (eng. *topic-focus articulation, TFA*), a u novije vreme naziva se ‘informacijskom strukturom rečenice’ (eng. *information structure, IS*). Informacijska struktura tiče se unutrašnje strukture iskaza, a predstavlja strukturalna i semantička obeležja koja odražavaju odnos između iskaza i konteksta diskursa, i to u smislu diskursnog statusa sadržaja iskaza, stvarnog i pretpostavljenog stepena pažnje komunikatorâ, kao i njihovih stavova (znanje, ubeđenja, namere, očekivanja, itd.) (Kruijff-Korbyová i Steedman 2003: 2).

M. A. K. Halliday (1967: 200) napisao je da je svaki izgovoreni tekst organizovan u informacijske jedinice koje ne određuje konstituentna struktura rečenice, već je raspored informacija ono što određuje strukturu rečenice, ali na jednoj drugoj ravni.³ Drugim rečima, informacijska struktura rečenice, tj. distribucija informacija u njoj, ne zavisi od njene sintaksičke strukture.

Tokom nekih 130 godina od početka interesovanja za informacijsku strukturu rečenice kao nezavisnog nivoa opisa jezika, filolozi, a kasnije lingvisti, nisu se uspeli složiti oko toga gde se tačno taj nivo nalazi. Neki su smatrali da ona spada u domen pragmatike, neki su bili mišljenja da je ona stvar gramatike, dok su neki držali da nju izučava lingvistika teksta. Različiti autori koristili su i različite termine za opisivanje onoga oko čega su se svi ipak složili, a to je da se informacijska struktura rečenice sastoji iz dva dela: manje informativnog i više informativnog.⁴ Autori su se razlikovali i

³ “Any text in spoken English is organized into what may be called ‘information units’. (...) this is not determined (...) by constituent structure. Rather it could be said that the distribution of information specifies a distinct structure on a different plan.”

⁴ Iako je Halliday govorio o iskazima (tj. o govorenom jeziku), činjenica je da je informacijska struktura (ili artikulacija teme i fokusa) stvar ne samo iskaza već i rečenice: da to nije tako, dva iskaza koja se razlikuju samo po svojoj informacijskoj strukturi predstavljala bi realizacije jedne iste rečenice, tj. razlika u značenju ne bi postojala. Klasičan primer kojim ovo možemo ilustrovati primer natpisa u londonskom metrou *Dogs*

u pogledu osnovnih pojmova vezanih za informacijsku strukturu rečenice. Neke od dihotomija date su u sledećoj tabeli zajedno sa imenima autora koji su ih koristili (prema von Heusinger 1999):

tema – rema (eng. <i>theme – rheme</i>)	Ammann 1928 (<i>Thema-Rhema</i>); Mathesius 1929; tradicionalna praška škola (Firbas 1964; Daneš 1970); Halliday 1967
tema – komentar (eng. <i>topic – comment</i>)	von der Gabelentz 1869; Chomsky 1971; Jackendoff 1972; Reinhart 1981
tema – fokus (eng. <i>topic – focus</i>)	savremena Praška škola (Sgall i dr. 1973; Sgall i dr. 1986; Hajičová 1993, 1995, 1998)
presupozicija – fokus (eng. <i>presupposition – focus</i>)	Chomsky 1971; Jackendoff 1972
pozadina – fokus (eng. <i>background – focus</i>)	Chafe 1976 za kontrastni fokus
dato – novo (eng. <i>old/given – new</i>)	Halliday 1967; Chafe 1976
pojmovni subjekat – pojmovni predikat (eng. <i>notional subject – notional predicate</i>)	É. Kiss 1995

Tabela 1: Pregled terminologije informacijske strukture rečenice

Kod svih ovih autora (a spisak, razume se, nije konačan), značenje iskaza deli se zavisno od toga u kojoj meri njegovi delovi zavise od konteksta i kako oni utiču na kontekst. S tim u vezi, možemo govoriti o dvema di-

must be carried, koji se, zavisno od artikulacije teme i fokusa, može tumačiti kao (1) ili (2) (Halliday 1967):

- (1) If you have a dog, you must carry it.
- (2) What you must do is carry a dog.

menzijama informacijske strukture iskaza, odnosno o najmanje dva aspekta u pogledu kojih se informativnost nekog iskaza može odrediti:

- (a) u odnosu na rečenično/tekstualno okruženje, i
- (b) u odnosu na diskurs.

Rečenični aspekt tiče se podele iskaza na ono o čemu govornik želi da govori i na ono što o tome kaže, tj. na temu, kao deo koji povezuje iskaz sa diskursom dovodeći njegov sadržaj u vezu sa kontekstom (kao neka vrsta polazne tačke; eng. *point of departure*) i remu, kao deo koji razvija diskurs time što dodaje ili modifikuje informacije o temi, odn. polaznoj tački. Pored termina *tema* i *rema*, koje u ovu svrhu koriste Firbas (1964), Bolinger (1965), Halliday (1967), Vallduvi i Vilku (1998), u rasprostranjenoj upotrebi su i termini pripadnika savremene Praške škole, *tema* (eng. *topic*) i *fokus* (eng. *focus*, Sgall i dr. 1986; Hajičová i dr. 1998), dok Vallduvi (1990) koristi dihotomiju POLAZIŠTE (eng. *ground*) i *fokus*.

Diskursni aspekt informativnosti tiče se, pak, podele iskaza na osnovu toga koji njegovi delovi doprinose razlikovanju stvarnog sadržaja iskaza od drugih mogućnosti u kontekstu diskursa, tj. datosti (eng. *givenness*). Ovde razlikujemo parove termina *dato* i *ново* (eng. *given, new*, Halliday 1967), kao i POZADINA i *fokus* (eng. *background, focus*, Dahl 1969), i dihotomije savremene Praške škole, *kontekstualno uslovljeno* i *kontekstualno neuslovljeno* (eng. *contextually bound, contextually non-bound*, Sgall i dr. 1986; Hajičová 1994; Hajičová i dr. 1998; Kruijff-Korbayová 1998). Ova podela može se primeniti i na podelu *tema/rema*, i tada *ново* unutar teme Pražani nazivaju KONTRASTNOM TEMOM (eng. *contrastive topic*), a *ново* unutar reme PRAVIM FOKUSOM (eng. *focus proper*, Hajičová i dr. 1998) (prema Kruijff-Korbayová i Steedman 2003: 252).

Osim terminologije, teorije o informacijskoj strukturi rečenice razlikuju se međusobno i u pogledu načina na koji kombinuju rečenični i diskursni aspekt. Neki smatraju da je u pitanju odnos umetnutosti, pa tako pripadnici savremene Praške škole smatraju da je dihotomija kontekstualno uslovljeno/kontekstualno neuslovljeno umetnuta u dihotomiju teme i fokusa (Sgall i dr. 1986), kao u primeru (8), Vallduvi (1990) smešta VEZU (eng. *link*) i KRAJ (eng. *tail*) u pozadinu (9), a za Steedmana (2000) i Kruijff-Korbayovu i Steedmana (2003) pozadina/kontrast je podela kako unutar teme tako i unutar reme (10). Kod drugih, pak, rečenični i diskursni aspekt nemaju dodirnih tačaka jer pripadaju različitim nivoima strukture, pa tako kod Hallidaya (1967) rečenica ima i tematsku i informacijsku strukturu,

Chomsky (1965, 1971) i Jackendoff (1972) također govore o dvema odvojenim dihotomijama: tema/ komentar (eng. *topic/comment*, u smislu predikacije kao u Strawson 1964, iako je klasičnu definiciju ovih termina dao i u američku lingvistiku ih uveo Hockett 1958),⁵ nasuprot *presupozicija/fokus* (eng. *presupposition/focus*, termini koje je uveo Chomsky), prikazane u primerima u (11) i (12):⁶

(8) (What did John do?)

John took a train from Oxford to Cambridge.

kont.usl. ⁷	kontekstualno neuslovljeno
tema	fokus

(9) a. What does John drink?

b. John drinks BEER.

tema	komentar	
veza	kraj	fokus
pozadina		

(10) (I know that **this** car is a **Porsche**. But what is the make of your **other** car?)⁸

My **other** car is **also** a Porsche.

pozadina	kontrast	pozadina	kontrast	pozadina
tema		rema		

⁵ “The most general characterization of predicative constructions is suggested by the terms ‘topic’ and ‘comment’ for their ICs [immediate constituents]: the speaker announces a topic and then says something about it. Thus *John | ran away.*; *That new book by Thomas Guernsey | I haven’t read yet.* In English and the familiar languages of Europe, topics are usually also subjects, and comments are predicates: so in *John | ran away.* But this identification fails sometimes in colloquial English, regularly in certain special situations in formal English, and more generally in some non-European languages.” (Hockett 1958: 201)

⁶ Primeri (11) i (12) preuzeti su iz Chomsky (1971).

⁷ Kontekstualno uslovljena leksička jedinica.

⁸ Primer je preuzet iz Kruijff-Korbayová i Steedman (2003: 251) ali je tipografija usklađena sa onom koju ćemo u ovom radu upotrebljavati.

(11) Did the Red Sox play the **Yankees**?

PRESUPOZICIJA	FOKUS	MOGUĆ ODGOVOR
the RS played someone	the Yankees	No. The Tigers.
the RS did something	played the Yankees.	No. They had the day off.
something happened	The RS played the Yankees.	No. Bill had the flu.

(12) Did the **Red Sox** play the Yankees?

PRESUPOZICIJA	FOKUS	MOGUĆ ODGOVOR
someone played the Yankees	the Red Sox	No. (It was) the Tigers.

Kako gornji primeri pokazuju, zavisno od toga koji se rečenični konstituent tumači kao fokus, rečenica poput (11) može imati tri moguće interpretacije, od kojih svaka ima drugačiju presupoziciju. Primer (12), s druge strane, može imati samo jednu interpretaciju. Tumačenja ovih primera u smislu presupozicije i fokusa mogu se preformulisati kao različite interpretacije u smislu teme i komentara. Tako, na primer, u tumačenju primera (11) u kome je fokus samo sintagma *the Yankees*, temu čine oni s kojima je ekipa Red Sox igrala, dok je komentar da je to ekipa Yankees; ako je fokus *play the Yankees*, onda je tema *the Red Sox* ili ono što je ekipa Red Sox radila ili uradila, dok je komentar to da su igrali s ekipom Yankees; na kraju, u tumačenju u kome je cela rečenica fokus, tema nije vidljivo izražena (nju čini diskursna situacija), a komentar je da je ekipa Red Sox igrala sa ekipom Yankees. U jedinoj mogućoj interpretaciji primera (12) temu čine oni koji su igrali sa ekipom Yankees, a komentar je da je to ekipa Red Sox (prema Gundel 1998). Shematski prikazano,

(13) Did the Red Sox play the **Yankees**?

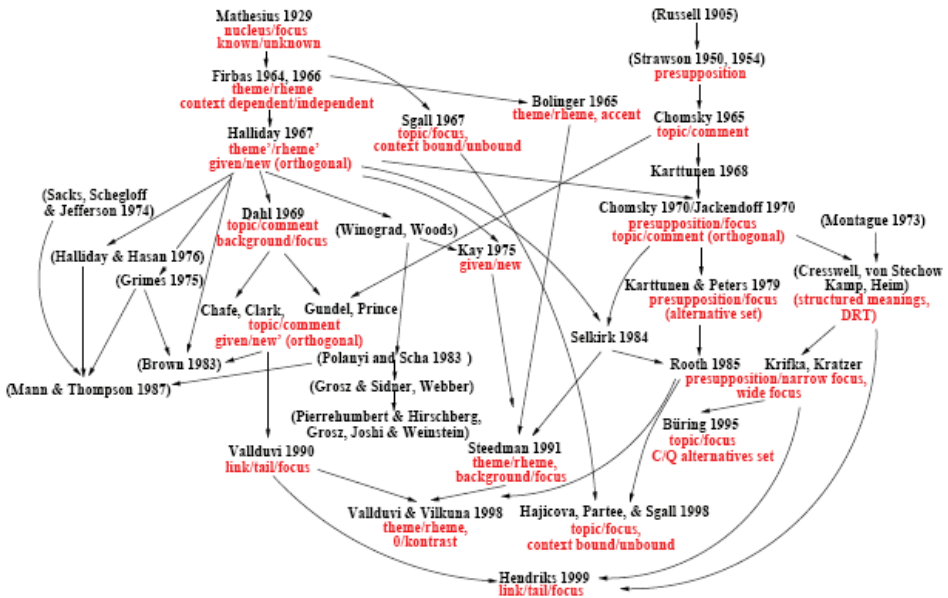
TEMA	KOMENTAR
the ones who the RS played	(x is) the Yankees
the RS / what the RS did	(x is) played the Yankees
vreme, mesto diskursa	the RS played the Yankees.

(14) Did the **Red Sox** play the Yankees?

TEMA	KOMENTAR
(the ones) who played the Yankees	(x is) the Red Sox

Još jedna razlika tiče se rekurzivnosti podele u okviru informacijske strukture, tj. pitanja da li je informacijska struktura podela na nivou rečenice, klauze ili neke manje sintaksičke jedinice. Različiti autori dozvoljavaju različite stepene blage rekurzivnosti, na primer u koordiniranim, kao i u nekim subordiniranim klauzama složenih rečenica (Hajičová i dr. 1998), dok drugi zauzimaju stav da rekurzivnosti uopšte nema (Sgall i dr. 1986; Vallduví 1990; Steedman 2000) ili dopuštaju neograničenu rekurzivnost (Partee 1995, navedeno prema Kruijff- Korbayová 2004).

Razvoj pristupa informacijskoj strukturi možda najbolje i najjednostavnije prikazuje sledeći dijagram, preuzet iz Kruijff-Korbayová i Steedman (2003: 254):

Dijagram 1: Engleski termini u informacijskoj strukturi i njihov međusobni odnos

U pogledu realizacije informacijske strukture, Kruijff-Korbová (2004: 6) primećuje da je bitno kako će informacijska struktura dubinskog jezičkog značenja biti realizovana u površinskoj strukturi rečenice, budući da je značenje koje se prenosi po prirodi višedimenzionalno (u smislu da konceptualne strukture nisu linearne), dok je sredstvo prenošenja (ulančane reči) linearno. Dakle, s jedne strane, suočeni smo sa potrebom preslikavanja višedimenzionalnih kompleksnih struktura na jednu dimenziju, a s druge nas u tome dodatno ograničavaju gramatička pravila datog jezika. Zbog toga svaki jezik raspolaže nekim sredstvom za obeležavanje stepena informativnosti. U srpskom (i drugim slovenskim jezicima), to sredstvo je red reči. Kao što sledeći primeri pokazuju, na početku rečenice su one reči koje čine ono o čemu se govori, a tome sledi ono što se o tome kaže:

- (15) [Juče je Jovan kupio]_{tema} [Mariji cvet]_{rema}⁹
 (16) [Mariji je Jovan juče kupio]_{tema} [cvet]_{rema}
 (17) [Cvet je Jovan juče kupio]_{tema} [Mariji]_{rema}

U gornjim rečenicama, kako i uglaste zagrade pokazuju, ono što je nova informacija, tj. element sa većim stepenom informativnosti, nalazi se na poslednjem mestu u rečenici. Tako je primer (15) odgovor na pitanje *Šta je juče Jovan kupio?*, rečenica (16) na pitanje *Šta je Jovan juče kupio Mariji?*, a (17) na pitanje *Kome je Jovan juče kupio cvet?*

U srpskom jeziku red reči je relativno slobodan, ali ne i proizvoljan: on ukazuje na stepen informativnosti, stoga će *prikladnost* (eng. *felicity*) rečenice zavisiti od konteksta. U sledećim primerima, prikladni odgovori (B) dati su u nastavku pitanja (18-21):

- (18) A: Šta se desilo?
 B: [Jovan je poljubio Mariju]_{rema}
 (19) A: Šta se desilo s Jovanom?
 B: [Jovan]_{tema} [je poljubio Mariju]_{rema}
 (20) A: Ko je poljubio Mariju?
 B: [Mariju je poljubio]_{tema} [Jovan]_{rema}
 (21) A: Šta se desilo s Jovanom i Marijom?

⁹ Uglaste zagrade ovde i u sledećim primerima služe samo za isticanje niza elemenata koji čine temu ili remu rečenice, tj. za preglednije izlaganje.

B: [Jovan je Mariju]_{tema} [poljubio]_{rema} ili
B: [Mariju je Jovan]_{tema} [poljubio]_{rema}.

Nasuprot ovome, engleski jezik mahom koristi melodiju za označavanje stepena informativnosti, pa su tako naredna tri primera engleski ekvivalenti srpskih rečenica (15-17) (melodijski akcenat označen je malim verzalom):

- (22) [Yesterday John bought]_{tema} [A FLOWER FOR MARY]_{rema}
(23) [John bought]_{tema} [A FLOWER]_{rema} [for Mary yesterday]_{tema}
(24) [Yesterday John bought a flower]_{tema} [FOR MARY]_{rema}.

U engleskom jeziku intonacija se odavno smatra odrazom informacijske strukture (Bolinger 1965, Jackendoff 1972), kod nekih autora sada već u tolikoj meri da govore o melodiji teme i melodiji reme (eng. *theme tune*, *rheme tune*; Steedman 1996). U srpskom jeziku još nema studija vezanih za ulogu intonacije u informacijskoj strukturi rečenice, pa u tom smislu ne možemo govoriti ni o melodiji teme, odnosno reme. Međutim, budući da nijedan jezik ne koristi isključivo jedno od mogućih sredstava za realizaciju informacijske strukture, u ovom ćemo radu prvenstveno obratiti pažnju na specifične sintaksičke strukture koje se u engleskom jeziku koriste i red reči koje se u srpskom upotrebljava u ove svrhe.

Stoga, podjednako zanimljivi biće primeri iz oba jezika: srpski zbog toga što je još uvek nedovoljno istražen jezik u pogledu ovog aspekta značenja, ali i zato što njegova gramatika dopušta velik broj rečeničnih obrazaca usled relativno slobodnog reda reči. Engleski jezik, pak, zbog toga što tek sekundarno koristi sintaksičko sredstvo za realizaciju informacijske strukture, tj. fokusa. Ovde treba napomenuti da ćemo u radu praviti razliku između reda reči kao načina realizacije informacijske strukture rečenice, s jedne strane (ilustrovane u primerima (15-21)), a s druge, raznih sintaksičkih struktura (koje nabrajamo u nastavku). Smatramo da je ta razlika opravdana zbog toga što se red reči odnosi na ređanje rečeničnih elemenata u niz, pri čemu se njihov neobeleženi redosled kreće od stare ka novoj informaciji, od teme ka remi, od pozadine ka fokusu. Drugačiji redosled tipično je posledica konteksta diskursa (up. *subjektivni red* (eng. *subjective ordering*) Firbasa (1971), po kome rema prethodi temi). Međutim, pojedine sintaksičke odlike jezika mogu uticati na red reči, i to: tipološka karakteristika datog

jezika (relativni redosled subjekta, glagola i objekta), položaj klitika,¹⁰ postojanje preverbalnog položaja fokusa (kao, na primer, u turskom ili mađarskom jeziku) i mnoge druge.

Jezici mogu biti manje ili više fleksibilni u pogledu slobode reda reči, ali čak i oni u kojima je red reči veoma strogo određen (kao što je to slučaj s engleskim jezikom), pokazuju neki stepen slobode, bar u pojedinim slučajevima. Tako, recimo, u engleskom jeziku redosled modifikatora pokazuje određeni stepen slobode:

- (25) She flew from London to Paris.
 (26) She flew to London from Paris.

Pregled raspoloživih sintaksičkih struktura u engleskom jeziku dali smo u Tabeli 2, koja se zasniva na dijagramu iz Huddleston i Pullum (2002: 1366). U prvoj koloni je naziv konstrukcije, u drugoj se nalaze primeri koji ilustruju datu strukturu, dok treća kolona sadrži neobeležene ekvivalente rečenica iz druge kolone. Podvučeni delovi rečenica su oni koji se razlikuju u drugoj i trećoj koloni.

struktura	obeležena verzija	neobeležena verzija
TEMATIZACIJA (eng. <i>topicalization/ fronting</i>)	<i><u>This one</u> she accepted.</i>	<i>She accepted <u>this one</u>.</i>
POSTPOZICIJA (eng. <i>postposing</i>)	<i>I made without delay <u>all the changes you wanted</u>.</i>	<i>I made <u>all the changes you wanted</u> without delay.</i>
EGZISTENCIJALNA KONSTRUKCIJA (eng. <i>there-insertion</i>)	<i><u>There is a frog</u> in the pool.</i>	<i><u>A frog</u> is in the pool.</i>
LEVA DISLOKACIJA (eng. <i>left dislocation</i>)	<i><u>That money I gave her, it</u> must have disappeared.</i>	<i><u>That money I gave her</u> must have disappeared.</i>

¹⁰ Pod klitikom podrazumevamo sintaksički slobodne ali fonološki vezane morfe-me, koje se, tipično, dele na proklitike i enklitike. Proklitike se javljaju na početku morfeme-domačina (eng. *host*), dok su enklitike na kraju domačina, poput slabih zameničkih oblika *ju, je, ga*, itd., te slabih oblika pomoćnog glagola *biti* (*sam, si, je*, itd.). (prema Loos i dr.)

struktura	obeležena verzija	neobeležena verzija
DESNA DISLOKACIJA (eng. <i>right dislocation</i>)	<u>They're still here, the people from next door.</u>	<u>The people from next door are still here.</u>
RAZDVOJENA KONSTRUKCIJA (eng. <i>cleft construction</i>)	<u>It was you who broke it.</u>	<u>You broke it.</u>
PRIVIDNO RAZDVOJENA KONSTRUKCIJA (eng. <i>pseudo-cleft construction</i>)	<u>Who broke it was you.</u> <u>You are (the one) who broke it.</u>	<u>You broke it.</u>
PASIV (eng. <i>passive</i>)	<u>The car was taken by Kim.</u>	<u>Kim took the car.</u>

Tabela 2: Sintaksičke strukture za realizaciju informacijske strukture u engleskom jeziku (prema Huddleston i Pullum 2002)

Nakon što smo definisali osnovne pojmove i načine na koji engleski i srpski jezik realizuju informacijsku strukturu, u sledećem odeljku ćemo kratko izložiti način na koji će ovo izlaganje biti organizovano.

1.3. Organizacija izlaganja

U pogledu korpusa, rad je protivrečan, i to zbog toga što, budući da razmatra i funkcionalni i formalni pristup, istovremeno i treba i ne treba da bude zasnovan na korpusu. Naime, tradicionalna, strukturalistička lingvistička podrazumeva da se zaključci izvode na osnovu korpusa, što je u skladu sa njenom deskriptivnom prirodom. Međutim, generativna gramatika ide dalje od ovoga, pa je ne zanimaju samo one rečenice koje su izgovorene ili napisane, jer su one tek mali deo onoga što se teorijski može izgovoriti ili napisati. Ona ispituje granice gramatičnosti i prihvatljivosti konstrukcija, te je i u tom smislu postojanje bilo kakvog korpusa ograničavajući faktor u istraživanju. Zbog svega ovoga, korpus za ovaj rad nije bilo uputno birati

iz štampanih izvora, jer fokalizacija umnogome zavisi od fonologije, niti se činilo dobrim rešenjem osloniti se na dijaloge u filmovima ili na televiziji, budući da oni najčešće strogo prate scenario. Od svih izvora (manje ili više) prirodnog govora dostupnih široj javnosti, razgovorne emisije su najprirodniji, iako čak i one često prate unapred napisan scenario, pa su zbog toga neprikladne. Stoga je istraživanje sprovedeno jednim delom na osnovu primera iz literature, naročito anglističke, a onda na osnovu rečenica iz testova sastavljenih za ovo istraživanje. Testovi, dati u Prilogu, sadrže niz gramatičnih rečenica na srpskom jeziku, a cilj je da ispitanici, u ovom slučaju studenti Anglistike i Srpskog jezika i lingvistike, kao i fakultetski obrazovani ljudi čiji je maternji jezik srpski, odluče u kojoj su meri zadate rečenice prihvatljive,¹¹ odnosno da napišu kako tumače pojedine rečenice. Pretpostavka je da su ispitanici, kao izvorni govornici srpskog jezika, u stanju da na osnovu svoje jezičke kompetencije daju sud o tome da li su pojedine rečenice prihvatljivi odgovori na zadata pitanja (o utemeljenosti ovakvog postupka v. Sgall i dr. 1973: 49). Na osnovu analize dobijenih podataka možemo ponuditi prikaz najčešćih struktura koje se u srpskom jeziku koriste za realizaciju informacijske strukture, te da, u uporednoj analizi ovih i engleskih struktura, pokušamo iznaći način na koji se fokalizacija kao jezička pojava može smestiti u širu perspektivu jezika i uma, odnosno da odredimo na kom se nivou fokalizacija odvija, gde se taj nivo nalazi, na koji način ili kojim sredstvima različiti jezici (u ovom slučaju, srpski i engleski) do nje stižu (morfološkim, fonološkim i/ili sintaksičkim) i kojem nivou jezičke analize ona pripada.

Ovaj rad ne predstavlja kontrastivnu analizu engleskog i srpskog jezika u smislu uzimanja rečenica na engleskom u kojima je fokalizacija postignuta nekim sintaksičkim sredstvom i traženja korespondenta ili ekvivalenta u srpskom. Ovde predstavljena analiza je nezavisna, a *tertium compara-*

¹¹ Za razliku od pojmova 'subjekat' i 'predikat', pojmovi 'tema' i 'rema' nisu usko povezani s gramatičnošću rečenica. Gramatični nizovi deo su apstraktnog jezičkog sistema, ali u kontekstu gramatičnost ne podrazumeva prihvatljivost ili koherentnost. Prihvatljivost rečenice zavisi od toga u kojoj se meri ona uklapa u tekstualno okruženje. Na primer, rečenica (2) u potpunosti je u skladu sa gramatičkim pravilima nizanja leksema u rečenicu u srpskom jeziku, ali u kontekstu pitanja datog u (1), primer (2) nije prihvatljiv; kao odgovor na pitanje (3), primer (2) je u potpunosti prihvatljiv:

- (1) Kome si dala pisamce?
- (2) Pisamce sam Jovanu DALA.
- (3) Šta si uradila s Jovanom i pisamcetom?

tionis je sprega sintakse i diskursa, odnosno način na koji sintaksa učestvuje u izražavanju diskursnog aspekta informativnosti.

Nakon ovih uvodnih napomena, u narednom poglavlju daćemo hronološki pregled relevantne literature, koja obuhvata engleski i srpski jezik pojedinačno, a potom i kontrastivno.

2. FUNKCIONALNI I FORMALNI PRISTUP FOKALIZACIJI: PRIKAZ MODELÂ

Ovo poglavlje daje opšti, istorijski pregled razvoja proučavanja fokusa, od najranijih proučavanja u 19. veku (iznetih u odeljku 2.1) do onih koji su danas aktuelni, s ciljem da opiše i funkcionalni i formalni pristup¹² fokalizaciji u literaturi vezanoj za engleski jezik (2.2-2.4), potom i za srpski (2.5), a onda za ova dva jezika kontrastivno (2.6). Poslednji deo poglavlja (2.7) daje tabelarnu rekapitulaciju iznetih stavova.

Preciznije, organizacija poglavlja je sledeća: Odeljak 2.1 opisace rani razvoj izučavanja informacijske strukture; odeljak 2.2 detaljno ce opisati pristup fokusu u funkcijskom generativnom opisu, modelu koji je razvijen u okviru Praške škole i objasniti mesto artikulacije teme i fokusa u ovom modelu u odnosu na engleski jezik. Sledeći odeljak, 2.3, iznece stavove koje zastupa M. A. K. Halliday i ukratko opisati njegovu sistemsku funkcijsku gramatiku, nakon čega ćemo u odeljku 2.4 uvesti pristup generativne gramatike i dati hronološki razvoj viđenja fokusa u ovoj paradigmi uz isticanje prednosti i nedostataka različitih generativnih pristupa fokalizaciji u engleskom jeziku. U odeljku 2.5 prvo ce biti opisan strukturalni pristup informacijskoj strukturi rečenice u srpskom jeziku, a potom i generativni, dok ce odeljak 2.6 izložiti radove iz kontrastivne analize engleskog i srp-

¹² Osim pristupa pripadnika Praške škole, funkcionalnim pristupom se mogu smatrati i drugi pristupi, npr. funkcijska (diskursna) gramatika (eng. *Functional (Discourse) Grammar*) Dika (1997), Hengevelde i Mackenzija (2008); pragmatički pristup Birner i Warda (1998); gramatika uloga i referencije (eng. *Role and Reference Grammar*) van Valina i La Polle (1997); kognitivna gramatika (eng. *Cognitive Grammar*) Langackera (1987, 1991); itd. Veliki broj pristalica funkcionalnog pristupa se čak i ne vezuje ni za jedan gramatički model, kao Gundel (1974, 1988, 1998), Kuno (1973), Lambrecht (1994, 2001), Prince (1981, 1992), itd. Takođe postoje i razni drugi formalni pristupi osim onoga koji zastupa N. Chomsky, npr. leksičko-funcijska gramatika (eng. *Lexical-functional Grammar*) Bresnan (2001), teorija optimalnosti (eng. *Optimality Theory*) Princea i Smolenskog (1993), itd. Iako bi svaki od nabrojanih modela zaslužio detaljnu obradu, u ovom radu smo se morali ograničiti na po jednog predstavnika oba pristupa, otud "izjednačavanje" funkcionalnog pristupa i modela Praške škole, te formalnog pristupa i minimalizma.

skog jezika vezane za varijaciju reda reči i njihov uticaj na informacijsku strukturu rečenice. Odeljak 2.7 predstavlja tabelarni pregled modela prikazanih u ovom poglavlju.

2.1. Rani pristupi informacijskoj strukturi

Još od vremena Platona i Aristotela postoji distinkcija između subjekta i predikata kao rečeničnih konstituenata. Ove dve kategorije odnose se na dve različite funkcije u rečenici, pri čemu se subjekat često dovodi u vezu sa imenicom u prostoju rečenici, dok se predikat obično izjednačava sa glagolom. Istraživanja na polju jezičke tipologije dokazala su, međutim, da subjekat i predikat nisu univerzalne kategorije, pa su neki lingvisti čak predložili da se umesto njih koristi terminološki par *tema* i *komentar* (eng. *topic, comment*) (v. Li 1976, zbornik posvećen pojmovima subjekta i teme, gde se jezici dele na one u kojima rečenice počinju temom (eng. *topic-prominent language*) i one u kojima je pojam subjekta značajan (eng. *subject-prominent language*)). Kako ističe von Heusinger (1999: 104), tema i komentar ne mogu se smatrati čisto gramatičkim, odnosno sintaksičkim kategorijama, jer su uže povezani sa znanjem učesnika u komunikaciji o onome o čemu se razgovara ili sa njegovim razumevanjem toga, negoli sa konstituentskom strukturom rečenice. Termini ‘subjekat’ i ‘predikat’ pokazali su se korisnim terminima za opisivanje rečenične strukture i pored toga što su nejasno gramatički definisani – dovoljno je uporediti razne gramatike da se uverimo da ne postoji jedinstvena definicija ovih termina niti konačan spisak obeležja koja prototip ovih kategorija mora imati.

Prvi ozbiljniji rad koji se bavio temom funkcijske perspektive rečenice (ali još ne pod tim imenom) bila je monografija francuskog filologa po imenu Henri Weil (1844). Za ovog autora, svaka rečenica sadrži polazište i cilj diskursa. Polazište je podjednako zastupljeno i kod govornika i kod slušaoca: to je područje na kojem se oni susreću. Cilj diskursa predstavlja upravo ona informacija koju treba preneti slušaocu. Weil tvrdi da pomeranje sa polazišta ka cilju diskursa otkriva pomeranje samih misli. Različiti jezici upotrebiće različite sintaksičke konstrukcije, ali je redosled misli u suštini uvek isti. On primećuje da u modernim jezicima gramatički subjekat često izražava polazište, ali da se javlja i obrnuti redosled, kada je cilj diskursa na početku.

Tokom 19. veka, psihologija je postala epistemološka osnova lingvističke. Pod uticajem psihološke teorije na lingvistiku, Hermann Paul (1880: 121) definiše rečenicu kao jezički izraz koji povezuje nekoliko (psiholoških) pojmova ili grupa pojmova u umu (nem. *Seele*) govornika. Nadalje, rečenica je za ovog autora i sredstvo za generisanje ovih pojmova i njihovo povezivanje u umu slušaoca. Termine *psihološki subjekat* (nem. *psychologische Subject*) i *psihološki predikat* (nem. *psychologische Prädicat*) uveo je von der Gabelentz (1869: 378), koji je poredio redosled misli ili psiholoških pojmova sa redosledom jezičkih izraza u rečenici i na osnovu svojih zaključaka napravio razliku između gramatičkog i psihološkog nivoa konstrukcije rečenice. Psihološki subjekat predstavlja „ono na šta bi slušalac trebalo da pomisli“, a psihološki predikat „ono što bi slušalac trebalo da pomisli o tome“ – razlika je, dakle, zasnovana na slušaocu. Paul je ovu terminološku razliku usvojio budući da je i za njega svaka gramatička kategorija zasnovana na psihološkoj (s tim da je tvrdio da je pored reda reči, tj. položaja, intonacija takođe neophodna za određivanje psihološkog predikata). On je dao i najjasniji test za određivanje psihološkog predikata, a to je konstituentno pitanje. Primeri (2-5) ilustruju kako jedna izjavna rečenica (1) može biti odgovor na razna pitanja (ispod primera dajemo prevodne ekvivalente na srpskom jeziku).

(1) Karl fährt morgen nach Berlin.
‘Karl putuje sutra u Berlin.’	
(2) Wohin fährt morgen Karl?
‘Kuda Karl putuje sutra?’	Karl fährt morgen nach BERLIN.
(3) Wann fährt Karl nach Berlin?
‘Kada Karl putuje u Berlin?’	Karl fährt MORGEN nach Berlin.
(4) Wie reist Karl nach Berlin?
‘Kako Karl stiže u Berlin?’	Karl FÄHRT morgen nach Berlin.
(5) Wer fährt morgen nach Berlin?
‘Ko putuje sutra u Berlin?’	KARL fährt morgen nach Berlin.

U gornjim primerima red reči u odgovoru uvek je isti, ali su različite lekseme nosioci rečeničnog akcenta. U skladu s ovim, psihološki predikat menja se zavisno od pitanja, ali gramatička struktura ostaje ista. U (2), psihološki predikat je lokativni *Berlin*, u primeru (3) to je vremenski prilog

morgen, u (4) način putovanja, a u (5) gramatički subjekat *Karl* (von Heusinger 1999: 109).

Test koji smo ovde prikazali i dan-danas služi kao osnovni test za utvrđivanje informacijske strukture, iako nije sasvim jasno da li on otkriva njen rečenični ili diskurski aspekt, ali Paul svakako ne pravi razliku između onoga o čemu je reč (eng. *aboutness*) i onoga što je dato (eng. *givenness*) u psihološkom predikatu. U novijim pristupima (od Praške škole pa do danas), ovaj test se najčešće povezuje sa fokusom, tj. sa novom informacijom u diskursu.

Poslednja opaska vezana za ovog autora tiče se njegovog prepoznavanja elemenata u rečenici koji su neutralni u pogledu tematskih odnosa, tj. ne potpadaju ni pod psihološki subjekat ni pod psihološki predikat. On ove naziva SPOJKAMA (nem. *Bindeglieder*) i definiše ih kao reči koje izražavaju odnos između dva pojma. Ovakve reči, tvrdi Paul (1880: 293fn), nisu nezavisne i zato imaju sekundarni status. Tipičan primer kategorije spojki jesu kopule, koje definišu odnos između psihološkog subjekta i psihološkog predikata (prema von Heusinger 1999: 111). Na primer, u rečenici (6), *Mary* je subjekat, *toothache* je predikat, dok je *has* spojka:

(6) *Mary has toothache.*

Kao što ćemo u nastavku ovog odeljka i naročito u narednom poglavlju videti, teme kojima se Paul neformalno bavio još krajem 19. veka i dalje su aktuelne. On je prepoznao većinu relevantnih aspekata informacijske strukture, pre svega razliku između psihološke strukture i gramatičke strukture.

Početak 20. veka interesovanje za komunikativnu funkciju jezika raste (najupečatljiviji primer ovoga je *Kurs opšte lingvistike* de Saussurea (1916)), pa se rečenica posmatra s tačke gledišta njenog doprinosa komunikaciji. Ammann (1928: 2) prepoznaje da se rečenica, koja pre svega predstavlja saopštenje (nem. *Mitteilung*), po svojoj prirodi sastoji iz dva dela koji su vrlo bliski podeli rečenice na subjekat i predikat. On tvrdi da je informacijska struktura poruke osnova za podelu gramatičke strukture na subjekat i predikat, i da nije bitno to što se psihološka struktura ne podudara uvek sa gramatičkom, jer je zapravo informacijska struktura ono što je bitno i što izaziva podelu na subjekat i predikat. Za razlikovanje gramatičke strukture, s jedne strane, te psihološke strukture pojmova i ideja, s druge, i

informacijske strukture, s treće strane, Ammann uvodi novi par termina koji se i danas koriste: *tema* (nem. *Thema*) i *rema* (nem. *Rhema*). Kao što se iz dosad navedenog vidi, i Ammann i njegovi prethodnici bili su svesni činjenice da organizaciju rečenice ne određuje samo njena sintaksička struktura već i drugi principi, mada ovi autori tada nisu bili u stanju da utvrde nivo na kome se ti principi primenjuju.

Tokom prošlog veka, u psihologiji je razvijena geštalt-teorija (nem. *Gestalt*), i to mahom na osnovu vida, ali se ona takođe koristila za objašnjavanje i drugih kanala percepcije, pa tako i govora (von Heusinger 1999: 11, 113). Prema ovoj teoriji, percepcija nekog podražaja obično podrazumeva strukturu u kojoj jedan deo podražaja, FIGURA (eng. *figure*), kao da je istaknutiji u odnosu na ostatak podražaja, koji se naziva POLAZIŠTEM (eng. *ground*). Zavisno od uslova, isti podražaj može se strukturirati na razne načine, što je upravo i osnova mnogih optičkih varki. Prvi koji je ovu ideju primenio na jezik bio je češki lingvista V. Mathesius (1929), čije su ideje i teoriju funkcijske rečenične perspektive kasnije preuzeli i razvili i drugi lingvisti, pripadnici Praškog lingvističkog kruga. Naredni odeljak daće osvrt upravo na doprinos Praške škole.

2.2. Pristup Praške škole

Ovaj odeljak, koji se delom oslanja na stavove iznete u Hajičová (1993, 1998), Hajičová i Sgall (1984, 1988), Newmeyer (2001) i Sgall (1999, 2000) daće pregled razvoja pristupa Praške škole.

Osnivač i najistaknutiji član Praške škole bio je Vilém Mathesius. On se zalagao za pristup gramatici koji je sam nazvao *funkcijskom perspektivom rečenice* (eng. *Functional Sentence Perspective*). Ovaj pristup posmatra iskaz sa tačke gledišta informacije koja se njome prenosi. Iskaz se sastoji iz dva dela: *teme* (eng. *theme*), koja predstavlja ono što je slušaocu već poznato, i *reme* (eng. *rheme*), koja predstavlja nešto novo, ono što se o temi kazuje (sami termini *tema* i *rema*, kako smo ranije spomenuli, javljaju se još sredinom 19. veka, prvo u Francuskoj, a zatim u Nemačkoj).

Mathesius je preuzeo od Ammanna (1928) termine *tema* i *rema*, i primenio ih u izučavanju redosleda reči u češkom i drugim slovenskim jezicima, i, za razliku od dotadašnjih pristupa, integrisao ovu dihotomiju u gramatički sistem. Jedan od njegovih najznačajnijih doprinosa teoriji funkcijske perspek-

tive rečenice jeste izučavanje njene uloge u utvrđivanju reda reči u rečenici. Mathesius (1915, 1927, 1961) kaže da pojave vezane za red reči čine sistem koji karakterišu hijerarhijski ustrojeni principi reda reči. Ova hijerarhija je određena u onoj meri i na onaj način na koji dati principi u nekom jeziku funkcionišu. U češkom je, kako primećuje Mathesius, funkcijska perspektiva rečenice vodeći princip, pa je stoga neobeleženi red reči u ovom jeziku tema – tranzicija – rema, dok je rema – tranzicija – tema obeleženi red reči (pod *tranzicijom* Mathesius podrazumeva periferne delove teme koji (kao da) povezuju temu i remu). Ostali principi koje ovaj autor navodi kao važne jesu ritmički princip, gramatički princip i princip koherentnosti rečeničnih elemenata.

Mathesius (1915) je primetio da tematski elementi obično prethode rematskim elementima, ali je bio svestan činjenice da je ovakav redosled više tendencija nego pravilo. Izučavajući razne jezike, prvenstveno češki i engleski, pokušao je da pokaže na koji se način funkcijska perspektiva rečenice, odnosno artikulacija teme i fokusa, prepliće sa ostalim sistemima tih jezika, naročito sa sintaksom. Njegovo najznačajnije otkriće, koje je i danas aktuelno, bilo je to što je uočio da je u češkom jeziku artikulacija teme i fokusa ono što najčešće određuje red reči u rečenici, dok je u engleskom gramatički faktor odlučujući u ovom pogledu. Tako, na primer, ako vršilac radnje pripada temi rečenice, a cilj temi, u engleskom se ne može koristiti red reči (cilj) – glagol – subjekat (vršilac radnje) (7a), već se rečenica sa ovakvom perspektivom najčešće javlja u pasivnom obliku, te je redosled tema – rema (cilj – glagol – vršilac radnje) očuvan, kao u primeru (7b). Ovo je neobeleženi red reči, odn. *objektiv* (eng. *objective*) u terminologiji Mathesiusa (1961: 83).

- (7) a. *The house built John.
b. The house was built by John.

U češkom jeziku, pak (i u srpskom, kako ćemo uskoro videti), u ove svrhe često se koristi istaknuti, obeleženi red reči, ili *subjektiv* (eng. *subjective*), kome je svojstven red reči rema – tema, kao u rečenici (8):

- (8) Kuću je sagradio Jovan.

U engleskom, dakle, gde je red reči strogo određen gramatičkim pravilima subjekat-glagol-objekat, pasivne i aktivne konstrukcije su najznačajniji načini artikulacije teme i fokusa, budući da one omogućavaju govorni-

ku da počne rečenicu s onim o čemu želi da govori (što je približno tema), a potom da doda ono što će reći o temi (što je, u praškoj terminologiji, rema).

Mathesius je, kao i ostali članovi Praške škole, sebe smatrao i funkcionalistom i strukturalistom, pa je i svoj pristup nazvao shodno tome – *funkcionalni strukturalizam* (eng. *functional structuralism*). Za njega je rečenica bila deo strukture, spadala je pod *langue*, a ne pod *parole*. Drugim rečima, on je pravio razliku između apstraktnog sistema gramatičkih elemenata i komunikativnih funkcija za koje se ti elementi primenjuju.

Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka, njegovi najistaknutiji sledbenici bili su František Daneš i Jan Firbas. Daneš (1964) je zastupao stav da su forma, značenje i upotreba u međusobnoj interakciji; njegov pristup sintaksi karakterišu tri nivoa: (1) gramatička struktura rečenice (nezavisna od semantike), (2) semantička struktura rečenice (obuhvata dva različita semantička nivoa od kojih jedan odražava semantički sadržaj, a drugi jezičko značenje) i (3) organizacija iskaza (svi vangramatički načini organizacije iskaza kao minimalne jedinice komunikacije). Potonji nivo predstavlja funkcijsku perspektivu u strogom smislu i omogućava da razumemo kako semantička i gramatička struktura funkcionišu u samom činu komunikacije. Pritom, bitno je istaći da ovakva funkcionalna sintaksa udružuje formu, funkciju i značenje: Daneš je preraspodelio red reči na tri domena, od kojih svaki određuje druga dva. Ovo znači da opis rečenične forme može biti samo deo kompleksnijeg i detaljnijeg pregleda komunikativnih funkcija. U skladu s ovim nivoima, Daneš razlikuje i tri različita rečenična sklopa: semantički rečenični sklop (SRS), gramatički (GRS) i komunikativni/funkcijski rečenični sklop (KRS), koji se, zavisno od konteksta, mogu i podudarati, kao u sledećem primeru:

(9)

	John	kissed	Mary.
SRS	vršilac	radnja	cilj
GRS	subjekat	glagol	objekat
KRS	tema	tranzicija	rema

J. Firbas (1964, 1965, 1971, 1974) je razvio sveobuhvatnu generalizaciju koja deluje na Danešovom trećem nivou (1964). Firbas je ovo nazvao *komunikativnom dinamikom* (eng. *communicative dynamism*), dok je funkcijsku

perspektivu rečenice redefinisao pomoću ovog svog konstrukta kao distribuciju stepena komunikativne dinamike u rečeničnim elementima, koja se određuje udruživanjem gramatičke i semantičke strukture rečenice pod određenim uslovima kontekstualne uslovljenosti.¹³ Na osnovu stepena komunikativne dinamike koju određeni rečenični element nosi možemo shvatiti do koje mere taj element doprinosi razvijanju komunikacije, odnosno otkrivanju nove informacije. Budući da se pojave ovog tipa ne mogu opisati pomoću dihotomije, već samo pomoću skale ili hijerarhije, Firbas je uveo stepene tematičnosti i rematičnosti, i redefinisao temu kao element sa najnižim stepenom komunikativne dinamike, remu kao element sa najvišim stepenom komunikativne dinamike, dok se tranzicija nalazi između njih. Nije uvek lako povući oštru granicu između tranzicije i teme, s jedne strane, te tranzicije i reme, s druge. Međutim, prema samom autoru, glavni (ili, možda, jedini) nosioci STVARNE TRANZICIJE (eng. *transition proper*) mogli bi biti glagolski eksponenti za vreme i modalnost. Čini se da glagol predstavlja granicu između kontekstualno uslovljenih i neuslovljenih delova rečenice (Firbas 1974: 26), a sam glagol ili jeste ili nije kontekstualno uslovljen – mogućnost skalarnosti je u ovom slučaju isključena. Ovako dopunjene definicije omogućile su da nova informacija bude tematska. Firbas je verovao da postoje vanjezički razlozi za smeštanje teme na početak iskaza, kao što postoje razlozi i za rastući stepen komunikativne dinamike ostalih delova rečenice ka najrematskijem elementu, na samom kraju rečenice. Postepenim rastom komunikativne dinamike, tvrdi autor (1971: 138), postiže se komunikativna namera diskursa. Međutim, Firbas je bio svestan činjenice da postoje rečenice u kojima komunikativna dinamika ne pokazuje rastuću tendenciju, te da semantička struktura rečenice može imati uticaja na njenu funkcijsku perspektivu. Na primer, jasno je da je u rečenici

(10) An old man came into the shop.

rema, zapravo, *an old man*, a ne *into the shop*, kako bismo očekivali. To je zbog toga što pojedini glagoli, koji označavaju postojanje ili pojavljivavanje, pokazuju tendenciju potiskivanja sebe u pozadinu, a subjekti koji nisu uslovljeni kontekstom pokazuju visok stepen komunikativne dinamike. Pri-

¹³“By FSP we understand the distribution of various degrees of communicative dynamism (= CD) over the elements within the sentence, this distribution being determined by the co-operation of the grammatical and semantic structures of the sentence under certain conditions of contextual dependence.” (Firbas 1965: 170)

loški izraz *into the shop*, u neobeleženoj interpretaciji rečenice (10), nosi poznatu informaciju, pa je stoga uslovljen kontekstom. Isto bi se odnosilo na prilošku sintagmu i u sledećoj rečenici:

(11) Into the shop came an old man.

s tim da bi se ovaj niz tumačio kao tema – tranzicija – rema. U svakom slučaju, ističe Firbas (1974: 18), budući da je kontekstualno uslovljen, priloški element u najmanjoj meri doprinosi razvijanju komunikacije. Od preostala dva elementa, kontekstualno neuslovljen subjekat važniji je od kontekstualno neuslovljenog glagola koji samo izražava pojavljivanje. Rematsku prirodu subjekta u ovakvim rečenicama signalizira negenerički neodređeni član *a(n)* (što ne znači da neodređeni član uvek upućuje na rematski element; up. neodređeni član upotrebljen u generičkom smislu u engleskom, npr. *A lion is a dangerous animal.*). Dakle, bez obzira na položaj u rečenici, kontekst i semantička struktura u stanju su da odrede stepen komunikativne dinamike. Drugim rečima, u primerima poput (11) pragmatika nadvladava strukturu, što je, kako ćemo u nastavku pokazati, u srpskom jeziku česta pojava.

Češki lingvista P. Sgall (1969) prvi je dao sistematski opis semantičke strukture rečenice ili tektogramatike, kako se ovaj nivo značenja još naziva u terminologiji Praške škole (u terminologiji koju koristi Chomsky tektogramatika bi odgovarala dubinskoj strukturi). Krećući od analize načela sintakse zavisnosti jezičkih elemenata koju je dao Tesnière (1959), Sgall je razvio svoju formalizaciju u obliku stratifikacione gramatike koja se zasniva na odnosu zavisnosti. On je pokušao da integriše funkcijsku perspektivu rečenice u generativno-semantički model čiji su semantički prikazi bili račvasti dijagrami padežne gramatike (eng. *case grammar tree*). Ovaj model, nazvan funkcijskim generativnim opisom (eng. *Functional Generative Description*), Sgall je dalje razvio početkom sedamdesetih godina dvadesetog veka (v. Sgall i dr. 1973; Sgall i dr. 1986).

Glavna premisa teorije funkcijske perspektive rečenice jeste da komunikativna namera interakcije određuje iz koje će se perspektive posmatrati struktura klauze ili rečenice. Rečenica *Peter has done his homework* ima određenu sintaksičku strukturu koja ostaje nepromenjena u različitim komunikacionim situacijama. Međutim, u različitim kontekstima ona će imati različitu funkciju, zavisno od namere govornika: ili će prosto biti izjava o Petrovim aktivnostima (*Peter has done his HOMEWORK*), ili će saopštiti

ko je uradio domaći zadatak (*PETER has done his homework*), ili će potvrditi da je ono što je rečeno tačno (*Peter HAS done his homework*).

Primenjujući metodološke zahteve formalnog opisa jezika i rezultate evropskih strukturalista (naročito pripadnika Praške škole; Sgall 1967), istraživači formalne i računarske lingvistike Karlovog univerziteta u Pragu razvili su model koji su nazvali *funkcijski generativni opis*. Suština ovog pristupa jeste u analizi rečenice na osnovu sintakse zavisnosti, putem tektoqramatičkih prikaza koji odražavaju dubinsku strukturu rečenice, a formalizovani su u obliku račvastog dijagrama zavisnosti u kojem se hijerarhija sintaksičkih odnosa zasniva na podređenosti nekih leksičkih jedinica u rečenici drugim jedinicama. Glavnu ulogu u rečenici ima glagol koji je, u prototipskom slučaju, u ličnom glagolskom obliku – on je upravljaj (eng. *governor*), a njegovi zavisnici (eng. *dependent*) su imeničke sintagme, kojima se pripisuju brožane vrednosti u zavisnosti od valence (eng. *valency*) glagola, kao i adjunkti (eng. *adjuncts, circumstantials, free modifications*), pri čemu broj sestrinskih čvorova (dve kategorije izvedene iz istog čvora) nije ograničen. Valenca glagola može se shvatiti kao skup odnosa zavisnosti (funktora, eng. *functor*) između glagola i zavisnih elemenata, koji se dele na argumente (eng. *argument*, ili „unutrašnje“ učesnike, eng. *inner participant*) i adjunkte, a predstavlja se pomoću okvira valence (eng. *valency frame*), koji uključuje broj glagolskih dopuna i njihovu semantičku ulogu. U sledećem dijagramu dajemo nekoliko pojednostavljenih okvira valence, u kojima superskript označava da je dopuna obavezna:

<i>read</i>	V	Act ¹	Addr	Obj
<i>give</i>	V	Act ¹	Addr ¹	Obj ¹
<i>arrive</i>	V	Dir ‘where to’ ¹		
<i>brother</i>	N	Appurt ¹		
<i>full</i>	A	Material ¹		

Dijagram 2: Primeri pojednostavljenog okvira valence¹⁴

¹⁴ Značenje skraćenica u Dijagramu 2 je sledeće: V, N i A predstavljaju vrstu reči (glagol, imenica, pridev), dok ostale skraćenice daju semantičku ulogu dopuna: *Act* stoji za vršioca radnje (eng. *actor*), *Addr* za recipijensa (eng. *addressee*), *Obj* za pacijensa (eng. *objective*), *Dir* ‘where to’ za smer-do (eng. *direction* ‘where to’), *Appurt* za pripadanje (eng. *appurtenance*). *Material* predstavlja semantičku ulogu materijala. Superskript označava da

Tipični predstavnici argumenata su vršilac radnje (eng. *actor*), pacijens (eng. *patient* ili *objective*), što odgovara dubinskom direktnom objektu, i recipijens (eng. *addressee*), tj. dubinski indirektni objekat. S druge strane, tipični primeri adjunkta su mesni, nekoliko vrsta vremenskih adjunkta, adjunkti za uslov, način, sredstvo, itd. Pored elemenata koji zavise od glagola, tektogramatički prikazi sadrže i vrednosti morfoloških kategorija (poput glagolskog vremena, modalnosti, broja, itd.) izražene putem indeksa na leksičkim jedinicama (gramatemama, kako ih još nazivaju predstavnici ovog pristupa). Većina sintaksičkih odnosa i vrednosti morfoloških kategorija izražavaju morfeme, bilo da su one afiksi ili, kao što je to slučaj u engleskom jeziku, funkcijske reči (npr. *in* za lokaciju, *since* za uzrok, *will* za budućnost, itd.). U analitičkim jezicima poput engleskog i red reči može izraziti neke odnose, naročito odnos između glagola, subjekta (vršioća radnje) i objekta (trpioća radnje). Na primer, uobičajen (prototipski) red reči je subjekat-glagol-objekat (12) ali se pod određenim uslovima i u određenim situacijama može javiti i drugačiji red reči (13-15):

- (12) John kissed Mary.
- (13) Her, I saw yesterday.
- (14) Here comes the sun.
- (15) "I love you!" cried Peter.

U funkcijskom generativnom opisu dubinsku strukturu čine tektogramatički prikazi u obliku računskih dijagrama zavisnosti. Ovi dijagrami ne sadrže ne-terminalne čvorove (eng. *non-terminal*), tj. one koji se mogu dalje raščlanjivati. Odnos zavisnosti označavaju priznaci (eng. *label*) rubova stabala zavisnosti ili delovi kompleksnih priznaka zavisnika. Stablo zavisnosti odslikava hijerarhiju komunikativne dinamike, a ne površinskog reda reči. Oblici reči (kompleksni simboli koji se koriste kao priznaci čvorova u stablu zavisnosti) na tektogramatičkom nivou čine kombinaciju leksičkog značenja, sintaksičkih elemenata na ovom nivou (vrste zavisnosti, unutrašnje učesnike i slobodne modifikacije)

je dati argument obavezno prisutan u rečenici, tj. da ne može biti implicitan kao što, na primer, u slučaju glagola *read* recipijens i pacijens mogu biti neizraženi:

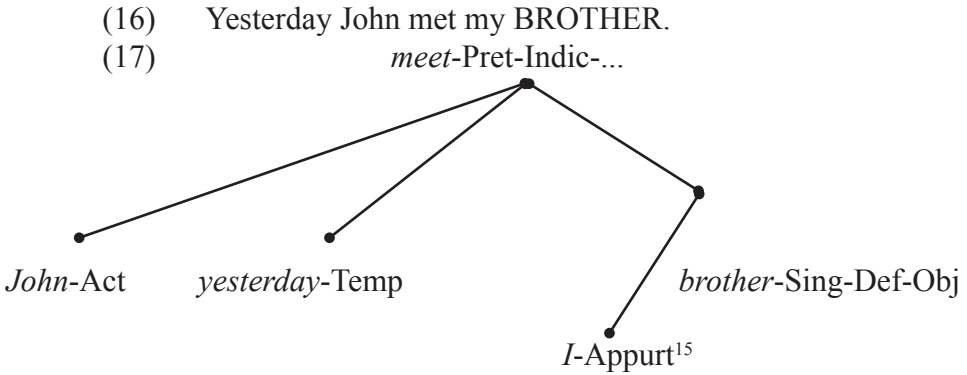
- (1) He is reading a fairy tale to his son.
- (2) He is reading.

Značenje ove dve rečenice, naravno, ne može biti isto, ali su obe rečenice gramatične, dok bi impliciranje vršioća radnje rezultiralo negramatičnošću rečenice:

- (3) *Is reading a fairy tale to his son.

i morfološkog značenja (gde za svaku vrstu reči postoji niz kategorija – glagolsko vreme, vid, modalnost, itd. za glagole, broj, padež, itd. za imenice, i dr.).

Račvasti dijagram (17) daje tektogramatički prikaz rečenice (16) (Hajičová i Sgall 1988: 82):

Redosled čvorova u tektogramatičkom prikazu sleva nadesno, zajedno sa indeksima leksičkih kategorija koji daju vrednost raznih morfoloških kategorija (glagolsko vreme, modalnost, određenost, broj, itd.) odslikava artikulaciju teme i fokusa u datoj rečenici, tj. tektogramatičkom prikazu, i to na osnovu komunikativne dinamike (koja je od ključnog značaja u određivanju „dubinskog reda reči“) i kontekstualne povezanosti.

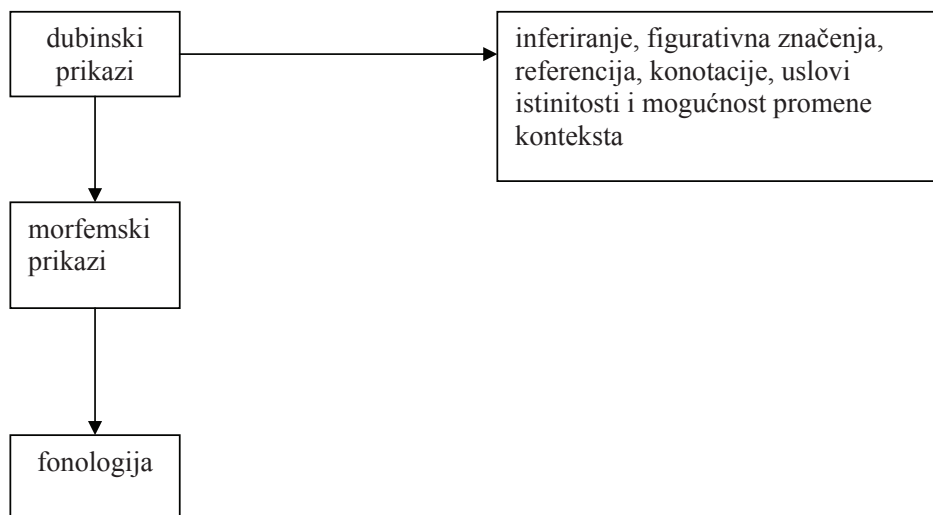
Račvasti dijagram zavisnosti može se prikazati i u linearnom obliku, gde je svaki zavisnik u paru obeleženih zagrada, dok se morfemski prikazi rečenice (uporedivo s površinskom strukturom u terminologiji generativnog usmerenja) mogu poimati kao nizovi morfema od kojih su neki u tešnjoj vezi sa (osnovom) reči nego drugi. Sgall (1999: 4) zastupa stav da nivo površinske strukture nije potreban, jer je površinska struktura stvar morfologije (rečenica je na ovom nivou u stvari niz morfema; za dodatne razloge zbog kojih ovaj autor odbacuje površinsku strukturu, v. Sgall 1999). Sledeći primeri ilustruju upravo ovo: rečenica (18) imala bi (pojednostavljen) linearni tektogramatički prikaz (19) i (vrlo pojednostavljen) morfemski prikaz (20):

¹⁵ Skraćenice upotrebljene u ovom računskom dijagramu su sledeće: *Pret* za preterit (eng. *preterite*), *Indic* za indikativ (eng. *indicative*), *Act* za semantičku ulogu vršioca radnje (eng. *actor*), *Temp* za vremenski adjunkt (eng. *temporal adjunct*), *Sing* za jedninu (eng. *singular*), *Def* za određenost (eng. *definiteness*), *Obj* za semantičku ulogu pacijensa (eng. *objective*), a *Appurt* za pripadanje (eng. *appurtenance*).

- (18) John has mowed our lawn.
 (19) (John)Act have.3rd.Sing.Indic.Pres mow.Part(Pat(we)Poss lawn.Def.Sing)
 (20) John have.3rd.Sing.Indic.Pres mow.Part our lawn.Sing.Def¹⁶

Kao što se iz primerâ vidi, dva nivoa prikaza razlikuju se u tome što svaki morfološki oblik reči ne predstavlja posebnu sintaksičku jedinicu. Funkcijske reči tretiraju se kao funkcijske morfeme, sintaksički vezane za određene leksičke reči.

Pristup funkcijskog generativnog opisa može se prikazati shematski, i to je učinjeno na Dijagramu 3 (prema Sgall 2000: 18):

Dijagram 3: Shematski prikaz položaja komponenata jezičkog sistema i semantičko-pragmatičkog tumačenja (od dubinske strukture do sadržaja iskaza)

¹⁶ Skraćenice upotrebljene u morfološkim prikazima gore su sledeće: *Act* za vršioca radnje, *3rd.Sing.Indic.Pres* za treće lice jednine indikativa prezenta, *Part* za particip (eng. *participle*, u ovom slučaju prošli), *Pat* za pacijensa (eng. *patient*), *Poss* za prisvojnost (eng. *possessive*), a *Def* za određenost. Kako se može primetiti, u pristupu Sgalla (1999), neke od ranije upotrebljavanih priznaka, kao što su *Appurtenance* i *Objective*, zamenjene su savremenijim terminima *Possessive*, odn. *Patient*.

Kako smo već istakli, linearni redosled (sleva nadesno) čvorova tektoqramatičkog prikaza daje artikulaciju teme i fokusa, zasnovanu na komunikativnoj dinamici (odlučujućem faktoru za dubinski red reči) i kontekstualnoj povezanosti. U nastavku ovog odeljka pokazaćemo kako se tema i fokus analiziraju u opisu jezika koji se zasniva na odnosu zavisnosti.

U sintaksi zasnovanoj na odnosu zavisnosti smatra se da je osnovna uloga funkcijskih morfema izražavanje statičkih sintaksičkih odnosa, dok red reči izražava dinamičku artikulaciju teme i fokusa. Kako je potonja od značaja ne samo za kontekstualnu primenljivost rečenice, već i za njenu semantiku (o ovome će biti reči kasnije), i budući da se ona izražava gramatičkim sredstvima (redom reči, položajem intonacionog središta rečenice, razdvojenim rečenicama u engleskom ili čak nekim morfemama), ona mora pripadati i gramatici, odn. strukturi rečenica, a ne samo domenu procesa komunikacije.

U rečenicama proste strukture, poput (21), sintaksički odnosi zasnovani na valenci podudaraju se sa dihotomijom teme i fokusa: gramatički subjekat je tema rečenice, a predikat njen fokus:

(21) Mary STUMBLED.

Međutim, u proširenim i složenim rečenicama (i u prostim rečenicama kada se subjekat ne podudara sa temom, npr. *MARY stumbled*, gde je subjekat fokus), situacija je umnogome složenija, jer ne postoji paralelizam između ove dve artikulacije rečenice (sintaksičkih odnosa zasnovanih na valenci, s jedne strane, i dihotomije teme i fokusa, s druge), što, međutim, ukazuje na njihovu međusobnu nezavisnost:

(22) John went to school ON FOOT yesterday.

(23) Peter showed Mary the flat he planned to RENT.

U primeru (22), treba razlikovati pravi fokus (*on foot*, kao jedinicu koja nosi rečenični naglasak) od ostatka fokusa (*went to school*), i pravu temu (*John*) od (dinamičnijeg) ostatka teme (*yesterday*).¹⁷ Isto važi i za pri-

¹⁷ Savremeni pripadnici Praške škole, prvenstveno Sgall, Hajičová i njihovi saradnici najčešće govore o temi i fokusu, dok termine 'rema' i 'komentar' retko koriste. Funkcijskom perspektivom rečenice oni se bave pod etiketom artikulacije teme i fokusa (eng. *topic-focus articulation, TFA*).

mer (23), u kome se u fokusu nalazi i zamenica koja upućuje na nešto što je dostupno u slušaočevom pamćenju (time što je koreferentna sa imenicom *Peter* pomenutom u prethodnoj klauzi), pa se čini neophodnim razlikovati glavnu podelu rečenice na temu i fokus, s jedne strane, i kontekstualno uslovljenu ili neuslovljenu prirodu pojedinačnih autonomnih leksičkih jedinica, s druge. Pored ove dve pojave, teorijski opis jezika treba da se bavi i komunikativnom dinamikom, koja odslikava redosled čvorova (sleva nadesno) tektogramatičkog prikaza. Shodno ovome, model koji nude Sgall i dr. (1986: 181) zasniva se na dvema pretpostavkama:

- U pogledu granice između teme i fokusa, u tektogramatičkom prikazu uvek postoji neki element A (najčešće je to glagol), takav da elementi koji pokazuju manji stepen dinamike od njega spadaju u temu, a oni koji pokazuju veći stepen spadaju u fokus; kao u sledećoj rečenici (gde znak || predstavlja granicu između teme i fokusa): *Peter || showed Mary the flat he wanted to rent* (u odgovoru na pitanje *What did Peter do?*). U obeleženim slučajevima, i glagol može spadati u temu (npr. u *Peter bought || a jacket*, kao odgovor na pitanje *What did Peter buy?*), ili pak glagol, zajedno sa svojim dependentima može spadati u temu, a fokus biti čvor podređen najdinamičnijem dependentu, kao u rečenici *Peter showed Mary the flat || he wanted to rent*, kada je ona odgovor na pitanje *Which flat did Peter show Mary?*, gde je fokus (klauza *he wanted to rent*) podređen najdinamičnijem dependentu, imeničkoj sintagmi *flat*.
- Hijerarhija komunikativne dinamike unutar fokusa zavisi od SISTEMSKOG REDOSLEDA (eng. *systemic ordering*), tj. redosleda vrsta modifikacija koje gramatika određuje. Ovaj sistemski redosled se u rečenici menja u skladu sa hijerarhijom komunikativne dinamike, pa se kontekstualno uslovljeni elementi ređaju levo od onih kontekstualno neuslovljenih. Na primer, u engleskoj rečenici (24), imenička sintagma *John* ima tematsku ulogu agensa, a *Mary* tematsku ulogu recipijensa. U sistemskom redosledu argumenata u engleskom jeziku agens prethodi recipijensu (kao u (25)), dok u komunikativnoj dinamici rečenice (24) ovo nije slučaj, što znači da je recipijens, *Mary*, u ovoj rečenici kontekstualno uslovljen, deo teme, i odnosi se na osobu koja, u trenutku govora, već postoji u svesti i govornika i slušaoca.

- (24) Mary was given a flower by John.
(25) John gave Mary a flower.

Artikulacija teme i fokusa zasniva se, dakle, na obeležju kontekstualne uslovljenosti – ono što je u određenom trenutku aktivirano u dovoljnoj meri može se smatrati datim, kontekstualno uslovljenim, ali se takođe može smatrati i novim ili kontekstualno neuslovljenim ukoliko se ono kontrastira s nekim drugim elementima. U pristupu funkcijskog generativnog opisa terminološki par ‘kontekstualno uslovljen’ – ‘kontekstualno neuslovljen’ smatra se semantički nerazloživim pojmom. Razlika između ove dve vrednosti nije nužno povezana sa prisustvom ili odsustvom koreferentnog ili anaforičkog antecedenta date reči u prethodnom jezičkom kontekstu (nasuprot vanjezičkom kontekstu), jer postoje imenice koje su dostupne u slušaočevom pamćenju i bez prethodnog pominjanja (podvučeni elementi u (26) i (27)), kao što postoje i slučajevi kada se reč koja ima antecedent u prethodnom kontekstu upotrebi kao nova (28):

- (26) (What is the news?) – Western Europe suffered strong floodings yesterday.
(27) (This bag is too heavy for me.) – I hope you can help me carry it.
(28) (She and Sarah are both very valuable workers.) – But I think she (rather than Sarah) would prove a better Head of Department.

Za proveravanje kontekstualne uslovljenosti nekog elementa koristi se test s pitanjima i odgovorima: samo se onaj element može smatrati kontekstualno neuslovljenim (u svim značenjima ili dubinskim strukturama) koji se ne javlja ni u jednom pitanju na koje data rečenica može poslužiti kao odgovor. Element koji se javlja u svim pitanjima kontekstualno je uslovljen. Elementi koji se nađu u nekim pitanjima, ali ne u svim, mogu se smatrati dvoznačnim u pogledu kontekstualne uslovljenosti, jer, zavisno od konteksta, mogu biti ili kontekstualno uslovljeni (kada čine deo pitanja), ili kontekstualno neuslovljeni (kada ne čine deo pitanja):

- (29) Peter gave a book to ANN.
(30) a. What did Peter do?

- b. Who did Peter give a book to?
- c. What did Peter give to Ann?
- d. What did Peter give to whom?
- e. Who gave what to whom?

Rečenica (29) može biti odgovor na pitanja (30a-b), ali ne i (30c-e), niti na bilo koje drugo pitanje koje ne sadrži neku reč koja se odnosi na referenta *Peter*. Ako je (29) odgovor na (30a), onda govorimo o onom značenju ove rečenice u kome su glagol i oba objekta kontekstualno neuslovljeni, dok je subjekat (*Peter*) kontekstualno uslovljen; ako je pitanje (30b), samo je indirektni objekat neuslovljen, a svi ostali argumenti i glagol su kontekstualno uslovljeni; u odgovoru na (30c), direktni objekat je kontekstualno neuslovljen budući da on nedostaje u pitanju, a svi ostali argumenti kontekstualno su uslovljeni – u odgovoru najmanje direktni objekat mora biti kontekstualno neuslovljen, stoga je rečenica (29) neprihvatljiv odgovor na (30c). Slična je situacija i s pitanjima (30d-e): odgovor na (30d) treba da podrazumeva da su oba objekta kontekstualno neuslovljena, dok su u (30e) svi argumenti glagola kontekstualno neuslovljeni, jedino je glagol kontekstualno uslovljen.

Kao drugi tip testa pripadnici Praške škole koriste odrične odgovore (up. raspon dopuštenog fokusa (eng. *range of permissible focus*) u terminologiji Chomskog 1969):

- (31) It was the salesperson with a TATOO he was told to beware of.
- (32) a. No, it was the dog she was told to beware of.
b. No, it was the salesperson feeding a dog he was told to beware of.

S obzirom na to da se obe rečenice u (32) mogu upotrebiti kao reakcija na (31), potonja je dvoznačna u pogledu kontekstualne uslovljenosti rečeničnih elemenata: ili je *salesperson with a tatoo* kontekstualno neuslovljeni deo rečenice (u kom je slučaju (32a) prirodna reakcija), ili je to samo *with a tatoo* (i tada je (32b) prihvatljiv nastavak diskursa).

Postoje i drugi testovi za određivanje kontekstualne uslovljenosti rečeničnih elemenata (prema Sgall 2000), kao što je izostavljanje rečeničnih konstituenata, odnosno njihova supstitucija zamenicom, jer je pretpostavka da se samo kontekstualno uslovljeni elementi mogu izostaviti ili zameniti zbog toga što su oni povrativi u diskursu. Nijedan od ovih testova nije sa-

vršen, ali kada se koriste zajedno mogu biti prilično pouzdan pokazatelj statusa nekog elementa u pogledu kontekstualne uslovljenosti.

Još jedan važan pojam u funkcijskom generativnom opisu jeste već pominjani pojam komunikativne dinamike. Skala komunikativne dinamike koja karakteriše dubinsku strukturu neke rečenice može se opisati kao dubinski red reči, tj. redosled čvorova (slevo nadesno) u račvastom dijagramu zavisnosti date rečenice. Prava tema (eng. *topic proper*) i pravi fokus (eng. *focus proper*) su najmanje, odn. najviše dinamičan element u rečenici, dok su ostali elementi raspoređeni po skali, s tim da je sam glagol ili najdinamičniji element teme ili najmanje dinamičan deo fokusa. Pravila za određivanje stepena komunikativne dinamike su sledeća (prema Sgall 2000):

- (1) ako je neki argument ili adjunkt kontekstualno neuslovljen, on je dinamičniji od upravnog elementa koji modifikuje; npr. ako je na pitanje *When did you see John?* odgovor *I saw him last night*, onda je adjunkt *last night* kontekstualno neuslovljen, stoga dinamičniji od glagolske sintagme koju modifikuje (*saw John*);
- (2) ako dva argumenta ili adjunkta A i B zavise od istog upravnog elementa, njihov položaj na skali komunikativne dinamike može odrediti test pitanja, i to na sledeći način: u rečenici R koja se može upotrebiti kao odgovor na pitanje P
 - a) ako ni A ni B nisu deo pitanja, a rečenica može da bude odgovor na pitanje koje sadrži A ali ne i B, a ne može da bude odgovor na pitanje koje sadrži B ali ne i A, tada je element B dinamičniji nego element A,
 - b) ako ni A ni B nisu deo pitanja, a rečenica može da bude odgovor i na pitanje koje sadrži A ali ne i B, a može da bude odgovor i na pitanje koje sadrži B ali ne i A, tada je rečenica dvoznačna u pogledu stepena komunikativne dinamike elemenata A i B – u jednom njenom značenju A je dinamičnije od B, a u drugom značenju B je dinamičnije od A,
 - c) ako rečenica R ne može biti odgovor ni na jedno pitanje koje ne sadrži element A, ali može da bude odgovor na pitanje koje ne sadrži B, tada je B dinamičnije od A.

Ako primenimo ovaj opis na rečenicu (29), koju ovde ponavljamo, videćemo da je direktni objekat manje dinamičan od indirektnog, dok je subjekat najmanje dinamičan argument glagola. Glagol, s druge strane, nosi

manji stepen komunikativne dinamike od svojih objekata, ali viši stepen od subjekta:

- (29) Peter gave a book to ANN.
 (33) a. What did John do?
 b. To whom did Peter give a book?
 c. What did Peter give to Ann?
 d. Who gave what to whom?

Nazovimo direktni objekat u primeru (29) elementom A, a indirektni objekat elementom B; pitanja u (33) poslužiće da objasnimo gore izneta pravila. Primena pravila (2a) na sintagme *a book* i *Ann* i činjenica da rečenica (29) može biti odgovor na (33a), koje ne sadrži nijedan od posmatranih argumenata, kao i na pitanje (33b), koje sadrži direktni objekat (A), ali ne i na (33c), u kome se javlja samo indirektni objekat (B), dokazuje da je indirektni objekat dinamičniji od direktnog objekta. U skladu sa pravilom (2b), naredni primeri su dvoznačni u pogledu stepena komunikativne dinamike glagola *talked* i recipijensa *to his neighbour*: dok je u odgovoru na pitanje (35a) u rečenici (34) glagol dinamičniji od recipijensa, u drugom značenju rečenice, kada je ona odgovor na pitanje (35b), recipijens je dinamičniji od glagola:

- (34) John talked to his neighbour about a problem.
 (35) a. How did John behave towards his neighbours?
 b. What did John talk about to whom?

Nakon što smo ilustrovali međusobni odnos kontekstualne uslovljenosti i komunikativne dinamike, pokazaćemo kako se pojmovi teme i fokusa uklapaju u ovaj pristup. U sintaksi zavisnosti, imajući u vidu da se funkcijske reči i morfeme ne tretiraju kao elementi (tj. u potpunosti se ignorišu), temu i fokus možemo opisati na sledeći način:

- (a) Ukoliko je leksički glagol, ili neki njegov argument/adjunkt, kontekstualno neuslovljen, tada ovi rečenični delovi pripadaju fokusu rečenice. Na primer, u odgovoru na pitanje *What does Mary want to buy?*, u rečenici *Mary wants to buy a new hat* samo će sintagma *a new hat* biti kontekstualno neuslovljena, i stoga fokus. Ako je, međutim, ova rečenica odgovor na pitanje *What does Mary want?*, onda je cela umetnuta klauza *to buy a new hat* u fokusu.

- (b) Ukoliko neki rečenični deo, osim glagola, pripada fokusu, tada sve njegove dopune takođe pripadaju fokusu. Dakle, ako je *She wrote a book about John*, odgovor na pitanje *What did Mary do?*, tada fokusu pripada ne samo glagol *wrote* i sintagma *a book*, već i dopuna ove imeničke sintagme, *about John*.
- (c) Ako su leksički glagol i sve njegove dopune kontekstualno uslovljeni, tada se prva dopuna zdesna (najdinamičnija), nazovimo je X, mora tačnije odrediti; ukoliko je neka dopuna elementa X kontekstualno neuslovljena, tada ona čini deo fokusa; ako nijedna od njenih dopuna nije kontekstualno neuslovljena, tada se ona mora smatrati elementom X i traži se neki njen kontekstualno neuslovljen deo koji bi mogao biti fokus, itd. (detaljnije o ovom govore Sgall i dr. 1986). Tako, recimo, ukoliko u kontekstu pitanja *Which teacher did you meet yesterday?* sagovornik kaže *I met the teacher of FRENCH*, a glagol i njegova dopuna *teacher* kontekstualno su uslovljeni, tada se prva (u ovom slučaju, jedina) dopuna zdesna mora tačnije odrediti – dopuna ovog elementa, predložka sintagma *of French*, kontekstualno je neuslovljena, pa se zato ona može smatrati fokusom rečenice; u protivnom mora se tražiti najdinamičnija dopuna ovog elementa; npr. *Which teacher of French did you meet yesterday? – I met the teacher of French who comes from Canada*.
- (d) Deo rečenice koji ne čini deo fokusa pripada temi.

Slučajevi slobodnog reda reči samo su odraz različitih redosleda na skali komunikativne dinamike. Čak i oni jezici u kojima je red reči strogo određen gramatičkim pravilima (kao što je engleski), dopuštaju poneke varijacije, često praćene pomeranjem intonacijskog centra, obeleženog apostrofom u narednim primerima:

- (36) a. She moved from Oxford to ‘Cambridge.
b. She moved to Cambridge from ‘Oxford.

Važno je, međutim, napomenuti da bilo koja varijacija reda reči rezultira različitim skupom pitanja na koje data rečenica može poslužiti kao odgovor. Tako je, na primer, (36a) moguć odgovor samo na (37a), ali ne i (37b), dok se (36b) može upotrebiti kao odgovor na (37b), ali ne i (37a):

- (37) a. Where did she move from Oxford (to)?
 b. Where did she move to Cambridge from?

Pristalice Praškog pristupa zastupaju mišljenje da se artikulacija teme i fokusa može sistematski opisati ako se uzme u obzir činjenica da vrste dopuna odražavaju određen (osnovni) redosled koji (u prototipičnom slučaju) odgovara skali komunikativne dinamike. U fokusu rečenice skala komunikativne dinamike zapravo je odraz ovog redosleda, koji se naziva sistemskim redosledom. Ako je neka dopuna u rečenici kontekstualno uslovljena, tada će njen položaj na skali komunikativne dinamike biti više ulevo nego što je to u sistemskom redosledu. Iz ovoga sledi da je razlika između (36a) i (36b) u tome što u (36b) *to Cambridge* pripada temi: po sistemskom redosledu, dopuna koja izražava smer-od (eng. *Dir(ectional)-from*) prethodi smeru-ka (eng. *Dir(ection)-to*). Rečenica (36a) je dvoznačna u pogledu fokusa: *from Oxford* se može tumačiti i kao fokus i kao tema (u skladu sa pravilom (2b) opisanim gore).

Na osnovu niza psiholingvističkih analiza, pripadnici praškog lingvističkog usmerenja (Sgall i dr. 1986; Sgall i dr. 1995; Hajičová 1993, 1996, 1998b; Hajičová i dr. 1995) dali su prototipičnu skalu sistemskog redosleda za nekoliko jezika, od kojih je u ovom istraživanju od neposrednog značaja samo engleski.

vreme (eng. *Time*) > agens (eng. *Actor*) > recipijens (eng. *Addressee*) > pacijens (eng. *Objective*) > izvor (eng. *Origin/Source*) > posledica (eng. *Effect*) > način (eng. *Manner*) > smer-od (eng. *Dir-from*) > sredstvo (eng. *Means*) > smer-ka (eng. *Dir-to*) > mesto (eng. *Location*).

U skladu sa ovim redosledom, u neobeleženoj rečenici engleskog jezika argumenti i adjunkti će se naći u gore datom redosledu i svi oni argumenti koji su s desne strane glagola (uključujući i sam glagol), mogu, ali ne moraju, činiti fokus rečenice; svi argumenti i adjunkti koji ne poštuju gore dati redosled nužno su kontekstualno uslovljeni i čine temu rečenice. Sistemski redosled se, dakle, mora poštovati samo u fokusu rečenice, dok je u tematskom delu on nevažan.

Funkcijska perspektiva rečenice, pored pragmatičkog značaja koji ima, utiče i na uslove istinitosti, tj. na semantiku, i to ne samo u slučajevima kada upotrebimo neki kvantifikator (onaj koji je manje dinamičan, imaće

širi opseg; primer (38), gde u prvoj rečenici *everybody* ima opseg preko kvantifikatora *somebody*, pa rečenica znači ‘Za svaku osobu A postoji neka osoba B, i to takva da A voli B.’ (verovatno različite osobe), dok u (38b) *somebody* ima šiti opseg od *everybody*, pa je tumačenje rečenice ‘Postoji neka osoba B, i to takva da svi vole B.’ (dakle, jedna osoba)), već i u pogledu presupozicije koju svaka rečenica nosi: dok (39a) pretpostavlja da je pušenje dozvoljeno na nekom mestu, (39b) govori o hodniku i kazuje da se tamo puši:

- (38) a. Everybody loves somebody.
b. Somebody is loved by everybody.
- (39) a. One smokes in the corridor.
b. One SMOKES in the corridor.

Na osnovu svega dosad rečenog možemo zaključiti sledeće:

- Gramatika nekog jezika određuje sistemski redosled dopuna (ili vrste odnosa zavisnosti): sistemski redosled je dat u okviru valence svakog pojedinačnog glagola i ostalih leksičkih jedinica, s mogućnošću generalizacije na veće ili manje klase reči.
- U dubinskoj strukturi rečenice skala komunikativne dinamike (dubinskog reda reči) odgovara sistemskom redosledu u onom delu rečenice koji čini fokus, a može se razlikovati od njega u dislokaciji ulevo elemenata koji čine deo teme.
- Na nivou morfologije, površinski red reči može se razlikovati od komunikativne dinamike usled gramatičkih pravila, poput položaja subjekta i objekta u engleskom, položaja funkcijskih reči, prednominalnog položaja prideva u engleskom jeziku, itd.
- Pravi fokus, kao najdinamičniji element u rečenici, najčešće biva označen kao intonaciono središte rečenice. U prototipičnom slučaju, on se nalazi na poslednjem mestu u rečenici.
- Prava tema, s druge strane, ima kontrastnu vrednost (u smislu da se odnosi na entitet koji se bira iz skupa kontekstualno određenih mogućnosti) i obično se nalazi na početku rečenice.

Tokom osamdesetih godina 20. veka, niz lingvista Praške škole u značajnoj je meri počeo formalizovati stavove vezane za sintaksu. Sgall, Hajičová i Panevová (1986) analizirali su značenje rečenice sa aspekta se-

mantike i pragmatike u modelu funkcijskog generativnog opisa, ističući da se jezičko značenje može opisati u obliku dubinskih struktura (tektogramatičkih prikaza) relativno jednostavnog oblika, ukoliko se u opis uključe i elementi značenja koji su pragmatički zasnovani (kao, na primer, artikulacija teme i fokusa, up. Sgall i dr. 1986: 34). Međutim, Pražani su ostali nedorečeni u pogledu načina na koji se račvasti dijagrami zasnovani na odnosu zavisnosti preslikavaju na površinsku strukturu, kao i u pogledu semantike. Zbog toga je bilo gotovo neizvodljivo povezati ovaj pristup sa generativnim pristupom. Kako ističe Newmeyer (1999: 119), iako su Pražani ponudili generativni opis svog modela u radovima Sgalla (1980), Pláteka i dr. (1984) i Petkeviča (1987), ove formalizacije bile su ekvivalent dubinske strukture, bile su suštinski nevezane za kontekst i, zbog svega ovog, model je bio nedovoljno valjan da bi ga generativna gramatika priznala kao formalnu teoriju gramatike.

Devedesetih godina dvadesetog veka došlo je do velikog interesovanja za pristup Praške škole među lingvistima zapadnog sveta formalno-funkcionalnog opredeljenja. U ovome se ponajviše istakla B. Partee, čiji je plod saradnje sa Sgallom i Hajičovom knjiga (Hajičová, Partee i Sgall (1998b)) koja kombinuje rezultate višedecenijskog rada lingvista pripadnika Praške škole u oblasti strukture diskursa sa radom koji je rezultat formalne semantičke tradicije, s posebnim osvrtom na konstrukcije koje su tesno povezane sa rečeničnim fokusom (npr. kvantifikacija).

Interesovanje za strukturnu realizaciju diskursnih pojmova teme i fokusa i danas igra centralnu ulogu u radu sledbenika Praške škole, naročito Hajičove, Sgalla i nekih zapadnih lingvista (mahom formalnih semantičara), među kojima su B. Partee (1992, 1996, 1999, Partee i Borschev 2001), M. Rooth (1992, 1996a, 1996b, 2007), M. Krifka (1993, 1994, 2004, 2005, 2006), E. Selkirk (1984, 1995, 2002), M. Steedman (1996, 2000, 2003, I. Kruijff-Korbayová i Steedman 2003) i drugi. Još uvek su u upotrebi mnogi osnovni pojmovi iz ranijih studija, uključujući i jednu verziju komunikativne dinamike, ali na znatno razrađenijem nivou. Sama sintaksička teorija i dalje je zasnovana na teoriji zavisnosti, čija suština jeste pokušaj da se da formalni model strukture, značenja i upotrebe, u kojem svaka od ovih komponenata zadržava izvestan stepen autonomije.

2.3. Pristup M. A. K. Hallidaya

Rad britanskog lingviste M. A. K. Hallidaya, koji je razvio model gramatike pod nazivom sistemska funkcijska gramatika (eng. *systemic functional grammar*; 1967, 1985), zasniva se na radovima pripadnika Praške škole. Kako i sam naziv modela govori, radi se o još jednom funkcijskom modelu, koji, iako je proistekao iz predratnih radova pripadnika Praške škole (i do njega došao preko J. R. Firtha), od ovih se i razlikuje pre svega u tome što se ne oslanja na strukturu jezičkog ispoljavanja, jer „sistemski pristup, tj. orijentisanje ka lingvističkim fenomenima ispoljenim na paradigmatškoj osi“ (Ivić 1994: 250) ovaj autor smatra znatno prihvatljivijim. On takođe smatra da je struktura neka vrsta površinskog fenomena, dok je sistem ono osnovno što se postavlja kao fundamentalni uslov za funkcionisanje dubinske gramatike. Istovremeno, ovaj pristup ima srodnih crta i sa generativnom gramatikom. Iako se sam Halliday proklamativno distancirao od ovog usmerenja već pri određivanju osnovnog pravca svog lingvističkog interesovanja, pre svega time što, za razliku od generativista, kao objekat svog istraživanja ne postavlja objašnjavanje jezičke kompetencije govornog predstavnika date jezičke sredine, već ukazivanje na principe na kojima se zasniva jezičko ispoljavanje govornog predstavnika, on ipak podržava uspostavljanje „dubinske strukture“ u kojoj se svaka jedinica opisuje kao skup apstraktnih gramatičkih obeležja (prema Ivić 1994).

U ovom pristupu uočljive su dve nezavisne, ali međusobno povezane, dihotomije. S jedne strane, imamo informacijsku strukturu (eng. *Information Structure*) sa dihotomijom dato – novo (eng. *given – new*), dok s druge strane, imamo tematsku strukturu (eng. *Thematic Structure*) sa dihotomijom tema – rema (eng. *theme – rheme*). Ova dva tekstualna sistema semantički su tesno povezana, ali nisu identična. Govornik deli tekst u informacijske jedinice, od kojih svaka ima najvažniji, novi deo, koji se obeležava jačinom ili visinom glasa, ili na neki drugi način (npr. morfološkim sredstvima). Sve ostalo u okviru te informacijske jedinice je dato. Odnos između klauze (kao jedinice u okviru koje deluje dihotomija tema – rema) i informacijske jedinice ne mora biti jedan prema jedan, jer govornik može istaći bilo koji element u klauzi kao novo. Međutim, u neobeleženom slučaju, dato je deo teme klauze, dok se novo nalazi u okviru reme. Nadalje, informacijska struktura je usmerena ka slušaocu, dok je tematska struktura usmerena ka govorniku.

Halliday je stava da informacijska jedinica nije nijedna određena gramatička jedinica. Nju čine dva elementa ili funkcije: ‘dato’, kao fakultativni element u kome je informacija predstavljena kao povrativa (eng. *recoverable*, što znači da je iz diskursa jasno na šta se odnosi, te ponavljanje nije neophodno), i ‘novo’, kao obavezni element, koji je istaknut i u kome je informacija predstavljena kao nepovrativa. Dato obično prethodi novom. Što se tiče tematske strukture, za ovog autora je tema polazna tačka poruke i nalazi se na prvom mestu u klauzi (u (40) to je podvučeni element), dok je rema ostatak klauze:

- (40) a. John saw the play yesterday.
 b. Yesterday John saw the play.
 c. The play John saw yesterday.

Halliday, dakle, ima ponešto drugačije viđenje tematske organizacije rečenice od one koju smo predstavili u prethodnom odeljku. On (1967, 1985) i njegovi sledbenici koriste pojam teme i reme u određivanju obeleženih i neobeleženih rečeničnih struktura. Naime, u ovom modelu tema se izražava smeštanjem tematizovanog elementa u početni položaj u rečenici. Izbor teme ukazuje na govornikovo polazište i u tom smislu ono je uvek značajno, a stepen značaja zavisi od obeleženosti. Što je više obeležen izbor, to je veća potreba za njegovom motivacijom; neobeleženi član se bira, osim u slučajevima kada kontekst daje motivaciju da se iz istog skupa izabere neki drugi član. Na primer, u engleskom jeziku je moguće ali u svakodnevnom govoru potpuno neočekivano da se (podvučena) dopuna stavi na početak klauze, kao u (41a), umesto na kraj (41b):

- (41) a. Beautiful were her eyes.
 b. Her eyes were beautiful.

Zato se stavljanje dopune *beautiful* na početak rečenice u (41a) smatra veoma obeleženim izborom, koji odražava govornikov svestan napor da ovaj element istakne kao svoje polazište. Primer (41b) predstavlja očekivanu, neobeleženu verziju rečenice (41a).

Smeštanje nekog elementa u početni položaj u rečenici ne znači nužno da se radi o obeleženom izboru teme. Stepenn obeleženosti zavisi od učestalosti javljanja dotičnog elementa u položaju teme kao i od njegove pokret-

ljivosti u klauzi. Kako to u narednim primerima pokazujemo, u engleskom jeziku, neobeleženom se smatra tema koja upućuje na glagolski način: u iskaznim rečenicama neobeležena tema je subjekat (42), u pitanjima je to upitna reč (43) ili pomoćni glagol u da/ne pitanjima (44), a u zapovednim rečenicama to je glagol (45):

- (42) Peter gave a book to Anne.
- (43) Who does she love?
- (44) Have you done your homework?
- (45) Read it!

Neobeleženi izbor teme u ovim rečenicama sledi iz osnovne funkcije teme, a to je (kako smo u više navrata isticali) da dâ polazište – govornik ističe polazište izborom vrste rečenice, jer na taj način pokazuje da li želi da izjavi nešto, postavi pitanje, izda naređenje, itd. Obeležena tema, pak, služi za isticanje određenog elementa u rečenici. Halliday (1985) i njegovi sledbenici razlikuju tri vrste obeležene teme u engleskom jeziku:

- (a) početna tema (eng. *fronted theme*), kao u ***Bureaucracy I can't tolerate***.
- (b) predikatska tema (eng. *predicated theme*), kao u ***It was the butler who did it***.
- (c) identifikaciona tema (eng. *identifying/equative theme*), na primer, ***What the teacher did was offer the prize***.

Početna tema, prema Greenbaum i Quirk (1990: 407), predstavlja strategiju kojom se obeležena tema pomera u neki za nju neuobičajen početni položaj. Najmanje obeležen slučaj teme pomerene na početak klauze jeste pomeranje priloga za mesto ili vreme (46), jer su ovi elementi relativno pokretljivi u engleskom jeziku, zatim pomeranje objekta/dopune (47),¹⁸ jer je njegov položaj prilično strogo utvrđen gramatičkim pravilima, dok je pomeranje predikata na početak klauze najobeleženiji izbor teme u engleskom i često podrazumeva preuređenje ostalih rečeničnih elemenata (48):

¹⁸ Za razliku od pomeranja na početak klauze, pasivizacija omogućava govorniku da za temu izabere ono što bi u aktivnoj rečenici bio objekat, a da ga pritom ne učini obeleženim. Pasivizacija je, dakle, neobeležen način prilagođavanja rečenice tekstualnom okruženju pomeranjem njenih elemenata – u ovom smislu, primeri (1) i (2) podjednako su neobeleženi. Obeležena tema ima drugačiju funkciju: ona se bira u cilju isticanja nekog elementa kao teme ili polazišta klauze.

- (1) John gave me this book.
- (2) This book was given to me by John. (prema Baker 1992: 131)

- (46) In the morning I exercise.
 (47) Well into her fifties she was.
 (48) (I ordered them to tidy their room, and) tidy their room they did.

Predikatska tema podrazumeva upotrebu razdvojene rečenice (eng. *cleft structure, it-cleft*), s ciljem da se neki element smesti blizu početka rečenice i predstavlja jedini slučaj u engleskom jeziku u kome tema klauze nije na samom njenom početku. Naime, tema razdvojene rečenice nije ekspletivni element *it*, već sintagma koja se nalazi iza glagola *be*; dok ekspletiv igra ulogu semantički praznog gramatičkog subjekta i omogućava raznim rečeničnim elementima da se nađu blizu početka rečenice i time budu smešteni u prvi plan. Primeri u (50) tematizuju pojedine (podvučene) elemente rečenice u (49), uvek one koje se javljaju iza glagola *was*:

- (49) My younger brother arrived there yesterday.
 (50) a. It was my younger brother who arrived there yesterday.
 b. It was yesterday that my younger brother arrived there.
 c. It was there that my younger brother arrived yesterday.
 d. It was arrive there that my younger brother did yesterday.

Kao i druge dve vrste obeležene teme, i tema koja se nalazi u predikatu implicira postojanje kontrasta: (50a) implicira ‘not my older brother’; (50b) ‘not the day before yesterday’, itd. Ova strategija, dakle, upućuje na informacijsku strukturu rečenice tako što predstavlja element koji sledi iza konstrukcije *It + BE* (u ličnom glagolskom obliku) u glavnoj klauzi kao novi, važan element na koji se skreće slušaočeva pažnja.

Treća vrsta obeležene teme jeste identifikaciona tema i ona umnogome podseća na predikatsku temu. Naime, identifikaciona tema obeležava neki rečenični element kao temu tako što je pomoću prividno razdvojene strukture (eng. *pseudo-cleft structure, wh-structure*) pretvara u nominalizaciju. Rečenica (49) nudi sledeću mogućnost za identifikacionu temu:

- (51) What my younger brother did was arrive there yesterday.

I predikatska i identifikaciona tema podrazumevaju postojanje kontrasta: dok u prvom slučaju kontrast postoji u pogledu teme, u drugom se

on odnosi na položaj reme – implikacija u (51) je npr. ‘and not leave town’. U prvom slučaju tema je nova informacija (npr. u (50a) da je govornikov mlađi brat taj koji je juče stigao na određeno mesto), dok je u drugom tema poznata (da je govornikov mlađi brat nešto uradio u primeru (51)).

Distinkcija poznata/nepoznata informacija, tj. razlika između datog i novog, čini drugu dihotomiju u ovom pristupu (prva, koja polazi od govornika, jeste goreopisana dihotomija teme i reme, odnosno ‘onoga o čemu govornik želi da kaže nešto’ i ‘onoga što o tome govori’). Poruka se i ovde deli na dva dela: jedan sadrži informaciju za koju govornik smatra da je poznata slušaocu, dok drugi deo daje informaciju koju govornik želi da saopšti slušaocu. Data informacija čini zajedničko polazište između govornika i slušaoca, i potonjem omogućava da poveže novu informaciju sa nečim već pomenutim u diskursu. Kao i tematsku strukturu, Halliday i informacijsku strukturu smatra obeležjem konteksta, a ne jezičkog sistema, jer se samo u određenom jezičkom ili situacionom kontekstu može utvrditi šta je dato, a šta novo. Uobičajen redosled ovih elemenata jeste dato pre novog, jer se na taj način olakšava razumevanje, a Greenbaum i Quirk (1990: 395) ovo formalizuju PRINCIPOM FOKUSA NA KRAJU (eng. *end-focus principle*). Ovi autori takođe objašnjavaju da se nova informacija često izražava potpunije, tj. dužom strukturom nego data, pa otuda ne iznenađuje da se uz princip fokusa na kraju javlja i organizacija rečenice koju ovi autori nazivaju TEŽINA NA KRAJU (eng. *end-weight principle*, Greenbaum i Quirk 1990: 398). Ovo znači da isti princip koji govornike navodi da dato ponude pre novog takođe ih navodi da teže (tj. duže) strukture stave na sam kraj klauze ili rečenice.

Ostaje još da objasnimo kako se datost određuje. Različiti autori definišu datost pomoću pojmova povrativosti (eng. *recoverability*), predvidljivosti (eng. *predictability*) ili istaknutosti (eng. *salience*), dok Chafe (1976: 30) kaže da ključ datosti leži u pojmu svesti: „data (ili stara) informacija je ono znanje koje govornik pretpostavlja da postoji u svesti slušaoca u vreme stvaranja iskaza. Takozvana nova informacija je ono što govornik pretpostavlja da uvodi u svest slušaoca onim što kazuje.“¹⁹ Budući da je govornik svestan slušaoca, i obrnuto, oni sami takođe se smatraju datim. Datost određuje govornik i u tom smislu ona ne mora nužno biti odraz stvarne

¹⁹ “Given (or old) information is that knowledge which the speaker assumes to be in the consciousness of the addressee at the time of the utterance. So-called new information is what the speaker assumes he is introducing into the addressee’s consciousness by what he says.”

jezičke ili vanjezičke situacije. Govornik može odlučiti da nešto predstavi kao dato i onda kada nema dobar razlog da pretpostavi da se ono nalazi u slušačevoj svesti. Baker (1992: 155) napominje da se ovo dešava ili iz retoričkih razloga ili, u politici, da bi se nešto predstavilo kao činjenica i time izbeglo dovođenje toga u pitanje, na primer, kada vladin zvaničnik kaže *It is common knowledge that these measures have a negative influence on our economy* – čak i ako se ne slažemo sa ovom konstatacijom (*It is **not** common knowledge that ...*), budući da je presupozicija deo rečenice na koji negacija ne utiče, ne možemo a da ne prihvatimo da su mere o kojima vladin zvaničnik govori imale negativan uticaj na privredu (prema Renkema 2004: 257-258). Isto tako, govornik može nešto dato predstaviti kao novo jer ga smatra neočekivanim ili zato što želi da ga kontrastira s nečim.

Pošto neobeležena informacijska struktura podrazumeva spominjanje date informacije pre nove, a neobeležena tematska struktura navođenje teme pre reme, tema se često poklapa s datim, a rema s novim. Možda je upravo ovo često poklapanje razlog zbog koga su pripadnici Praške škole uključili datost u definiciju teme, a novost u definiciju reme.

U ovom odeljku valja još spomenuti rad B. Mišić-Ilić (2004), koja ispituje promene reda reči u iskaznim rečenicama u engleskom jeziku iz ugla funkcionalne paradigme, s ciljem da te promene reda reči sagleda u svetlu njihove upotrebe. Ispitivanje upotrebe bazira se na proučavanju informacijske strukture, odn. informacijskog statusa pojedinih rečeničnih elemenata, a zaključci do kojih autorka dolazi jesu da se istaknutim inicijalnim elementom postavlja tematski ili scenski (eng. *scene-setting*) okvir rečenice, razdvajaju se funkcije teme, subjekta i vršioca radnje, zavisno od toga kakav efekat govornik želi da izazove kod slušaoca. S druge strane, u istaknutom finalnom položaju se ponekad mogu naći i subjekti (kada je pomeranje nekog nesubjekatskog elementa u inicijalni položaj praćeno i inverzijom), i tada se subjekat doživljava kao posebno istaknut, budući da je vrlo daleko od svog neutralnog, neobeležnog početnog položaja. Razlog ovome Mišić-Ilić (2004) pronalazi u parametrima koji utiču na diskursne funkcije reda reči, a koje čine: (1) sintaksički parametar (koji obuhvata funkcionalnu kategoriju inicijalnog elementa, semantičko-funkcionalnu ulogu inicijalnih adverbijala, formu inicijalnog elementa, itd.), (2) semantičko-pragmatski parametar (koji se tiče informacijskog statusa prvenstveno inicijalnog elementa, ali i subjekta i rematskog dela rečenice), te (3) semantičko-tekstualni parametar (koji se odnosi na formalne, funkcionalne i semantičke sličnosti

inicijalnog elementa i posmatrane rečenice sa nekim drugim elementima u relevantnom jezičkom segmentu).

U narednom odeljku iznećemo suštinu formalnog pristupa fokalizaciji i opisati nekoliko najznačajnijih modela analize fokusa, pre svega u engleskom jeziku.

2.4. Pristup generativne gramatike

Značaj izučavanja fokusa generativna gramatika prepoznala je gotovo od svoga nastanka. Više od četvrt veka fokus je predmet intenzivnog i detaljnog istraživanja, tako da postoji obimna literatura o čitavom nizu različitih jezika i tipova fokusa u njima. U ovom odeljku daćemo kratak pregled razvoja istraživanja generativne gramatike u oblasti fokusa, oslanjajući se prvenstveno na stavove u Rebuschi i Tuller (1999) i dopunjujući njihovo viđenje najsavremenijim shvatanjima pojma fokusa i informacijske strukture rečenice, da bismo nakon toga dali kratak pregled najznačajnijih pristupa fokalizaciji u generativnoj paradigmi.

Pojam fokusa (iako ne pod tim nazivom) Chomsky je upotrebio još 1955. godine, kada je u knjizi *The Logical Structure of Linguistic Theory*, govoreći o naglašenosti pomoćnog glagola *do* u potvrdnim rečenicama u engleskom jeziku, uveo morfemu kontrastnog naglaska „AC“ (naglašavanje, eng. *accentuation*), kako bi opisao neuobičajeno jak akcenat koji ovaj pomoćni glagol (za razliku od ostalih) mora imati u potvrdnoj rečenici (1955: 446).

Petnaestak godina kasnije, sada već u teorijskom okviru proširenog standardnog modela (eng. *Extended Standard Theory*) pojavilo se pitanje artikulacije presupozicije (termin je uveo Bertrand Russell 1905) i fokusa. U to doba, kada fonetska forma i logička forma još nisu postojale u generativnoj teoriji, površinska struktura rečenice sadržavala je *intonacijski centar* (eng. *intonation center*; pomoćni glagol *does* u primeru *He DOES love me!*), a pitanje koje je trebalo razrešiti bilo je da li artikulaciju presupozicije i fokusa određuje intonacijski centar, tj. da li se ona određuje na nivou površinske strukture ili možda nekog dubljeg nivoa prikaza. Chomsky (1970, 1972) je dokazao da je artikulaciju presupozicije i fokusa jednostavnije izvesti iz površinske strukture. Takođe, definisao je fokus kao sintagmu koja sadrži intonacijski centar, dok se presupozicija određuje zamenom fokusa nekom promenljivom (Chomsky 1972: 91). Na ovaj način, omogućio je da se objasni činjenica da

u primeru (52) fokus rečenice može činiti bilo koji konstituent koji je, ili koji sadrži, intonacijski centar, u ovom slučaju imeničku sintagmu *shirt* – moguće artikulacije presupozicije i fokusa rečenice (52) dajemo u (53):

- (52) He was warned to look out for an ex-convict with a red shirt.
 (53) a. He was warned to look out for an ex-convict with a red [SHIRT].
 b. He was warned to look out for an ex-convict with [a red SHIRT].
 c. He was warned to look out for [an ex-convict with a red SHIRT].
 d. He was warned to [look out for an ex-convict with a red SHIRT].
 e. He was [warned to look out for an ex-convict with a red SHIRT].

Razlika između fokusa i presupozicije može se posmatrati i iz drugog ugla ako se fokalizovani konstituent tumači kao predikat neke dominantne rečenice, kao u parafrazi (54b) rečenice (54a) (prema Chomsky 1972: 91):

- (54) a. I saw Mary in NEW YORK.
 b. The place where I saw Mary was in New York.

Međutim, (54b) ne može biti sintaksički prethodnik rečenice (54a) jer ne postoji dokaz da (54a) sadrži više od jedne klauze. Ipak, ideju da se fokalizovani konstituent može posmatrati kao predikat identifikacione rečenice različiti su lingvisti kasnije istraživali sa interpretativne tačke gladišta (Guéron 1980; Horváth 1986; É. Kiss 1981, 1995, 1996, 1998a, b, c, 2008a i drugi).

Jackendoff (1972: 237) ima tehnički bolje razrađen pristup fokusu. On uvodi sledeći princip:

Ako se neka sintagma S izabere za fokus rečenice R, najjači naglasak u rečenici R biće na onom slogu S kome uobičajena pravila naglašavanja dodeljuju najjači naglasak.²⁰

²⁰ “If a phrase P is chosen as the focus of a sentence S, the highest stress in S will be on the syllable of P that is assigned highest stress by the regular stress rules.”

Ovaj autor uvodi sintaksički marker F, koji se može dovesti u vezu sa bilo kojim čvorom na površinskoj strukturi i tako dati strukturu fokusa nakon površinske strukture, koja služi kao ulazni materijal i fonologiji i semantičkom prikazu rečenice. Ovom pristupu kasnije će se prikloniti brojni lingvisti, pre svega Selkirk 1996 i Erteschik-Shir 1999.

Nešto kasnije, Chomsky (1976: 342) uvodi pravilo fokalizacije, koje u osnovi ne menja semantičku osnovu rada iz 1970, već je dovodi u vezu sa sledećim principom:

Promenljiva ne može biti antecedent zamenici koja se nalazi levo od nje.²¹

Na ovaj način isključuje se mogućnost koreferentnog čitanja imeničkih sintagmi *she* i *Mary* u primeru (55) ukoliko *Mary* čini rečenični fokus:

(55) The repairman she_i called robbed MARY_{*i/j}.

Logička forma (LF) ove rečenice biće (56):

(56) the x such that the repairman she called robbed x – is Mary,

iz čega sledi da primenom gornjeg pravila isključujemo mogućnost da promenljiva x bude antecedent zamenice *she*, budući da je ova levo od promenljive.

Ukoliko je rečenični fokus na glagolu, logička forma rečenice biće posve drugačija: u njoj tada neće biti promenljive koja se odnosi na imeničku sintagmu, pa će koreferencija *she* i *Mary* biti dozvoljena:

(57) The repairman she_i called ROBBED Mary_i.

²¹ “A variable cannot be the antecedent of a pronoun to its left.” (Chomsky 1976: 342). Primitimo da biti antecedent ne znači samo prethoditi nekom elementu, već i biti koindeksiran, stoga i koreferentan s tim elementom. Na primer, da bi se rečenica (1) tumačila kao (2) nužno je da *Bill* prethodi zamenici *him*, te da *Bill* i *him* budu koindeksirani. U suprotnom, rečenica se tumači kao (3), odn. referent zamenice *him* nužno se razlikuje od referenta *Bill*:

- (1) Bill claims that the teacher punished him yesterday.
- (2) ‘Bill claims that the teacher punished Bill yesterday.’
- (3) ‘Bill claims that the teacher punished John yesterday.’

Guéron (1980) je prva generativna studija u kojoj se naglašava razlika između kontrastnog i nekontrastnog fokusa, ilustrovana sledećim primerima:

- (58) John kissed MARY. (kontrastno ili nekontrastno),
 (59) JOHN kissed Mary. (samo kontrastno).

Ova autorka pravi razliku između logičkog fokusa, kao poslednjeg argumenta/dopune u domenu kojim upravlja glagol (tj. u domenu VP) i intonacijskog fokusa, a razliku između primera (58) i (59) objašnjava time što se u (59) ne podudaraju logički i intonacijski fokus, te je nekontrastno čitanje isključeno.

U teoriji upravljanja i vezivanja (eng. *Government and Binding Theory, GB*), Chomsky (1981) posvećuje vrlo malo pažnje pitanju fokusa. Pravilo fokalizacije i dalje spada u niz apstraktnih primera α -pomeranja koja se dešavaju nakon površinske strukture (slično podizanju kvantifikatora ili pravilu pomeranja upitnih elemenata na nivou LF). Međutim, to što se sada pravi razlika između kontrastnog i nekontrastnog fokusa, i činjenica da se samo kontrastni fokus tretira kao podizanje na nivou LF ima i jednu značajnu posledicu: ovako postulirano apstraktno pomeranje u nekim prirodnim jezicima, npr. u mađarskom, ima i vidljiv ekvivalent, položaj s neposredne leve strane glagola, u koji se pomera kontrastno fokalizovani element (Horváth 1986; É. Kiss 1981, 1987, 1995, 1998b, c; Szabolcsi 1997).

Osamdesete godine prošlog veka bile su vrlo plodne na polju generativne sintakse, naročito u pogledu fokusa. Horváth (1986) je objavila doktorsku disertaciju o fokusu; Abraham i de Meij (1986) uredili su zbornik posvećen temi, fokusu i konfiguralnosti,²² u kome se detaljno razmatraju pojave iz nemačkog i mađarskog jezika; izašla je iz štampe i studija Roche-

²² Konfiguralnim nazivaju se oni jezici u kojima postoji čvrsta veza između konstituentne strukture i gramatičkih funkcija. Tako se, na primer, u engleskom jeziku, koji je konfiguralan, subjekat i objekat mogu razlikovati na osnovu strukturnog položaja. U nekonfiguralnim jezicima, pak, subjekat i objekat nisu vezani za određen strukturni položaj, njihov redosled je slobodan, pa su zato u srpskom, koji je nekonfiguralan jezik, gramatični ekvivalenti oba primera iz engleskog jezika (1-2):

- (1) *John Mary is calling.
- (2) John is calling Mary.
- (3) Jovan Mariju zove.
- (4) Jovan zove Mariju.

monta (1986) u kojoj se fokus definiše kao nova informacija, kao i studija Selkirk (1984) o intonaciji. Potonja autorka polazi od hipoteze o postojanju informacijske strukture ili strukture fokusa drugačije od površinske strukture i logičke forme (Jackendoff 1972), naglašava potrebu razlikovanja gramatički određenog akcenta i dodeljivanja primarnog akcenta (eng. *pitch accent*) fokalizovanim elementima, i predlaže pravilo fraznog fokusa (eng. *Phrasal Focus Rule*²³), koje dozvoljava da obeležje fokusa sa fokalizovanog upravnog elementa pređe ili na njegovu fraznu projekciju ili na neki njegov interni argument. Na primer, u odgovoru na (60a), fokus će se sa imenice *wall* proširiti na sve frazne projekcije obeležene polucrnim slovima, uključujući glagolsku sintagmu (61):

- (60) a. What did John do with the PICTURE I gave him?
 b. He hung it on the WALL.
- (61) [_{IP} he [_I [_I+past] [_{VP} [_V hung] [_{NP} it] [_{PP} [_P on] [_{NP} the [_N WALL]]]]]]]

Sredinom osamdesetih godina Chomsky je objavio dve knjige: *Barriers* (1986a) i *Knowledge of Language* (1986b), od kojih se potonja, između ostalog, bavi i nivoom LF, i pravi razliku između jezika kao što su engleski, u kojem se pomeranje upitnih elemenata dešava pre površinske strukture, i jezika kao što su kineski i japanski, u kojima se ovo pomeranje dešava nakon površinske strukture. U knjizi *Barriers* više se ne spominju pravila fokalizacije, što možda i nije čudno, budući da se u njoj jedva i govori o LF. Međutim, ova knjiga vrlo je značajna za analizu fokusa i to ponajviše u pogledu jezika u kojima postoji vidljivi položaj fokusa – takvi jezici su, na primer, baskijski i mađarski.

Teorija principa i parametara (eng. *Principles and Parameters Theory*, *PPT*), što je tačniji naziv teorije koja se u literaturi obično navodi kao teorija upravljanja i vezivanja, pokazala se kao plodno tle za međujezička istraživanja, i to u tolikoj meri da je nastala **sintaksa fokusa**. Ovo je doprinelo tome da se funkcijska kategorija C (komplementizator, eng. *complementizer*), koja je do tada služila ne samo kao čvor u kome se nalaze komplementizatori već i

²³ “A constituent may be a focus if (i) or (ii) (or both) is true:

(i) The constituent that is its head is a focus.

(ii) A constituent contained within it that is an argument of the head is a focus.”

(Selkirk 1984: 207)

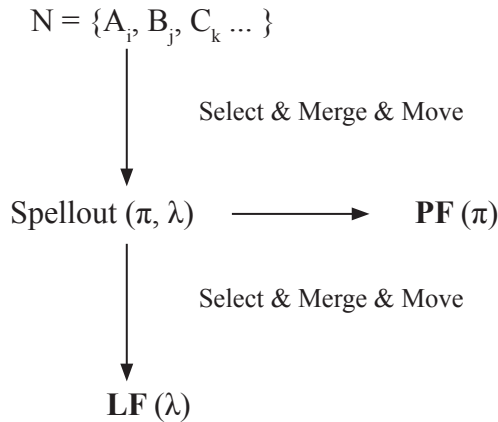
fokus, podeli (po uzoru na funkcijsku kategoriju I za fleksiju, eng. *inflection*), i da obeležje [fokus] (samostalno ili zajedno sa ostalim elementima koji izražavaju tačku gledišta) dobije svoju sintaksičku projekciju.

Minimalistički program (Chomsky 1995) jeste pokušaj da se, u skladu sa principom Occamove oštrice,²⁴ dâ najelegantnija moguća teorija sintaksičke kompetencije. Minimalizam je u suštini reakcija na teoriju principa i parametara iz sedamdesetih i osamdesetih godina 20. veka, koja se pokazala neadekvatnom, prvenstveno zbog nedostatka teorijskog aparata koji bi jasno razlučio šta se može smatrati principom a šta parametrom. Cilj minimalizma jeste da svede sintaksičke objekte (npr. nivoe prikaza, simbole u fraznim (P-) markerima) i odnose na minimum time što se postulira postojanje samo onih osnovnih objekata i odnosa za koje postoji motivacija u nekom kognitivnom sistemu koji je u vezi sa sintaksom – sve ostalo mora slediti iz svojstava ili međusobnog delovanja ovih objekata i odnosa. Principi takođe moraju biti rezultat zahteva nekog nivoa veze, pa se u tom smislu u minimalizmu brišu svi principi koji se, na primer, tiču samo sintakse. Budući da su svi principi u suštini principi nivoa veza (fonološke forme, koja je povezana sa artikulaciono-perceptualnim sistemom, te je zadužena za oblik rečenice, i logičke forme, koja je u vezi sa konceptualno-intencionalnim sistemom, te određuje interpretaciju rečenice) i da je opšteprihvaćen stav da kognitivni podsistemi koji su u vezi sa sintaksom ne podležu varijaciji, parametri kao takvi nisu od značaja za minimalizam, tj. parametri ne postoje u okviru principa. Varijacije postoje jedino u sklopu leksičke arbitrarnosti, a od posebne važnosti su obeležja funkcijskih morfema u pojedinačnim jezicima, i to u pogledu reda reči, što je rezultat veoma važne distinkcije između jakih i slabih obeležja. Jedan od ključnih minimalističkih principa u vezi sa leksikonom i sintaksom jeste USLOV UKLJUČENOSTI (eng. *Inclusiveness condition*, Chomsky 1995), koji zahteva da sintaksički algoritam u potpunosti bude rezultat leksičkih obeležja jedinica koji u njemu učestvuju, te da se u toku derivacije ne uvode sintaksički objekti (prema Hornstein i dr. 2005).

Minimalizam, dakle, teži ka tome da se zadrži samo ono što je konceptualno neophodno – u teoriji principa i parametara, nivoi dubinske i površinske strukture igrali su važnu ulogu, ali su, za razliku od fonološke forme (PF, zadužene za fonološki oblik rečenice) i logičke forme (LF, za-

²⁴ Occamova (Ockhamova) oštrica jeste princip iz logike koji bi se, najjednostavnije, mogao opisati na sledeći način: ukoliko postoje dve teorije sa istim pretpostavkama, bolja je ona koja je jednostavnija.

dužene za njenu interpretaciju), prve dve samo teorijski konstrukti, ne slede ni iz čega, pa su stoga metodološki nebitni. Arhitekturu minimalističkog sistema predstavlja sledeći dijagram, preuzet iz Hornstein i dr. (2005: 67):

Dijagram 4: Minimalistički model gramatike

Dijagram se tumači na sledeći način: iz neke numeracije N (gde je numeracija skup leksičkih jedinica A, B, C , itd. s indeksom koji označava broj javljanja date jedinice u rečenici), algoritamski sistem bira leksičke jedinice operacijom biranja (eng. *Select*) i gradi sintaksičke strukture operacijama spajanja (eng. *Merge*) i pomeranja (eng. *Move*). Sintaksički objekti su parovi fonološkog oblika i značenja, odn. simbolički, objekata (π, λ) , gde je π objekat na nivou fonološke forme, a λ objekat na nivou logičke forme. U određenom trenutku u toku derivacije, sistem primenjuje operaciju račvanja (eng. *Spellout*), koji razdvaja algoritam u dva dela: jedan od njih rezultira fonološkom formom i on predstavlja fonetsku/fonološku komponentu, a drugi daje logičku formu i predstavlja nevidljivu (eng. *covert*) komponentu; algoritam koji prethodi operaciji račvanja naziva se još i vidljivom (eng. *overt*) sintaksom.

Kako ističu Hornstein i dr. (2005: 67), ukoliko se operacija biranja ne primeni dovoljno puta, tj. dok se numeracija ne iscrpi, neće biti derivacije; npr. ako numeracija sadrži elemente $N = \{T, his_2, father_1, love_1, walking_1, dogs_1\}$, a operacija biranja ne izabere dvaput leksemu *his*, derivacija rečenice *His father loves walking his dogs* neće uspeti, bez obzira na to što je i rečenica *His father loves walking dogs* gramatična, jer ona nije rezultat

ove numeracije. I π i λ podležu uslovu pune interpretacije (eng. *Full Interpretation*), kao i principu ekonomije prikaza (eng. *economy of representation*), koji zahteva da sva obeležja budu tumačiva na relevantnom nivou veze. Pored distinkcije [\pm tumačivo], u pogledu obeležja postoji razlika [\pm jako]. Jaka obeležja moraju se proveriti pre račvanja: ukoliko se to ne desi, derivacija neće uspeti (eng. *crash*) na nivou PF. Slaba obeležja mogu se proveravati i nevidljivim pomeranjem (nakon račvanja). Ukoliko se neko slabo obeležje proveri putem vidljivog pomeranja, princip odlaganja (eng. *Procrastinate*) takvu će derivaciju isključiti, budući da on ne dozvoljava proveravanje slabog obeležja putem vidljivog pomeranja (jer se ono može proveriti i putem nevidljivog pomeranja, a ovo je svakako ekonomičnije). Na primer, u engleskom jeziku leksički glagoli se ne pomeraju (up. **Know you Mary?* i *Poznaješ li Mariju?*), te je minimalistička pretpostavka da upravni element T (za glagolsko vreme) ima slabo (glagolsko) obeležje V, koje se proverava nevidljivim putem. Otuda razlika u gramatičnosti između rečenica *John wrote a book* i **John did write a book* (sa neutralnim rečeničnim akcentom), jer je u potonjem primeru vidljivo umetnut pomoćni glagol *do*, koji vidljivo proverava slabo V-obeležje upravnog elementa T, što je u suprotnosti sa principom odlaganja. Derivacija se smatra uspehom samo onda ako uspeva i na nivou fonološke forme, i na nivou logičke forme, odn. ako na oba nivoa poštuje princip pune interpretacije. Iz skupa uspehli derivacija, ekonomija derivacije bira one koje su izvedene na optimalan (najekonomičniji) način. Na primer, za ekonomiju algoritma, primenjivanje operacije spajanja ima prednost u odnosu na operaciju pomeranja, jer je ona jednostavnija i zahteva manje napora (pomeranje je u stvari spoj dveju operacija: kopiranja²⁵ i spajanja); s druge strane, ekonomija leksičkih resursa upotrebiće leksičke jedinice koje su joj na raspolaganju, a druge mogućnosti će uzeti u obzir samo ukoliko je primorana na to (tj. ako derivacija neće uspeti bez toga; na primer, uvođenje neleksičkog elementa *do* u pitanjima bez pomoćnog glagola). Budući da je ekonomija (kako derivacije, tako i

²⁵ Za razliku od teorije principa i parametara, u kojoj pomeranje nekog elementa ostavlja trag na mestu ekstrakcije (što je pokazatelj pomeranja, neophodan za tumačenje tog elementa), u minimalizmu (Chomsky 1993, 1995) govori se o kopijama. Ovde je pretpostavka da nema razloga da se uvode tragovi, kao teorijski konstrukt, već da pomeranje podrazumeva kopiranje nekog jezičkog izraza i spajanje kopije u nekom višem položaju. Kopije su identične u svakom smislu, osim što strukturno viša kopija ima veći skup proverjenih obeležja. Na nivou fonološke forme, samo jedna od kopija će se izgovoriti, dok će se ostale morati izbrisati pre nego što dospeju na ovaj nivo.

prikaza) jedan od ključnih aspekata minimalizma, ovde još moramo reći da se dve derivacije mogu porediti u pogledu ekonomičnosti samo ukoliko su obe uspešne i ukoliko su obe počele od iste numeracije.

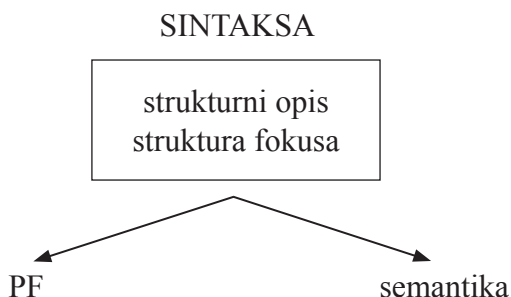
Algoritam od neke numeracije N do LF objekta λ podleže uslovu uključenosti pomenutom u ovom odeljku, koji služi da spreči uvođenje bilo čega što se ne može definisati pozivanjem na leksička obeležja, i USLOVU JEDNOOBRAZNOSTI (eng. *Uniformity condition*), koji zahteva da operacije koje su dostupne u nevidljivoj sintaksi budu iste one koje su dostupne i u vidljivoj sintaksi, kako ne bi došlo do neopravdanog ponovnog uvođenja nivoa površinske strukture time što bi se neke operacije morale primeniti pre ili posle račvanja (što bi rezultiralo tretiranjem račvanja kao nivoa prikaza koji će „filtrirati“ vidljivu primenu operacija koje bi trebalo da budu nevidljive). S druge strane, algoritam do fonološke forme ne podleže ovim uslovima, jer on koristi drugačije operacije i dozvoljeno mu je da dodaje informacije koje ne postoje u numeraciji (kao što je intonacija).

U minimalističkom programu Chomsky (1995: 220) otvoreno isključuje temu i fokus (eng. *topic, focus*), temu i remu (eng. *theme, rheme*) i slične pojave iz delokruga sintaksičke derivacije, i kaže da ove verovatno spadaju u neki drugi nivo unutar fonološke komponente. Termini ‘tema’ i ‘presupozicija’ odnose se na informaciju koja je poznata i govorniku i slušaocu, dok se ‘rema’ i ‘fokus’ odnose na informaciju koju govornik prenosi slušaocu. S tačke gledišta slušaoca, presupozicija je stara informacija, a fokus nova. Stoga se čini uputnijim definisati opoziciju presupozicija (ili tema) – fokus (ili rema) u svetlu onoga što slušalac zna, a ne onoga što govornik zna. Opozicije presupozicija – rema i presupozicija – (kontrastni) fokus ne tiču se samo govornika već i slušaoca, te zbog toga, u minimalizmu, one ne podležu principima rečenične gramatike. Međutim, upitne i odrične rečenice takođe su pojave koje podrazumevaju i govornika i slušaoca, pa ipak podležu principima rečenične gramatike. Postoji nekoliko mogućnosti razrešenja ove situacije od kojih su u literaturi najzastupljenija sledeća dva: (1) možda postoji više od dva nivoa veza – pretpostavimo da pored PF i LF postoji i nivo na kojem se određuje struktura fokusa (Jackendoff 1972; Selkirk 1986; Vallduví 1992; Bailyn 1995; Erteschik-Shir 1999, 2007), (2) postoji apstraktna morfema ili obeležje F , koje se može tumačiti i na nivou PF i na nivou LF (Ouhalla 1999).

U proteklih desetak godina generativna teorija se značajno razvila, prvobitni minimalistički program (Chomsky 1995) u međuvremenu je po-

stao u još većoj meri minimalistički, a fokus je bio, i još uvek je, direktno ili indirektno, jedna od najzanimljivijih i najistraživanijih tema. Postoji čitav niz različitih generativnih pristupa fokusu, od kojih ćemo ovde dati pregled onih najznačajnijih (opširniji pregled nudi Erteschik-Shir 2007, poglavlje 2).

Teorija strukture fokusa Erteschik-Shir (1997) shematski bi se mogla prikazati na sledeći način:

Dijagram 5: Shematski prikaz modela informacijske strukture Erteschik-Shir (1997)

Struktura fokusa je, dakle, strukturni opis u kome su tema i fokus obeleženi i koji posreduje između sintakse, s jedne strane, i fonologije i semantike, s druge. Struktura fokusa daje ulaz (eng. *input*) fonološkoj formi, budući da ovaj nivo određuje eksplicitni fonetski (i intonacijski) oblik rečenice, ali i semantici, jer služi kao ulaz za semantičko pravilo predikacije.

Ovaj model informacijske strukture sama autorka opisuje kao dinamičan zbog toga što upravo teorija diskursa definiše stanje zajedničkog polazišta, kako pre tako i posle izgovaranja svake rečenice. Sledeći Reinhart (1981), Erteschik-Shir koristi metaforu kartoteke (eng. *file card*) za organizaciju zajedničkog polazišta (eng. *common ground*) i kaže da se ono sastoji od skupa kartica sa indeksom obeleženim zaglavljem. Kartice predstavljaju diskursne referente. Samo one propozicije (eng. *proposition*) koje su tumačive kao obeležja određenog diskursnog referenta mogu biti zabeležene na karticu datog referenta. Informacije vezane za zajedničko polazište na ovaj način se uređuju prema temi koju svaki diskursni referent definiše. Skup kartica se deli na važne i nevažne kartice. Važne kartice nalaze se na vrhu skupa i one se mogu koristiti kao potencijalne teme iskaza. Status kartice

pre izgovaranja rečenice određuje moguće strukture fokusa vezane za karticu. Na primer, imenička sintagma u fokusu takođe se smatra fokalizovanim. Fokalizacija ove imeničke sintagme rezultira njenim stavljanjem na vrh skupa kartica – fokalizacija, dakle, uvodi novo stanje na karticu: ona je sada na vrhu skupa kartica i može se u sledećem iskazu upotrebiti kao tema.

Sledeći radove Chomskog (1971, 1976) i Jackendoffa (1972), Zubizarreta (1998) definiše fokus pozivanjem na pojam presupozicije, kao dela rečenice koji predstavlja zajedničke pretpostavke govornika i slušaoca, i tvrdi da je fokus nepresuponirani deo rečenice. Strukturu fokusa neke rečenice, odnosno njenu podelu na presupoziciju i fokus, dobijamo primenom testa s pitanjima i odgovorima: ukoliko odgovor na neko pitanje s upitnom reči nosi istu pretpostavku kao i sâmo pitanje, fokusom rečenice smatra se onaj njen deo koji zamenjuje upitnu reč. Tako, zavisno od konteksta koje pitanje daje, jedna rečenica (62) može imati više struktura fokusa (63):

(62)	Jovan je kupio šešir.	
(63)	(Šta se desilo?)	[_F Jovan je [kupio [šešir]]].
(64)	(Šta je Jovan uradio?)	[Jovan je [_F kupio [šešir]]].
(65)	(Šta je Jovan kupio?)	[Jovan je [kupio [_F šešir]]].

Chomsky (1976) tvrdi da se podela rečenice na presupoziciju i fokus može predstaviti na nivou LF primenjivanjem operacije podizanja kvantifikatora (eng. *quantifier raising*) na fokalizovani element. Fokus rečenice R analizira se kao određeni kvantifikator koji se na nivou LF pridružuje presupoziciji rečenice R. Promenljivoj koju ovaj kvantifikator vezuje dodeljuje se vrednost izjednačavanjem pomoću glagola *be*:

(66)	[Jovan [je kupio [_F šešir]]]
(67)	<i>x</i> , Jovan je kupio <i>x</i> , je šešir

Problemi s ovim pristupom nastaju kada fokus ne predstavlja sintaksičku jedinicu, na primer u (68), gde je fokalizovan događaj:

(68)	[Jovan [je [_F kupio] [šešir]]]

Ovo navodi autorku da strukturu fokusa rečenice predstavi pomoću prikaza apstraknijeg od LF, koji ona naziva STRUKTUROM TVRDNJE (eng. *As-*

sertion Structure), i to u kombinaciji sa (eksplicitnim ili implicitnim) kontekstnim pitanjem ili iskazom. Struktura fokusa rečenice data je u obliku dve međusobno uređene tvrdnje, A_1 i A_2 . A_1 je egzistencijalna presupozicija koju daje kontekstno pitanje i ona predstavlja presupozicioni deo ili DODATNU/PRATEĆU TVRDNJU (eng. *background assertion*) rečenice. A_2 predstavlja odnos jednakosti između određene promenljive (ograničene presupozicijom kontekstnog pitanja) i neke vrednosti, i predstavlja GLAVNU TVRDNJU (eng. *main assertion*) rečenice. Kao ilustracija ovog pristupa poslužiće već navedena rečenica (66). Struktura tvrdnje za ovu rečenicu je sledeća:

- (69) A_1 : postoji x takvo da je Jovan kupio x ,
 A_2 : x takvo da je Jovan kupio $x = \text{šešir}$.

Takođe, Zubizarreta tvrdi da u svakoj rečenici može postojati samo jedan fokus, te da pitanja sa više upitnih reči kao i odgovori na njih zapravo imaju povezanu interpretaciju, tako da svi entiteti u odgovoru pripadaju istom skupu. Na primer, u pitanju sa dve upitne reči, kao u primeru (70), odgovor će podrazumevati da pojedinci i predmeti koje su oni kupili pripadaju istom skupu:

- (70) Who bought what?
 (71) [_F Mary] bought [_F the newspaper], [_F Peter] bought [_F the book], ...

Budući da su tvrdnje A_1 i A_2 , kako smo već napomenuli, uređene, da u rečenici (71) postoje dva fokusa, takođe bi postojale dve glavne tvrdnje koje bi bile neuređene jer u strukturi tvrdnje ne postoji ništa što bi nametnulo redosled. Redosled fokusa, dakle, nije deo osnovnog redosleda odnosa koje definiše struktura tvrdnje.

Struktura tvrdnje za ovu autorku takođe predstavlja mesto enkodiranja artikulacije teme i komentara: tema tvrdnje je subjekat propozicionog predikata, dok sam predikat predstavlja komentar. Pošto fokus dodeljuje vrednost promenljivoj u komentaru, sledi da se tema i fokus nikada ne mogu izjednačiti, što je svakako značajna prednost ovog pristupa.

Celovitu sliku međusobnog odnosa između fokusa i prozodije Zubizarreta (1998) daje poređenjem germanskih i romanskih jezika. Autorka tvrdi da je u ovim jezicima frazna istaknutost (eng. *phrasal prominence*)

odlučujući faktor u određivanju f-strukture rečenice. Ona razlikuje dve vrste frazne istaknutosti: jedna je vezana za kontrastni fokus i rezultat je pravila emfatičkog ili kontrastnog akcenta (eng. *Emphatic/Contrastive Stress Rule*), dok je druga u vezi sa nekontrastnim fokusom i nju generiše pravilo primarnog akcenta (eng. *Nuclear Stress Rule*).²⁶ U engleskom, i germanskim jezicima uopšte, primarni akcentat rezultat je međusobnog delovanja dvaju pravila, od kojih se jedno tiče redosleda u pogledu odabira (eng. *selection*; „najniži“ argument dobija primarni akcentat), koji Zubizarreta naziva SELEKCIJSKI VOĐENIM PRAVILOM PRIMARNOG AKCENTA (eng. *selection-driven NSR*; S-NSR), a drugi se tiče redosleda datog u pogledu asimetričnog c-komandovanja („najniži“ konstituent dobija primarni akcentat), koji ona naziva KONSTITUENTSKI VOĐENIM PRAVILOM PRIMARNOG AKCENTA (eng. *constituent-driven NSR*; C-NSR). U engleskom jeziku, ova dva pravila su ravnopravna, pa se bilo koje od njih može primeniti u bilo kom trenutku u algoritmu, time često dajući dvosmislene prozodijske obrasce, od kojih se u datoj diskusnoj situaciji bira jedan, u zavisnosti od vanjezičkih faktora, na primer, šta se smatra najvažnijom informacijom, odn. šta vredi naglasiti. Razlika između germanskih i romanskih jezika, tvrdi dalje Zubizarreta (1998), očituje se u tome što frazna istaknutost u romanskim jezicima zavisi isključivo od konstituentki vođenog pravila primarnog akcenta (što podrazumeva da se nekontrastno fokalizovani konstituenti u ovim jezicima moraju naći na samom kraju rečenice). U rečenicama u kojima je subjekat (nekontrastno) fokalizovan, u germanskim jezicima i u francuskom dolazi do deakcentuacije nefokalizovanih delova rečenice (engleski primer (72)), dok se u španskom i italijanskom nefokalizovani elementi moraju pomeriti, ostavljajući fokalizovani subjekat na kraju rečenice (rečenica (73)). Na pitanje *Ko je pojeo jabuku?* engleski, odnosno, španski odgovor bili bi sledeći:

- (72) JOHN ate the apple.
- (73) Comió una manzana JUAN.

²⁶ U pokušaju da daju iscrpni spisak fonoloških pravila engleskog jezika, Chomsky i Halle (1968) ustanovili su pravilo primarnog akcenta (eng. *Nuclear Stress Rule*), koji, primenjen na fokalizaciju, dovodi u vezu glavni naglasak u rečenici s jednim njenim elementom. Ovo pravilo u stvari formalizuje intuiciju da u svakoj rečenici postoji jedna reč koja je zbog svoje važnosti naglašena u većoj meri nego ostale – ona se smatra nukleusom (eng. *nucleus*) te rečenice.

Da bi objasnila ove jezičke podatke, Zubizarreta (1998) mora ublažiti princip uključenosti (eng. *Inclusiveness Principle*, Chomsky 1995), koji ne dopušta da se na nivoima vezâ nađe bilo šta što nije leksičko obeležje, i dopustiti da se obeležja [F] za fokus i [prozodijska istaknutost] uvedu u derivaciju u trenutku kada je ona svedena na jedan frazni marker, Σ -strukturu, kako ga ona naziva. Algoritam se nakon Σ -strukture nastavlja i tu stupaju na scenu pravilo primarnog akcenta²⁷ i PRAVILO ISTAKNUTOSTI FOKUSA (eng. *Focus Prominence Rule*), koje dodeljuje veći stepen istaknutosti čvoru sa obeležjem [+F] nego čvoru sa obeležjem [-F]. Kada se rezultat primenjivanja ova dva pravila razlikuje, postoje dve mogućnosti:

- Defokalizovani elementi (oni sa obeležjem [-F]) postanu nevidljivi za pravilo primarnog akcenta (npr. u germanskim jezicima i francuskom, primer (72)).
- Defokalizovani elementi se pomeraju (npr. u španskom i italijanskom jeziku, v. primer (73)). Ovu vrstu pomeranja, čija motivacija leži u prozodiji, tj. u pomeranju nefokalizovanih elemenata iz položaja fokusa, Zubizarreta naziva PROZODIJSKI VOĐENIM POMERANJEM ili p-pomeranjem (eng. *p-movement*).

Nakon primene PRAVILO OBELEŽAVANJA FOKUSA (eng. *F-marking*),²⁸ pravilâ akcentuacije (NSR i FPR) i p-pomeranja stiže se do nivoa prikaza koji Zubizarreta naziva λ -strukturom i gde se derivacija zapravo račva na PF (fonološku formu) i strukturu tvrdnje. Obeležavanje fokusa određuje f-strukturu rečenice, koja može biti dovedena u vezu sa jednom strukturom tvrdnje ili sa više njih, zavisno od eksplicitnih ili implicitnih kontekstnih pitanja. Na primer, rečenica (74) može biti odgovor na različita kontekstna

²⁷ Zubizarreta (1998: 90) zaključuje da se pravilo primarnog akcenta primenjuje u sintaksi zbog toga što je ono osetljivo ne samo na konstituentnu strukturu, već i na selekciju, a to nije karakteristično za pravila na nivou fonološke forme. Prirodno mesto primene pravila primarnog akcenta, tvdi autorka, jeste pre račvanja, a nakon sintaksičke derivacije motivisane proveravanjem obeležja.

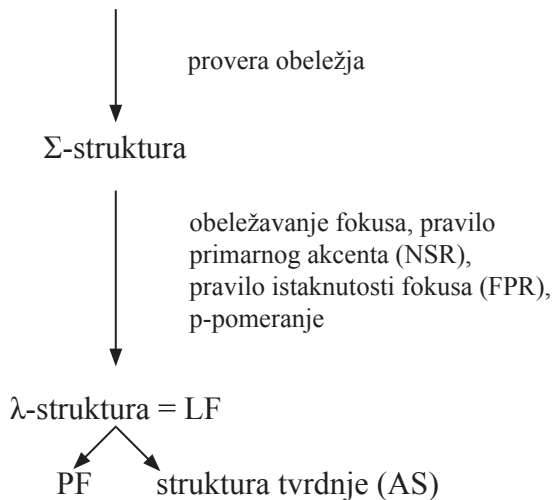
²⁸ Pravilo obeležavanja fokusa (Zubizarreta 1998: 94):

- a. Konstituent K se obeležava [+F] ako i samo ako je K fokalizovan ili ako čini deo fokusa.
- b. Konstituent K se obeležava [-F] ako i samo ako je K presuponiran ili čini deo presupozicije.
- c. Konstituent K je neobebežen u pogledu [F] ako dominira i [+F] i [-F] konstituentima.

pitanja data u (75). Zavisno od kontekstnog pitanja, menjaće se i struktura tvrdnje ove rečenice – njih dajemo u (76):

- (74) John ate an APPLE.
 (75) a. What did John eat?
 b. What did John do?
 c. What happened?
 (76) a. A_1 : there is an x , such that John ate x ,
 A_2 : the x , such that John ate x = an apple.
 b. A_1 : there is an x , such that John did x ,
 A_2 : the X , such that John did x = [John [ate an apple]].
 c. A_1 : there is an x , such that x happened,
 A_2 : the x , such that x happened = [John [ate an apple]].

Budući da p(rozodijski vođeno)-pomeranje ima uticaja na LF, Zubizarreta (1998: 31-32) tvrdi da se LF može izjednačiti sa λ -strukturuom. Ovaj model prikazan je na sledećem dijagramu:

Dijagram 6: Zubizarretin (1998) model arhitekture gramatike

Najveći nedostatak ovog pristupa je postojanje skupa pravila između Σ -strukture (sintakse) i λ -strukture. Ova pravila ne podležu sintaksičkim ograničenjima, pa se ne mogu smatrati delom sintakse, a s druge strane, one

nisu ni deo fonologije, jer su definisane pozivanjem na hijerarhijsku strukturu. Zubizarreta zato u gramatici uvodi posebno mesto za njih, što samo po sebi ne bi bilo loše kada bi ova pravila imala i neko zajedničko svojstvo. Još jedna od specifičnosti ovog modela jeste i to što se, da bi obeležavanje fokusa imalo uticaja na LF, došlo u situaciju da LF daje ulazni materijal fonologiji. Pored ovoga, struktura tvrdnje je vrlo šturo opisana tako da se ne može jasno utvrditi njena funkcija niti mesto u ustrojstvu modela. U ovom modelu postoji i redundantnost, jer Zubizarreta pretpostavlja postojanje sintaksičkog obeležja teme, a pored ovoga obeležavanje fokusa u postsintaksičkoj komponenti takođe označava teme kao [-F]. Takođe nije jasno kako bi Zubizarreta opisala sintaksičko pomeranje fokusa u jezicima u kojima se fokus pomera na levu periferiju – budući da se obeležje fokusa uvodi tek u Σ -strukturi, ono se ne javlja u sintaksi, pa se stoga čini neophodnim uvođenje (i) sintaksičkog obeležja fokusa pored postojećeg, kao što umesno primećuju Winkler i Göbbel (2002: 1196, fn. 6).

Bošković i Takahashi (1998) predstavlja veoma značajan rad u pogledu analize pokretljivosti strukture, jer polazi od činjenice da pokretljivost strukture, kao fakultativno vidljivo pomeranje, predstavlja problem za minimalistički pristup, u kome se vidljivo pomeranje elemenata primenjuje samo kao poslednje прибежиште. Ovi autori objašnjavaju pokretljivost strukture na sledeći način: pokretljivi elementi generisani su u netematskim položajima u površinskoj strukturi, a na nivou logičke forme podležu obaveznom SPUŠTANJU (eng. *lowering*) u položaj gde dobijaju tematsku ulogu (za autore ovo su formalna obeležja koja su u stanju da izazovu pomeranje). Spuštanje je moguće jer nema ničeg u teoriji što bi ga eksplicitno zabranilo, tvrde Bošković i Takahashi, a da bismo izbegli nepotrebno komplikovanje teorije uvođenjem zabrana, spuštanje je dozvoljeno ukoliko rezultat ove operacije ne krši druge, od nje nezavisno vođene, uslove. Napomenimo da je u predminimalističkoj teoriji upravljanja i vezivanja pomeranje u tematske položaje bilo zabranjeno jer su se tematske uloge dodeljivale u D(ubinskoj)-strukturi pa tako nije bilo slobodnih tematskih položaja za pomeranje. Međutim, pošto u minimalizmu D- i S-strukture više nema, tematske uloge se proveravaju tek na nivou logičke forme, dakle posle primene operacije pomeranja – pomeranje u tematske položaje, sudeći po Boškoviću i Takahashiju (1998), nije isključeno, već je i poželjno, naročito ako tematske uloge shvatimo kao formalna obeležja (jer tada oni mogu biti motivacija za pomeranje).

Ekonomija, vodeći princip u minimalizmu, takođe ne isključuje derivaciju koju Bošković i Takahashi predlažu jer, kako ističu Chomsky (1995) i Collins (1995), derivacije treba porediti lokalno a ne globalno, predviđanje (eng. *lookahead*) nije dozvoljeno. U engleskom jeziku pokretljivost strukture nije moguća pošto nijedan od dva uslova koje Bošković i Takahashi postavljaju za ovu pojavu u ovom jeziku nije zadovoljen: (a) da se argument generiše od početka (eng. *base-generate*) u položaju stvorenom adjunkcijom na IP i (b) da argument može da se pomeri u tematski položaj na nivou logičke forme. U engleskom jeziku ne postoji položaj adjunkcije na IP koji je generisan od početka (za razliku od, na primer, japanskog jezika²⁹), a tematski položaji moraju biti popunjeni u vidljivoj strukturi (što bi značilo da su tematske uloge jaka obeležja u ovom jeziku, i stoga se moraju proveriti u vidljivoj sintaksi). Prema tome: tematske uloge su formalna obeležja, koja (kao i druga obeležja ove vrste) mogu biti jaka ili slaba. U jezicima u kojima je pokretljivost strukture dozvoljena, tematske uloge su slabe i argumenti se ne moraju spojiti u tematski položaj već se mogu generisati od početka u položaju stvorenom adjunkcijom na SpecIP (specifikator fraze za fleksiju, položaj u kojem se u engleskom jeziku nalazi subjekat klauze), pa se na nivou LF spustiti u tematski položaj. Spuštanje je obavezno (inače se tematske uloge ne bi mogle proveriti). U engleskom jeziku, tematske uloge su jake, i zato se one moraju proveriti u vidljivoj sintaksi; kao posledica ovoga, pokretljivost strukture u ovom jeziku je isključena.

Ovaj pristup, ističe Bailyn (2001b), kosi se sa klasičnim viđenjem pokretljivosti strukture (u okviru teorije principa i parametara), u kojem se smatra da ova pojava podrazumeva generisanje od početka u nekom položaju lokalnom u odnosu na predikat i pomeranje pokretljivog elementa kasnije

²⁹ Japanski jezik često se koristi u opisivanju pokretljivosti strukture zbog toga što je, kako mnogi autori tvrde, u njemu ova pojava potpuno fakultativna (nije rezultat potrebe da se provere neka obeležja (Saito i Fukui (1998)) i nema nikakvog uticaja na interpretaciju. Razlika između rečenica (1) i (2) postoji samo u pogledu reda reči, ali su u pogledu gramatike, uslova istinitosti i morfologije identične (pomerena sintagma je u kurzivu, prema Bailyn 2001b: 636):

- (1) John-ga [Mary-ga *sono hon-o* katta to] omotteiru.
 Džon-nom. Meri-nom. tu knjigu-ak. kupila da misli
 “Džon misli da je Meri kupila (tu) knjigu.”
- (2) *Sono hon-o* John-ga [Mary-ga *t* katta to] omotteiru.
 tu knjigu Džon-nom. Meri-nom. kupila da misli
 “Džon misli da je Meri kupila (tu) knjigu.”

u toku derivacije. Na nivou logičke forme dolazi do rekonstrukcije pome-renog elementa u položaj generisan od početka u cilju interpretacije (dokaz za ovo nalazi se u opsegu upitnih reči). Pomeranje (ulevo) podleže univerzalnim principima poput principa podložnosti (eng. *Subjacency principle*), principa prazne kategorije (eng. *Empty category principle*), i sličnim, rezultira lancem i ostavlja trag, dok pristup koji predlažu Bošković i Takahashi podrazumeva obavezno spuštanje motivisano proverom obeležja.

Po uzoru na Erteschik-Shir (1997) i Zubizarretu (1998), Ayesha Kidwai (1999) definiše fokalizaciju kao INDEKSIČKU TVRDNJU (eng. *indexical assertion*) pomoću koje govornik neki entitet u diskursu želi slušaocu da učini istaknutim. Ova autorka preuzima sledeću definiciju fokusa od Erteschik-Shir (1997: 11):

Fokus neke rečenice R je (intenzija)³⁰ konstituenta K te rečenice na koji govornik, izgovaranjem rečenice R, želi da usmeri pažnju slušaoca/ slušalaca.³¹

Na primerima iz nekoliko jezika (hindi-urdu i malajalam, koji se govore u Indiji, kao i zapadni bade i tangale, koji se govore u Nigeriji), Kidwai (1999) istražuje vezu između reda reči i položaja fokusa i zastupa stav da se pozicioni fokus ne može valjano opisati pribegavanjem projekciji FP (fraza fokusa, eng. *Focus Phrase*) neposredno iznad VP, kao što čini, na primer, Brody (1990). Naime, u ovakvom pristupu potpuno se izjednačavaju poziciona fokalizacija upitnih reči³² (koje nose inherentno obeležje

³⁰ Prema Kristalu (1999), intenzija je "termin koji se koristi u filozofiji i logici, a sada se često upotrebljava kao deo teorijskog okvira lingvističke semantike, da označi skup definišućih svojstava kojima se određuje primenljivost nekog termina. Na primer, „noge“, „ravna površina“ itd. određuju intenziju imenice *sto*, a „intenzionalna definicija“ zasniva se na takvim pojmovima, npr. „Sto je predmet s nogama, s ravnom površinom itd.“ Suprotan termin je ekstenzija.“ (str. 141). Ekstenzija se odnosi „na klasu entiteta na koje se neka reč ispravno primenjuje. Na primer, ekstenzija (ili „ekstenziono značenje“) naziva *cvet* jeste spisak svih entiteta na koje se taj naziv odnosi, npr. *neven, ruža, karanfil, ...*“ (str. 84). U terminologiji Lyonsa (1968, 1977), kao i u leksikološkom kvadratu T. Prčića (2008), termin 'intenzija' odgovarao bi smislu, a 'ekstenzija' denotaciji lekseme.

³¹ "The focus of a sentence S is the (intension of) a constituent C of S, which the speaker intends to direct the attention of his/her hearer(s) to, by uttering S."

³² Pored termina 'upitna reč', u nastavku će se koristiti i termini 'upitna sintagma', kao i 'upitni element', kada nije bitno da li se radi o sintagmi ili jednoj reči.

[+fokus]) sa fokalizacijom neupitnih elemenata, kako u pogledu položaja (oba tipa elemenata se pomeraju u FP), tako i u pogledu obaveznosti pomeranja, čime se zanemaruje značaj obeleženog reda reči u izražavanju fokusa. Ujedno postaje nemoguće da se objasni razlika između jezika koji koriste red reči u cilju izražavanja fokusa i onih jezika koji to čine morfološkim i/ili fonološkim sredstvima. Na kraju, opis pozicione fokalizacije trebalo bi da sledi iz teorije fokusa u univerzalnoj gramatici, teorije koja bi objasnila intuiciju da se raznolikost mehanizama za fokalizaciju koji se uočavaju u jezicima sveta (pozicioni, prozodijski i morfološki) može svesti na razliku u realizaciji istog obeležja. Kidwai nudi minimalističku teoriju [+fokusa], u kojoj je [+fokus] obeležje univerzalne gramatike koje se mora DOPUSTITI (eng. *license*) u priloznosti (eng. *adjacency*) sa glagolskom projekcijom (fokus i glagolska projekcija moraju biti sestrinski čvorovi). Zahtev da fokalizovani element i glagolska projekcija budu priložni pokreće adjunkciju upravnog elementa projekcije (X) ili frazne projekcije (XP), budući da ova pokretljivost (eng. *scrambling*) omogućava da se stvori odnos neophodan za dopuštanje fokalizovane fraze. Ovo se dešava na nivou fonološke forme (PF), a motivacija su faktori vezani za diskurs. Minimalističke postavke (Chomsky 1995) ne dopuštaju vidljivu adjunkciju frazne kategorije XP kao sintaksičko pomeranje pre račvanja, jer se vidljivo pomeranje tumači kao pomeranje obeležja i nastupa samo kao poslednje pribežište (eng. *Last Resort*), koje Chomsky (1995: 280) definiše na sledeći način:

Pomeranje elementa F podiže element F u cilj K samo ako time F stupa u odnos proveravanja obeležja sa nekim potpriznakom K.³³

Ako se proveravanje obeležja ne može vršiti iz nekog adjunkcijom pripojenog položaja, onda adjunkcija (neke maksimalne projekcije XP) nikada ne može zadovoljiti princip poslednjeg pribežišta, iz čega sledi da do nje ne bi trebalo da dođe. Takođe, ako adjunkcija nije pomeranje pre račvanja, ovo znači da do pokretljivosti upravnog elementa X ili maksimalne projekcije XP neophodne za derivaciju pozicionog fokusa ne može doći u vidljivoj sintaksi, već ovakve konstrukcije dobijaju svoj konačni oblik negde između račvanja i fonetskog izlaza. S druge strane, Chomsky (1995: 277-279) razli-

³³ "Move F raises F to target K only if F enters into a checking relation with a sub-label of K."

kuje jaka i slaba obeležja, s jedne strane, i tumačiva i netumačiva (na nivou logičke forme), s druge. Tumačiva (formalna) obeležja jezičkih jedinica su njihova φ -obeležja (lice, broj, rod) i kategorijska obeležja, dok je prototipični primer netumačivog obeležja padež. Tumačiva obeležja su potrebna radi interpretacije na nivou LF jer su ona od semantičkog značaja; netumačiva obeležja moraju se proveriti i izbrisati do LF. Fokalizacija je većinom stvar pragmatike, naročito u slučaju fokalizacije neupitnih elemenata, jer je ona kontekstom uslovljena, i na nju utiču razni diskursni faktori – obeležje [+fokus] se zato ne može smatrati tumačivim na nivou logičke forme, tj. [LF[± tumačivim]]. Kidwai (1999: 227) predlaže da se interpretacija fokalizovanog konstituenta određuje u posebnoj komponenti unutar fonološke forme, jer je pojam presupozicije, koji je od ključne važnosti za fokus, kontekstualne prirode i pripada domenu pragmatike, a ne logičke forme. Po uzoru na Chomskog (1981), ona ovu hipotetičku komponentu gramatike naziva domenom D (eng. *Domain D(discourse)*) i smatra ga nivoom na kome se tumače presupozicionalnost, fokus i koreferencija. Fokalizacija u ovom pristupu nije stvar logičke forme, ali se ona na nivou fonološke forme mora dopustiti. Ako proširimo pojam tumačivosti i na nivo fonološke forme, onda se [PF[-tumačiva]] obeležja moraju proveriti i izbrisati pre nivoa veze PF, dok se [PF[+tumačiva]] obeležja ne moraju proveravati niti se brišu (jer su od značaja za fonetiku). Ako je fokus [PF[+tumačivo]] obeležje, ono može dospeti na nivo fonetske forme, a da pritom ne ugrozi derivaciju. Budući da nivo PF ima tri potkomponente, PF-pomeranje (pokretljivost strukture), morfologiju (afiksi/klitike) i fonologiju (akcenat), raznolikost jezika u pogledu mehanizama izražavanja fokusa, kao i istovremeno javljanje ovih mehanizama (npr. i akcenta i pokretljivosti) u nekom jeziku nije neočekivana.

Razlika između fokalizacije upitnih elemenata, s jedne strane, i neupitnih elemenata, s druge, za Kidwai se krije u leksikonu: dok je u prvom slučaju obeležje [+fokus] intrinzičko obeležje elementa u leksikonu (slično intrinzičkim semantičkim obeležjima poput onih kategorijskih), u potonjem slučaju se ovo obeležje dodaje u toku formiranja numeracije (poput ostalih fakultativnih obeležja koja postaju relevantna u toku derivacije: glagolsko vreme, padež, broj, itd.), ali je i ovde ono [PF[± tumačivo]]. Obeležje [+fokus] upitnih elemenata je [PF[+tumačivo]], ali ga mora proveriti morfologija/domen D, koja zahteva da glagol i fokalizovani konstituent budu priložni kako bi se obeležje proverilo. Ako se ovo obeležje ne dopusti, rečenica se neće tumačiti kao pitanje.

Kao posledica ovog pristupa, očekivali bismo da pokretljivost strukture i pomeranje glagola u cilju dopuštanja fokusa postoji u svim jezicima, u manjoj ili većoj meri, jer obeležje [+fokus] nije svojstveno samo onim jezicima u kojima postoji položaj fokusa – upravo ovo pokazala je i Zubizarreta (1998) otkrivanjem pokretljivosti strukture u španskom i francuskom jeziku.

Bailyn (2001b) daje i empirijske i teorijske argumente protiv analize pokretljivosti strukture u smislu Boškovića i Takahashija (1998), i u potrazi za motivacijom pokretljivosti strukture sledi Zubizarretu (1998) u pretpostavci da ova pojava zadovoljava princip poslednjeg pribežišta time što je posledica neslaganja strukture diskursa iskaza (strukture tvrdnje u terminologiji Zubizarrete) i intonacijske strukture iskaza. Podsetimo da je za ovu autorku p(rozodijsko)-pomeranje način da se subjekat pomeri na kraj rečenice kako bi se struktura tvrdnje mogla izvesti. Bailyn tvrdi da je pomeranje u položaj neargumenta (eng. *A'-movement*) povezano sa komponentom gramatike zaduženom za temu i fokus, odn. za informacijsku strukturu rečenice. Različiti redovi reči utiču na funkcijsku perspektivu rečenice, pa je logično očekivati da i u jezicima koji dopuštaju strukturnu pokretljivost elemenata, različit red reči odslikava (najmanje) razliku u diskursnom statusu iskaza. Na primer, (77b) je prihvatljiv odgovor na (77a), ali ne i na (78a), dok je (78b), budući da je *Marija* na kraju rečenice, prihvatljiv odgovor na (78a), ali ne i na (77a).³⁴

- (77) a. Ko je pozvao Mariju?
b. Mariju je pozvao JOVAN.
- (78) a. Koga je Jovan pozvao?
b. Jovan je pozvao MARIJU.

Bailyn (2001b: 654) ovo formalizuje sledećom generalizacijom:

³⁴ Ovde dajemo primere iz srpskog jezika zbog toga što u engleskom, kako smo već napomenuli, pokretljivosti strukture gotovo da i nema. S druge strane, ovde rečeno direktno se odnosi i na japanske primere (1-2) u fn. 29: dok je rečenica (1), ali ne i (2), prikladan odgovor na pitanje *Šta je sa Džonom?*, obrnuta je situacija u kontekstima u kojima je knjiga poznata informacija iz prethodnog konteksta. Na pitanje *Šta se desilo s knjigom?* prikladan odgovor je samo primer (2), ali ne i (1).

Generalizacija o pokretljivosti strukture

- a. Strukture sa pokretljivim i nepokretljivim neargumetnima *uvek* su povezane sa različitom diskursnom/informacijskom intepretacijom.
- b. Motivacija za pokretljivost strukture leži u diskursnim/informacijskim faktorima.³⁵

Bailyn (2001b), za razliku od Boškovića i Takahashija (1998), ne smatra pokretljivost strukture morfološki motivisanom i zbog toga uspeva da objasni zašto ona utiče na tumačenje rečenice, tj. na njenu informacijsku strukturu.

Chomsky (2001) uvodi interpretativna obeležja INT i INT' kako bi objasnio razliku između jezika koje karakteriše promena položaja objekta (npr. švedski, u kome se tematizovani objekat mora pomeriti ispred priloga) i onih u kojima to nije moguće. Iako on sam to ne priznaje, Erteschik-Shir (2007: 57) tvrdi da se ova obeležja poklapaju sa obeležjem teme, odn. fokusa. INT i INT' ne igraju ulogu u USKOJ SINTAKSI (eng. *narrow syntax*), već se tumače na nivou veza – stoga, dodeljivanje ovih obeležja ne narušava princip uključenosti. Još je jedna opaska ovde potrebna: budući da minimalistički pristup isključuje mogućnost izbornih radnji, činjenicu da tematizovani objekti ne menjaju položaj u svim jezicima Chomsky (2001: 34) objašnjava sledećim pravilom:

Fakultativne radnje dozvoljene su samo ukoliko utiču na rezultat.³⁶

Promena položaja objekta utiče na rezultat (objekat se sada tumači kao tema), pa je stoga fakultativnost ove radnje dozvoljena. Međutim, ono što ostaje neobjašnjeno u ovom pristupu jeste veza između dodele obeležja INT na konceptualno-intencionalnom (C-I) nivou veze i njegovim intonacijskim karakteristikama na artikulaciono-perceptualnom (A-P) nivou veze.

³⁵ “The Scrambling Generalization

a. A'-Scrambled orders are always associated with different discourse/informational interpretations from non-scrambled orders

b. The movement deriving scrambled orders is motivated by discourse/informational considerations.”

³⁶ “Optional operations can apply only if they have an effect on outcome.”

Jedno moguće rešenje problema s kojim se Chomsky suočava nudi van Gelderen (2003). Poredeći jezike poput engleskog, u kome je red reči strogo određen, i jezike poput ruskog (a u narednom poglavlju videćemo da se i srpski svrstava u ovu grupu jezika), koje odlikuje visok stepen slobode reda reči (pokretljivosti strukture), često čak i bez promene propozicione vrednosti rečenice, autorka uočava sledeći problem: ako je svaki red reči koji odstupa od osnovnog reda reči rezultat sintaksičkog pomeranja, a pomeranje je u minimalizmu dozvoljeno samo u cilju provere nekog obeležja, koja su to obeležja koja omogućavaju pokretljivost strukture (koja, uzgred, raste srazmerno broju elemenata u rečenici) i zašto ona postoje samo u nekim jezicima? Van Gelderen objašnjava da motivacija za pokretljivost strukture postoji u svakom jeziku: promena linearnog redosleda konstituenata utiče na informacijsku strukturu rečenice (različiti elementi će biti tematizovani, odn. fokalizovani). Za razliku od Bailyna (1995), van Gelderen ne smatra da postoji treći nivo veze (funkcijska forma ili informacijska struktura, ili nešto slično), čiji bi zadatak bio da razdvoznači diskursne funkcije u jezicima u kojima je red reči strogo određen, dok u onim jezicima u kojima je red reči slobodan, površinska struktura odražava funkcijsku formu. Ova autorka se ne slaže ni sa uvođenjem nekog post-LF nivoa (LF prim) koji bi bio zadužen za informacijsku strukturu nakon rešavanja logičko-semantičkih pitanja (što se dešava na nivou pravog LF-a; Zubizarreta (1998) ovaj nivo naziva strukturuom tvrdnje). Treća teorijska mogućnost jeste da informacijska struktura čini deo jednog od dva postojeća nivoa veze. Chomsky (1995) je skloniji stavu da je informacijska struktura deo fonološke forme, a sledeći njega, i van Gelderen (2003: 19) smatra da informacijska struktura spada u PF nivo veze. Promena informacijske strukture rečenice očituje se u engleskom jeziku prozodijski emfatičkim naglaskom (79) ili obeleženim redom reči (80):

(79) He doesn't like APPLES.

(80) APPLES_i he doesn't like t_i, but peaches he does.³⁷

³⁷ Slovo *t* predstavlja trag (eng. *trace*) elementa s kojim je koindeksiran, u položaju u kome je dati element bio pre pomeranja. Ova konvencija, tipična za ranije generativne modele, i danas se često koristi, iako se u minimalizmu smatra da pomeranje ne ostavlja trag, već kopiju pomerenog elementa (tragovi su samo teorijski konstrukt, a minimalizam teži ka tome da se oslobodi svega za čije postojanje nema dokaza, što je nepotrebno ili što je uvedeno samo zbog toga što je zgodno za objašnjavanje pojedinih pojava).

Prozodija je pojava svakako vezana za nivo fonološke forme. Međutim, budući da novije verzije minimalizma (Chomsky 2000, 2001) pretpostavljaju da su sve sintaksičke strukture u osnovi hijerarhijske prirode, a do linearizacije dolazi tek na nivou fonološke forme, iz ovoga sledi da se i informacijska struktura određuje i izražava na ovom nivou; stoga su svi mehanizmi koji dovode do promene reda reči prilagođeni dešavanjima na ovom nivou veze (van Gelderen 2003: 2). Da bi objasnila pokretljivost strukture u raznim jezicima sveta, van Gelderen uvodi pojam RANOG RAČVANJA (eng. *Early Spell-Out*), tvrdeći da ne postoji ništa u minimalističkoj teoriji što zahteva da se sve operacije spajanja izvrše pre nego što derivacija stigne do nivoa PF, pa se može zamisliti (pod određenim okolnostima i u određenim jezicima) da do nivoa PF stignu i delimične strukture. U slučaju ranog račvanja, delimične strukture koje stignu do PF-a nisu linearno poređane, budući da, kako ističu Kayne (1994) i Chomsky (1995), uobičajeni proces linearizacije zahteva punu sintaksičku strukturu da bi se pokrenula (struktura mora biti u potpunosti sastavljena da bi se linearizacija aktivirala). Informacijska struktura, kao deo PF nivoa veze, može da linearizuje konstituente „po svom nahodanju“, a ovo rezultira slobodom reda reči. Da li u nekom jeziku postoji rano račvanje ili ne, pitanje je koje je povezano sa sistemom padeža, tvrdi van Gelderen (2003) – ova opaska u skladu je sa davno primećenom vezom između morfološki obeleženog padežnog sistema i pokretljivosti struktura.

Činjenicu da rano račvanje nije moguće u svim jezicima koji dozvoljavaju pokretljivost strukture autorka objašnjava mehanizmom FONOLOŠKI USLOVLJENOG POMERANJA (eng. *Phonologically driven movement*), koje je zapravo sintaksičko pomeranje, ali je uslovljeno faktorima fonološke forme, tačnije informacijske strukture (kao dela PF nivoa veze). Ako je fonološki uslovljeno pomeranje vrsta sintaksičkog pomeranja, ono mora biti podložno uobičajenim ograničenjima u pogledu pomeranja, uključujući i uslove ekonomije, a pošto je uslovljeno faktorima informacijske strukture (a ne faktorima logičke forme, kao, na primer, pomeranje upitnih reči), ono ne može stvarati strukture, već zavisi od postojećih struktura. U tom smislu, bez obzira na to što motivacija postoji u svim jezicima, fonološki uslovljeno pomeranje nije uvek moguće, već samo u onim jezicima koji imaju određena obeležja. U 4. poglavlju pokazaćemo koja su to obeležja i zašto je pokretljivost strukture moguća u srpskom jeziku, a gotovo potpuno isključena u engleskom.

Ovde valja primetiti još jednu važnu činjenicu, a to je odnos između dva nivoa veze. U minimalizmu, kako smo već napomenuli u ovom odeljku,

ne postoji direktna veza između fonološke forme i logičke forme. Međutim, ona i nije potrebna. Kako ističe van Gelderen (2003: 22), činjenica da je informacijska struktura deo fonološke forme ni u kom slučaju ne znači da ova pojava nema uticaja na sintaksičku derivaciju. Naprotiv, fonološki uslovljeno pomeranje može – a kako u minimalizmu fakultativnosti nema, onda i mora – da se izvrši u sintaksi, pa će zbog toga operacije uslovljene fonološkom formom imati odraza na logičku formu. Na ovaj način, sintaksa povezuje dva nivoa veze i sve što se obavi u sintaksi utiče na oba nivoa veze. Ovakav pristup informacijskoj strukturi u skladu je sa stavovima koji se zastupaju u ovom radu, zato će u 4. i 5. poglavlju veći deo ovde iznetih argumenata biti zadržan, uz modifikacije i dopune tamo gde se to, u svetlu jezičkih podataka iz srpskog jezika, bude pokazalo neophodnim.

Bošković (2004a) se protivi tome da se pokretljivost strukture smatra pomeranjem fokusa ili teme, i to zbog toga što pokretljivost strukture podrazumeva i rekonstrukciju, tj. tumačenje u položaju pre pomeranja. Ova činjenica znači da semantika ne prepoznaje pokretljivost strukture, tj. za semantiku ona uopšte ne postoji. Ako je pokretljivost strukture vrsta pomeranja fokusa, onda je ona tip fokusa koja za semantiku ne postoji, što je veoma problematičan zaključak. Postavlja se zato pitanje: šta je tačno pokretljivost strukture? Ovaj termin se u lingvističkom vokabularu vrlo često zloupotrebljava, kaže Bošković (2004a: 617), jer ga lingvisti obično koriste kada nisu sigurni o kakvom se pomeranju radi ili kada samo žele da primete da se vrsta pomeranja o kome govore razlikuje od ostalih, opštepoznatih vrsta pomeranja. Ovaj autor takođe ističe da bi upravo ovo mogao biti razlog zbog kojeg je teško iznaći teoriju pokretljivosti strukture. Za Boškovića je ODLIKA PONIŠTAVANJA ili rekonstrukcija (eng. *undoing property, reconstruction*) ključna odlika pokretljivosti strukture, što znači da u engleskom jeziku konstrukcije poput (40a) ne možemo smatrati primerom pokretljivosti strukture, već tematizacijom zbog toga što je ona semantički važna (kao njen rezultat nastaje odnos između operatora i promenljive), pa se zato ne može poništiti – za razliku od pokretljivosti strukture, koja nema uticaja na opseg imeničkih sintagmi, ovde tematizovana sintagma može imati širok opseg, odn. tumačenje koje dajemo u (81b):

- (81) a. Everyone, someone thinks that Mary met.
b. ‘For every person A, there is a person B such that B thinks that Mary met A.’

Još jedan test vezan za definisanje vrste pomeranja je i sledeći: višestruka pokretljivost strukture je dopuštena (više od jedne sintagme može se pomeriti), dok višestruka tematizacija nije (Saito i Fukui 1998). Ovo ilustrujemo narednim primerom:

(82) *To John_i, that book_i, (Bill said that) Mary handed t_i t_i .

Dakle, pristup pokretljivosti strukture koji Bošković (2004a) zastupa, svodi se na fakultativnost LEKSIČKOG UMETANJA (eng. *lexical insertion*) ili u tematski položaj ili u „pokretljivi“ položaj, za razliku od Bailynovog (2001b) stava da ona održava fakultativnost pomeranja. Bošković čak ide korak dalje i daje sledeću generalizaciju (2004a: 630):

Jezici koji dozvoljavaju pokretljivost strukture nemaju članove.³⁸

Budući da članova u engleskom jeziku ima, pokretljivost strukture nije dozvoljena. Vrlo argumentovano o ovome govori Bošković (2003, 2004a, 2008b, 2009).

Stjepanović (2004, 2007), na osnovu podataka iz srpskog jezika, daje svoje viđenje međujezičke varijacije u pogledu izražavanja fokusa pomoću akcenta, koje se zasniva na minimalističkoj pretpostavci (Chomsky 1995, 2000, 2001) da pomereni element ostavlja kopiju u prvobitnom položaju i u položajima kroz koje je prošao (u predminimalističkoj teoriji ovo se zvalo ‘trag’, ali ovaj pojam nije u skladu sa minimalističkim uslovom uključenosti, v. fn. 37). Na nivou fonološke forme, brišu se sve kopije osim glave lanca (kopija u najvišem položaju), koja biva izgovorena; logička forma ima slobodu da bira koju će kopiju ostaviti u cilju interpretacije. Stjepanović (2004), a pre nje i Bošković (2001, 2002a, 2002b) i drugi, doveli su u pitanje utemeljenost tvrdnje da fonološka forma *mora* da ostavi glavu lanca i dali empirijski dokaz koji navodi na zaključak da se najčešće izgovara najviša kopija, ali da to nije apsolutni zahtev, već da se i niže kopije mogu izgovoriti ako se na taj način izbegava kršenje nekog pravila na nivou fonološke forme. Jezici se razlikuju u pogledu dešavanja na nivou sintakse i fonološke forme. U engleskom mehanizam brisanja kopija ne saraduje sa mehanizmom dodele akcenta; u protivnom bi rečenica (83b) bila moguć

³⁸ “Scrambling languages lack articles.”

odgovor na (83a), koje traži da ceo odgovor ima obeležje [+F] (budući da je cela rečenica informacioni fokus; obeležje [+F] Stjepanović preuzima od Zubizarrete (1998), zajedno sa pravilom istaknutosti fokusa i pravilom primarnog akcenta). (83b) ne može biti odgovor ni na (84), koje zahteva da subjekat bude informacioni fokus:

- (83) a. What happened?
b. *Was arrested John.
- (84) Who was arrested?

Ako brisanje kopija i mehanizam dodele akcenta ne saraduju i ne narušava se nikakvo pravilo na nivou fonološke forme, izgovoriće se najviša kopija. Nema, dakle, pomeranja na nivou fonološke forme niti dvosmerne saradnje između sintaksičke i fonološke komponente, već samo tendencija, ali ne i zahtev, da se na nivou fonološke forme izgovori najviša kopija u višečlanom lancu.

Reinhart (2006) tvrdi da se fokus kodira na nivou fonološke forme (2006: 12) i da je direktno povezan sa glavnim rečeničnim akcentom. Kako je ranije (Reinhart 1981) u svojoj analizi tema predlagala da se svaka derivacija u sintaksi povezuje sa skupom mogućih pragmatičkih tvrdnji (eng. *possible pragmatic assertion, PPA-set*), od kojih diskurs bira onaj član koji odgovara datom kontekstu, tako se i u slučaju fokusa svaka derivacija povezuje ne sa jednim fokusom, već sa čitavim skupom mogućih fokusa, odn. sa skupom elemenata koji u datom kontekstu mogu poslužiti kao fokus te derivacije. Algoritamski sistem određuje ovaj skup u fazi kada su vidljivi i sintaksičko stablo i akcentat, a UOPŠTAVANJE FOKUSA (eng. *focus generalization*), koje dajemo niže, može se redefinisati na osnovu skupa fokusa koji se povezuje sa svakom derivacijom. Ako akcentat pada na objekat u engleskoj SVO strukturi (subjekat – glagol – objekat), skup fokusa koji ovo pravilo definiše za rečenicu (85) biće (86), što znači da bilo koji od elemenata iz skupa može biti fokus rečenice, zavisno od konteksta – ovo ilustrujemo u (87) (primer (20), preuzet iz Reinhart 2006), gde fokus rečenice može biti cela klauza (IP, u slučaju (87a)), glagolska sintagma (VP, u (87b)), ili samo objekatska imenička sintagma u (87c):

Uopštavanje fokusa (Reinhart 2006:135)

Fokus nekog IP (fraza fleksije) je (bilo koji) konstituent koji nosi glavni akcenat te IP, u skladu sa pravilom akcenta. (fokus “rečenične gramatike” u Cinque 1993, “neutralni fokus” u Zubizarreta 1998)³⁹

Skup fokusa (Reinhart 2006: 141)

Skup fokusa neke derivacije D obuhvata sva i samo ona podstabla (konstituente) koja sadrže glavni akcenat derivacije D.⁴⁰

(85) [_{IP} subjekat [_{VP} V **objekat**]]

(86) Skup fokusa: {IP, VP, objekat}

(87) a. My neighbour is building a **desk**.

b. A : What’s this noise?

B : [_F My neighbour is building a **desk**]

c. A : What’s your neighbor doing these days?

B : My neighbour [_F is building a **desk**]

d. A : What’s your neighbour building?

B : My neighbour is building [_F a **desk**]

U ovoj fazi, odluku o tome da li je derivacija sa određenim akcentom prikladna u datom kontekstu, doneće uslovi diskursa, a ne sintaksa. Derivacija nije prikladna ako se nijedan element iz skupa fokusa u datom kontekstu ne može upotrebiti kao stvarni fokus. Na primer, u (88), element koji je u uglastim zagradama i trebalo bi da se tumači kao fokus nije član skupa fokusa koji gornje pravilo generiše za rečenicu sa objektom u fokusu:

(88) A: Who is building a desk?

B: #_{[F} My neighbour] is building a **desk**.

Ovo znači da algoritamski sistem ipak nije savršen i nije dovoljan za potrebe nivoa veza, te da je potrebna neka vrsta mehanizma koja će derivaciju

³⁹ “The focus of IP is a(ny) constituent containing the main stress of IP, as determined by the stress-rule. (This is Cinque’s “sentence grammar” focus, and Zubizarreta’s “neutral focus”.)”

⁴⁰ “Focus set:

The focus set of a derivation D comprises all and only subtrees (constituents) which contain the main stress of D.”

prilagoditi kontekstu (88). Budući da se fokus utvrđuje na nivou fonološke forme putem glavnog rečeničnog akcenta, Reinhart zaključuje (2006: 141) da ovaj mehanizam mora biti neka vrsta pomeranja akcenta, koja bi u kontekstu (88) pomerila glavni rečenični akcent na subjekat i na taj način uključila i ovaj element u skup fokusa date derivacije, a rečenicu učinila prikladnom u datom kontekstu, na sledeći način:

- (89) A: Who is building a desk?
B: [_F My **neighbour**] is building a desk.

Pa ipak, pošto ovo (dodatno) pomeranje poništava rezultat primene pravila primarnog akcenta, ključnog u ovom pristupu, njen ishod je obeležena struktura. Nadalje, budući da je primena operacije premeštanja akcenta fakultativna, ona narušava princip ekonomije, što se toleriše samo ukoliko je to jedini način da se zadovolji neki zahtev nivoa veze. Valja primetiti i to da ovaj pristup ne narušava princip uključenosti, jer se skup fokusa izvodi iz dodele akcenta, koja se, sledeći proceduru koju predlaže Cinque (1993), može pročitati sa sintaksičkog stabla.

Erteschik-Shir (2007) nudi i minimalno modifikovanu teoriju informacijske strukture Erteschik-Shir (1997), koju naziva STRUKTUROM FOKUSA (eng. *f(ocus)-structure*). Prednost ovog pristupa, kako autorka kaže, jeste u tome što temu i fokus posmatra zajedno (a ne kao nezavisne jedinice, što je stav koji zauzima većina lingvista) i što uspeva da objasni različite vrste tema i fokusa, a da pritom ne uvede nijedan drugi semantički nerazloživi pojam. Podela rečenice u ovoj teoriji nije uvek binarna – tema i fokus se ne nadopunjuju uvek, i tada ostatak rečenice čini pozadinu. Tako, na primer, u sledećim primerima u oba slučaja postoji pozadina, tj. deo rečenice koji nije ni tema ni fokus: u (90) to je glavna klauza (*John said*, iako ova rečenica može imati i interpretaciju u kojoj je samo *John* tema, a cela glagolska sintagma fokus), a u (91) tema je *I*, fokus je *Mary*, a *gave it to* je pozadina (Erteschik-Shir 2007: 43, primeri (58) i (59)):

- (90) John said that he knows Peter.
(91) A: Where is the book?
B: I gave it to Mary.

Struktura fokusa je, kako i sam naziv to nagoveštava, strukturni opis u kome su tema i fokus obeleženi. Budući da je tema obeležena, ne može doći do dvoznačnosti u pogledu opsega, zato autorka tvrdi da je nivo logičke forme u ovoj teoriji nepotreban. Zajedničko polazište je zamišljeno kao skup kartica sa indeksom obeleženim zaglavljem. Sistem kartoteke podrazumeva pronalaženje kartica na vrhu skupa (u slučaju teme) i njihovo stavljanje na vrh skupa (u slučaju fokusa). Sadržaj svake kartice koja se upotrebi u nekom iskazu biva DOPUNJEN (eng. *update*) informacijama u tom iskazu. Tema i fokus su, dakle, okidač za uputstva za rad sa skupom kartica od kojih svaka predstavlja po jedan referent u diskursu. Pravila strukture fokusa, koja se primenjuju na referencijske konstituente u domenu teme/fokusa, su sledeća (Erteschik-Shir 2007: 44):

- **Tema** daje slušaocu uputstvo da na vrh kartoteke stavi postojeću karticu sa odgovarajućom referencijom.
- **Fokus** upućuje slušaoca
 - (a) da otvori novu karticu i da je stavi na vrh kartoteke, te da joj dodeli novi priznak (ukoliko se radi o neodređenoj imenici ili sintagmi), odnosno
 - (b) da pronađe postojeću karticu i stavi je na vrh kartoteke (ako se radi o određenoj imenici ili sintagmi).
- **Dopuna podataka** daje slušaocu uputstvo da na karticu teme unese fokus i da onda prepíše sve odrednice na sve kartice koje je pravilo fokalizacije aktiviralo.⁴¹

Kao primer za ilustraciju primene ovih pravila uzmimo sledeće pitanje i odgovor:

- (92) A: What did John do?
 B: He kissed Mary.

Pitanje pretpostavlja da je subjekat *John* već uveden u diskurs, tj. da se kartica ovog referenta već nalazi na vrhu skupa. *Mary* je deo fokusa, stoga će se kartica ovog referenta staviti na vrh skupa i ovo će omogućiti da se u sledećoj rečenici *Mary* upotrebi kao tema. (Ovaj proces naziva se

⁴¹ Primitimo da su prva dva pravila pragmatičke prirode budući da je kontekst taj koji određuje da li se neka struktura fokusa može dodeliti određenoj rečenici. Ovaj model, dakle, za razliku od većine drugih, uključuje pragmatiku u obliku strukture fokusa.

ULANČAVANJEM FOKUSA, eng. *focus chaining*.) Ovde predstavljen pristup takođe objašnjava zašto se zamenice moraju interpretirati kao tema: u obradi odgovora na pitanje (92), kartica diskursnog referenta *John*, koja se nalazi na vrhu skupa, biva dopunjena sadržajem iskaza na sledeći način:

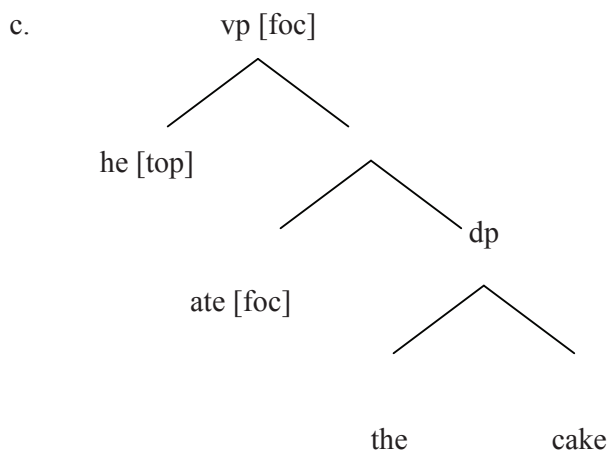
- (93)

<i>John</i> he kissed Mary

Subjekatska zamenica interpretira se kao koreferentna sa referentom priznaka na kartici na koju se ona unosi – u primeru (92), *he* se tumači kao koreferentno sa *John*. Postojanje kartice za temu uslovljava intepretaciju zamenice, iz čega sledi da su zamenice nužno tema.

Polazeći od minimalističkog zahteva da sintaksički algoritam u potpunosti bude rezultat leksičkih obeležja jedinica koje u njemu učestvuju, te da se, u toku derivacije, ne uvode sintaksički objekti (princip uključenosti), Erteschik-Shir (2007) uvodi obeležja ‘top’ (od eng. *topic*) za temu i ‘foc’ (od eng. *focus*) za fokus kao deo leksičkog odabira, pri čemu svaki odabir neke leksičke jedinice dopušta fakultativno dodeljivanje obeležja ‘top’ ili ‘foc’. Za razliku od Rizzija (1997), Erteschik-Shir (2007) ne smatra ‘top’ i ‘foc’ upravnim članovima koji projektuju svoje fraze, već obeležjima koja se fakultativno dodeljuju leksičkim jedinicama. Po analogiji sa ϕ -obeležjima, obeležja top/foc mogu PREĆI (eng. *percolate*) na maksimalnu projekciju leksičke jedinice kojoj su dodeljeni (npr. sa imenice na celu imeničku sintagmu NP ili čak na DP, itd.). U kontekstu (94a), u odgovoru se subjektu dodeljuje obeležje teme, a glagolu obeležje fokusa (94b), koje potom prelazi na celu glagolsku sintagmu, kako je prikazano u pojednostavljenom račvastom dijagramu u (94c):

- (94) a. A: What did John do?
B: He ate the cake.
b. select ‘cake’ → no assignment
select ‘the’ → no assignment
select ‘ate’ → assign [foc]
select ‘he’ → assign [top]

Na način prikazan ovde može se lako izvesti i struktura fokusa onih rečenica u kojima fokalizovani element ne čini sintaksičku jedinicu, kao u rečenici (95):

- (95) A: What happened to the dishes?
 B: [John washed them_{top}]_{foc}

Ovde je tema deo fokusa, jer obeležje fokusa prelazi sa glagola na celu glagolsku sintagmu, ali s obzirom na to se da pravilo fokusa primenjuje i na teme koje čine deo fokusa, ali BEZ EFEKTA (eng. *vacuously*) rezultat je fokus koji ne čini sintaksički konstituent – iako je nemoguće sintaksički dodeliti fokus nečemu što nije konstituent, na ovaj način (čisto sintaksičkim sredstvima dodeljivanja obeležja) možemo izvesti tumačenje fokalizovanosti nekonstituenta.

Arhitekturu sistema Erteschik-Shir (2006, 2007) najbolje predstavlja sledeći njen dijagram (2007: 66):

Initial merge (incl. top/foc)

→ θ -assignments

→ Interpret

PF computation

→ dislocation

→ morphology

→ phonology

Dijagram 7: Arhitektura strukture fokusa N. Erteschik-Shir (2007)

Izlaz sintakse ide na konceptualno-intencionalni nivo veze, koji zavisi od konfiguracije prvobitnog spajanja i strukture fokusa. Tumačenje (eng. *interpret*) se primenjuje na spojenu strukturu, a pošto logička forma u ovom modelu ne postoji, njegovu ulogu preuzima tumačenje. Autorka predlaže da se tematizacija, budući da je fakultativna, analizira kao proces fonološke linearizacije, što se čini opravdanim pristupom i u slučaju raznih vrsta dislokacije, naročito onih koje su vezane za rub prozodijskog domena (kao što je to slučaj sa tematizacijom).

U pogledu mesta informacijske strukture u jeziku, Erteschik-Shir smatra da je to deo fonološkog algoritma jer je ona ta koja određuje linearni redosled elemenata u rečenici, pri čemu se linearizacija smatra fonološkim pravilom.

Nakon što smo u ovom odeljku prikazali modele koje različiti autori minimalističkog opredeljenja predlažu za analizu fokusa u, pre svega, engleskom jeziku, u narednom odeljku daćemo pregled onih radova koji su se problemom fokalizacije bavili u srpskom jeziku, kako sa funkcionalnog stanovišta (2.5.1), tako i sa formalnog (2.5.2).

2.5. Pristupi fokalizaciji u srpskom jeziku

2.5.1. Funkcionalni pristup fokalizaciji u srpskom jeziku

O problemu perspektivizacije u sintaksi pisala je među prvima M. Ivić (1976).⁴² Iako taj rad nije usko vezan za srpski jezik, već je više teorijske prirode, veoma je važan zbog toga što uvodi termin ‘diskursom uslovljene perspektivizacije’ da opiše slučajeve u kojima nivo diskursa, odn. diskursne okolnosti,⁴³ postaju regulator izbora reči ili konstrukcije. Autorka ovo formuliše na sledeći način:

„ [...] ako je *Pera*, a ne *Jova*, ličnost o kojoj se razgovara, a nje-mu pripada uloga „prodavca“ u događaju prodavanja – kupovanja kuće u kome i *Jova* učestvuje, ali kao „kupac“, rečenica će početi sa *Perom* kao subjektom, što samim tim znači da će se celom događaju prići sa „prodajne“ strane: *Pera je Jovi prodao kuću*. Ukoliko, međutim, diskursivne okolnosti postave *Jovu* u poziciju tematskog konstituenta rečenice, desiće se obrnuto – pristup događaju izvršiće se sa „kupovne“ strane: *Jova je od Pere kupio kuću*.“ (Ivić: 1976: 41-42)

Pored diskursom uslovljene perspektivizacije, Ivić prepoznaje i diskursom nemotivisanu perspektivizaciju, koja predstavlja slučajeve u kojima neki vanjezički faktori odlučuju o našim jezičkim postupcima, tj. slučajevima slobodnog, diskursom nenametnutog izbora, kao kad se, recimo, setimo gore opisane situacije kupovine, odn. prodaje kuće, pa poželimo nešto da kažemo o tome – u ovom slučaju, sasvim je svejedno da li ćemo *Peru* ili *Jovu* učiniti subjektom rečenice.

Gramatike srpskog jezika (poput Minović 1987; Stanojčić i dr. 1989), svaka na svoj način, registruju funkcijsku perspektivu rečenice, ali malo go-

⁴² Kako primećuje Popović (1997: 17, fn. 24, 25), P. P. Đorđević (1898) je u svom radu „Red reči u srpskom jeziku“ pokušao da detaljnije i kompleksnije razmotri pitanje faktora reda reči, kao i T. Maretić (1899) i E. Berneker (1900). Kasnije su se ovog pitanja doticali i B. Popović (1959, 1960), Lj. Jonke (1963), M. Pavlović (1972), itd. U ovom radu ćemo, međutim, biti usredsređeni na savremenu literaturu, budući da je i predmet istraživanja savremeni srpski jezik.

⁴³ Ili ‘diskursivne okolnosti’, prema M. Ivić (1976: 41-42).

vore o njoj, dok pojam fokusa ne postoji. Minović (1987: 22) razlikuje tri vrste analize rečenice: (a) strukturnu, (b) verbocentričnu, i (c) aktualnu. Aktualna analiza (koja se još naziva i komunikativnom analizom), kaže ovaj autor, u vezi je sa nastajanjem neke rečenice u određenim konkretnim okolnostima. Dve osnovne komponente rečenice u ovoj analizi jesu polazna osnova iskaza, ili tema, s jedne strane, i srž iskaza ili rema, s druge. Polazna osnova je ono što je poznato ili se može lako razumeti, tj. ono od čega govornik polazi u iskazu, a srž je ono što se u rečenici saopštava kao novo u vezi s polaznom osnovom. Rezultati strukturne i aktualne analize konvergentni su onda kada je u nekoj rečenici tema (po aktualnoj analizi) ono što je u strukturnoj analizi subjekat, a rema ono što je predikat. Iako prepoznaje značaj aktualne analize rečenice, Minović (1987: 25) ističe da ona „ne omogućuje da se sagledaju sve [...] zakonitosti komunikativne funkcije jezika“, jer je komunikativna osa „samo jedna od tri ose rečeničke egzistencijalne fundiranosti koje se ukrštaju u ostvarivanju rečenice“ (druge dve su gramatičko-semantička (tip glagola i argumenti) i gramatičko-logička (vreme, modalnost, vid, itd.)).

O redu reči u rečenici Minović kaže da se sve što nije „normalan“ (neobeležen) red reči, odn. subjekat – predikat, smatra inverzijom ili obrnutim redom reči. Inverzija služi za isticanje značenja pojedinih rečeničnih članova, a ona se može povećati intonacionim sredstvima (najčešće rečeničnim akcentom). Tako reč u inverziji može biti nosilac rečeničnog akcenta. Ovaj autor ističe dva mesta u rečenici koja su najpogodnija za naročito isticanje: početak i kraj rečenice.

Osnovni vid rečenice (invarijanta) je njen oblik s normalnim redom reči, dok su ostali vidovi njene sintaksičko-stilske varijante. Sve varijante nose istu osnovnu informaciju kao i invarijanta, „a dopunska im je sadržajna vrijednost u isticanju značenja pojedinih rečeničkih članova u pojedinih varijantama, odnosno u tome što su te varijante odgovor na posebna, različita pitanja koja se podrazumevaju. [...] Varijante u paradigmi neke rečenice izraz su posebnih komunikativnih zadataka koji se rečenici daju u određenim govornim situacijama, a temelje se na govornim razlikama u dubinskoj strukturi njenoj. A to znači da inverzione varijante nastaju na planu govora, a ne na planu jezika“ (Minović 1987: 53). Inverzija je, dakle, stilska pojava, a posebno, promenjeno mesto koje neki rečenični element zauzme zavisi od posebne „informativne zadanosti“ tog člana. Minović (1987: 53) takođe primećuje da u jezičkim realizacijama češće dolazi do inverzije ne iz stilskih već iz kontekstualnih ili situacionih razloga, tj. ne zato što se nešto

želi istaći već zbog toga što je potrebno da se veže za nešto o čemu je bilo govora u prethodnoj rečenici (kontekstualna veza) ili za nešto što se javlja u govornoj situaciji (konsituaciona veza).

Stanojčić i dr. (1989) ističu da različiti tipovi rečenica imaju različite osnovne perspektive. Osnovna rečenična perspektiva najčešće odgovara informativnoj aktualizaciji (subjekat je najčešće tema), mada ima i aktualizacija koje zahtevaju drugačiju informativnu perspektivu, a „[s]a ovim je povezano i pitanje obima rečenične informacije odnosno njegovog sužavanja, tj. *fokalizacije* kao i mogućnost potenciranja (isticanja) informativne vrednosti pojedinih delova rečenice, pre svega fokusa, i ispoljavanje govornikovih emocija u vezi s informacijom sadržanom u rečenici“ (Stanojčić i dr. 1989: 349). U okviru informacijske perspektive, ovi autori razlikuju: (a) tematsku perspektivu, koju čine tema i predikatsko jezgro, npr. *Mariju je poljubio Ivan*, gde je tema (ali ne i subjekat) Marija; (b) prezentativnu perspektivu, najčešće egzistencijalne rečenice ili rečenice sa glagolima koji imaju značenje pojavljivanja, npr. *Bio jedan car* ili *Ušao je Ivan*, i gde je subjekat u stvari informativno najvažniji konstituent; i (c) narativnu perspektivu karakterističnu za narodne priče, npr. *Čuvao Era kadijina goveda*, u kojima se ovakve rečenice koriste za pridavanje dinamičkog karaktera situaciji.

Fokalizaciju nekog rečeničnog konstituenta Stanojčić i dr. (1989) izdvajaju kao jedan od važnih načina informativnog aktualizovanja rečenice. Fokus se obeležava izrazitim rečeničnim akcentom i u većini slučajeva smeštanjem na kraj rečenice. Fokalizacija se javlja i u odgovorima na pitanja postavljena upitnim zamenicama ili priložima, npr.

(96) *Koga si juče videla? – (Videla sam) Marka.*⁴⁴

U ovakvim rečenicama informativan je samo konstituent čiji sadržaj odgovara upitnoj reči, dok su ostali konstituenti redundantni i uglavnom se eliptiraju.

Kontrastiranje fokusa ilustruje sledeći primer iz Stanojčić i dr. (1989: 354):

(97) Zoran studira **medicinu**, a Jelena (studira) **arhitekturu**.

⁴⁴ Ovde, kao i u narednim primerima, zagrade označavaju da se deo odgovora koji se u njima nalazi može izostaviti jer je informacija poznata sagovornicima.

Uloga uzvične fokalizacije jeste da označi ono što je za govornika posebno važno, neobično ili neočekivano ili kod njega izaziva emocionalnu reakciju, npr.

(98) Marija je kupila – *auto!*⁴⁵

Svi navedeni tipovi fokusa, kažu ovi autori, mogu se isticati u govoru pojačavanjem rečeničnog akcenta i upotrebom ekspresivne pauze, dok se isticanje uzvičnog fokusa postiže i anticipativnom inverzijom, tj. premeštanjem fokusa bliže početku ili na sam početak rečenice, kao u sledećem primeru (Stanojčić 1989: 354):

(99) **Nikola** je dobio nagradu!

Monografija Lj. Popovića, pod naslovom *Red reči u rečenici* (1997), predstavlja opširnu studiju reda reči u srpskom jeziku i to s tačke gledišta funkcijske perspektive rečenice. Ono što je za ovo istraživanje bitno jeste da fokus za Popovića predstavlja rečenični element na koji je sužen informativni značaj sadržaja reme i cele rečenice. Fokus se može realizovati u sklopu gramatičkog rasporeda, pri čemu fokalizacija formalno dolazi do izražaja samo na prozodijskom planu, ali se on može ispoljiti još više u anticipativnim inverzijama (sa inicijalizacijom, tj. smeštanjem na početak rečenice, kao maksimalnom inverzijom), koje dovode do defokalizacije reme. Najtipičnije komunikativne situacije u kojima se fokalizacija javlja prema Popoviću su sledeće (1997: 91):⁴⁶

- (a) Fokalizacija nove informacije, npr. *Napolju je HLADNO. Marija je NA POSLU. (Kad si ga srela?) – (Srela sam ga) PRE DVE NEDELJE.*
- (b) Isticanje važnosti neke komponente nove informacije (kada je ostatak reme sam za sebe dovoljno informativan, ali govornik želi da naglasi važnost komponente kojom se proširuje ta informacija), npr. *Marija je preuzela paket i **odmah** ga je otvorila.* U ovakvim slučajevima nefokalizovana rematska informacija (druga klauza) i dalje je

⁴⁵ Crta označava pauzu, koja je sastavni deo uzvične fokalizacije i obavezno prethodi fokalizovanom elementu.

⁴⁶ U primerima smo odstupili od načina na koji se fokus obeležava u Popović (1997) i uskladili ga sa tipografijom koja se koristi u ovom radu (odeljak 1.1).

- informativno progresivna u odnosu na temu, ali ne kao bitna rečenična informacija, već kao deo fokalizovane komponente rečenice.
- (c) Prezentativni fokus javlja se kada se neki pojam uvodi kao nov u univerzum diskursa, tj. prezentuje se kao pojam čije prisustvo nije bilo ni poznato ni implicirano, npr. *Iza kuće je nikla JABUKA*. Ova vrsta fokusa, napominje Popović, često se javljala na početku narodnih priča, a služila je da se stvori univerzum diskursa o kome će u priči biti reči, npr. *Bio jednom JEDAN CAR*.
- (d) Konkurencija ili paralelnost ekvivalentnih informacija takođe je čest uzrok fokalizacije, a čini je mogućnost „da se umesto iskazane situacije ili zajedno s njom realizuje i druga situacija sa nekom ekvivalentnom komponentom. Tada je fokalizacija kombinovana sa eksplicitnim ili implicitnim kontrastiranjem, povezivanjem po paralelnosti ili alternativnosti i sl.“ (Popović 1997: 92-93), npr. *Petar je poljubio Milu, a ne Anu.* ili *Petar je poljubio i Milu i Anu.*, *Petar je poljubio samo Milu (a ne i Anu)*, itd. Kontrastiranje (sa manje ili više emfaze) javlja se i u situacijama kada ispravljamo nečije reči, kao i u drugim reakcijama, npr. (*Petar je poljubio Anu.*) – *Nije tačno, Petar je poljubio Milu.*, a na ekvivalenciji je zasnovano i tekstualno kontrastiranje kao u Popovićevom primeru *Prvu nagradu je dobila Biljana, a drugu – Ivana!*⁴⁷ Kontrastiranje se može ticati i realizacije ili nerealizacije neke radnje, npr. (*Da li je Petar poljubio Milu ili ne?*) – *Petar je poljubio Milu.* ili *Petar jeste poljubio Milu.*
- (e) Upitni fokus javlja se u pitanjima u obliku upitne zamenice i identifikuje govorniku nepoznatu komponentu situacije, npr. *KOGA si juče videla?*
- (f) Uzvični fokus ogleda se kako u posebnom načinu raspoređivanja elemenata u rečenici, tako i u upotrebi odgovarajućih prozodijskih sredstava (npr. pojačavanje rečeničnog akcenta, uzvična intonacija, i sl.)

⁴⁷ Popović primećuje da u ovom slučaju postoje dva skupa (skup nagrada i skup dobitnika) i stoga dva kontrastiranja (teme i težišta, ili fokusa, kako se u ovom radu naziva ista pojava), te oba dobitnika obeležava polucrnim slovima. Ovde se ne smatra da u gornjem primeru *Biljana* i *Ivana* nose kontrastni naglasak; naprotiv, činjenica da je prva nagrada pripala Biljani u ovakvoj rečenici mora biti poznata informacija. Interpretacija koju Popović ovde podrazumeva verovatnija je u rečenici *Prvu nagradu dobila je – BILJANA!*, iako i ovde smatramo da je u pitanju informacioni fokus, a ne kontrastni.

i/ili rečca, poput *zar, li* i dr., kao npr. *Zar je Mariju poljubio Petar?* ili *Ti si ukrala moju tašnu!*⁴⁸

- (g) Citativni fokus javlja se u upravnom govoru, npr. *Jovan je rekao: „Boli me glava,“* jer se on može interpretirati kao odgovor na implicitno pitanje sa fokalizovanim objektom *Šta je Jovan rekao?*

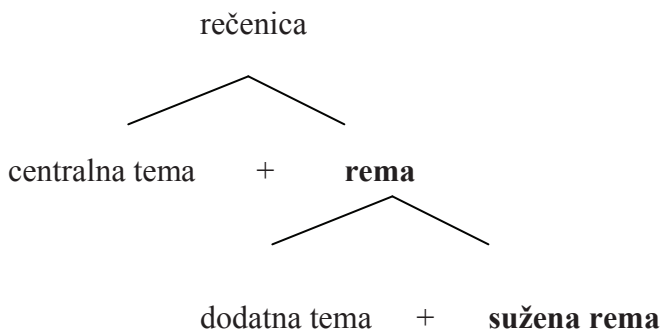
Popović takođe napominje da je glavno sredstvo fokalizacije u srpskom jeziku rečenični akcenat (njegova distribucija i intenzitet, uz odgovarajuću rečeničnu melodiju), i da je upravo zahvaljujući tome raspoređivanje fokusa slobodno, iako to raspoređivanje regulišu tri – ponekad podudarna, ponekad suprotstavljena – principa: gramatički, progresivni i anticipativni. Gramatički princip nalaže da fokalizovani rečenični član zauzme mesto u okviru tematsko-rematske strukture koje odgovara njegovoj sintaksičkoj funkciji, a rečenični akcenat ukazuje na fokalizaciju. Princip informativne progresije raspoređuje fokus na sam kraj rečenice, a po principu anticipativnog iskazivanja težišta, ono se iskazuje „ubrzano“, tj. pre nego što mu je po gramatičkom rasporedu mesto. Pogledajmo, na primer, varijante rečenice (100) date u (101) (Popović 1997: 97):

- (100) Prisutni su izabrali MILANA za predsedavajućeg.
(101) a. Prisutni su izabrali za predsedavajućeg MILANA.
b. Prisutni su za predsedavajućeg izabrali MILANA.
c. Prisutni su MILANA izabrali za predsedavajućeg.

Rečenica (100) pokazuje gramatički raspored, iako sa gledišta informativne progresije ovakav raspored predstavlja izvesnu anticipaciju, jer se fokus realizuje unutar nefokalizovanog dela, tj. pre njegovog završetka. Primeri (101a-b) pokazuju finalizaciju fokusa, u (101a) sa realizacijom na osnovu gramatičkog rasporeda, odnosno na osnovu principa o sužavanju reme na glagol i bitnu informaciju u slučaju (101b). Rečenica (101c) ilustruje primenu anticipativnog principa, „i to u vidu *antirematske inverzije*, kojom se ispoljava dominantni informativni značaj težišta, uz izvesnu informativnu devalorizaciju nastavka rečenice“ (Popović 1997: 97).

⁴⁸ Primitimo da vrlo često upotreba rečce podrazumeva i upotrebu prozodijskih sredstava, pa je tako, na primer, potpuno nezamislivo izgovoriti rečenicu sa rečcom *li* bez dodatnog naglašavanja elementa koji mu prethodi.

Popović svoju teoriju stratifikovane informativne prezentacije rečeničnog sadržaja (po uzoru na pripadnike Praške škole) prikazuje na sledećem dijagramu:

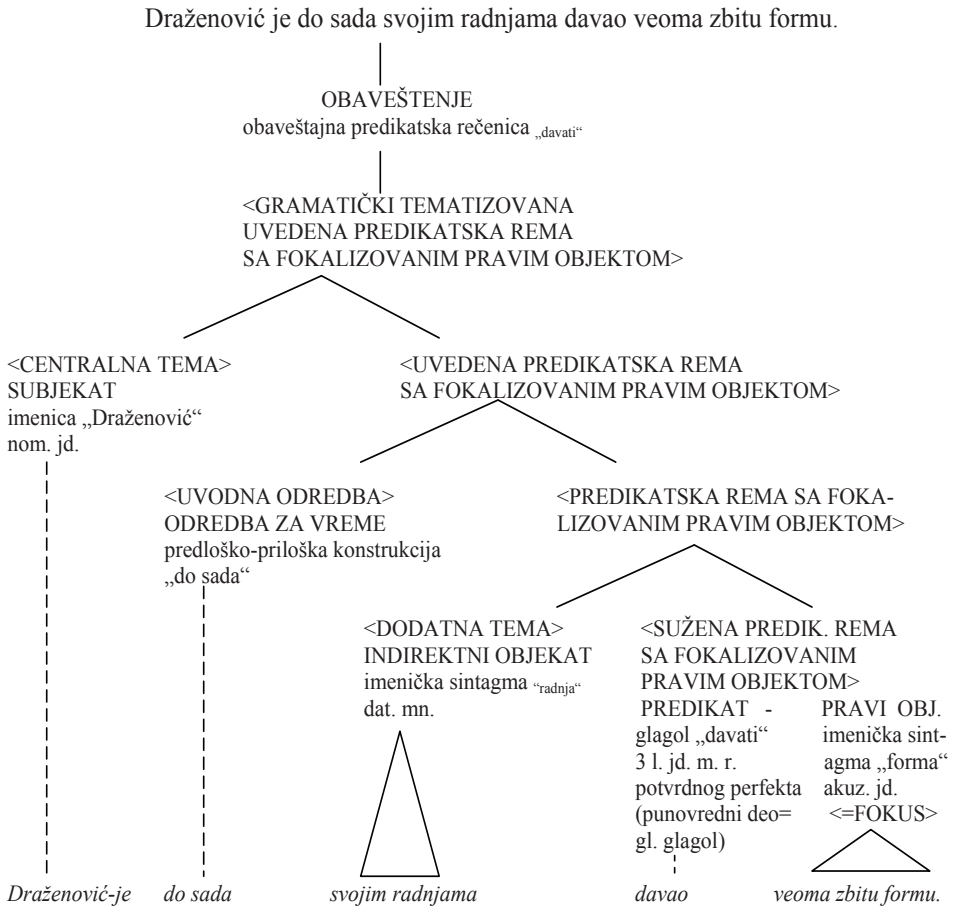
Dijagram 8: Stratifikovana informativna prezentacija rečeničnog sadržaja (Popović 1997: 195)

Dijagram ilustruje postupnost u informativnoj progresiji, kombinovanu sa grupisanjem uže i šire prezentacione celine. Naime, rečenica se prvo deli na centralnu temu i remu: u slučaju rečenice poput *Jovan novine čita*, centralna tema je *Jovan*, a rema je *novine čita*. I sama rema se može dalje razlagati, i to u dodatnu temu, *novine*, i u suženu remu *čita*, što je i fokus rečenice.

Popović (1997), međutim, napominje da postoje i slučajevi tzv. regresivne (antiklimaktične) informativne strukture, u kojoj fokus dolazi pre (defokalizovane)⁴⁹ reme, a ne unutar nje. Autor uvodi velik broj simbola za obeležavanje informativnih i konfiguracionih karakteristika rečenice, koje, kada se stratifikovana prezentaciona analiza kombinuje sa sintaksičkom analizom na primeru proširene rečenice (102) izgleda kao na Dijagramu 9:

- (102) Draženović je do sada svojim radnjama davao veoma zbitu formu. (primer preuzet iz Popović 1997: 202)

⁴⁹ Defokalizovana rema jeste rema koja ne sadrži fokus. Nasuprot prototipičnom slučaju, u kome je fokus, kao fonološki najistaknutiji deo rečenice, unutar reme, u slučajevima regresivne informativne strukture fokus prethodi defokalizovanoj remi.

Dijagram 9: Kombinovanje stratifikovane prezentacione analize i sintaksičke analize u Popović (1997)⁵⁰

Pristup koji smo ovde ukratko izložili zasnovan je na korpusu prozних književnih dela iz 19. i 20. veka, ali je on (kao i većina slavističke literature) u potpunosti deskriptivne prirode i ne daje nikakva predviđanja bilo u pogledu rečenica koje su moguće u srpskom jeziku a nisu zastupljene u korpusu, bilo u pogledu neke opšte teorije fokalizacije kao jezičke pojave. U vezi sa slobodom (odn. promenljivošću) reda reči u srpskom jeziku, Popović se

⁵⁰ U ovom dijagramu, sintaksičke i informativne funkcije štampane su verzalom, s tim da su potonje stavljene u uglaste zagrade.

slaže sa opšteprihvaćenim stavom da se u srpskom jeziku može govoriti o strukturnoj (gramatičkoj, sintaksičkoj) permutabilnosti (tj. mobilnosti) (punopravnih) rečeničnih članova. Međutim, funkcionalno gledano, u stvarnoj komunikaciji, sloboda reda reči podrazumeva „funkcionalno motivisanu varijabilnost rasporeda članova određene rečenične konstrukcije“ (Popović 1997: 233), i to u kombinaciji s određenim prozodijskim aktualizacijama, a to podrazumeva da se data rečenična konstrukcija može realizovati različitim poziciono-prozodijskim konfiguracijama.⁵¹ U funkcionalne aspekte reda reči koje Popović prepoznaje ovde nećemo ulaziti detaljnije jer one nisu tema ovog istraživanja.

Tošović u svojoj knjizi *Korelaciona sintaksa: projekcional* (2001) posvećuje dosta pažnje komunikativnoj perspektivi i daje svoje viđenje ove pojave, po kome su njeni determinanti informacija, orijentacija i linearizacija. Informacija, koja se zapravo odnosi na stepen informativnosti, element je semantike i označava saopštenje koje se iskazuje kroz orijentaciju i linearizaciju. Orijehtacija je pragmatički fenomen i podrazumeva nameru govornog lica. Ovde razlikujemo početnu orijentaciju, ili temu, koja podrazumeva izbor onoga o čemu će se nešto reći na kraju iskaza, u remi, na primer *Zadatak se sastojao od tri dela*, i završnu orijentaciju, koja izražava

⁵¹ Tako, na primer, jedna tročlana rečenična konstrukcija na pozicionom planu može se realizovati na šest različitih načina (v. primer (1) dole), ali se uz ovo, svaka od šest realizacija može različito predstaviti na planu prozodije: rečenica (1a) može, između ostalog, imati i realizacije koje dajemo u (2):

- (1) a. Dečaci su ukrali bicikl.
b. Dečaci su bicikl ukrali.
c. Bicikl su ukrali dečaci.
d. Bicikl su dečaci ukrali.
e. Ukrali su dečaci bicikl.
f. Ukrali su bicikl dečaci.
- (2) a. Dečaci su ukrali BICIKL.
b. Dečaci su UKRALI bicikl.
c. DEČACI su ukrali bicikl.
d. Dečaci su ukrali **bicikl** (a ne kola).
e. **Dečaci** su ukrali bicikl (a ne devojčice).
f. Dečaci su **ukrali** bicikl (a ne poklonili ga).

Drugim rečima, sve permutacije punopravnih rečeničnih elemenata u srpskom jeziku u principu su gramatički ispravne, a uz ovo, subjekat je najčešće tema, ali može biti raspoređen i u remi (1c), objekat je najčešće rematizovan, ali može biti raspoređen i u informativnom okviru, kao tema (1c, 1d), rema može obuhvatiti sve članove (kao (1a) u odgovoru na pitanje *Šta se desilo?*), a može biti svedena samo na glagol (1b, 1d), a fokus može biti raspoređen na kraju (2a), ali i na početku rečenice (2c), kao i unutar nje (2b), u raznim položajima.

konačni cilj komunikacije, kao u *Sve budućnosti imaju jednu veliku vrlinu: nikad ne izgledaju onako kako ih zamišljaš* (Tošović 2001: 200). Linearizacija odražava sintagmatsku strukturu jezičkog znaka i podrazumeva linijsku organizaciju pragmatičke pozicije. Njena suština sastoji se u tome „da se informacija ulanči i da se dijelovi propozicije smjeste na određena mjesta u rečenici“ (Tošović 2001: 201). U pogledu informacije, ovaj autor ističe da su presupozicije pošiljaoca i primaoca različite, te da se rečenicom izražava komunikativna orijentacija govornog lica na prenošenje informacije, koja za primaoca može biti stara (poznata) ili nova (nepoznata). Polazna tačka pošiljaoca često je poznata primaocu, a završna tačka je uglavnom ono što je novo, pa zato formalno ista rečenica može biti smisleno različito nijansirana rasporedom reči, intonacijom, akcentom, itd. Na primer, rečenice (103a-c), iako se sastoje od istih elemenata sa istim odnosima, razlikuju se po komunikativnoj perspektivi: (103a) polazi od Petra i govori nešto o njemu, u (103b) je poznato da je neko poljubio Mariju, a nova informacija je da je to bio Petar, dok (103c) odgovara na pitanje *Šta je Petar uradio Mariji?* – dakle, znamo da se nešto desilo, a to „šta“ izražava se drugim delom iskaza:

- (103) a. Petar je poljubio Mariju.
b. Mariju je poljubio Petar.
c. Petar je Mariju poljubio.

Tošović dalje razvija svoju teoriju komunikativne perspektive i kaže da ona nije jednodimenzionalna jer predstavlja zbir više subperspektiva. Jedna od njih jeste i orijentaciona subperspektiva koja kao svoj jedini element ima fokus. Za ovu subperspektivu nije bitno kako počinje i kako se završava rečenica (poziciona subperspektiva), niti šta je novo a šta staro (informativna subperspektiva), već šta se aktualizuje, šta se nalazi u komunikativnom fokusu. Autor ističe (2001: 208) da rečenica može imati (paradigmatski uzev) onoliko komunikativnih fokusa koliko ima članova, ali se u konkretnoj realizaciji (sintagmatski) bira samo jedan. Prema Tošoviću (2001), postoji pet sredstava pomoću kojih se vrši aktualizacija iskaza, i to:

- red reči,
- (frazni) akcenat (označava neki element rečenice kao logički predikat, odn. ukazuje na remu, npr. *Danas je lep dan.*),
- intonacija,
- rečce (*pak, čak, samo, tek* i sl.), i

- konstrukcije (figure, rima) poput *što se tiče* + genitiv imenice, *kada je reč o* + dativ imenice, *kada je u pitanju* + nominativ imenice, *u pogledu* + genitiv imenice, *u odnosu na* + akuzativ imenice za potenciranje teme ili rečenice sa veznikom *ako* takođe za isticanje teme.

Tošović (2001: 233) daje formulu za utvrđivanje međuodnosâ negrupisanih članova (nezavisnih elemenata, npr. *dobar, student*, za razliku od grupisanih članova *dobar student*), koji ima sledeći oblik:

$$X * (X-1) = K,$$

gde je X broj članova rečenice, a K broj korelacija. Ovo znači da u rečenici s tri elementa, npr. *Petar čita knjigu*, ima šest mogućih kombinacija reda reči; u rečenici sa četiri negrupisana člana (kao u primeru *Marko piše Mariji pismo.*), maksimalan broj kombinacija ovih elemenata je 4 puta (4-1), odnosno 12; rečenica poput *Vredan učenik redovno piše domaći zadatak* ima maksimalno 180 kombinacija, koje ovaj autor svodi na (moramo reći, ne uvek prihvatljive) 83 moguće realizacije. Valja spomenuti da ova knjiga predstavlja veoma obimnu i detaljnu (iako terminološki ne uvek i pristupačnu) studiju komunikativne perspektive u srpskom jeziku.

Tošović (2005) u suštini daje kraću verziju teorije iz svoje *Korelacione sintakse* (2001), zato ovde nećemo govoriti o ovoj knjizi.

Nakon što smo ukazali na radove koji se tiču fokalizacije u srpskom jeziku sa strukturalne tačke gledišta, u nastavku ukratko prikazujemo generativni pristup fokusu i informacijskoj strukturi rečenice u ovom jeziku.

2.5.2. Formalni pristup fokalizaciji u srpskom jeziku

Kako konstatuje Bailyn (2000), generativna paradigma dugo nije uzimala u razmatranje slovenske jezike, jer teorija nije bila u dovoljnoj meri razrađena da bi se mogla nositi sa kompleksnim podacima iz ovih jezika. Klitike i pomeranje upitnih reči teme su kojih su se mnogi doticali u različitim slovenskim jezicima, dok su padež i red reči zanemarivani. S druge strane, slavistička literatura je deskriptivne prirode, u kojoj je cilj opisivanje neke pojave u jeziku ili porodici jezika, dok je cilj generativnog usmerenja formulisanje teorije o jezičkoj kompetenciji ljudi, neka vrsta „teorijske psihologije“, pa stoga ona ne može biti vezana za pojedinačne manifestacije

jezika. Cilj ovog odeljka, međutim, nije da opiše razvoj slavističke literature u generativnoj paradigmi, budući da ovo, mnogo opširnije i detaljnije čini Bailyn (2000, 2005). Umesto toga, ovaj deo rada govoriće o nekolicini bibliografskih jedinica koje fokus u srpskom jeziku obrađuju sa stanovišta generativne paradigme.

Prvi značajan rad o fokusu u srpskom jeste Boškovićev (1998) članak o višestrukome pomeranju upitnih reči. Polazeći od Rudin (1988) i statusa višestrukog pomeranja upitnih reči u različitim jezicima u pogledu USLOVA SUPERIORNOSTI (eng. *Superiority condition*), kao i od tvrdnje Stjepanović (1995) da se kontrastno fokalizovane neupitne fraze moraju vidljivo pomeriti u srpskom jeziku (v. primer (104)), a upitne fraze nose inherentno obeležje fokusa, zbog čega moraju biti podvrgnute pomeranju fokusa, Bošković dolazi do sledećeg zaključka: u engleskom jeziku upitni komplementizator (C) ima jako upitno [+wh] obeležje, te se njegov specifikator mora vidljivo popuniti (pomeranjem nečega u ovaj položaj). Upitno C, dakle, mora se vidljivo UMETNUTI (eng. *insert*) u strukturu, a pomeranje upitne fraze služi za proveru jakog [+wh] obeležja komplementizatora, stoga se samo jedna upitna fraza (i to najviša, kako uslov superiornosti to i nalaže) može pomeriti u SpecCP (105):

- (104) **Jovana** su istukli.⁵²
(105) a. Who said what to whom?
b. *Who what said to whom?
c. *Who what to whom said?
d. *What said who to whom?
e. *To whom who what said?

Negramatičnost primera u (105b-e) pokazuje da se u engleskom jeziku jedna upitna reč, i to strukturno najviša, zaista mora pomeriti u SpecCP

⁵² Istraživanja sprovedena u okviru ovog rada ukazuju na to da se *Jovan* u ovom primeru može tumačiti kao kontrastni fokus i onda kada nije podvrgnut pomeranju. Suprotno tvrdnji Stjepanović (1998), čini se da se kontrastno fokalizovane neupitne fraze u srpskom jeziku ne moraju vidljivo pomeriti, što potvrđuju i sledeći primeri, u kojima su, u kontekstu rečenice (1), prihvatljiva sva četiri odgovora (2a-d):

- (1) A: Ana je kupila haljinu.
(2) a. B: (Ne,) Ana je kupila **majicu**.
b. B: (Ne,) **majicu** je kupila Ana.
c. B: (Ne,) **majicu** je Ana kupila.
d. B: (Ne,) Ana je **majicu** kupila.

da bi poverila jako [+wh] obeležje komplementizatora (105a), te da pomeranje više od jedne upitne reči (105b, c, e) ili pomeranje neke niže upitne reči u SpecCP nije prihvatljivo (*what* u (105d) i *to whom* u (105e)).

U srpskom jeziku, međutim, višestruko pomeranje upitnih reči ne poštuje uslov superiornosti (primer (106) dole), pa se bilo koja upitna reč može javiti u inicijalnom položaju u rečenici. Nadalje, sve upitne reči moraju se pomeriti na početak rečenice (prvu od ostalih razdvajaju klitike, ako ih ima) (v. rečenice u (107)), pa je otuda logično zaključiti da je posredi nešto više od pomeranja upitnih reči i da motivacija za to nije u jakom [+wh] obeležju kategorije C (jer bi u tom slučaju bilo dovoljno pomeriti samo jednu upitnu frazu (kao u engleskom primeru (105a)), a u srpskom jeziku ovo rezultira negramatičnošću rečenice, up. (107b-d)):

- (106) a. Ko je šta kupio?
 b. Šta je ko kupio?
- (107) a. Ko šta gde kupuje?
 b. *Ko kupuje šta gde?
 c. *Ko šta kupuje gde?
 d. *Ko gde kupuje šta?

Na osnovu gornjih primera, a naročito poređenjem primera (105), s jedne strane, sa rečenicama (106-107), s druge, možemo zaključiti da u srpskom jeziku, koji ne poštuje uslov superiornosti jer se u slučajevima višestrukih pitanja s upitnim rečima ne pomera samo strukturno najviša upitna reč na početak rečenice, već to čine sve upitne reči, i to u bilo kom redosledu, mora postojati neki drugi razlog za ovakvo ponašanje upitnih reči, tj. neki drugi zahtev ili motivacija usled koje se sve upitne reči moraju pomeriti.

Bošković (1998) predlaže da je ono što pokreće upitne fraze u srpskom jeziku fokus, tj. jako [+f] obeležje upitnih fraza koje se, u skladu sa principom ekonomije derivacije, mora proveriti najkraćim mogućim pomeranjem. Funkcijski upravni član C u ovom slučaju nema jako obeležje koje bi uslovalo da se pomeri najviši element koji može proveriti njegovo obeležje, i to je razlog zbog kojeg se u srpskom ne poštuje uslov superiornosti. Ovaj autor (1998) takođe tvrdi da pomeranje upitnih fraza u SpecCP u srpskom jeziku ne mora uopšte da se desi vidljivo, tj. da su moguća pitanja

u kojima se nijedna upitna reč nije vidljivo pomerila u ovaj položaj⁵³ (u srpskom jeziku je u pojedinim slučajevima čak dozvoljeno da se projekcija CP umetne tek u nevidljivoj sintaksi). U članku o višestrukoj proveru obeležja, Bošković (1999) zastupa stav da je fokalizacija (odn. pomeranje fokusa) sintaksička operacija, iako priznaje da fonološka forma igra ulogu u ovoj pojavi, ali istovremeno se pita kako bi se fokalizacija mogla u potpunosti smatrati PF pojavom budući da ima semantičkog značaja.

Na osnovu položaja priloga, Stjepanović (1999) tvrdi da kontrastno fokalizovane fraze u srpskom jeziku podležu istom pomeranju kao i upitne fraze – pomeranju fokusa. Kontrastni fokus se dopušta položajno, pomeranjem u preverbalni položaj i dodeljivanjem jakog akcenta. U pogledu informacionog fokusa, u slučajevima kada je cela rečenica nova informacija, fokus se smatra neutralnim ukoliko je red reči u rečenici prototipičan (uobičajeni redosled subjekat-glagol-objekat), a rečenični akcenat je na najdublje umetnutom elementu. Kada samo jedan deo rečenice čini novi informacioni fokus, taj fokus se smatra neutralnim ukoliko sledi presuponirani deo rečenice i nosi rečenični akcenat, npr.

- (108) a. Ko je kupio knjigu?
b. Knjigu je kupio PETAR.

Kako je fokus uvek na kraju rečenice, mogli bismo zaključiti da se i ova vrsta fokusa položajno dopušta (pored toga što je, naravno, i prozodija dopušta putem akcenta). Stjepanović, međutim, dokazuje da ovo nije slučaj, te da je samo prozodija, a unutar nje naročito pravilo primarnog akcenta

⁵³ Bošković ističe da u jezicima u kojima se upitni SpecCP mora popuniti upitnom rečju ili frazom u vidljivoj sintaksi (npr. engleski, primer (1) dole) pitanja s više upitnih reči zahtevaju ODGOVOR SA SPISKOM PAROVA (eng. *pair-list answer*), dok su u jezicima poput srpskog, u kojima se upitne reči ne moraju vidljivo pomeriti u SpecCP, mogući odgovori sa spiskom parova (ukoliko vidljivog pomeranja ima, primer (2c)), ali i JEDNOPARNI (eng. *single-pair answer*) odgovori (ako vidljivog pomeranja nema, kao u primeru (2b)). Kao kontekst za naredne rečenice, zamislimo da su Andy, Mary i John (1), odn. Jovan, Marija i Petar (2) bili u šumi i da je svako video nešto.

- (1) a. Who saw what?
b. #Andy saw a hedgehog.
c. Andy saw a hedgehog, Mary saw a deer and John saw a boar.
(2) a. Ko je šta video?
b. Jovan je video lane.
c. Jovan je video lane, Marija jelena, a Petar vevericu.

(Chomsky i Halle 1968; Cinque 1993; Zubizarreta 1998), zaslužno za dopuštanje informacionog fokusa. Na osnovu jezičkih podataka, autorka izvodi generalizaciju da u srpskom jeziku, u neutralnoj interpretaciji, fokus sledi presuponirani materijal, pri čemu je redosled presuponiranih elemenata slobodan. Potonju pojavu ona naziva POKRETLJIVOŠĆU DEFOKALIZOVANIH FRAZA (eng. *defocalized phrase scrambling*) i kaže da je ona ograničena na klauzu (tj. ne može se ništa pokretati preko granica svoje klauze), što potvrđuju i sledeći primeri (Stjepanović 1999: 75):

- (109) a. Ko si tvrdio da voli Mariju?
 b. *Mariju sam tvrdio da voli Petar.
- (110) a. Koga si tvrdio da Petar voli?
 b. *Petar sam tvrdio da voli Mariju.

Šta je uzrok svim ovim pojavama i kako se različiti redosledi reči u srpskom jeziku izvode? Da li je samo sintaksa zadužena za sve ove mogućnosti reda reči, zajedno sa informacijskom strukturom i prozodijskim odlikama? Ovo su pitanja na koja Stjepanović traži – i nalazi – odgovor. Ona polazi od novog viđenja pravila primarnog akcenta koje nudi Cinque (1993) i koje kaže da ovo pravilo bez izuzetka dodeljuje (neutralni) akcenat najdublje umetnutom konstituentu u rečenici, ali da uslovi diskursa ponekad mogu uticati na rezultat ovog pravila, tako da rečenica ima drugačiji akcenatski obrazac od onog koji pravilo primarnog akcenta predviđa. Diskursna gramatika (skup pravila koje uređuju diskurs) može promeniti ishod rečenične gramatike (čiji je deo pravilo primarnog akcenta) ukoliko je u datom kontekstu neophodno upotrebiti kao fokus neki element kome pravilo primarnog akcenta nije dodelilo rečenični akcenat. Diskursna gramatika ovo može učiniti deakcentuacijom prvobitnog akcenta ili dodeljivanjem dodatnog akcenta konstituentu koji treba da bude fokalizovan. Stjepanović (1999: 90) svoj pristup usklađuje sa teorijom pomeranja Chomskog (1993), čija je suština da pomeranje podrazumeva kopiranje i brisanje. Drugim rečima, ciklično pomeranje stvara (netrivijalni, odn. višečlani) lanac, koji se sastoji od niza identičnih kopija, od kojih se, da bi se dobila odgovarajuća interpretacija na nivou fonološke forme, brišu sve osim jedne kopije. Logička forma može da bira koje će kopije da briše, dok je standardna pretpostavka da fonološka forma mora zadržati glavu lanca (najviši položaj) i izbrisati sve ostale kopije. Ovaj stav Stjepanović (i drugi, poput Bošković 1999; Franks 1998) dovodi u pitanje, predlažući da

se ne radi o pravilu već samo o tendenciji da fonološka forma zadrži najvišu kopiju i da se, kada se time izbegava kršenje nekog pravila na nivou PF, može izgovoriti i neka niža kopija. Nadalje, u teoriji ove autorke fonološka forma čak dozvoljava da na izbor kopije koja će se izgovoriti utiču i drugi procesi na ovom nivou, kao što je dodela rečeničnog akcenta, odn. pravilo primarnog akcenta. Primenjujući Zubizarretino (1998) pravilo primarnog akcenta, tj. njegovu konstituentски vođenu verziju, jer je ona aktivna u srpskom jeziku, kao i pravilo istaknutosti fokusa, Stjepanović na sledeći način objašnjava mogućnosti reda reči:⁵⁴

- (111) a. Ko hvata miša?
 b. Miša hvata MAČKA.
- (112) [_{AgrSP} mačka^{+F} [_{TP} mačka^{+F} hvata^{-F} [_{AgrOP} miša^{-F} hvata^{-F} [_{V1} mačka^{+F} hvata^{-F} [_{V2} hvata^{-F} miša^{-F}]]]]]]]

U kontekstu pitanja (111a), prototipični odgovor (111b) izvodi se na sledeći način: pravilo primarnog akcenta primenjuje se neposredno nakon operacije račvanja, istovremeno sa operacijom brisanja kopija.⁵⁵ Primenimo li ovu operaciju na rečenicu (111b), tj. na izlazni niz iz sintakse (112), dobićemo sledeći rezultat: prvi metrički par koji algoritam posmatra jesu subjekat *mačka* i TP – subjekat nosi obeležje +F, a TP dominira strukturom koja je protivrečna u pogledu vrednosti za obeležje F, stoga (prema Zubizarreta (1998)) ona nije specifikovana za to obeležje ([F]). Pravilo istaknutosti fokusa ne može se primeniti, jer je ono ograničeno na slučajeve kada dve metričke sestre imaju protivrečne vrednosti obeležja F, a ovde jedna od sestara nije specifikovana za obeležje F. Konstituentски vođeno pravilo primarnog akcenta dodeliće zato istaknutost elementu TP (jer je on niže). Sledeći par su *mačka* u SpecTP sa obeležjem +F i T' sa nespecificovanim obeležjem [F], pa će slučaj biti isti kao i malopre: T' će biti istaknut. Zatim se na isti način posmatraju parovi *hvata* i AgrOP, *miša* u SpecAgrOP i AgrO', itd. sve do *mačke* u V1 sa obeležjem +F i V1' sa obeležjem -F (jer dominira samo elementima s tim obeležjem). Pravilo istaknutosti fokusa želi da dodeli istaknutost *mački* (jer ona ima obeležje +F), a konstituentски

⁵⁴ Tipografija u primerima nije preuzeta iz Stjepanović (1999) već je usklađena sa konvencijama koje smo izneli u odeljku 1.1 ovog rada.

⁵⁵ Ovde Stjepanović odstupa od stavova Zubizarrete (1998), koja tvrdi da se ono primenjuje još pre račvanja.

vođeno pravilo primarnog akcenta trebalo bi da dodeli istaknutost elementu V1' sa obeležjem –F (jer je ono dublje u strukturi nego *mačka*). Ovaj sukob Stjepanović (1999: 125) predlaže da se razreši operacijom BRISANJA KOPIJE (eng. *copy deletion*), mehanizma fonološke forme koji će V1' sa obeležjem –F učiniti metrički nevidljivim, pa se pravilo primarnog akcenta neće moći primeniti (jer se ono primenjuje samo onda kada su oba sestrinska čvora metrički vidljiva), a, kao rezultat svega ovog, pravilo istaknutosti fokusa dodeliće istaknutost *mački*. Brisanje kopija se stoga može opisati kao mehanizam koji briše kopije u višečlanim lancima nastalim sintaksičkim pomeranjem. U slučaju primera (112), ono će izbrisati najnižu kopiju glagola i objekta (tj. sav materijal kojim V1' dominira) i time učiniti V1' nevidljivim za pravilo primarnog akcenta – ovo pravilo se onda ne može ni primeniti, pa je sukob razrešen time što pravilo istaknutosti fokusa dodeljuje istaknutost *mački*. Pravilo primarnog akcenta i pravilo istaknutosti fokusa odlučili su da se najniža kopija subjekta izgovori a ostale izbrišu, iako je tendencija (kako smo i ranije spomenuli) da se izgovaraju najviše kopije. Ukoliko u pogledu glagola i objekta nema nikakvih zahteva fonološke forme koji bi diktirali drugačije, izgovoriće se najviša kopija u lancu. U slučaju ovog primera objekat ima samo jednu kopiju, pa će se ona i izgovoriti, dok je situacija malo zamršenija sa glagolom. Naime, najviša kopija glagola ne može se izgovoriti jer bi tada glagol bio u početnom položaju u rečenici, a to nije prihvatljivo u rečenicama u kojima glagol nije nosilac glavnog akcenta, što pokazuju i sledeći primeri (prema Stjepanović 1999: 120):

- (113) a. Ko voli Mariju?
 b. ?Voli Mariju Petar.
 c. Mariju voli Petar.
- (114) **Voli** Mariju Petar.

Međutim, postoje slučajevi u kojima se glagol može naći u početnom položaju bez glavnog akcenta, kao u:

- (115) a. Ko peva?
 b. Peva MARKO.
- (116) a. Ko je stigao?
 b. Stigao je MARKO.

Ovo se dešava u slučaju neprelaznih glagola, onda kada je kontekstom data radnja ali ne i vršilac radnje, kao u gornjim primerima.⁵⁶

Na osnovu ovih primera, Stjepanović (1999: 166) dolazi do sledeće generalizacije:

Glagol koji nije kontrastno fokalizovan ne može se naći u početnom položaju u rečenici u srpskom jeziku ako u rečenici postoji ijedan [-F] element. Ako glagolu ne prethodi nijedan drugi vidljivi element, [-F] element će se morati naći u položaju ispred glagola.⁵⁷

U primerima (115-116), pravilo primarnog akcenta i istaknutosti fokusa dodeljuju istaknutost nižoj kopiji subjekta, a glagol je jedini preostali rečenični element, pa se zato on mora naći u početnom položaju, i to bez glavnog rečeničnog akcenta. Ukoliko u rečenici postoji i neki drugi element koji može zauzeti ovaj položaj, onda je rečenica prikladnija ako on to i uradi – otud razlika u prihvatljivosti između primera (113b) i (113c): iako prvi nije negramatičan, u kontekstu (113a), rečenica (113c) je mnogo prikladniji odgovor.

Model koji predlaže Stjepanović (1999) kombinuje sintaksu i fonologiju u smislu da sintaksa nudi fonološkoj formi određene strukture, koje mehanizmi fonološke forme onda tumače. Mehanizmi relevantni za objašnjavanje mogućih varijacija u pogledu reda reči u srpskom jeziku jesu me-

⁵⁶ Prema Burzio (1986), neprelazni glagoli mogu se podeliti u dve podgrupe: neakuzativne i neergativne glagole. Ono što je zajedničko dvema podgrupama jeste da imaju samo jedan argument koji u površinskoj strukturi igra ulogu subjekta. Razlika među njima sastoji se u tematskoj ulozi, a kao rezultat nje, i u početnom položaju jedinog argumenta: dok neergativni glagoli dodeljuju jedinom argumentu tematsku ulogu agensa, i to u položaju subjekta (identičnom položaju subjekta prelaznog glagola), neakuzativni glagoli dodeljuju svom argumentu tematsku ulogu teme u položaju objekta prelaznog glagola. Neergativni glagoli, poput *trčati*, *spavati*, *plivati*, imaju početnu sintaksičku konfiguraciju datu u (1) dole, dok neakuzativni glagoli, poput *tonuti*, *rasti*, *zreti* onu pod (2):

(1) NP [_{VP} V]

(2) [_{VP} V NP]

Pasivni glagoli se često porede sa neakuzativnim, jer slično ovima, ni pasivni glagoli ne mogu imati spoljašnji argument, već samo unutrašnji, kao i zbog toga što pasivni glagoli ne mogu imati objekat u akuzativu, već je unutrašnji objekat u površinskoj strukturi subjekat. Ovo svojstvo neprelaznih glagola poznato je pod nazivom Burzijeva generalizacija (eng. *Burzio's generalization*).

⁵⁷ “The verb cannot end up in the sentence initial position, if there is at least one [-F] element in the sentence. If the verb is not preceded by an overt element otherwise, the [-F] element will have to precede it.”

hanizam dodele akcenta i brisanje kopija. Ako izgovaranje najviše kopije dovodi do narušavanja nekog pravila na nivou fonološke forme ili ako ono nije u skladu sa nekim mehanizmom ovog nivoa, moguće je izgovoriti neku nižu kopiju, tvrdi ova autorka. U srpskom jeziku brisanje kopija čini se podređenim u odnosu na mehanizam dodeljivanja akcenta, a ceo pristup moguć je samo ukoliko odluke o izgovaranju kopija u potpunosti spadaju u domen fonološke forme. Sintaksa, dakle, stvara višečlane lance koji se sastoje od identičnih kopija, a fonološka forma odlučuje koja će se kopija izgovoriti. Niže kopije mogu se izgovoriti samo ukoliko to mehanizmi fonološke forme nalažu (Franks 1998; Bošković 2001, gde se izgovaranje niže kopije shvata kao poslednje pribežište za spasavanje fonološke forme).

Jezici koji izražavaju fokus putem akcenta razlikuju se po tome šta se dešava u sintaksi, a šta na nivou fonološke forme. Srpski jezik spada u onaj tip jezika u kojima postoji vidljivo pomeranje u funkcijske projekcije na nivou sintakse (objekat se pomera u AgrOP, glagol u PredP (ali v. i Bošković 2001), subjekat u SpecAgrSP) i u kome mehanizam dodele akcenta saraduje sa brisanjem kopija. Kako smo već napominjali, fonološka forma ima tendenciju da izgovori najvišu kopiju ukoliko dodeljivanje istaknutosti ne zahteva drugačije. Brisanje kopija takođe može da razreši sukob pravila primarnog akcenta i pravila istaknutosti fraze. S druge strane, međujezička varijacija predviđa postojanje jezika u kojima brisanje kopija ne saraduje sa mehanizmom dodele istaknutosti, pa se uvek mora izgovoriti najviša kopija. Takav jezik je engleski, zato je rečenica (117b), kao odgovor na pitanje koje zahteva da cela rečenica bude informacioni fokus, u ovom jeziku negramatična, za razliku od srpskog ekvivalenta u (118b):

- (117) a. What happened?
 b. *Died John.
- (118) a. Šta se desilo?
 b. Umro je Jovan.

Sukob između pravila istaknutosti fokusa i pravila primarnog akcenta u ovakvim slučajevima razrešava se tako što se defokalizovani elementi smatraju nemetričkim, tj. pravilo primarnog akcenta ih u potpunosti ignoriše. Defokalizacija se, međutim, dešava kao poslednje pribežište, tj. kada se sukob između dva gorepomenuta pravila ne može drugačije rešiti (npr. primenom brisanja kopija, operacijom koja je BESPLATNA (eng. *free*, u smislu da ne zahteva dodatni konceptualni napor).

U pogledu pokretljivosti strukture, Stjepanović (1999) zaključuje da se, suprotno uvreženom mišljenju, ovde ne radi o fakultativnom pomeranju. Ova autorka identifikuje dve vrste pokretljivosti strukture: jedna se očituje u različitom redosledu defokalizovanih fraza i prikazana je u primerima (120) u kontekstu pitanja (119), dok je druga povezana sa preraspodelom fokalizovanih elemenata u pitanjima s upitnim rečima (121):

- (119) Šta Marija daje Ivanu?
 (120) a. Marija Ivanu daje poljubac.
 b. Marija daje Ivanu poljubac.
 c. Ivanu Marija daje poljubac.
 d. Ivanu daje Marija poljubac.
 (121) a. Ko kome šta govori?
 b. Ko šta kome govori?
 c. Kome ko šta govori?
 d. Kome šta ko govori?
 e. Šta ko kome govori?
 f. Šta kome ko govori?

Ulazna struktura za primenu fonoloških pravila rečenica (120) i rezultat njihove primene i brisanja kopija dat je u (122) (prema Stjepanović 1999: 149):

- (122) a. [_{AgrSP} Marija^{-F} [_{TP} Marija^{-F} [_{PredP} Ivanu^{-F} daje^{-F} [_{AgrOP} Ivanu^{-F} daje^{-F} [_{AgrOP} poljubac^{+F} daje^{-F} [_{V1} Marija^{-F} daje^{-F} [_{V2} daje^{-F} poljubac^{+F}]]]]]]]
 b. [_{AgrSP} Marija^{-F} [_{TP} Marija^{-F} [_{PredP} Marija^{-F} daje^{-F} [_{AgrOP} Ivanu^{-F} daje^{-F} [_{AgrOP} poljubac^{+F} daje^{-F} [_{V1} Marija^{-F} daje^{-F} [_{V2} daje^{-F} poljubac^{+F}]]]]]]]
 c. [_{AgrSP} Ivanu^{-F} [_{TP} Marija^{-F} [_{PredP} Marija^{-F} daje^{-F} [_{AgrOP} Ivanu^{-F} daje^{-F} [_{AgrOP} poljubac^{+F} daje^{-F} [_{V1} Marija^{-F} daje^{-F} [_{V2} daje^{-F} poljubac^{+F}]]]]]]]
 d. [_{AgrSP} Ivanu^{-F} [_{TP} Marija^{-F} [_{PredP} Marija^{-F} daje^{-F} [_{AgrOP} Ivanu^{-F} daje^{-F} [_{AgrOP} poljubac^{+F} daje^{-F} [_{V1} Marija^{-F} daje^{-F} [_{V2} daje^{-F} poljubac^{+F}]]]]]]]⁵⁸

⁵⁸ Zapravo, Stjepanović (1999) smatra odgovor (120d) neprikladnim u kontekstu pitanja (119), i dodaje da je ova rečenica prikladna samo u kontekstu koji zahteva kontrastni fokus na glagolu, kao u (1) dole:

(1) Ivanu **daje** Marija poljubac.

Strukture u (122b-d) pokazuju interakciju pravila istaknutosti fokusa i pravila primarnog akcenta i, pod pretpostavkom da je moguće izgovaranje nižih kopija u nekim jasno definisanim slučajevima, način na koji fonološka forma odlučuje da izgovori neprevučene kopije elemenata i izvede rečenice (120), u kojima je (u sva četiri slučaja), *poljubac* informacioni fokus.

U pogledu kontrastnog fokusa u srpskom jeziku Stjepanović (1999: 179), ističe da on uključuje i pomeranje upitnih fraza u položaj fokusa, odn. potvrđuje opažanje da jezici u kojima je kontrastni fokus sintaksički obeležen pomeranjem fokalizovanog elementa u određeni položaj, taj položaj služi i za smeštanje pomerenih upitnih fraza. Dakle, za razliku od informacionog fokusa koji nema poseban status u pogledu pomeranja (frazе se pomeraju na uobičajen način, svaka u svoju funkcijsku projekciju radi provere obeležja), a element koji je informacioni fokus mora biti na kraju rečenice (makar i pomoću interakcije mehanizma brisanja kopija i dodele akcenta), kontrastno fokalizovane fraze podležu pomeranju (o kontrastnom fokusu biće više reči u trećem poglavlju). One se pomeraju zbog svog +F obeležja, zato je svejedno kojim će se redosledom pomerati, tj. koji će njihov redosled biti na površini dokle god su sve u početnom položaju; ovo dokazuje i podjednak stepen gramatičnosti primera (121a-f).

Sintaksa stvara odnose između položaja u koje se neki element pomera (stvaranjem kopija) i prosleđuje ove strukture fonološkoj formi, koja ih tumači i potom odlučuje da izgovori najvišu kopiju svakog elementa, jer je na ovom nivou veze obeležje fokusa upravnog člana projekcije u koju se kontrastno fokalizovane i upitne fraze pomeraju povezano s istaknutošću, što rezultira tzv. emfatičkim ili kontrastnim akcentom. Drugim rečima, ako je obeležje koje privlači (eng. *attract*) kontrastno ili emfatički fokalizovane fraze u date projekcije na nivou fonološke forme povezano sa istaknutošću, ovaj akcent onda mora biti realizovan na najvišoj kopiji, tj. najviša kopija se mora izgovoriti (1999: 222).⁵⁹

U radovima o paradoksu reda reči u srpskom jeziku Stjepanović (2004, 2007) iznosi slične podatke i zaključke u pogledu fokusa, pa ćemo

⁵⁹ Pitanje koje se ovde nameće jeste u koji se položaj ove fraze pomeraju. Stjepanović (1999), na osnovu raznih testova, zaključuje da u srpskom jeziku postoje dva položaja koji dopuštaju kontrastno fokalizovane elemente: jedan od njih je AgrSP, a drugi PredP. Nadalje, ona takođe dokazuje da su obe ove projekcije rekurzivne, te da obe mogu dopustiti i tematizovane i fokalizovane elemente (kao i emfatičke elemente, tj. bilo šta što izražava stav govornika; up. Uriagereka 1995).

ovde samo primetiti da stav koji ova autorka zastupa podseća na pristup Zubizarrete (1998) (v. odeljak 2.4) u pogledu rešavanja problema (slobodnog) reda reči, tj. pokretljivosti strukture, pri čemu Zubizarreta ovo pripisuje prozodijski vođenom pomeranju (u nekim romanskim jezicima, npr. u španskom, subjekat se mora pomeriti na sam kraj rečenice ukoliko on čini informacioni fokus), dok Stjepanović (1999, 2004, 2007, ali i Bošković 2001) smatra da nije posredi pomeranje već samo brisanje (naj)viših kopija, tj. izgovaranje neke niže kopije relevantnih elemenata (v. i Bošković 2007).

Boškovićev (2000) članak o pomeranju upitnih reči predstavlja nadgradnju teorije ovog autora. U njemu se ističe da se u srpskom jeziku upitne fraze moraju pomeriti na početak rečenice nezavisno od svog [+wh] (upitnog) obeležja. Sledeći Stjepanović (1999), ovaj autor pretpostavlja da razlog za ovo pomeranje leži u fokalizaciji, te da zbog toga ne moramo pretpostaviti vidljivo umetanje upravnog člana C, tj. fonološki nerealizovani upravni član C sa jakim [+wh] obeležjem može se umetnuti u strukturu i na nivou logičke forme u rečenicama poput (123),

(123) Ko koga voli?

ali ne i u slučaju umetnutih upitnih klauza (jer se umetnuta klauza, jasno, mora završiti pre nego što se spoji sa glagolom glavne klauze) i drugih konstrukcija o kojima Bošković (2002b) detaljnije govori u studiji o višestrukome pomeranju upitnih fraza. U ovom članku, autor posmatra jezike u kojima se sve upitne fraze moraju pomeriti na početak rečenice i deli ih na tri tipa: (1) na one koji uvek poštuju uslov superiornosti (Chomsky 1973), koji zahteva da se, ukoliko postoje dve upitne reči, prvo pomeri strukturno viša (“superiorna”), (2) na one jezike koji nikad ne poštuju ovaj uslov, i (3) na one jezike koji uslov superiornosti poštuju samo u pojedinim kontekstima – srpski spada u ovaj tip jezika. Ova trostruka podela uočava se i u jezicima koji ne dopuštaju višestruko pomeranje upitnih reči na početak rečenice u vidljivoj sintaksi.⁶⁰

⁶⁰ Tako, u engleskom jeziku jedna (najviša) upitna reč mora se pomeriti na početak rečenice, u bugarskom se sve upitne reči moraju pomeriti (poštujući uslov superiornosti); u francuskom se upitna reč pomera u nekim kontekstima, dok u drugima ne mora, baš kao i upitne reči u srpskom; u kineskom nijedna upitna reč se ne pomera vidljivo, a ni u ruskom (sve pomerene fraze su u stvari fokalizovane, što dokazuje odsustvo kršenja uslova superiornosti). Sledeća tabela na pregledniji način pokazuje vezu između uslova superiornosti i pomeranja upitnih reči:

U radu o tumačenju višestrukih pitanja s upitnim rečima Bošković (2003a) napominje da, iako pitanja s upitnim rečima u srpskom jeziku ne podrazumevaju obavezno pomeranje upitnih reči (jer posredi može biti i čista fokalizacija), postoje i konstrukcije u kojima se upravni član C mora umetnuti vidljivo, stoga se i pomeranje upitnih reči mora desiti vidljivo. Jedna od konstrukcija koje se ovde navode jeste i leva dislokacija (eng. *left dislocation*), ilustrovana sledećim primerom:

(124) Tom čoveku, ko je šta poklonio?

Ako je levo dislocirana fraza zaista PRIKLJUČENA (eng. *adjoined*) projekciji CP, kako to Rudin (1993, prema Bošković 2003a: 5) tvrdi za bugarski, onda se ona može javiti samo u slučajevima kada je upravni član C vidljivo umetnut u strukturu. Vidljivo umetanje C, s druge strane, podrazumeva i obavezno pomeranje upitnih reči, što bi značilo da se upitne fraze moraju javiti u određenom redosledu, tj. da prva (najviša) podleže pomeranju upitnih reči, a druga (ili ostale, ako ih ima više), pomeranju fokusa. Fokus-pomerene upitne fraze ne podležu uslovu superiornosti; pomerene upitne reči, tvrdi Bošković, poštuju ovo ograničenje, pa, za razliku od (125), gde nije bitno koja će se upitna reč prva pomeriti (jer se radi o pomeranju fokusa; up. primer (123)), rečenici (126) ovaj autor daje znatno lošiji status:

(125) Koga ko voli?

(126) ??Tom čoveku, šta je ko poklonio?⁶¹

	uvek	ponekad	nikad
Kategorizacija jezika sa višestrukim pomeranjem upitnih reči u pogledu poštovanja uslova superiornosti	BUGARSKI	SRPSKI	RUSKI
Kategorizacija jezika u pogledu postojanja vidljivog pomeranja upitnih reči	ENGLESKI	FRANCUSKI	KINESKI

Podaci iz tabele mogu se objasniti ako se višestruko pomeranje uočljivo u bugarskom i srpskom jeziku protumači kao pomeranje jedne upitne reči usled jakog [+wh] obeležja upravnog elementa C, praćeno nezavisno motivisanim pomeranjem svih ostalih upitnih reči (Bošković (2002a) potonje pomeranje pripisuje postojanju obeležja privlačenje-svegfokusa (v. u nastavku ovog odeljka)).

⁶¹ Sudovi koje Bošković daje često su u suprotnosti sa rezultatima dobijenim u okviru našeg istraživanja. Međutim, kako napominje Bošković (2007), varijacije u pogledu

Upitni upravni član C, kad god je u strukturi, mora dopustiti fokalizovane fraze. Ako C dopušta upitne fraze u nekom položaju nižem od sebe (što je, po pretpostavci, mesto fokalizovanih fraza), derivacija neće uspeti, jer će jedna od fokalizovanih fraza morati da se pomeri i u SpecCP, kako bi proverilo jako [+wh] obeležje upravnog člana C. S jedne strane, ovo pomeranje narušilo bi pravilo po kome se operator u lancu operator – promenljiva ne može podvrgnuti daljem pomeranju (v. Bošković 1997b),⁶² a s druge strane, budući da su fokalizovane fraze nasumice poređane u projekciji fokusa, ne bismo imali objašnjenje za degradiran status primera (126) u odnosu na (124) – objašnjenje ove pojave odložićemo za kasnije, kada će u petom poglavlju biti ponuđena nova analiza fokalizacije u srpskom jeziku.

Bošković (2007) sumira stav ovog autora u pogledu fokalizacije:

- (a) U srpskom jeziku sve upitne fraze pomeraju se na početak rečenice usled fokalizacije;⁶³ upravni član koji ih privlači ima obeležje PRIVLAČENJE-SVEG-FOKUSA (eng. *Attract-all-Focus*).
- (b) Fokalizacija nije podložna uslovu superiornosti: fokalizovane fraze mogu se naći u bilo kom redosledu u rečenici.
- (c) Mesto prizemljenja fokalizovanih fraza je niže od upravnog člana C.
- (d) Upravni član C dopušta upitne fraze za obeležje fokusa.
- (e) Ako u rečenici ima pomeranja upitnih reči (umetnuta pitanja, vidljivi komplementizator, dugo pomeranje upitnih reči i slični konteksti, dakle ako se krši uslov superiornosti), onda se sve upitne reči moraju pomeriti u SpecCP, a samo će jedna (strukturno najviša) biti podvrgnuta pomeranju upitnih reči, dok će ostale za obeležje fokusa dopustiti upravni član C. Od ključne je važnosti da se u ovom slučaju upitne reči *ne mogu* naći u

statusa pojedinih primera samo idu u prilog analizi koju on daje, jer čak i kada se sudovi govornika istog jezika ne slažu, oni uvek potvrđuju da dati jezik spada u jedan od tri moguća tipa koje smo opisali u belešci 60.

⁶² I pomeranje upitnih reči i fokalizacija primeri su A'-pomeranja, tj. pomeranja čiji cilj nije neki položaj argumenta. Ovakvo pomeranje rezultira lancem operator – promenljiva, gde je, na primer, u slučaju pomeranja upitnih reči operator upitna reč, a promenljiva njen trag (u novije vreme, kopija).

⁶³ Ovo se, naravno, ne odnosi na DISKURSNNO POVEZANE UPITNE FRAZE (eng. *D(iscourse)-linked wh-phrase*), poput *koja od tih knjiga*, jer one po svojoj prirodi ne mogu činiti fokus (*koja od tih knjiga* pretpostavlja poznat, zatvoren skup knjiga, pa stoga ne može označavati novu informaciju).

položaju nižem od C (kao u slučaju čiste fokalizacije) zbog razloga koje smo gore već pomenuli.

Progovac (2005) o fokusu u srpskom jeziku tvrdi da je on lociran u PolP (frazza za polaritet, eng. *polarity phrase*; v. i Halupka 2000). Tačnije, umesto Agr_sP i Agr_oP (frazze za slaganje glagola sa subjektom, odn. s objektom) u koje se u Boškovićevom (1998) pristupu pomeraju fokalizovane fraze, ova autorka predlaže da se fokalizovane fraze pomeraju u Pol_sP, odn. Pol_oP, projekcije koje u srpskom jeziku postoje nezavisno od fokusa. Ovim Progovac (2005) objašnjava mogućnost presubjekatske kao i postsubjekatske fokalizovane fraze, kao u narednim primerima:

- (127) a. Šta je Jovan kome kupio?
 b. Šta je kome Jovan kupio?

U rečenici (127b) obe upitne reči pomeraju se u niži segment Pol_sP (ranije CP) da bi se prva upitna reč, *šta*, pomerila dalje u specifikator spoljnog segmenta iste projekcije (pol_sP).⁶⁴ U (127a), *kome* ostaje u SpecPol_oP (pandan Progovčeve za ono što se u generativnoj terminologiji tradicionalno naziva NegP). Sve upitne reči pomeraju se da bi proverile jako obeležje [-negativno] (a ne obeležje [+fokus], kao kod Boškovića) u nekoj projekciji za polaritet (Pol_sP ili Pol_oP), ali se samo najviša upitna reč pomera u spoljni segment projekcije Pol_sP kako bi proverila svoje *wh*-obeležje.

O vrstama fokusa Progovac ne govori, niti eksplicitno razrađuje status fokusa u srpskom jeziku. Fokus se, u ovom pristupu, svodi na raspravu o položaju upitnih reči, a u pogledu pokretljivosti struktura daje se veoma štur opis mogućnosti brisanja bilo koje kopije stvorene pomeranjem (Progovac 2005: 15-17). Teorija pomeranja KOPIRANJE I BRISANJE (eng. *copy-and-delete*) koju Progovac zastupa veoma je slična pristupu opisanom u Stjepanović (1999), pri čemu mogućnost brisanja bilo koje kopije stvara veoma ozbiljne teorijske probleme, jer Progovac ne objašnjava šta i kako određuje koju će kopiju fonološka forma rešiti da izgovori.

⁶⁴ U pristupu Progovac (2005: 49), projekcija polp, kao spoljni segment ove funkcijske projekcije, zadužen je za pomeranje upitnih reči uopšte, i u engleskom jeziku i u srpskom, dok je unutrašnji segment, PolP, mesto za negativnu inverziju u engleskom jeziku (1), odn. za priloge uslova istinitosti u srpskom (2):

- (1) Never have I heard such insolence.
 (2) Naravno da ću doći.

2.6. Rekapitulacija prikazanih modela

Sve što smo rekli u ovom odeljku govori u prilog potrebi da se sa deskripcije pređe na eksplikaciju, tj. da se zaista ponudi objašnjenje pojedinih jezičkih pojava, u ovom slučaju strukturne artikulacije fokusa u engleskom i srpskom jeziku. U narednim poglavljima bavićemo se strukturama koje služe za fokalizaciju u ova dva jezika, pokazaćemo kako se te strukture analiziraju u pristupu Praške škole i minimalizma, te, na osnovu jezičkih podataka iz srpskog jezika, a u cilju dobijanja sveobuhvatnije teorije fokalizacije, pokušati da modifikujemo postojeće pristupe kako bi se što lakše mogli primeniti na razne jezike. No, pre toga, u ovom odeljku daćemo tabelarni pregled modela koje smo u ovde prikazali. Radi bolje preglednosti, njihove osnovne postavke biće rekapitulirane u tabeli, po jezicima, prema autorima i ključnim rečima.

ENGLESKI JEZIK		
Strukturalni pristup		
Sgall (1967, 1999, 2000), Sgall i dr. (1973, 1986), Hajičová (1993, 1995, 1996), Hajičová i dr. (1998a, 1998b)	Funkcijski generativni opis	<ul style="list-style-type: none"> ○ formalizovan, ali ga smatraju funkcionalnim pristupom ○ dubinska struktura je tektogramatički prikaz u obliku račvastog dijagrama zavisnosti koji odslikava hijerarhiju komunikativne dinamike i artikulaciju teme i fokusa ○ unutar fokusa, hijerarhija komunikativne dinamike zavisi od sistemskog redosleda (određenog gramatikom jezika) ○ kontekstualno uslovljeni elementi ređaju se levo od kontekstualno neuslovljenih (koji su, nužno, u fokusu); pravi fokus, kao najdinamičniji element, obično se nalazi na poslednjem mestu u rečenici ○ površinski red reči može se razlikovati od komunikativne dinamike zbog gramatičkih pravila

<p>Halliday (1967, 1985)</p>	<p>Sistemska funkcijska gramatika</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ informacijska struktura je odelita od tematske strukture ○ tekst se deli na informacijske jedinice, sačinjene od datog i novog ○ tema je polazna tačka poruke, nalazi se na prvom mestu u rečenici, rema je ostatak rečenice
<p>Generativni pristup: Minimalizam</p>		
<p>Zubizarreta (1998)</p>	<p>F-struktura</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ F-struktura rečenice tesno je vezana za prozodiju, jer je frazna istaknutost odlučujući faktor u određivanju f-strukture ○ obeležja fokusa i prozodijske istaknutosti uvode se u derivaciju nakon provere obeležja i pre λ-strukture (= LF), gde se derivacija račva na fonološku formu i strukturu tvrdnje ○ f-struktura rečenice može biti dovedena u vezu sa više struktura tvrdnje, zavisno od konteksta
<p>Bošković i Takahashi (1998)</p>	<p>LF- spuštanje</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ pokretljivost strukture je LF-spuštanje u tematski položaj: u engleskom jeziku ovo nije dozvoljeno jer se ovde tematski položaji moraju popuniti u vidljivoj strukturi (tematske uloge su jaka obeležja), a ne postoji ni položaj adjunkcije na IP generisan od početka, u kome bi argument do spuštanja bio na nivou logičke forme

Kidwai (1999)	Domen D	<ul style="list-style-type: none"> ○ fokus je obeležje univerzalne gramatike. On se mora dopustiti u priloznosti sa glagolskom projekcijom, što se postiže adjunkcijom fokalizovane fraze na VP ○ fokalizacija se dešava na nivou fonološke forme, a motivacija su diskursni faktori ○ domen D je posebna komponenta fonološke forme, nivo na kome se tumači (i) fokus ○ upitni elementi nose intrinzično obeležje fokusa, a neupitnim elementima ovo se obeležje dodaje u toku numeracije
Bailyn (2001b)	Informacijska struktura (LF')	<ul style="list-style-type: none"> ○ pokretljivost strukture je posledica neslaganja strukture diskursa iskaza i njegove intonacijske strukture
Chomsky (2001)	Obeležja INT i INT'	<ul style="list-style-type: none"> ○ obeležja INT i INT' tumače se na nivou veza ○ fakultativne radnje su dozvoljene samo ako utiču na rezultat
Van Gelderen (2003)	Rano račvanje	<ul style="list-style-type: none"> ○ informacijska struktura se određuje i izražava na nivou fonološke forme ○ u slučaju ranog račvanja, delimične strukture koje stignu do PF nisu linearno poredane, a informacijska struktura, kao deo PF, može da ih linearizuje po svom nahođenju ○ fonološki uslovljeno pomeranje je zapravo sintaksičko pomeranje uslovljeno faktorima informacijske strukture, otuda odraz ovog pomeranja i na logičku formu

Bošković (2004a)	Fakultativ- no leksičko umetanje	<ul style="list-style-type: none"> ○ pokretljivost strukture svodi se na leksičko umetanje, dozvoljeno samo u jezicima koji nemaju članove
Stjepanović (2004, 2007)	Izgovaranje niže kopije	<ul style="list-style-type: none"> ○ niža kopija nekog elementa može se izgovoriti ako se na taj način izbegava narušavanje nekog pravila na nivou fonološke forme ○ primarni rečenični akcenat dodeljuje se pre brisanja kopija ○ fokalizovani konstituent mora sadržati primarni rečenični akcenat, koji se dodeljuje njegovoj najnižoj (najdublje umetnutoj) kopiji ○ ako se ne izgovori najniža kopija, dolazi do narušavanja fonološkog pravila o dodeljivanju primarnog akcenta (rečenica neće imati primarni akcenat)
Reinhart (2006)	Skup fokusa	<ul style="list-style-type: none"> ○ svaka derivacija povezuje se sa skupom mogućih fokusa, ali diskurs određuje koja je derivacija prikladna u datom kontekstu ○ pomeranje akcenta je operacija pomoću koje se akcentovani elementi uključuju u skup fokusa
Erteschik-Shir (2007)	Struktura fokusa	<ul style="list-style-type: none"> ○ ‘tema’ i ‘fokus’ se posmatraju zajedno, i jedini su nerazloživi pojmovi informacijske strukture ○ obeležja ‘top’ i ‘foc’ deo su leksičkog odabira, dodeljuju se fakultativno ○ struktura fokusa deo je fonološkog algoritma (linearizacija je fonološko pravilo)

SRPSKI JEZIK		
Strukturalni pristup		
Ivić (1976)	Diskursom uslovljena vs. diskursom neuslovljena perspektivizacija	<ul style="list-style-type: none"> ○ diskursne okolnosti mogu odrediti koje će se konstrukcije upotrebiti ○ i vanjezički faktori mogu usloviti jezičke postupke govornika
Minović (1987)	Tri vrste analize rečenice	<ul style="list-style-type: none"> ○ strukturalna, verbocentrična i aktualna analiza ukrštaju se u ostvarivanju rečenice ○ sve varijante iste rečenice nose istu osnovnu informaciju kao invarijanta, ali su izraz posebnih komunikativnih zadataka rečenice u određenim situacijama
Stanojčić i dr. (1989)	Informativna aktualizacija rečenice	<ul style="list-style-type: none"> ○ pored osnovne rečenične perspektive postoji i informativna perspektiva ○ fokalizacija je jedan od važnih načina informativnog aktualizovanja rečenice ○ fokus se obeležava izrazitim rečeničnim akcentom, a često i smeštanjem na kraj rečenice ○ kontrastiranje fokusa
Popović (1997)	Stratifikovana informativna prezentacija rečeničnog sadržaja	<ul style="list-style-type: none"> ○ fokalizacija ističe novu informaciju, važnost neke komponente, služi za kontrastiranje, javlja se i u pitanjima s upitnim rečima, u uzvicima i citatima ○ glavno sredstvo fokalizacije u srpskom jeziku je rečenični akcent, u sprezi sa gramatičkim, progresivnim i anticipativnim principom ○ sloboda reda reči podrazumeva funkcionalno motivisanu varijabilnost rasporeda članova rečenične konstrukcije

<p>Tošović (2001, 2005)</p>	<p>Komuni- kativna perspektiva rečenice</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ informacija (semantika), orijentacija (pragmatika) i linearizacija (sintaksa) determinanti su komunikativne perspektive ○ od svih mogućih komunikativnih fokusa rečenice, u konkretnoj situaciji bira se samo jedan i realizuje se redom reči, akcentom, intonacijom, rečama ili posebnim konstrukcijama
<p>Generativni pristup: Minimalizam</p>		
<p>Bošković (1998, 1999)</p>	<p>Pomeranje fokusa i pomeranje upitnih reči</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ osim pomeranja upitnih reči postoji i pomeranje fokusa, usled čega se u srpskom jeziku pomeraju sve upitne reči na početak rečenice, dok se samo jedna (strukturno najviša) pomera na početak rečenice zbog jakog upitnog obeležja upravnog elementa C ○ razlika između ove dve vrste pomeranja krije se u tome što je u slučaju pomeranja fokusa jako obeležje koje pokreće na pomeranje obeležje samih elemenata koji se pomeraju (a C ima obeležje privlačenje-sveg-fokusa), dok je u slučaju pomeranja upitnih reči u pitanju jako upitno obeležje elementa C (tipa privlačenje-jedne-upitne-reči)

<p>Stjepanović (1999, 2004, 2007)</p>	<p>Brisanje kopija</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ da bi dobio neutralni rečenični akcent, informacioni fokus u srpskom jeziku mora biti u poslednjem položaju u rečenici ○ mehanizmi fonološke forme relevantni za objašnjavanje varijacija reda reči jesu dodela akcenta i brisanje kopija. Potonje dozvoljava da se izgovori i niža kopija elementa ukoliko bi izgovaranje više kopije dovelo do kršenja nekog pravila na ovom nivou ○ dve vrste pokretljivosti strukture: pokretljivost defokalizovanih fraza i pokretljivost fokalizovanih elemenata u pitanjima s upitnim rečima (podtip ovoga je i pomeranje kontrastno fokalizovanih elemenata)
<p>Bošković (2000, 2002a, 2002b, 2003a, 2003b, 2004a, 2005b, 2009)</p>	<p>Funkcijski upravni element C može se umetnuti u strukturu i nevidljivo</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ nevidljivo umetanje upravnog elementa C dešava se u pojedinim kontekstima u srpskom jeziku i tada nema kršenja uslova superiornosti ○ tipologija jezika na osnovu toga da li se u njima uočava kršenje uslova superiornosti. U jezicima sa višestrukim pomeranjem upitnih reči postoji još i fokalizacija (svih) upitnih reči
<p>Progovac (2005)</p>	<p>Fokus je u PolP</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ fokalizovani elementi pomeraju se u PolP, projekciju nezavisnu od fokusa ○ teorija kopiranja i brisanja koju uvodi ne objašnjava kako i koju kopiju elementa fonološka forma izgovara

Tabela 3: Pregled analiziranih pristupa fokalizaciji i njihove osnovne postavke

3. FOKUS U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU

U prethodnom poglavlju dali smo pregled najvažnijih teorija o fokalizaciji, kako sa funkcionalnog stanovišta vezanog za (moderanu) Prašku školu, tako i sa formalnog stanovišta, vezanog za generativizam (tačnije, minimalizam). Cilj ovog poglavlja je da uvede razliku između dve vrste fokusa koje će se posmatrati u ovoj knjizi – informacionog i kontrastnog (3.1), te da ponudi strukturne načine izražavanja fokusa u engleskom (3.2), a potom i u srpskom jeziku (3.3).

3.1. Dve vrste fokusa: informacioni i kontrastni

Kako smo na samom početku rada već istakli, neki autori razlikuju tri vrste fokusa (prezentacioni, informacioni i kontrastni), dok većina onih koji se bave tematikom fokusa razmatra samo dva – informacioni (ili prezentacioni) fokus, čija je uloga da dâ novu, nepresuponiranu informaciju, nasuprot kontrastnom (ili identifikacionom) fokusu, koji je operacija slična kvantifikaciji. Jedan od značajnih radova u pogledu tipologizacije fokusa jeste É. Kiss (1998b), koja kaže da od skupa kontekstualno ili situaciono datih elemenata za koje predikatska fraza potencijalno može da važi, identifikacioni fokus predstavlja onaj iscrpni podskup za koji predikatska fraza zaista važi (É. Kiss 1998b: 245). Sintaksički, identifikacioni fokus je operator, jer se pomera u položaj opsega u specifikatoru neke funkcijske projekcije i vezuje promenljivu. S druge strane, informacioni fokus se ne pomera, tvrdi ova autorka, i, za razliku od identifikacionog, informacioni fokus se javlja u svakoj rečenici. Najznačajnije razlike između ova dva tipa fokusa É. Kiss (1998b: 249) daje na sledeći način (u prevodu i uz primere autorke):

- Identifikacioni fokus izražava iscrpnu identifikaciju, dok informacioni fokus samo označava nepresuponiranu prirodu informacije koju nosi:

- (1) Videla sam **Jovana**. (a ne Petra, Mariju ili bilo koga drugog iz skupa za koje potencijalno može važiti predikat ‘videla

sam X' – kontrastni fokus, dakle, iscrpljuje skup entiteta za koje predikat važi)

- (2) Videla sam JOVANA. (presupozicija je 'videla sam X', 'Jovan' je nova informacija, ali to ne znači da ne postoji još neko u skupu osoba koje sam videla).

- Određeni tipovi konstituenata (npr. univerzalni kvantifikatori, *čak*-frazе, *samo*-frazе, itd.) ne mogu igrati ulogu identifikacionog fokusa, dok tip konstituenata koji mogu biti informacioni fokus nije ograničen:

- (3) (Koga si videla?) *Videla sam **svako dete** / **čak i Jovana** / **samo Mariju**.

- (4) (Koga si videla?) Videla sam SVAKO DETE / ČAK I JOVANA / SAMO MARIJU.

Budući da univerzalni kvantifikator *svaki* ne identifikuje podskup relevantnog skupa za koji predikat važi, dok fokus-operatori *čak* i *samo* ne identifikuju podskup iscrpno (tj. podrazumevaju postojanje drugih elemenata u podskupu), ovi tipovi konstituenata semantički su nekompatibilni s ulogom identifikacionog fokusa (3). S druge strane, i potonji tipovi elemenata, kao i svi drugi tipovi, mogu se naći u informacionom fokusu rečenice (4).

- Identifikacioni fokus ima opseg, dok ga informacioni fokus nema:

- (5) Sve su devojčice želele da pozdrave **Petra**.

- (6) **Petra** su želele da pozdrave sve devojčice.

- (7) (Koga su devojčice želele da pozdrave?) – Sve devojčice su želele da pozdrave PETRA.

Dok univerzalni kvantifikator *sve* u primeru (5) mora imati širok opseg, pa se ova rečenica mora tumačiti kao da je od svih dečaka Petar onaj koga su sve devojčice želele da pozdrave, u rečenici (6) kontrastno fokalizovani konstituent *Petra* ima širok opseg, a univerzalni kvantifikator uzak, te je tumačenje rečenice 'da je (od svih dečaka) Petar jedini koga su sve devojčice želele da pozdrave', dok su ostale dečake želeli da pozdrave samo manji podskupovi svih pri-

sutnih devojčica. U primeru (7), u kome je imenička sintagma *Petar* informacioni fokus, univerzalni kvantifikator *sve* ima širok opseg, te ne isključujemo mogućnost da su neke, ili možda čak sve, devojčice želele da pozdrave još nekoga osim Petra.

- Identifikacioni fokus se pomera u položaj specifikatora neke funkcijske kategorije, dok informacioni fokus ne podrazumeva takvo pomeranje:

(8) **Jovana** sam videla (a ne **Petra**).

(9) Videla sam JOVANA.

- Identifikacioni fokus uvek je neka maksimalna projekcija koja može biti podvrgnuta pomeranju operatora (i uslovu podložnosti), dok informacioni fokus može biti i manji i veći od frazne projekcije:

(10) Je li **Jovanova slika** bila najskuplja na aukciji?⁶⁵

(11) a. Kupila sam košulju sa CRVENIM prugama.

b. Kupila sam košulju SA CRVENIM PRUGAMA.

c. Kupila sam KOŠULJU SA CRVENIM PRUGAMA.

U primeru (11), zavisno od konteksta, informacioni fokus može biti manji od frazne projekcije (*crvenu* u rečenici (11a), u odgovoru na pitanje *S kakvim prugama si kupila košulju?*), frazna projekcija (predložka sintagma *sa crvenim prugama* u odgovoru na pitanje *Kakvu si košulju kupila?*), odnosno nadređena frazna projekcija (imenička sintagma *košulju sa crvenim prugama* u primeru (11c), kada je odgovor na pitanje *Šta si kupila?*).

- Identifikacioni fokus može se ponavljati, dok se informacioni fokus može projektovati:

⁶⁵ Na prvi pogled, čini se da se podaci iz srpskog jezika ne mogu uklopiti u ovakvo viđenje fokalizacije, jer je u ovom jeziku moguće fokalizovati/pomeriti i deo neke fraze, npr.

(1) Je li **Jovanova** bila najskuplja slika na aukciji?

Međutim, ključna razlika u pogledu mogućnosti izvlačenja leve grane (eng. *left branch extraction*) u engleskom i srpskom jeziku može se objasniti nedostatkom članova u potonjem. (Detaljnije o ovome govori Bošković (2005b)).

- (12) **Samo tri studenta** su kupila **samo dve knjige**. (svi ostali studenti kupili su po tri i više knjiga, a možda su neki kupili samo jednu knjigu)
- (13) a. (Čega je Marija kupila tri?) – Marija je kupila tri KNJIGE.
b. (Šta je Marija kupila?) – Marija je kupila TRI KNJIGE.
c. (Šta je Marija uradila?) – Marija je KUPILA TRI KNJIGE.
d. (Šta se desilo?) – MARIJA JE KUPILA TRI KNJIGE.⁶⁶

U nastavku ovog rada, termini koji će se koristiti biće ‘informacioni fokus’ i ‘kontrastni fokus’, oba prvenstveno zbog toga što jasno odslikavaju suštinu ove dve vrste fokusa, a drugi termin i zato što je srbističkoj lingvističkoj literaturi bliži od gotovo neupotrebljavanog termina ‘identifikacioni fokus’.

Nakon što smo razlučili glavne karakteristike ove dve vrste fokusa i ilustrirali ih primerima iz srpskog jezika, u narednim odeljcima daćemo pregled strukturnih mogućnosti artikulacije fokusa u engleskom i srpskom jeziku.

3.2. Strukturna artikulacija fokusa u engleskom jeziku

Cilj ovog odeljka jeste da ponudi celovitu tipologiju strukturnih načina realizacije fokusa u engleskom jeziku, pri čemu će se ovde praviti razlika u pogledu vrste fokusa koja se pojedinom strukturom realizuje (informacioni ili kontrastni), onako kako je prikazano u prethodnom odeljku.

Ono što je zajedničko engleskom i srpskom jeziku jeste to što u neobeleženom slučaju informacioni fokus zauzima poslednje mesto u rečenici. Kontrastni fokus uglavnom je prozodijski obeležen kontrastnim naglaskom i ne karakteriše ga posebno strukturno mesto. Međutim, kako ćemo u nastavku pokazati, u oba jezika postoje posebne strukture koje se mogu

⁶⁶ Za razliku od tradicionalnih subjekatsko-predikatskih rečenica, koje izražavaju kategorički sud (eng. *categorical judgment*), i podrazumevaju kako čin prepoznavanja subjekta tako i čin potvrđivanja ili opovrgavanja onoga što predikat o njemu izražava (primeri (13a-c)), rečenica (13d) je primer tetičke rečenice (eng. *thetic sentence*), u kojoj se samo prepoznaje ili odbacuje neki materijal o kome treba doneti sud. Logička struktura tetičkih rečenica nije ‘A je B’ ili ‘A nije B’, kao što je to u slučaju kategoričkih rečenica, već ‘A jeste’ ili ‘A nije’ (prema Lambrecht 1994). U tom smislu, tetičke rečenice nisu relevantne za ovu raspravu, ali pokazuju kako se fokus može proširiti sa jednog (mada ne i bilo kog) konstituenta na čitavu rečenicu.

upotrebiti u cilju fokalizacije, kako informacione tako i kontrastne. Ove razlike biće motiv da se dosadašnji pristupi strukturnoj artikulaciji fokusa modifikuju, kako bismo na jedinstven način mogli opisati postojeće ali i predvideti sve moguće, i samo moguće, strukturne realizacije fokusa u oba posmatrana jezika.

Kako smo u odeljku 1.2. već pomenuli, Huddleston i Pullum (2002: 1366) daju pregled struktura koje u engleskom jeziku stoje na raspolaganju za izražavanje informacijske strukture rečenice, koji ovde ponavljamo u Tabeli 2, gde su u prvoj koloni nazivi struktura, u drugoj koloni ilustracije struktura (podvučeni elementi su dislocirani), dok treća kolona daje primere iz prethodne kolone, ovoga puta sa uobičajenim, prototipičnim redom reči:

struktura	obeležena varijanta	neobeležena varijanta
TEMATIZACIJA	<i><u>This one</u> she accepted.</i>	<i>She accepted <u>this one</u>.</i>
POSTPOZICIJA	<i>I made without delay <u>all the changes you wanted</u>.</i>	<i>I made <u>all the changes you wanted</u> without delay.</i>
EGZISTENCIJALNA KONSTRUKCIJA	<i>There is <u>a frog</u> in the pool.</i>	<i><u>A frog</u> is in the pool.</i>
LEVA DISLOKACIJA	<i><u>That money I gave her</u>, it must have disappeared.</i>	<i><u>That money I gave her</u> must have disappeared.</i>
DESNA DISLOKACIJA	<i>They're still here, <u>the people from next door</u>.</i>	<i><u>The people from next door</u> are still here.</i>
RAZDVOJENA KONSTRUKCIJA	<i>It was <u>you who</u> broke it.</i>	<i><u>You</u> broke it.</i>
PRIVIDNO RAZDVOJENA KONSTRUKCIJA	<i><u>Who broke it was you</u>. <u>You are (the one) who</u> broke it.</i>	<i><u>You</u> broke it.</i>
PASIV	<i><u>The car was taken by Kim</u>.</i>	<i><u>Kim</u> took the car.</i>

Tabela 2: Sintaksičke strukture za izražavanje informacijske strukture rečenice u engleskom jeziku

Međutim, nisu sve ove konstrukcije načini realizacije fokusa, već se u nekima radi o tematizaciji. Naime, primena različitih testova, koje ilustrujemo niže u (14)-(21), ukazaće na to da li element u pitanju u datom kontekstu predstavlja poznatu informaciju (temu) pa se mora koristiti određena imenička sintagma (primeri (a)), da li podrazumeva kontrastiranje jednog elementa skupa i isključivanje svih drugih mogućnosti realizacije (kontrastni fokus, primeri (b)), ili pak predstavlja novu informaciju (informacioni fokus, primeri (c)).⁶⁷

Rečenice u zagradi u narednim primerima daju uži kontekst diskursa, a znak ‘#’ ispred pojedinih rečenica signalizira da su one neprihvatljive u datom okruženju. U primerima (a) kontekst u zagradi je uvek takav da se u odgovoru mora istaći tema (traži se više informacija o njoj). U primerima (b), odgovor uvek ispravljaja deo konteksta datog u zagradama, tj. kontrastira dva elementa istog skupa, dok je kontekst rečenica (c) uvek pitanje s upitnom reči koja, kao odgovor, traži novu informaciju izraženu informacionim fokusom.

- (14) Tematizacija
- a. (She refused your last paper. Tell me about this one.) – This one she accepted.
 - b. (She accepted the old one.) – # (No,) this one she accepted.
 - c. (What did she accept?) – # This one she accepted.
- (15) Postpozicija
- a. (Tell me about the all the changes I wanted.) – # I made without delay all the changes you wanted.
 - b. (You made a huge mistake without delay.) – # (No,) I made without delay all the changes you wanted.
 - c. (What did you do without delay?) – I made without delay all the changes you wanted.
- (16) Egzistencijalna konstrukcija
- a. (Tell me about the frog.) – # There is a frog in the pool.
 - b. (There is a cat in the pool.) – (No,) there is a frog in the pool.
 - c. (What is in the pool?) – There is a frog in the pool.

⁶⁷ Ovde valja objasniti razliku između tematizacije i fokalizacije: dok je tematizacija (eng. *fronting*) sintaksička struktura u kojoj se na početak rečenice stavlja poznata informacija, fokalizacija podrazumeva sve načine koji služe tome da se istakne fokus rečenice. Drugim rečima, fokalizacija nije posebna struktura već obuhvata niz načina koji služe za obeležavanje ili isticanje fokusa.

- (17) Leva dislokacija
 a. (Tell me about that money you gave her.) – That money I gave her, it must have disappeared.
 b. (Did your credit card disappear?) – # (No,) that money I gave her, it must have disappeared.
 c. (What disappeared?) – # That money I gave her, it must have disappeared.
- (18) Desna dislokacija
 a. (Tell me about the people from next door.) – They’re still here, the people from next door.
 b. (The people from out of town are still here.) – # (No,) they’re still here, the people from next door.
 c. (Who’s still there?) – # They’re still here, the people from next door.
- (19) Razdvojena konstrukcija
 a. (Tell me about Peter.) – # It was Peter who broke the window.
 b. (John broke it.) – (No,) it was Peter who broke it.
 c. (Who broke it?) – # It was Peter who broke it.
- (20) Prividno razdvojena konstrukcija
 a. (Tell me about Peter.) – # Who broke the window was Peter.
 b. (John broke the window.) – Who broke it was Peter.
 c. (Who broke the window?) – Who broke it was Peter.
- (21) Pasiv
 a. (Tell me about the car.) – The car was taken by Kim.
 b. (Jim took the car.) – # (No,) the car was taken by Kim.
 c. (Who took the car?) – # The car was taken by Kim.

Stepen primerenosti ovih primera pokazuje da nisu uvek svi strukturni načini izražavanja informacijske strukture u engleskom jeziku podjednako prihvatljivi. Na osnovu gornjih podataka, međutim, mogu se klasifikovati strukture koje su u engleskom jeziku na raspolaganju za izražavanje informacijske strukture rečenice, i to na način koji predlažemo u sledećoj tabeli, gde se u prvoj koloni nalaze strukture, dok znakovi ‘+’, odnosno ‘-’ u sledeće tri kolone označavaju da li se one koriste u cilju izražavanja teme (T), kontrastnog fokusa (KF) ili informacionog fokusa (IF):

struktura	T	KF	IF
TEMATIZACIJA	+	–	–
POSTPOZICIJA	–	–	+
EGZISTENCIJALNA KONSTRUKCIJA	–	+	+
LEVA DISLOKACIJA	+	–	–
DESNA DISLOKACIJA	+	–	–
RAZDVOJENA KONSTRUKCIJA	–	+	–
PRIVIDNO RAZDVOJENA KONSTRUKCIJA	–	+	+
PASIV	+	–	–

Tabela 4: Klasifikacija struktura za izražavanje informacijske strukture rečenice u engleskom jeziku

Već smo u više navrata isticali da, iako su tema i fokus međusobno tesno povezani, tema se neće smatrati relevantnom za ovaj rad. Dakle, od struktura koje Huddleston i Pullum (2002: 1366) nabrajaju kao sintaksičke načine realizacije informacijske strukture u engleskom jeziku, postpozicija, egzistencijalna konstrukcija i prividno razdvojena konstrukcija koriste se za izražavanje informacionog fokusa, dok se potonje dve, uz razdvojenu konstrukciju, koriste i za izražavanje kontrastnog fokusa. Međutim, spisak koji ovi autori daju nije potpun, s obzirom na to da se u cilju isticanja informacionog fokusa u engleskom jeziku mogu upotrebiti još neke konstrukcije, koje ovde nabrajamo i ilustrujemo:

- (a) Postpozicija dela imeničke sintagme (obično adjunkta ili odnosne klauze, ređe komplementa), npr. *A very handsome young man came in yesterday who was wearing a red shirt and faded jeans*, gde je *who was wearing a red shirt and faded jeans* odnosna klauza koja modifikuje imeničku sintagmu *very handsome young man*, postponirana iza adjunkta *yesterday*.
- (b) Lokativna inverzija, koju karakteriše zamena položaja logičkog subjekta (fokusa u ovom slučaju) i lokativne sintagme (u ulozi teme), npr. *Down the hill ran the boy*. Razlika između ove konstrukcije i tematizacije jeste u tome što se ovde

uvek dislociraju lokativne sintagme, dok je u slučaju tematizacije obično neka imenička sintagma pomerena na početak rečenice, npr. *This one she accepted*.

- (c) Ekvativne kopulativne konstrukcije, koje karakteriše mogućnost promene položaja elemenata oko kopulativnog glagola (u zavisnosti od toga koji element predstavlja fokus), npr. *The cause of the riot was the graffiti on the Town Hall* umesto uobičajenog *The graffiti on the Town Hall was the cause of the riot*. U prvom slučaju fokus je *the graffiti on the Town Hall*, dok je u drugoj rečenici u fokusu sintagma *the cause of the riot*. Predikativne kopulativne konstrukcije ne mogu biti podvrgnute ovoj vrsti inverzije, npr. **A doctor / *Stupid is John*.

Nadalje, kao sredstvo izražavanja kontrastnog fokusa, pored gorenavedenih struktura mogu poslužiti i sledeće konstrukcije:

- (a) Obrnute prividno razdvojene rečenice, koje odlikuje promena redosleda odnosno klauze i fokalizovanog elementa, npr. *A book is what I gave her (not a notebook)* umesto prividno razdvojene rečenice *What I gave her is a book*.
- (b) Pomeranje fokusa, koje predstavlja pomeranje kontrastno fokalizovanog elementa ulevo, u položaj koji prethodi subjektu. Fokalizovani konstituent je prozodijski i dalje deo rečenice, npr. *John I saw yesterday (not Peter)*.
- (c) Negativna inverzija, koja se javlja uz negativne elemente poput *never, not*, itd., kao u primerima *Never have I seen such beauty* ili *Not a soul will I tell your secret*. I ovde se fokalizovani (negativni) konstituent pomera u levu periferiju, ali je obavezna i inverzija subjekta i pomoćnog glagola; prozodijski, pomereni konstituent čini deo rečenice, pa nema pauze između njega i ostatka rečenice.

Ovde nabrojane konstrukcije valja uključiti u spisak struktura za izražavanje informacijske strukture u engleskom jeziku, zato predlažemo da Tabela 2 bude proširena na sledeći način:

struktura	obeležena varijanta	neobeležena varijanta	T	KF	IF
TEMATIZACIJA	<i><u>This one</u> she accepted.</i>	<i>She accepted <u>this one</u>.</i>	+	-	-
POSTPOZICIJA	<i>I made without delay <u>all the changes you wanted</u>.</i>	<i>I made <u>all the changes you wanted</u> without delay.</i>	-	-	+
EGZISTENCIJALNA KONSTRUKCIJA	<i><u>There is a frog</u> in the pool.</i>	<i><u>A frog</u> is in the pool.</i>	-	+	+
LEVA DISLOKACIJA	<i><u>That money I gave her</u>, it must have disappeared.</i>	<i><u>That money I gave her</u> must have disappeared.</i>	+	-	-
DESNA DISLOKACIJA	<i>They're still here, <u>the people from next door</u>.</i>	<i><u>The people from next door</u> are still here.</i>	+	-	-
RAZDVOJENA KONSTRUKCIJA	<i>It was <u>you who</u> broke it.</i>	<i><u>You</u> broke it.</i>	-	+	-
PRIVIDNO RAZDVOJENIM KONSTRUKCIJAMA	<i><u>Who broke it</u> was you. <u>You are (the one) who</u> broke it.</i>	<i><u>You</u> broke it.</i>	-	+	+
PASIV	<i><u>The car was taken by Kim</u>.</i>	<i><u>Kim</u> took <u>the car</u>.</i>	+	-	-
POSTPOZICIJA DELA IMENIČKE SINTAGME	<i>A very handsome young man came in yesterday <u>who was wearing a red shirt and faded jeans</u>.</i>	<i>A very handsome young man <u>who was wearing a red shirt and faded jeans</u> came in yesterday.</i>	-	-	+
LOKATIVNA INVERZIJA	<i><u>Down the hill</u> ran the boy.</i>	<i>The boy ran <u>down the hill</u>.</i>	-	-	+
EKVATIVNA KOPULATIVNA KONSTRUKCIJA	<i><u>The cause of the riot</u> was <u>the graffiti on the Town Hall</u>.</i>	<i><u>The graffiti on the Town Hall</u> was <u>the cause of the riot</u>.</i>	-	-	+
OBRNUTA PRIVIDNO RAZDVOJENA KONSTRUKCIJA	<i><u>A book</u> is what I gave her.</i>	<i>What I gave her is <u>a book</u>.</i>	-	+	-
POMERANJE FOKUSA	<i><u>John</u> I saw yesterday (not Peter).</i>	<i>I saw <u>John</u> yesterday (not Peter).</i>	-	+	-
NEGATIVNA INVERZIJA	<i><u>Never have I</u> seen such beauty.</i>	<i><u>I have never</u> seen such beauty.</i>	-	+	-

Tabela 5: Sintaksičke strukture za izražavanje teme, kontrastnog fokusa, odn. informacionog fokusa u engleskom jeziku

Svaka od ovih struktura zaslužuje detaljnu obradu. No, u ovom radu ćemo se ograničiti na najučestalije i prototipične predstavnike strukturne artikulacije fokusa u engleskom jeziku, a to su svakako razdvojena i prividno razdvojena rečenica, sa podtipom obrnute prividno razdvojene rečenice. Primitimo da, dok su ostale konstrukcije mnogo restriktivnije u pogledu elemenata koje obuhvataju (u smislu da se postpoziciji može podvrgnuti samo fonološki težak konstituent, leva i desna dislokacija tiču se samo ime-ničkih sintagmi, a pasiv samo argumenata prelaznih glagola), razdvojena, prividno razdvojena i obrnuta prividno razdvojena struktura primenljive su na gotovo sve vrste konstituenata. Stoga ćemo u nastavku izlaganja govoriti samo o potonje tri strukture.

U narednom odeljku biće ponuđen pregled strukturnih načina artikulacije fokusa kojima raspolaže srpski jezik.

3.3. Strukturna artikulacija fokusa u srpskom jeziku

Za razliku od engleskog jezika, koji, kako smo u prethodnom odeljku pokazali, ima brojne strukturne načine obeležavanja fokusa, u srpskom jeziku, kako smo ranije već napomenuli, glavno sredstvo fokalizacije jeste rečenični akcenat (njegova distribucija i intenzitet, uz odgovarajuću rečeničnu melodiju), te je upravo zahvaljujući tome raspoređivanje fokusa u ovom jeziku, uslovno rečeno, slobodno (v. odeljak 2.5.1 i Popović 1997). Takođe smo već istakli da rečenica može imati (paradigmatski) onoliko komunikativnih fokusa koliko ima konstituenata, ali se u konkretnoj realizaciji (sintagmatski) bira samo jedan. Prema Tošoviću (2001: 208), postoji pet sredstava pomoću kojih se vrši aktualizacija iskaza ili određivanje komunikativnog težišta, fokusa rečenice i to: (1) red reči, (2) frazni akcenat, (3) intonacija, (4) rečce i (5) posebne konstrukcije. No, kako su tema ovog rada strukturni načini artikulacije fokusa, ovde će biti od značaja samo prva mogućnost, tj. varijacije reda reči u cilju izražavanja fokusa, s osvrtnom na pomeranje upitnih reči, za koje neki autori (npr. Stjepanović 1999: 179) tvrde da predstavlja podvrstu pomeranja (kontrastnog) fokusa.

U srpskom jeziku, dakle, teorijski je moguć bilo koji red reči u cilju izražavanja informacionog fokusa – naravno, ukoliko se time ne narušavaju druga pravila, npr. prozodijsko pravilo drugog položaja klitike u intonacionoj frazi; poslednji element u rečenici je, u prototipičnom slučaju, taj koji nosi novu informaciju. Tako su, na primer, sa dvoprelaznim glagolom mo-

guće sledeće varijacije u pogledu reda reči (radi bolje preglednosti primera u nastavku svake rečenice dajemo i redosled elemenata, gde simbol S stoji za subjekat, V za glagol, IO za indirektni objekat, a DO za direktni objekat):

- (22)
- a. Marija je dala Jovanu KNJIGU. S – V – IO – DO
 - b. Marija je Jovanu dala KNJIGU. S – IO – V – DO
 - c. Marija je dala knjigu JOVANU. S – V – DO – IO
 - d. Marija je knjigu dala JOVANU. S – DO – V – IO
 - e. Marija je Jovanu knjigu DALA. S – IO – DO – V
 - f. Marija je knjigu Jovanu DALA. S – DO – IO – V
 - g. Knjigu je dala Marija JOVANU. DO – V – S – IO
 - h. Knjigu je Marija dala JOVANU. DO – S – V – IO
 - i. Knjigu je dala Jovanu MARIJA. DO – V – IO – S
 - j. Knjigu je Jovanu dala MARIJA. DO – IO – V – S
 - k. Knjigu je Marija Jovanu DALA. DO – S – IO – V
 - l. Knjigu je Jovanu Marija DALA. DO – IO – S – V
 - m. Jovanu je dala Marija KNJIGU. IO – V – S – DO
 - n. Jovanu je Marija dala KNJIGU. IO – S – V – DO
 - o. Jovanu je dala knjigu MARIJA. IO – V – DO – S
 - p. Jovanu je knjigu dala MARIJA. IO – DO – V – S
 - r. Jovanu je Marija knjigu DALA. IO – S – DO – V
 - s. Jovanu je knjigu Marija DALA. IO – DO – S – V
 - t. Dala je Marija Jovanu KNJIGU. V – S – IO – DO
 - u. Dala je Marija knjigu JOVANU. V – S – DO – IO
 - v. Dala je knjigu Jovanu MARIJA. V – DO – IO – S
 - x. Dala je knjigu Marija JOVANU. V – DO – S – IO
 - y. Dala je Jovanu Marija KNJIGU. V – IO – S – DO
 - z. Dala je Jovanu knjigu MARIJA. V – IO – DO – S

Ovde valja napomenuti da rečenica može početi i (leksičkim) glagolom, kao u primerima (22t-z), mada se takav red reči ne koristi u savremenom govoru i pisanju, već bi se mogao naći na početku neke priče.

Gornji primeri pokazuju da, iako je red reči slobodan, nova se informacija u rečenici nalazi u poslednjem položaju. To znači da će, bez obzira na to što su sve gramatične, varijacije rečenice koje smo dali u primeru (22) biti prihvatljive u različitim kontekstima. Na primer, na pitanje *Kome je Marija dala knjigu?*, prikladne su varijante rečenice u kojima je odgovor na

pitanje (indirektni objekat *Jovanu*) u poslednjem položaju: (22 c-d, g-h, u, x, od kojih potonja dva gotovo isključivo u pričama i bajkama); na subjekatsko pitanje *Ko je dao knjigu Jovanu?* prikladni su odgovori (22 i-j, o-p, v, z, poslednja dva samo na početku neke priče ili bajke), itd.

Sudeći po gornjim primerima, stara informacija se može naći u bilo kojoj poziciji, tj. u bilo kom redosledu, što potvrđuje i prikladnost odgovora u kojima je različit redosled poznate informacije (npr. (22 c-d, g-h) u odgovoru na pitanje *Kome je Marija dala knjigu?*), dok se nova informacija mora naći na poslednjem mestu u rečenici. Međutim, anketa sprovedena za potrebe ovog istraživanja novembra 2007. godine sa 20 studenata treće godine Srpskog jezika i lingvistike i 40 studenata treće i četvrte godine Engleskog jezika i književnosti pokazalo je da se u srpskom jeziku subjekat može naći u svom prototipskom položaju i onda kada izražava informaci- oni fokus. Drugim rečima, na pitanje (23), od ponuđenih šest mogućnosti reda reči u odgovoru koje je trebalo da rangiraju od najboljeg do najmanje dobrog, svi ispitanici su bez izuzetka ocenili kao najbolji odgovor ili samo (24a) ili, u nešto manjem broju i (24b), ali su potonji (u većini slučajeva) smatrali manje valjanim nego (24a):

- (23) Ko je kupio knjigu?
 (24) a. IVAN je kupio knjigu.
 b. Knjigu je kupio IVAN.

Na sličan način, u objekatskim pitanjima poput (25), svi su ispitanici obeležili (26a) kao moguć odgovor, ali je veliki broj anketiranih smatrao (26b) ili podjednako ili nešto manje valjanim odgovorom od (26a):

- (25) Šta je Ivan kupio?
 (26) a. Ivan je kupio KNJIGU.
 b. KNJIGU je Ivan kupio.

Koliko god da su nedovoljno reprezentativni (detaljnije o rezultatima istraživanja v. Halupka-Rešetar 2008a), ovi podaci ukazuju na mogućnost da se standardni govorni srpski jezik razlikuje od pisanog srpskog jezika.⁶⁸

⁶⁸ Sličnu situaciju opaža i van Gelderen (2003: 47) u ruskom jeziku, tvrdeći da je savremeni standardni ruski jezik rezultat duge tradicije preskriptivizma. Ako isto, ili slično, važi i za srpski jezik, onda je govorna varijanta, u ovom slučaju empirijski potvrđena od

Ukoliko je ovaj zaključak tačan, onda se srpski jezik s jedne strane ponaša poput engleskog, jer dozvoljava da argumenti glagola čine informacioni fokus u svom prototipičnom argumentskom položaju, kako to primeri (24a) i (26a) potvrđuju, dok, s druge strane, za razliku od engleskog jezika, u srpskom argumenti mogu izražavati informacioni fokus i u nekom drugom položaju – subjekat u poslednjem položaju, što je očekivano mesto informacionog fokusa, a objekat u početnom položaju, što je red reči preslikan sa pitanja na koje je rečenica (26b) prihvatljiv odgovor. Međutim, iako za ovaj rad nisu sprovedena ispitivanja koja bi ukazala na jačinu akcenta inicijalnog subjekta u (24a), odnosno objekta u (26b) (prvenstveno zbog toga što ovaj rad nema u središtu interesovanja fonologiju), čini se da je za prihvatljivost ovih odgovora na pitanja (23) i (25) ipak neophodna neka vrsta dodatnog naglaska, iako znatno manja nego u rečenicama s kontrastnim fokusom. U ovom smislu, uporedimo (24a) i (26b) sa sledećom rečenicom:

(27) **Ivan** je kupio knjigu, a ne **Jovan**.

Određivanje statusa primera (24a) i (26b) ostavićemo za neka buduća istraživanja, jer se čini da bi za celovitu sliku ove pojave bilo uputno sprovesti i fonetska merenja kako bi se zaključci temeljili na pouzdanim empirijskim podacima. Za sada, ovde ćemo se prikloniti ustaljenom stavu da informacioni fokus zauzima poslednje mesto u rečenici, a u nastavku ćemo pokazati kako Praško, odnosno minimalističko, usmerenje objašnjavaju ovu pojavu.

U pogledu kontrastnog fokusa u srpskom jeziku već smo istakli da rečenični elementi, uz kontrastni naglasak, mogu imati funkciju kontrastnog fokusa bez vidljivog pomeranja. Kontrastno fokalizovani konstituent označava iscrpnu identifikaciju, tj. isključuje sve druge članove skupa kojem pripada. Ne postoji ograničenje u pogledu rečenične funkcije kontrastno fokalizovanog elementa: bez obzira na funkciju, svi se rečenični elementi mogu kontrastno fokalizovati *in situ*, tj. bez pomeranja, pošto i argumenti (primeri u (28)), i adjunkti (29) mogu biti podvrgnuti ovoj vrsti fokalizacije, pa i sam glagol (30), s tim da se klitički oblici zamenica, odnosno pomoćnog glagola, ne mogu koristiti (31):

(28) a. Marija je dala **Marku** knjigu. (a ne Ivanu)

strane 60 ispitanika, svakako ona koja daje pravu sliku stanja jer odražava stvarnu jezičku situaciju, a ne preskriptivnu normu.

- b. **Marija** je dala Marku knjigu. (a ne Ana)
 c. Marija je dala Marku **knjigu**. (a ne novine)
- (29) a. Marija je Marka videla **u biblioteci**. (a ne na trgu)
 b. Marija je Marka videla **juče**. (a ne prekjuče)
 c. Marija je Marka pozvala **slučajno**. (a ne namerno)
- (30) Marija je Marka / Marka je Marija **pozvala**. (a ne pozdravila)
- (31) a. Marija ***ga je / je njega** pozvala slučajno. (a ne nju)
 b. Marija ***ga je / ga jeste** pozvala.

Primer (28) ilustruje mogućnosti *in situ* kontrastne fokalizacije argumenata: u (28a) to je indirektni objekat *Marku*, u (28b) subjekat *Mariju*, a u (28c) direktni objekat *knjigu*. Naredni primer pokazuje mogućnosti kontrastne fokalizacije ajdunkta: predložke sintagme *u biblioteci* u (29a), te temporalnog priloga *juče* u (29b), odnosno načinskog priloga *slučajno* u (29c). Rečenica (30) predstavlja *in situ* kontrastnu fokalizaciju glagola, primenljivu samo na pune glagolske oblike, a ne i na glagolsku klitiku *je*, kako to rečenica (31b) pokazuje. Klitički oblici ne mogu se podvgnuti kontrastnoj fokalizaciji, a ovo važi kako za glagolske klitike, tako i za zameničke, otud negramatičnost varijante primera (31a) u kojoj je upotrebljena zamenička klitika *ga*.

Kako gornji primeri pokazuju, kontrastna fokalizacija ne mora podrazumevati pomeranje, ali može – to ilustruju sledeći primeri:

- (32) a. **Marku** je Marija dala knjigu. / Marija je dala knjigu **Marku**. (a ne Ivanu)
 b. Marku je knjigu dala **Marija**. / Marku je **Marija** dala knjigu. (a ne Ana)
 c. **Knjigu** je Marija dala Marku. / Marija je dala **knjigu** Marku. (a ne novine)
- (33) a. **U biblioteci** je Marija videla Marka. / Marija je **u biblioteci** videla Marka. (a ne na trgu)
 b. **Juče** je Marija videla Marka. / Marija je **juče** videla Marka. (a ne prekjuče)
 c. **Slučajno** je Marija pozvala Marka. / Marija je **slučajno** pozvala Marka. (a ne namerno)
- (34) a. **Njega** je Marija pozvala slučajno / Marija je slučajno pozvala **njega**. (a ne nju)
 b. **Jeste** ga pozvala Marija / ? Marija ga pozvala **jeste**.

Za razliku od rečenica (28-31), kontrastno fokalizovani konstituenti u (32-34) jesu podvrgnuti pomeranju. U slučaju argumenata (32), čini se da je jednako moguće pomeranje u preverbalni i u postverbalni položaj (odn. ostavljanje *in situ*); u slučaju adjunktâ (primeri (33)) svejedno je da li se pomeranje dešava u početni položaj u rečenici ili u neki niži položaj, dok rečenice (34) pokazuju da je pomeranje kontrastno fokalizovanog elementa podjednako moguće i sa neklitičkim oblicima pomoćnog glagola i zamenice.

Pitanje koje se nameće na osnovu ovih primera jeste šta omogućava (mada ne i uslovljava) pomeranje kontrastno fokalizovanog elementa u srpskom jeziku. Odgovor na ovo pitanje podrazumeva i otkrivanje razloga zbog kog je taj mehanizam dostupan u srpskom jeziku ali ne i u engleskom, kako to naredni primeri pokazuju:

- (35) a. **John** put a snowball into your shoes. / *Put a snowball into your shoes **John**. / *A snowball **John** put into your shoes. (not Peter)
b. I saw **John**. / ***John** I saw. / *I **John** saw. (not Peter)
c. John gave the book **to Mary**. / ***To Mary** John gave the book. / *John gave **to Mary** the book.
d. ***In the shop** I met John. / *I met **in the shop** John. / I met John **in the shop**. (not on the corner)

Naime, u engleskom jeziku, kao što se to na osnovu gornjih primera može zaključiti, kontrastno fokalizovani elementi se ne mogu pomerati, bez obzira na to da li su argumenti (35a-c) ili adjunkti (35d).

Nadalje, ako je pomeranje upitnih reči podvrsta pomeranja fokusa, postavlja se pitanje da li je distribucija upitnih reči u posmatrana dva jezika ista kao i distribucija kontrastno fokalizovanih elemenata. Ovo su samo neka od pitanja koja se nameću i na koja ćemo u narednim odeljcima, kroz poređenje tretmana relevantnih struktura u oba pomenuta teorijska okvira, pokušati da ponudimo odgovore.

No pre toga, napomenimo još jednom da će se relevantnim strukturama za artikulaciju fokusa u srpskom jeziku u nastavku smatrati samo red reči, koga oličava pokretljivost strukture u slučaju informacionog fokusa, odnosno red reči u kombinaciji sa fraznim akcentom u slučaju kontrastnog fokusa.

4. KRITIČKA ANALIZA POSTOJEĆIH PRISTUPA FOKALIZACIJI

Cilj ovog poglavlja je da kroz tretman nekoliko strukturnih načina izražavanja fokusa u engleskom i srpskom jeziku ukaže na prednosti i nedostatke oba ovde posmatrana pristupa, i funkcionalnog i formalnog, i na potrebu modifikovanja postojećih pristupa fokalizaciji. Razrada ovog pristupa, koji ujedno predstavlja glavni doprinos ovog istraživanja, biće ponuđena u 5. poglavlju.

Prednosti i nedostatke ovde posmatranih pristupa fokalizaciji u engleskom i srpskom jeziku posmatraćemo u pogledu razdvojene i prividno razdvojene rečenice, sa podtipom obrnute prividno razdvojene rečenice, kao prototipskih predstavnika strukturne artikulacije fokusa u engleskom jeziku, odnosno u pogledu slobode reda reči (u kombinaciji sa fraznim akcentom) u srpskom.

4.1. Prednosti i nedostaci funkcionalnog pristupa fokalizaciji

Najkrupnija prednost pristupa savremene Praške škole, čiji su najistaknutiji predstavnici Petr Sgall i Eva Hajičová, ogleda se u prepoznavanju i priznavanju uloge diskursa u određivanju prihvatljivosti pojedinih rečenica. Istraživanje mogućih nesemantičkih uticaja na linearni redosled elemenata u rečenici jedno je od ključnih doprinosa ovog usmerenja lingvistici 20. veka. Naime, jasno je da se gramatičnim rečenicama nekog jezika mogu smatrati one – i samo one – rečenice koje su sastavljene po pravilima za ulančavanje elemenata u klauze, odnosno rečenice u datom jeziku. Poseban je izazov biti u stanju povezati ova gramatička pravila tako da oni u što većoj mogućoj meri slede jedan iz drugoga i tako dati objašnjenje za lakoću kojom se (maternji) jezik usvaja. Mnogo je teže uspostaviti one uslove pod kojima se određena rečenica može ili ne može smatrati prihvatljivom, naročito ako nisu u pitanju semantički neprihvatljive rečenice (kao, na primer, *Zvučnik je odlučio da telefonira radijatoru*, što je u sukobu sa našim znanjem o svetu, ali je zamislivo

naiči na ovakvu rečenicu u nekoj bajci i tada metafora rešava situaciju), već se radi o prikladnosti date konstrukcije u nekom kontekstu. U tom smislu, Praška škola je u ogromnoj prednosti nad generativnom školom, iako u proteklih tridesetak godina i u generativnoj paradigmi vlada sve veće interesovanje za vezu između sintakse i diskursa (spisak ranih radova na ovu temu daje Prince 1996, ali vidi i Erteschik-Shir 1997, 2007; Zubizarreta 1998; psiholingvističke studije Burkhardt 2005 i Avrutin 2008; radionica na ovu temu organizovana na Univerzitetu u Utrehtu aprila 2002, itd.).

Deskriptivna tradicija Praške škole pokazala se naročito korisnom u izučavanju slovenskih jezika, u kojima promena reda reči retko dovodi do negramatičnosti rečenice, a postoji čitav niz mogućih realizacija iste rečenice, među kojima se uočava tek tanana razlika zasnovana na diskursu. Nažalost, karakterizacija informacijske strukture i otkrivanje motivacije za upotrebu jedne strukture a ne neke druge, ne govori nam ništa o razlozima zbog kojih ne postoje neke, očekivali bismo, moguće konstrukcije, niti funkcijski opis površinske strukture objašnjava način na koji se postiže interpretacija date rečenice u skladu sa diskursom. Zbog toga što se u ovom pristupu nije pridavalo pažnje negramatičnim konstrukcijama, kao i zbog nedostatka predvidljivosti u modelu, pristup Praške škole nikada nije zaista smatran generativnim pristupom, bar ne od strane američkih generativista, bez obzira na činjenicu da su uzajamnu vezu između podele rečenice na temu i remu, i raznih drugih pojava, poput opsega pojedinih elemenata, leksičkog izbora, dodele padeža, itd. otkrili i izučavali upravo lingvisti (semantičari) Praškog usmerenja, kao što su V. Mathesius, V. Skalička, P. Sgall, E. Hajičová i drugi.

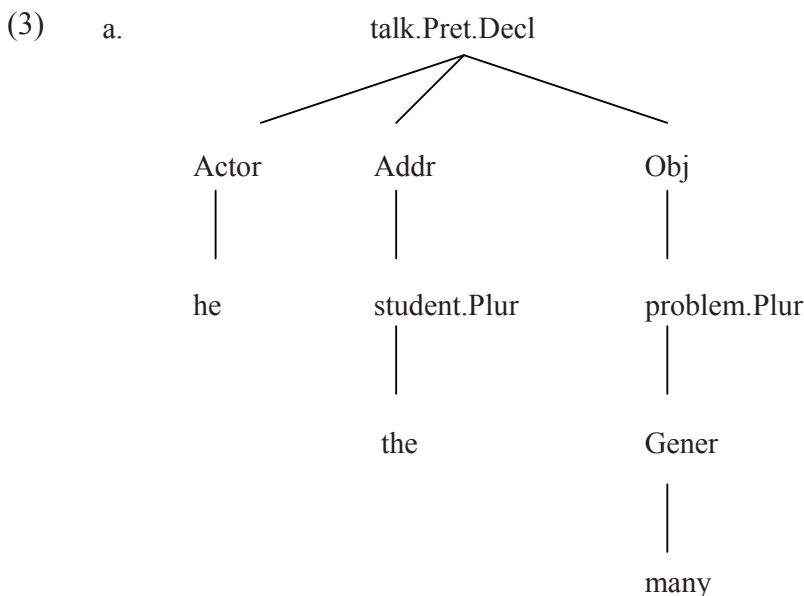
U pristupu ove škole, tačnije u njenom funkcijskom generativnom opisu (detaljno predstavljenim u odeljku 2.2, te u Sgall i dr. 1973, 1986), ne postoji odgovarajući način da se objasne fine razlike između raznih „površinskih struktura“ iste „dubinske strukture“. Drugim rečima, u teorijskom okviru dependencijalne gramatike tema i fokus pripadaju nivou tektogramatike, koja čini jedan od slojeva jezičke strukture i na kojem se srž rečenične strukture posmatra na osnovu odnosa zavisnosti (između upravnih članova i njihovih zavisnika), dok se artikulacija rečenice u pogledu teme i fokusa vidljivo prikazuje položajem čvora u račvastom dijagramu (u odnosu na glagol). Kao prednost dubinske strukture zasnovane na odnosu zavisnosti, u poređenju sa generativnim pristupom zasnovanim na odnosu konstituenције, u kome se strukture sastoje od neposrednih konstituenata, Pražani ističu slučajeve u kojima temu ili fokus ne čini samo jedan konstituent. Na primer,

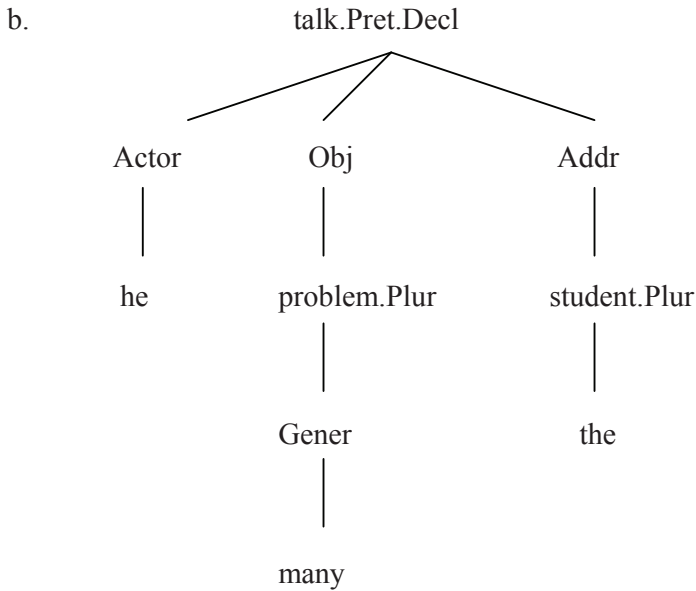
rečenica (1b), kao odgovor na pitanje (1a), ima u fokusu subjekat i glagol, dok objekat predstavlja poznatu, datu informaciju, tj. temu:

- (1) a. What happened to the cake?
 b. JOHN ATE it.

Subjektat i (prelazni) glagol u (1b) ne čine sintaksičku jedinicu iz koje je objekat isključen, pa ipak bivaju fokalizovani kao konstituent. Ovo je posledica dveju dimenzija koje računski dijagrami zasnovani na odnosu zavisnosti imaju: horizontalna dimenzija predstavlja artikulaciju teme i fokusa, dok ona vertikalna izražava odnos zavisnosti. Kada se dve rečenice razlikuju samo u pogledu artikulacije teme i fokusa, razlika postoji samo na horizontalnoj dimenziji, a vertikalni odnosi ostaju isti. Ovo ilustruju primeri (2) i njihovi prikazi u obliku računastog dijagrama zasnovanog na odnosu zavisnosti (3):

- (2) a. (What did Peter talk to the students about?) – He talked to the students ABOUT MANY PROBLEMS.
 b. (Who did Peter talk to about many problems?) – He talked about many problems TO THE STUDENTS.

gde oznaka ‘Actor’ stoji za vršioca radnje, skraćenice ‘Addr’, odnosno ‘Obj’ za recipijensa, odnosno pacijensa, ‘Pret’ za preterit, ‘Decl’ za iskaznu rečenicu, a ‘Plur’ za množinu.

Kako to dijagrami (3a) i (3b) jasno prikazuju, (2a) i (2b) razlikuju se samo po rasporedu elemenata: ono što je levo od glagola čini temu, a ono što je desno od njega (uključujući ponekad i sam glagol) čini fokus date rečenice. Pa ipak, u ovakvom teorijskom okviru, nedostaje nekoliko detalja, koje iznosimo u sledećih osam tačaka:

(1) Pre svega, nije jasno koji je međusobni odnos rečenica poput (1a) i (1b) – budući da svaka ima svoj tektogramatički prikaz, postavlja se pitanje postoji li veza među njima u smislu prave zajedničke „dubinske strukture“, odnosno ovaj model ne predviđa da jedna od njih bude izvedena iz druge. Sistemski redosled (o kome smo već govorili u odeljku 2.2) određuje očekivani, neobeleženi redosled argumenata. Sve što nije u skladu sa tim redosledom, deo je teme: pomereno je ulevo, komunikativno je manje dinamično i smatra se kontekstualno uslovljenim. Pa ipak, kao da u ovom pristupu nedostaje eksplicitna povezanost različitih artikulacija teme i fokusa jedne rečenice. Sgall i dr. (1973: 29) ističu da se pravila koja pretvaraju tektogramatičku strukturu u površinsku strukturu moraju formulisati u skladu sa

hipotezom da transformacije zadržavaju značenje. Stoga, (4) i (5) ne mogu imati istu tektogramatičku strukturu, dok (4) i (6) treba da budu izvodive iz iste tektogramatičke strukture:

- (4) The acorn develops into an OAK.
- (5) An oak develops out of an ACORN.
- (6) An OAK develops out of the acorn.

Tektogramatička struktura inverzije u (6) razlikuje se od neobeležnog oblika (4) u samo jednom pogledu – u redosledu dependenata sleva nadesno, tj. u hijerarhijskom položaju dependenata na skali komunikativne dinamike. Artikulacija teme i fokusa ista je u ove dve rečenice, zato one u funkcijskom generativnom opisu imaju istu tektogramatičku strukturu, dok (5), gde je *acorn* u fokusu mora biti rezultat drugačije „dubinske strukture“. Međutim, s jedne strane, nije jasno šta omogućava da dependenti glagola promene mesto i kako oni to rade – u (4) subjekat je *the acorn*, a (6) subjekat je *an oak*. S druge strane, nameće se pitanje opravdanosti ovakvog pristupa, koji glagole poput *develop into* i *develop out of* u gornjim primerima smatra različitim površinskim realizacijama istog glagola.⁶⁹

(2) U jezicima u kojima je red reči relativno slobodan, npr. u srpskom, jasno je da se rečenični elementi mogu pomerati – pristup koji za rečenice u primeru (22) prethodnog poglavlja pretpostavlja postojanje različitih tektogramatičkih prikaza nije u skladu sa jezičkom ekonomijom, a pored toga predstavlja problem i za usvajanje jezika. Zbog toga je, čini se, teorija koja varijacije reda reči u rečenici objašnjava mogućnošću pomeranja njenih konstituenata, svakako prihvatljivija. Propozicija je ista u sve 24 rečenice primera (22) prethodnog poglavlja: u svakoj od njih Marija je vršilac radnje

⁶⁹ Sgall i dr. (1973: 234) navode i rečenice (1-3) i kažu da se primenom određenih pravila rečenica (1) može izvesti iz prikaza (4), a (2-3) iz (5).

(1) My grandfather sold these HOUSES.

(2) These houses were sold by my GRANDFATHER.

(3) My GRANDFATHER sold these houses.

(4) (sell ((my) grandfather)₁ ((this) house)₂)

(5) (sell ((this) house)₂ ((my) grandfather)₁),

gde superskript *b* označava da je element kontekstualno uslovljen, a broj u indeksu označava argument (1 za vršioca radnje, a 2 za trpioca). Interesantno je istaći da glagolski oblici *were sold* u (2) i *sold* u (3), prvi u pasivu a drugi u aktivu, imaju zajedničku semantičku reprezentaciju (naravno, sa različitim indeksima), za razliku od *sold* u (1).

davanja, objekat davanja je uvek knjiga, a primalac Jovan, pa bi zato najekonomičnije bilo sve ove rečenice izvesti iz iste strukture (tektogramatičke, dubinske ili neke druge).

(3) Za pripadnike Praške škole, operacija pomeranja ne postoji. Stoga, ako pokretljivost strukture, kao glavno sredstvo izražavanja artikulacije teme i fokusa u srpskom jeziku (pa i u češkom) ne podrazumeva pomeranje, ono nije ni podložno uobičajenim ograničenjima (pre svega, uslovu podložnosti). Ovo, pak, kao posledicu ima predviđanje da se elementi jedne klauze mogu naći u njoj nadređenoj klauzi, tj. da pokretljivost strukture nije ograničena na klauzu. Kako sledeći primeri pokazuju, ovo predviđanje ne važi u srpskom jeziku:

- (7) *Mariji sam ti rekla da sam dala knjigu.
- (8) *Crnokosoju devojci sam videla da je Petar dao ružu.⁷⁰

(4) Pojam kontrastnog fokusa u Praškom pristupu odnosi se na eksplicitno spomenute entitete i dovodi se u vezu gotovo isključivo sa temom, a ne sa fokusom. Kontrastni ili identifikacioni fokus u smislu u kojem se koristi u ovom radu (prema É. Kiss (1998) ali i Halliday 1967) u Praškom pristupu se vrlo retko spominje. Hajičová i Sgall (2004) prepoznaju postojanje kontrasta i u fokusu, ali u svom teorijskom okviru i u njegovoj primeni na ogromnu bazu jezičkih podataka pod nazivom Praški dependencijalni korpus (eng. *Prague Dependency Treebank*), kažu da vrednosti artikulacije teme i fokusa mogu biti trojake: „T“ za temu, vrednost nekontrastnog kontekstualno uslovljenog čvora koji uvek ima niži stepen komunikativne dinamike od upravnog člana, ukoliko ga ima; „F“ za fokus je vrednost kontekstualno neuslovljenog čvora; i „C“ za kontrast mogu imati samo kontekstualno uslovljeni elementi. Drugim rečima, kontrastno tumačenje ograničeno je na kontekstualno uslovljene, tj. tematske, elemente. Sledeći primeri (prema Hajičová i dr. 2000), koje ovde prevodimo sa češkog jezika na srpski, ilustruju kontrastnu temu:

⁷⁰ Stjepanović (1998: 80) kaže da je pokretljivost defokalizovane fraze (*Marija* u primeru (7)) u srpskom jeziku ograničena na klauzu, što dokazuje neprikladnošću odgovora (2) na pitanje (1) u sledećim primerima:

- (1) Ko si tvrdio da voli Mariju?
- (2) *Petar sam tvrdio da voli Mariju.

- (9) Kao sportista(C) Petar(T) je dobar(F), ali kao političar(C) se ne ističe(F).
- (10) (Gde se govori češki, u Češkoj ili u Slovačkoj?) – Češki(C) se govori u Češkoj(F), a u Slovačkoj(C) se govori slovački(F).

U primeru (9) se, dakle, kontrastiraju oblasti Petrovih delatnosti, a novu informaciju ili fokus čini predikatski deo klauzâ. Slična je situacija i u (10), s tim da ovde imamo dva kontrastna para: i jezike, i države. Međutim, kako je pojam kontrastne teme relativno nov u pristupu Praške škole (uveli su ga Hajičová i dr. 1998b), a fokus po definiciji implicira kontrast, lako se može desiti da se kontekstualno uslovljeni element sa kontrastnim obeležjem pogrešno protumači kao deo fokusa, kako ističu Veselá i dr. (2004: 2193).

Nadalje, pripadnici Praškog usmerenja i fokalizatore, poput *čak* u srpskom jeziku ili *only* u engleskom, smatraju delom (kontrastne) teme, pa su tako imenička sintagma *samo Jovan* u primeru (11), odnosno *even Mother Theresa* u (12) deo teme (potonji primer naveden prema Veselá i dr. 2003: 4, tipografija preuzeta iz originala) :

- (11) (Ko je osudio samo Jovana?) – MARIJA je osudila samo Jovana.
- (12) (Who criticized even MOTHER THERESA as a tool of the capitalists?) – JOHN criticized even Mother Theresa as a tool of the capitalists.

Fokalizatori ne spadaju u predmet isteresovanja ovog rada, s jedne strane, zbog toga što oni nužno izazivaju fokalizaciju, pa je u tom smislu njihovo ponašanje predvidljivo, a, s druge, zbog toga što tumačenje rečenica s fokalizatorima podrazumeva podrobnu semantičku analizu, dok je ovaj rad prvenstveno sintaksički, odnosno strukturno orijentisan. Zato ćemo ovde samo napomenuti da fokalizatori sasvim sigurno mogu biti – i najčešće jesu – deo fokusa, kako to potvrđuju i sledeći primeri:⁷¹

⁷¹ Ovo, naravno, ne znači da se fokalizatori ili sintagme s fokalizatorima ne mogu naći u istoj rečenici sa nekom drugom kontrastno fokalizovanom sintagmom, ili sa informacionim fokusom. Ovo potvrđuju i sledeći primeri:

- (1) (Ana je na rođendan pozvala **samo Petra**.) – (Ne.) **Marija** je na rođendan pozvala **samo Petra**. (Ana je pozvala i Petra i Jovana.)

- (13) (Koga si pozvala na sastanak?) – Pozvala sam SAMO JOVANA. / ČAK I JOVANA.
(14) (Whom did you invite to the meeting?) – I invited ONLY JOHN. / EVEN JOHN.

Dakle, čini se da obeležje fokusa koje Hajičová i dr. (1998b) uvode kao vrednost kontekstualno neuslovljenog čvora ne pripada (isključivo) tematizovanim elementima, već (i) onim fokalizovanim.

(5) Identifikacioni fokus É. Kiss (1998), ili kontrastni fokus, kako smo ga u ovom radu nazivali (sledeći Hallidaya 1967), pripadnici Praškog usmerenja nazivaju DRUGIM SLUČAJEM (eng. *second instance*) i kažu da ovakva artikulacija teme i fokusa podrazumeva jak kontrast, a javlja se u slučajevima kada se deo rečenice ispravlja, odnosno kada se jedan element kontrastira sa delom prethodnog konteksta, a da se pritom ne upućuje na nov vanjezički događaj: rečenica ponavlja već rečeno i kontekstualno je uslovljena kao celina, osim jednog elementa; na primer (Sgall i dr. 1973: 21):

- (15) The book **was** published by Mouton.
(16) To London he sent only **fifty** dollars.

U rečenicama drugog slučaja očuvana je razlika između kontekstualno uslovljenog dela i fokusa, kao i skala komunikativne dinamike koja karakteriše rečenicu prvog slučaja, koja je poslužila kao izvor za datu rečenicu drugog slučaja. Prema Sgall i dr. (1973: 33), rečenica prvog slučaja za primer (15) jeste (17), a za (16), to može biti (18):

- (17) The book was not published by Mouton.
(18) To London he sent a hundred dollars.

Međutim, nije jasno kakav bi bio tektogramatički prikaz rečenice drugog slučaja. Ako je skala komunikativne dinamike očuvana u odnosu na prvobitnu rečenicu (tj. prvi slučaj), a u primeru (17) je predložka sintagma u fokusu, pitanje je kako objašnjavamo i predstavljamo činjenicu da je ista sintagma u rečenici (15) (kao reakcija na (17)) deo teme, tj. komunikativno je uslovljena. Ovo nas dovodi do narednog problema ovog pristupa.

-
- (2) (Ko je pozvao na rođendan **samo Petra**?) – ANA je pozvala na rođendan **samo Petra**.

(6) U pogledu razdvojenih rečenica, koje se izuzetno retko i veoma šturo pominju u literaturi Praške škole, Sgall i dr. (1973: 37) kažu da *ad hoc* kontrastirani element pripada kontekstualno uslovljenom delu izvorne rečenice, a ne njenom fokusu. U primeru (20), kao reakcija na (19), predložka sintagma *in time* je *ad hoc* kontrastirani element. Sama konstrukcija (razdvojena rečenica) je očuvana, kao i njena artikulacija u fokus (*John*) i kontekstualno uslovljen segment (možda je očuvan čak i rečenični akcenat na '*John*'), ali sa posebnim, kontrastnim naglaskom na elementu koji se kontrastira, tj. na '*in time*':

- (19) It was JOHN who came L A T E.
 (20) It was JOHN who came I N T I M E.⁷²

Međutim, ako je razdvojena rečenica sredstvo izražavanja kontrastnog fokusa u engleskom, kako smo to pokazali u odeljku 3.2 i ako se i unutar nje može kontrastirati neki element, kao što je to slučaj sa vremenskim prilogom u primerima (19) i (20), utisak je da se ovde ipak radi o dva različita kontrastno fokalizovana elementa. Drugim rečima, *John* mora biti (kontrastni) fokus po prirodi konstrukcije, a rečenica (20) pokazuje da se i vremenski prilog može kontrastirati, na primer u kontekstu kada se raspravlja o tome koji je od blizanaca zakasnio, Džon ili Tom, pa Tomov drugar kaže (19), a onda ga Džonov drugar ispravi rečenicom (20).

Drugo pitanje koje se nameće u vezi sa razdvojenim rečenicama jeste kakav bi bio tektogramatički prikaz primera (19) i (20). Budući da u njima ima po dva glagola, očekivalo bi se da se takve rečenice prikažu kao složena rečenica, što otvara mnoga druga pitanja, na primer, da li je uputno ekspletiv (eng. *expletive*) *it* smatrati argumentom glagola. Ako je odgovor potvrđan, nije jasno kako se opravdava to što od svih argumenata jedino *it* nema semantičku ulogu. Ako je, pak, odgovor odričan, onda je *John* jedini dependent glagola *be* glavne klauze, a dependent čvora *John* je odnosna klauza. U ovakvom tumačenju prosto nema načina da se bilo šta nađe u kontekstualno uslovljenom delu glavne klauze (levo od glagola u tektogramatičkom prikazu), što opet znači da je cela rečenica fokus pa bi stoga trebalo da bude

⁷² Iako smo u većini primera preuzetih iz literature tipografiju uskladili sa načinom iznetim u odeljku 1.1, ovde smo zadržali izvornu tipografiju kako bismo je u narednim primerima modifikovali u skladu sa stavovima iznetim u ovom radu.

prihvatljiv odgovor na pitanje poput (21), što nije slučaj – o ovom svedoči neprikladnost (22), obeležena znakom ‘#’:

- (21) What happened?
- (22) # It was JOHN who came I N T I M E.

Nadalje, ako sintagma *in time* u (20) pripada kontekstualno uslovljenom delu rečenice, nema mogućnosti da se predstavi činjenica da ona nosi kontrastni naglasak.

O mogućnosti višestrukog kontrastiranja govorićemo u nastavku ovog poglavlja, kao i u narednom poglavlju ali pre toga, osvrnimo se na tretman preostalih struktura u pristupu Praške škole.

(7) Sledeći nedostatak funkcionalnog pristupa strukturnoj artikulaciji fokusa u engleskom jeziku jeste potpuno zanemarivanje prividno razdvojenih i obrnutih prividno razdvojenih rečenica. U literaturi Praške škole o ovim se strukturama uopšte ne raspravlja niti se prepoznaje njihov značaj kao sredstva za izražavanje fokusa.

Uzmimo kao primer sledeće rečenice:

- (23) What have you always wanted?
- (24) I have always wanted a horse.
- (25) What I have always wanted is a horse.
- (26) A horse is what I have always wanted.
- (27) You have always wanted a dog, haven't you?

Rečenica (24) bila bi neobeleženi odgovor na pitanje (23) – imenička sintagma *a horse* je fokus rečenice; (25) je prividno razdvojena konstrukcija, u kojoj fokus može biti i informacioni u odgovoru na pitanje (23), ali i kontrastni, kada se ona upotrebi kao reakcija na (27). Za razliku od (25), obrnuta prividno razdvojena rečenica (26) prikladnija je kao sredstvo izražavanja kontrastnog fokusa, ali je prihvatljiva i kao (unekoliko manje prikladan nego (25)) odgovor na (23). Ono što nije jasno jeste kako objasniti u teorijskom okviru Praške škole razliku između primera (24-26) u pogledu njihove prikladnosti u različitim kontekstima, pošto se u ovom pristupu ne pravi razlika između informacionog i kontrastnog fokusa.

U prethodnih nekoliko tačaka izneli smo samo najvažnije probleme s kojima se pristalice funkcionalnog opisa jezika mogu susresti u analizi

strukturne artikulacije fokusa u engleskom jeziku, naročito u izučavanju razdvojenih, prividno razdvojenih i obrnutih prividno razdvojenih rečenica. Međutim, u vezi sa ovim usmerenjem važno je istaći da se ono prvenstveno zasniva na podacima iz češkog jezika, a da se tek sekundarno razmatra i engleski (i još neki drugi jezici, na primer, nemački). Stoga je možda uputnije očekivati da će u analizi slobodnog reda reči, koji karakteriše češki, ali i srpski, jezik, ovaj pristup biti od veće pomoći. O njegovoj primeni na srpski jezik već smo govorili u tačkama (2) i (3) gore, a u nastavku ćemo izneti još nekoliko njegovih nedostataka.

(8) Relativno slobodan red reči u srpskom jeziku ipak ograničavaju neki principi, pre svega, čini se, obavezan drugi položaj klitika u intonacijskoj frazi (o položaju klitika u srpskom jeziku govore Franks 1998; Stjepanović 1999; Bošković 2001 i radovi u njima navedeni). Iako Praška škola uviđa da, pored sistemskog redosleda, postoje i gramatička pravila koja utiču na red reči (Hajičová i dr. 1995: 84), nije jasno kako bi se pravilo drugog položaja klitika u srpskom jeziku moglo ugraditi u funkcijski generativni opis ovog usmerenja. Ozbiljniji problem, međutim, predstavlja i već ilustrovana činjenica da u srpskom ne važi princip fokusa na kraju, pa se informacioni fokus može javiti i na samom početku rečenice (v. primere (24) i (26) u prethodnom poglavlju). Ovo, pak, onemogućava da se u tektogramatičkom prikazu, odn. na račvastom dijagramu, razlikuju rečenice u kojima je isti element (informacioni) fokus, a moguće su razne realizacije reda reči, kao što je to slučaj u primerima (24) i (26), i u sledećim rečenicama iz primera (22) prethodnog poglavlja, koje ovde ponavljamo kao (28):

- (28) a. Marija je dala knjigu JOVANU.
 b. Marija je knjigu dala JOVANU.
 c. Knjigu je dala Marija JOVANU.
 d. Knjigu je Marija dala JOVANU.

Dodajmo ovom popisu još i naredne dve rečenice, u kojima je artikulacija teme i fokusa ista kao u prethodne četiri, pa se zato može smatrati da su i one 'površinske realizacije' iste tektogramatičke strukture kao i (28a-d):

- (29) a. Marija je JOVANU dala knjigu.
 b. JOVANU je Marija dala knjigu.

U svim ovim primerima, *Jovanu* je uvek kontekstualno neuslovljeni deo rečenice – drugim rečima, (informacioni) fokus – a kontekstualno uslovljeni, tj. tematski delovi rečenice javljaju se u različitom redosledu. Hajičová i dr. (1995: 84-85) tvrde da na specifičan redosled elemenata u temi utiče govornikova diskursna strategija, odn. da ona određuje u kojoj će se meri red reči u temi razlikovati od one predviđene sistemskim redosledom. Od elemenata za koje govornik smatra da su najistaknutiji u slušaočevom pamćenju, on bira pravu temu (najmanje dinamičan element) novog iskaza (često je to pravi fokus prethodnog iskaza). Tako funkcijski pristup tačno predviđa da je svih šest mogućnosti reda reči u (28) i (29) prihvatljivo, na primer, kao odgovor na pitanje (30), a da je izbor jedne od ovih u potpunosti volja govornika, tj. rezultat njegove diskursne strategije.

(30) Kome je Marija dala knjigu?

Međutim, iz literature ovog usmerenja nije jasno da li se i kako ova pojava može objasniti i formalizovati. Naime, razumljivo je da će se kontekstualno uslovljeni elementi (tema) u tektogramatičkom prikazu naći levo od glagola, dok će kontekstualno neuslovljeni delovi (fokus) biti desno od glagola. Takođe, u literaturi je podrobno opisano i to da u fokalizovanom delu rečenice dependenti glagola moraju biti poređani u skladu sa sistemskim redosledom – bilo kakvo odstupanje od utvrđenog redosleda upućuje na kontekstualnu uslovljenost datog elementa, tj. na njegovo pripadanje tematskom delu rečenice. Ovo je u skladu sa situacijom u primerima (28), ali ne i u (29). Osim toga, pitanje je i kako se može objasniti to da je slobodan red reči u tematskom delu ipak u skladu sa gramatičkim pravilom drugog položaja klitika u srpskom jeziku.

Svi obrazloženi nedostaci pristupa Praške škole koje smo utvrdili primenom funkcijskog generativnog opisa na razdvojene, prividno razdvojene i obrnute prividno razdvojene rečenice u engleskom jeziku, s jedne strane, i pokretljivost struktura u srpskom, s druge, ukazuju na to da ovaj pristup ne može adekvatno opisati relevantne aspekte artikulacije fokusa u ova dva jezika.

U nastavku ovog poglavlja iznećemo neke prednosti i nedostatke generativnog pristupa u vezi sa strukturnom artikulacijom fokusa.

4.2. Prednosti i nedostaci formalnog pristupa fokalizaciji

U odeljku 2.4 opisali smo razvoj interesovanja za fokus u teorijskom okviru generativne gramatike od početka do danas. Ovde ćemo, na način sličan onom u prethodnom odeljku, taksativno izneti prednosti i nedostatke formalnog pristupa, i to naročito u pogledu razdvojenih, prividno razdvojenih i obrnutih prividno razdvojenih rečenica u engleskom jeziku, te slobode reda reči u sprezi sa fonologijom u srpskom jeziku.

Kako smo već napomenuli, u generativnoj paradigmi se do pre tridesetak godina vrlo malo pažnje posvećivalo diskursnoj funkciji pojedinih sintaksičkih formi, odn. pitanju zašto se, od svih raspoloživih sintaksičkih načina za izražavanje neke propozicije govornik odlučuje za jednu i šta na osnovu te i takve sintaksičke forme slušalac može zaključiti (osim istinitosno-uslovnog značenja propozicije).⁷³ U ranijim modelima generativnog usmerenja (a naročito u standardnom modelu, proširenom standardnom modelu, i dopunjenom proširenom standardnom modelu (eng. *Standard Model, Extended Standard Model, Revised Extended Standard Model*, Chomsky 1957, 1965, 1970, 1977), sve su se konstrukcije mogle izvesti prostom primenom odgovarajuće fakultativne transformacije. Međutim, potreba da

⁷³ O istinitosno-uslovnom značenju Šarić (2006: 74-76) kaže sledeće: „I umjetne i prirodne jezike povezuje teorija istine koja govori da je izjava u nekom jeziku istinita onda i samo onda ako odgovara nekom stanju stvari. Kao izreke o nečemu, izjavne rečenice sadrže propozicije. Za prirodne bi jezike bila karakteristična sljedeća definicija istinitosnih uvjeta: propozicija koju iskazuje izjavna rečenica istinita je u određenim okolnostima onda i samo onda ako ta propozicija odgovara stanju stvari u tim okolnostima. Situacija u kojoj je rečenica izrečena, ili situacija u odnosu na koju je rečenica izrečena, značajan je dio interpretacije rečenica i drugih jezičnih izraza. Naravno, znati je li izjava istinita ili neistinita još ne znači znati što izjava znači. Govornici danoga jezika razumiju značenje rečenica i onda kada ne znaju je li propozicija u rečenici istinita ili neistinita. Iako ne moraju znati je li rečenica istinita ili neistinita, slušatelji ili čitatelji znaju koji bi uvjeti morali biti ispunjeni da bi ona bila istinita ili neistinita, tj. kako bi morao izgledati svijet da bi izjava odgovarala određenom stanju stvari. Ta je ideja u srži istinitosno-uvjetne semantike čija je središnja hipoteza da jezgreno značenje rečenica čine njezini istinitosni uvjeti, odnosno da poznavanje jezgrenog značenja rečenice iskazane kao izjave znači razumijevanje uvjeta pod kojima bi ona mogla biti istinita. Teorija tako izjednačuje jezgreno značenje sa znanjem o tome kako se može ustanoviti istinitost izjavne rečenice, a da se ne zahtijeva da se istinitost ili neistinitost rečenice zna ili da u pojedinačnoj situaciji bude spoznatljiva. ... Istinitosna vrijednost tvrdnji iskazanih u izjavnim rečenicama može se razlikovati od situacije do situacije. Istinitost im nije apsolutna, nego ovisi o tome kada je rečenica izgovorena, gdje je izgovorena, te o ostalim kontekstualnim čimbenicima, koji uključuju i rečeničnu modalnost.“

se minimalizuje broj operacija pomoću kojih se mogu objasniti gramatične rečenice nekog jezika javlja se još sedamdesetih godina prošlog veka, a u okviru teorije principa i parametara.

Kako primećuje Chomsky (1993: 4), pojam gramatičke konstrukcije, a s tim i pravila vezana za nju, ukidaju se u teoriji principa i parametara. Ovo je povoljan razvoj za one koji se bave rečeničnom gramatikom (kao sâm Chomsky), ali ne za one koji izučavaju diskursnu funkciju pojedinih konstrukcija, jer oni sada ostaju bez forme čiju funkciju (bi da) posmatraju. A (diskursna) funkcija i (sintaksička) forma ne bi trebalo da budu izvodive jedna iz druge, jer se ista funkcija u svakom jeziku može dovesti u vezu sa nekoliko različitih sintaksičkih formi, kao što se i ista forma može dovesti u vezu sa različitim funkcijama – ovaj odnos je, dakle, arbitraran (Prince 1996 ovu tvrdnju ilustruje primerima).

Ipak, u proteklih tridesetak godina raslo je interesovanje za proučavanje razdvojenih i prividno razdvojenih, a u skorije vreme i obrnutih prividno razdvojenih rečenica (Akmajian 1970, 1998; Emonds 1976; Chomsky 1977; Brody 1990, 1995; Meinunger 1997, 1998; Bošković 1997a, 1997b; É. Kiss 1998, 1998b; den Dikken i dr. 2000), dok u proteklih petnaestak godina predmet generativnih istraživanja često čini i sloboda reda reči u slovenskim jezicima (Bailyn 1995, 2001a, 2001b, 2002a, 2002b, 2004, 2005, 2006b; King 1995; Sekerina 1997; Stjepanović 1999; Bošković 2001, 2004a, 2005b, 2009 i drugi), te na osnovu ovih radova i u poređenju sa pristupom Praške škole, o prednostima i nedostacima formalnog pristupa fokalizaciji možemo zaključiti sledeće:

(1) U pogledu međusobnog odnosa varijanata iste rečenice (kao u primeru (22) u prethodnom poglavlju), minimalistički pristup je u prednosti u odnosu na funkcionalni, budući da se rečenice sa istim leksičkim jedinicama i istim međusobnim odnosima izvode iz iste „dubinske strukture“. Drugim rečima, kao što smo u odeljku 2.4 ukratko opisali, ukoliko numeracija koju u toku derivacije treba iscrpsti sadrži isti skup leksičkih jedinica (na primer, {*John, kissed, Mary*}), svaka sa indeksom 1, onda su različite „površinske realizacije“ ove rečenice zapravo rezultat pomeranja pojedinih (ili svih) elemenata u rečenici. Nasuprot pristupu Praške škole, u kojem bi rečenice (22a), (22c) i (22e) imale različite tektogramatičke strukture, formalni pristup, na ovde iznet način, veoma jednostavno povezuje rečenice kojima je propozicija zajednička, što je svakako prednost ovog pristupa.

Međutim, kao što smo i ranije isticali, u minimalizmu svako pomeranje mora biti rezultat potrebe da se proverí neko obeležje, a fakultativno pomeranje nije dozvoljeno, što predstavlja dodatni problem za ovaj pristup, o kome ćemo detaljnije govoriti u nastavku.

(2) Dovođenjem u vezu različitih realizacija iste rečenice derivacijom iz iste numeracije, formalni pristup daje ne samo elegantnu sliku jezičke sposobnosti izvornih govornika, koji rečenice poput onih u (22) u odeljku 3.3 poimaju kao srodne, već dobrim delom uspeva da objasni i jezičku ekonomiju. Dok bi u funkcijskom generativnom opisu Praške škole za rečenice (22) bio neophodan čitav niz tektogramatičkih struktura, u formalnom pristupu dovoljna je samo jedna osnovna struktura (nivo klauze CP) sa mogućim „nadogradnjama“ u vidu viših funkcijskih projekcija u koje bi se elementi mogli dalje pomerati usled nekog dodatnog obeležja. Na primer, rečenica (22n), *Jovanu je Marija dala KNJIGU*, razlikovala bi se u tom slučaju od primera (22a), *Marija je dala Jovanu KNJIGU* samo po dodatnom pomeranju u inicijalni položaj indirektnog objekta *Jovanu*, te izgovaranju glagolske klitike *je* u drugom položaju. Naravno, ovo pomeranje mora biti na neki način neophodno, obavezno, a o tome šta tačno služi kao njegov okidač postoje različita viđenja. No, i u samom okviru minimalizma lingvisti koji se bave tematikom fokusa i slobode reda reči imaju oštro suprotstavljena mišljenja, koja se, u osnovi, razlikuju po tome da li ovde ilustrovanu pokretljivost strukture smatraju rezultatom pomeranja ili ne. Ovde ukratko iznosimo najvažnije crte ova dva stava.

Bošković i Takahashi (1998) i Bošković (2004a, 2009) mišljenja su da pokretljivost strukture nije rezultat pomeranja. Od ključnog značaja za njihovu analizu jeste razlikovanje tematizacije i fokalizacije s jedne strane, kao operacija koje utiču na semantiku rečenice i pokretljivosti strukture, s druge, kao operacije koja za semantiku ne postoji. Budući da tematizacija i fokalizacija nemaju morfoloških ekspanenata u srpskom jeziku, nije uvek jednostavno utvrditi da li se slobodan red reči u ovom jeziku može svesti na ove dve pojave ili postoje i slučajevi pokretljivosti struktura.

Najistaknutija karakteristika pokretljivosti strukture u smislu Boškovića i Takahashija (1998) i Boškovića (2004a, 2009) jeste poništavanje (eng. *undoing*), tj. interpretacija pokretljivog elementa u položaju u kojem je bio pre pokretanja. U slučaju fokalizacije i tematizacije, budući da one stvaraju lance operatora i promenljive, poništavanja nema: operator se tumači u položaju u koji se pomerio. Poništavanje je uočljivo i u mogućnosti

pokretljivosti *wh*-elementa van svog opsega u vidljivoj sintaksi (31) – tematizacija (32) i pomeranje upitnih reči (33) ovo ne dozvoljavaju, dok pokretljivost, u analizi ovih autora (u smislu spuštanja na nivou logičke forme, tj. generisanja u višem položaju i LF pomeranja u niži tematski položaj, eng. *LF-lowering*) omogućava da se sintagma *koliko novca potrošiti* vidljivo pomeri van svog opsega (umetnuta klauza) a da se ipak može tumačiti u položaju umetnutog SpecCP, tj. kao višestruko indirektno pitanje, poput (34):⁷⁴

- (31) ?[Koliko novca potrošiti]_i Marko zna ko želi e_i .⁷⁵
 (32) *[Da je Marija upoznala koga]_j Petar zna ko_i t_i misli t_j.
 (33) *[Koju sliku koga]_i misliš da je ko_i t_i kupio t_j?
 (34) Marko zna ko želi koliko novca potrošiti.

Ovi primeri navode na zaključak da pokretljivost strukture, kao proces koji se razlikuje od tematizacije i fokalizacije, zaista postoji u srpskom jeziku. Dodatni argument u prilog ovoj pretpostavci predstavlja i činjenica da pokretljivost strukture, ukoliko ona za semantiku ne postoji, ne bi trebalo da ima uticaja na opseg. Drugim rečima, kvantifikatori bi trebalo da imaju isti opseg bez obzira na to da li su pokretljivi ili ne. U cilju pronalaženja odgovora na pitanje da li u srpskom jeziku uopšte ima pokretljivosti strukture Bošković (2004a, 2009) razmatra i status adjunkta. Ovaj autor je mišljenja da adjunkti ne mogu biti pokretljivi, jer oni, pošto ne moraju imati tematsku ulogu niti biti obeleženi za padež, ne bi imali razloga da se iz više klauze pomere u nižu (setimo se da je u pristupu ovog autora pokretljivost zapravo generisanje u višem položaju i LF pomeranje u niži tematski položaj). Konačno, Bošković i Takahashi tvrde (1998) i da se pokretljivost strukture, za razliku od tematizacije, može primeniti višestruko. Tačnost ovih pretpostavki proveravamo u narednom poglavlju, gde dajemo rezultate istraživanja i novi pristup zasnovan na ovim rezultatima.

⁷⁴ Ovo opažanje, kao i primere (31) i (34) u ovom radu, Bošković (2009) preuzeo je od Stjepanović (1999).

⁷⁵ Simbol *e* predstavlja mesto u koje se pokretljivi element spušta u pristupu Boškovića i Takahashija (1998) i Boškovića (2004a, 2009). Istovremeno, u pristupima koji pretpostavljaju da je i pokretljivost strukture vrsta pomeranja (među kojima je za ovaj rad značajan prvenstveno Bailyn 2001a, b, 2002a, b, 2004), ovo je položaj koji se obično obeležava simbolom *t* (za *trag*). I sam Bošković koristi simbol *t* tamo gde smatra da se nedvosmisleno radi o pomeranju (npr. rečenice (32-33)).

Drugi značajan pristup pokretljivosti strukture je onaj koji zastupa Bailyn (2001b, 2002a, b, 2004). Polazeći od stavova Boškovića i Takahashiya (1998) i predikcija koje ono nosi,⁷⁶ ovaj autor smatra da je pokretljivost strukture moguće analizirati samo kao pomeranje, i to podizanje (eng. *raising*) koje nije fakultativno (kako to tvrde Saito i Fukui 1998), već koje je rezultat nepodudaranja diskursne strukture iskaza (struktura tvrdnje kod Zubizarrete 1998) i njegove intonacijske strukture. Bailyn (2002b) razlikuje dve vrste pokretljivosti strukture:

(a) A-pokretljivost, koju naziva UOPŠTENOM INVERZIJOM (eng. *Generalized Inversion*) i koja predstavlja jedan vid podizanja u subjekatski položaj, tj. A-pomeranje u kanonički položaj subjekta, čija je pokretačka snaga princip proširene projekcije (eng. *Extended Projection Principle*) i koja takođe podrazumeva i podizanje glagola, i

(b) A'-pokretljivost, čiji je prototipičan primer dugo pomeranje, a cilj neki A'-položaj.

Primeri A-pokretljivosti strukture su, dakle, slučajevi u kojima se neka sintagma koja nije subjekat podiže u položaj subjekta, tj. u SpecIP (ili TP/AgrP) radi provere obeležja. Bailyn ovakvu podelu zasniva na obaveznom pomeranju glagola u ruskom jeziku u slučaju A-pokretljivosti nasuprot nepomeranja glagola u slučajevima A'-pokretljivosti. U srpskom jeziku, međutim, nema mogućnosti da se ovakva podela napravi budući da je u ovom jeziku glagolska klitika uvek u drugom položaju bez obzira na to da li se u prototipskom položaju subjekta zaista nalazi subjekat ili pak neki drugi element. Pomeranje glagola je moguće u srpskom, i to u položaj koji je viši od priloga za način, ali niži od rečeničnih priloga ((35) prema Stjepanović 1999: 45), dok se pomoćni glagoli (odn. njihovi klitički oblici) mogu podići i u položaj viši od rečeničnih priloga (36):

- (35) a. Marko mudro savetuje Mariju.
b. Marko savetuje mudro Mariju.

⁷⁶ Za Bailyna (2001b: 637-638), predviđanja su sledeća: (a) površinski (pokretljivi) položaj nema uticaja na interpretaciju (jer se pokretljivi element na nivou logičke forme svakako nalazi u tematskom položaju, te se on tu i tumači); (b) ne bi trebalo da postoje ograničenja u pogledu konfiguracijskog odnosa između površinskog i tematskog položaja pokretljivih elemenata (spuštanje ne ostavlja tragove); i (c) samo elementi sa tematskom ulogom mogu biti pokretljivi (jer samo oni treba da se spuste kako bi proverili tematsko obeležje).

- (36) a. Marko je mudro savetovao Mariju.
b. Marko će mudro savetovati Mariju.

Dok je rečenica (35a) dvosmislena, zavisno od toga da li prilog *mudro* tumačimo kao rečenični prilog (u kom slučaju rečenica znači nešto poput *Mudro je od Marka što savetuje Mariju*) ili kao prilog za način (u kom je slučaju tumačenje rečenice *Marko daje mudre savete Mariji*), u rečenici (35b) dvosmislenosti nema: *mudro* se mora tumačiti kao prilog za način. Na osnovu ove razlike, Stjepanović (1999: 46) zaključuje da se u srpskom jeziku glagoli u ličnom glagolskom obliku mogu (ali ne moraju) vidljivo pomeriti. Bošković (2001) ide korak dalje i tvrdi da se i participi (ali i infinitivi) u srpskom jeziku moraju vidljivo podići i adjunkcijom se pripojiti pomoćnom glagolu.⁷⁷ Da li i u kojoj meri se ovakva analiza može primeniti na srpski jezik pokazaćemo u sledećem poglavlju.

(3) Ako slobodu reda reči shvatimo kao pomeranje, onda je očekivanje da će i ova vrsta pomeranja, kao i sve ostale vrste, biti podložna nekolikim ograničenjima koja se tiču pomeranja. Na primer, ako je sloboda reda reči koja se očituje u primerima (37) i koja se često u generativnoj literaturi naziva pokretljivošću strukture, u stvari pomeranje, onda bi trebalo da poštuje uslov podložnosti te da pomeranje iz niže klauze u višu ne bude moguće. Ovo ilustruju negramatične rečenice (38):

- (37) a. Jovana je pas ujeo.
b. Pas je Jovana ujeo.
(38) a. *Pas mi je žao što je Jovana ujeo.
b. *Pas sam čula da je Jovana ujeo.
c. *Pas se pitam da li je Jovana ujeo.

Primeri (38) ilustruju nemogućnost pomeranja argumenta (subjekta) iz niže u višu klauzu. Ukoliko je pokretljivost strukture zaista vrsta pomeranja, ovo je očekivani rezultat, jer, kao i ostale vrste pomeranja, i pokretljivost strukture mora da poštuje uslov podložnosti. Međutim, za razliku

⁷⁷ Ovim pomeranjem postiže se provera obeležja zajedničkog participu i pomoćnom glagolu, nakon čega pomoćni glagol mora da se ekskorporira iz elementa nastalog podizanjem participa i pripajanjem ovog pomoćnom glagolu, i da se pomeri više, u funkcijske projekcije gde proverava svoja obeležja. Ovo pomeranje ne nosi sa sobom i particip, u skladu sa principom ekonomije, koji zahteva da se pomeri što manje materijala.

od rečenica (38), u narednim primerima pomeranje argumenta, ovoga puta objekta niže kluze u višu klauzu ne dovodi do negramatičnosti:

- (39) a. Jovana mi je žao što je pas ujeo.
 b. Jovana sam čula da je pas ujeo.
 c. ?Jovana se pitam da li je pas ujeo.

U ovim primerima *Jovana* je objekat niže klauze koji se pomera u inicijalni položaj više klauze, pritom kršeći uslov podložnosti, a rečenice su ipak gramatične. Ovo upućuje na to da, iako je formalni pristup slobodi reda reči u smislu pokretljivosti strukture u prednosti nad pristupom Praške škole, jer uspeva da predvidi i objasni negramatičnost pojedinih redosleda elemenata, otvorene su i mogućnosti reda reči ilustrovane u rečenicama (39) koje su, bar za sada, neobjašnjene.

Takođe, ako je pokretljivost strukture pomeranje, očekivali bismo da se dislocirani elementi ponašaju u skladu sa USLOVOM RELATIVIZOVANE MINIMALNOSTI (eng. *Relativized Minimality Condition*; Rizzi 1990, 2001). Sledeći Rizzija (2001: 90), ovaj uslov bismo mogli formulisati na sledeći način:

Uslov relativizovane minimalnosti

Y je u minimalnoj konfiguraciji sa X ako i samo ako ne postoji neko Z takvo da

- (a) Z je istog strukturnog tipa kao i X,
 (b) Z je između Y i X.⁷⁸

Drugim rečima, uslov relativizovane minimalnosti isključuje mogućnost konfiguracije u kojoj neki element X konstituentki upravlja (eng. *c-command*) elementom Z, a Z elementom Y ukoliko su X i Y istog strukturnog tipa. U konkretnom slučaju posmatranom u ovom radu, ukoliko se neka upitna reč Y pomeri preko druge upitne reči X (u položaj viši od X), ovo pomeranje rezultira negramatičnom strukturom, što dokazuje da je pomeranje upitnih reči u srpskom jeziku podložno uslovu relativizovane minimalnosti. Ako je i pokretljivost strukture isti tip pomeranja, onda bi trebalo

⁷⁸ "Y is in a Minimal Configuration (MC) with X iff there is no such Z that

(1) Z is of the same structural type as X, and

(2) Z intervenes between X and Y."

i ona da bude podložna istom ograničenju. Međutim, kako naredni primeri pokazuju, to nije slučaj:

- (40) a. *Šta_i si video gde_j je stavio t_i t_j?
b. *Ko_i si video kada_j je t_i došao t_j?
(41) a. Ovu knjigu_i Marko i Ivan znaju kada je Petar pročitao e_i.
(Stjepanović 1999)
b. S tim detetom_i znam kako treba postupati e_i.

Rečenice u (40) ilustruju nemogućnost pomeranja jedne upitne reči preko druge, tj. A'-pomeranje preko A'-elementa – ovo je u skladu sa uslovom relativizovane minimalnosti, koji smo gore opisali. Za razliku od ovih primera, u (41) imeničke sintagme *ovu knjigu* i *s tim detetom* pomeraju se preko A'-elementa (upitne reči) i pritom ne dolazi do negramatičnosti. Ovo znači da je vrlo verovatno da se u ovim primerima radi o pokretljivosti strukture, kao pojavi drugačijoj od pomeranja upitnih reči za koje pak neki autori (pre svega Bošković 1997b, 1998, 2000, 2002b, 2003a i kasnije, te Stjepanović 1999) tvrde da je zapravo fokalizacija. Konačan stav i o ovom pitanju daćemo u narednom poglavlju.

(4) U generativnoj paradigmi većina autora koji se bave pojmom fokusa razlikuju kontrastni (ili identifikacioni) fokus i informacioni fokus. Za ovaj rad manje su interesantni oni lingvisti koji, poput pripadnika Praške škole, prepoznaju postojanje kontrasta i u temi (Lambrecht 1994; Erteschik-Shir 1997, 2007; van Gelderen 2003 i drugi), a važniji su oni radovi koji, oslanjajući se prvenstveno na stavove iznete u Halliday (1967) i É. Kiss (1998b) različito analiziraju ove dve vrste fokusa.

Prednosti generativnog pristupa u ovom pogledu su očite, jer se ove dve vrste fokusa različito ponašaju i semantički i sintaksički (na načine predočene u odeljku 3.1). I mada u ovoj paradigmi ne postoji jedinstven način analiziranja dveju vrsta fokusa, ovo se ne može smatrati nedostatkom formalnog pristupa, već pokušajem da se nađe optimalan način da se objasni saradnja između sintakse, fonologije i semantike, a u skladu sa pragmatikom. U konkretnom slučaju posmatranom u ovom radu, informacioni fokus u engleskom jeziku i u srpskom ne može se opisati na isti način jer se mogućnosti njegovog izražavanja razlikuju u ova dva jezika. Na sličan način, kao što smo izneli u odeljku 3.2 za engleski jezik, odn. u odeljku 3.3 za srpski, i strukturni načini artikulacije kontrastnog fokusa razlikuju se u

ova dva jezika. Postojeće formalne analize fokalizacije ne mogu u potpunosti objasniti sve razlike, ali pružaju mogućnost da se analizom podataka iz različitih jezika ustanovi ono što je univerzalno svojstvo fokalizacije u svim jezicima, te da se karakteristike pojedinačnih jezika opišu i objasne u skladu sa ograničenim, minimalnim brojem formalnih zahteva.

(5) U vezi sa kontrastnim fokusom još jedna prednost generativnog pristupa koju vredi napomenuti jeste mogućnost da se objasni odnos između rečenica poput (15) i (17) u prethodnom odeljku, koje ovde ponavljamo:

(15) The book was published by Mouton.

(17) The book **wasn't** published by Mouton.

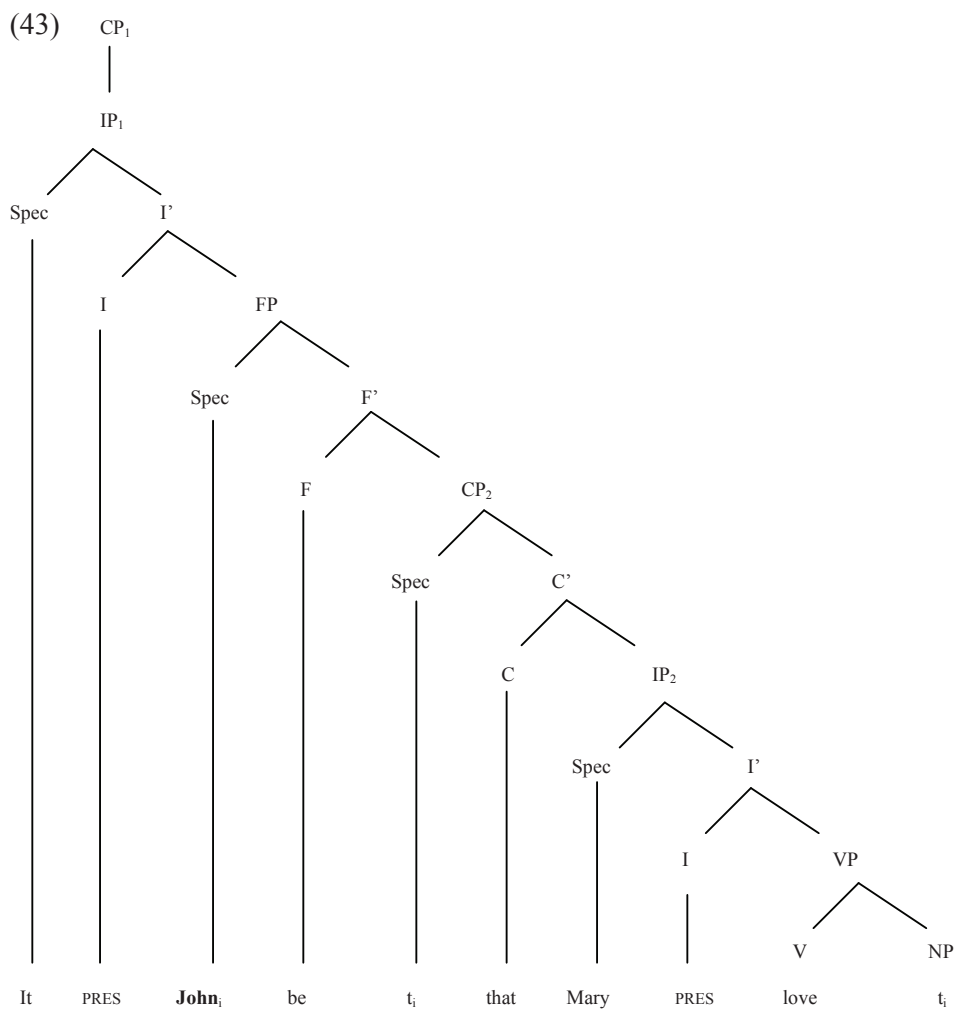
Za pripadnike Praškog usmerenja, ove dve rečenice imaju isti tekto-gramatički prikaz, što znači da je komunikativna dinamika očuvana. Ipak, ovo ne može biti tačno, jer je u primeru (17) predložka sintagma *by Mouton* fokus, dok je u (15) ona kontekstualno uslovljena, a fokus je pomoćni glagol *wasn't*.

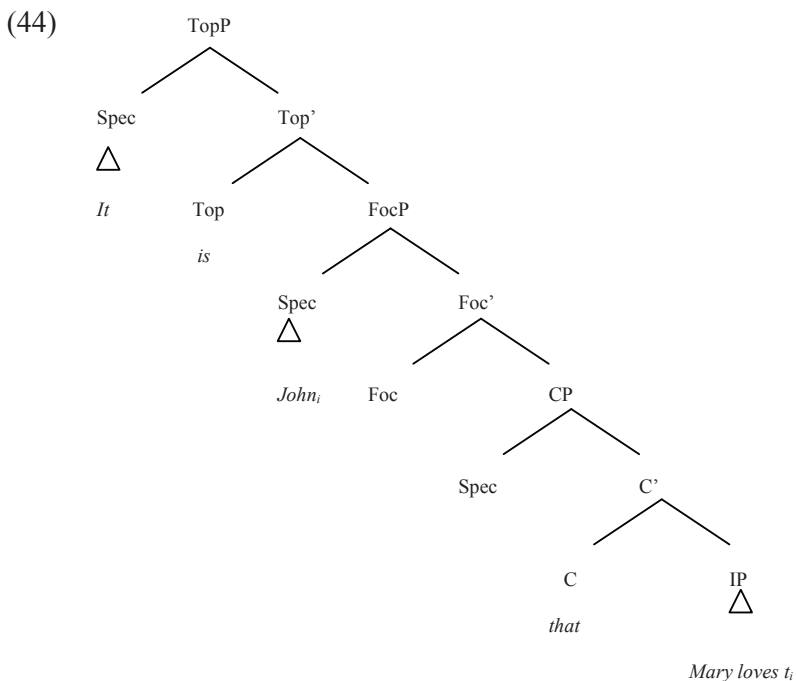
Generativni pristup ne mora da se suoči sa ovakvim problemom, jer u teorijskom okviru minimalizma rečenice (15) i (17) uopšte nisu realizacije iste „dubinske strukture“. Drugim rečima, obe su optimalna, najekonomičnija derivacija koja je iscrpla numeraciju, s tim što numeracija nije ista u oba slučaja. Ovo, jasno je, objašnjava ne samo zašto ove dve rečenice imaju različit oblik, već i zašto im je tumačenje različito.

U pogledu posebnih konstrukcija za izražavanje fokusa u engleskom jeziku, kao što su razdvojene, prividno razdvojene i obrnute prividno razdvojene rečenice, generativna literatura je prilično oskudna.

(6) Rani opisi razdvojenih rečenica (Akmajian 1970a, b; Emonds 1976; Chomsky 1977) podrazumevali su komplikovane početne strukture i pravila pomeranja, dok je za skorije stavove (Brody 1990, 1995; Meinunger 1997; É. Kiss 1998b) karakteristično posmatranje ove strukture kao rečenice sa projekcijom FP (frazе za fokalizaciju) u čiji se specifikator pomera kontrastno fokalizovana sintagma. Tako, na primer, rečenica poput (42), u pristupu É. Kiss (1998b) ima strukturu koju prikazujemo u (43), dok joj Meinunger (1997) pripisuje strukturu koju dajemo u (44):

(42) It is John that Mary loves.

Kao što se iz računskih dijagrama može zaključiti, ova dva pristupa su u mnogome slična, prvenstveno po tome što se razdvojene rečenice izvode pomeranjem fokalizovane sintagme u specifikator funkcijske projekcije za fokus. Istovremeno, time što se kopula u razdvojenim rečenicama poima kao spona između fokalizovanog elementa i nepotpune rečenice (Brody 1995 čak kaže da je kopula ovde samo ekspletivni glagol), objašnjava zašto između ova dva elementa nema slaganja:

- (45) a. It was / *were Mary who rang the doorbell.
 b. It was / *were us who rang the doorbell.

O tome šta je motivacija za pomeranje kontrastno fokalizovanih elemenata u razdvojenim rečenicama poput (42) ne izjašnjava se nijedan od gore pomenutih autora.⁷⁹

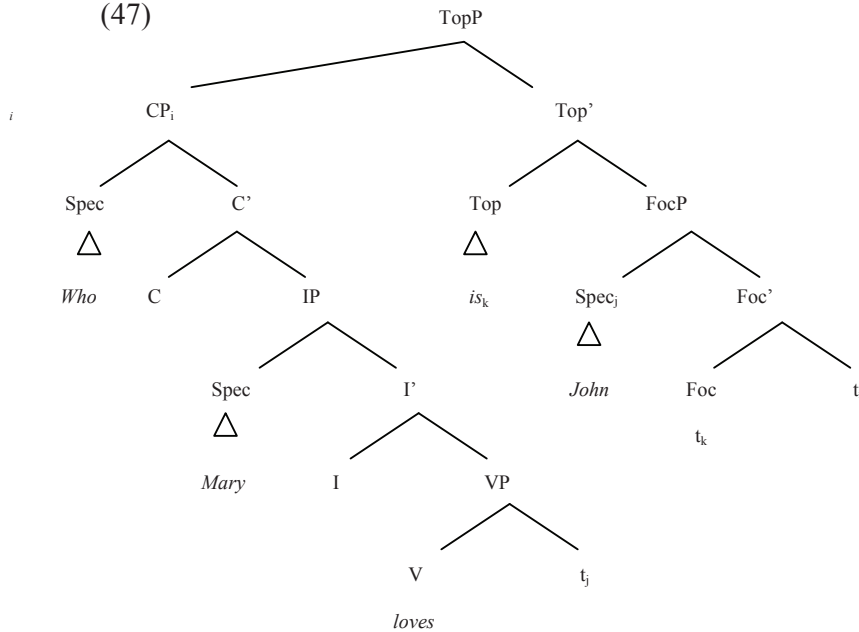
⁷⁹ Ovde moramo imati u vidu da su svi radovi na koje se ovde pozivamo u vezi sa razdvojenim rečenicama pisani u teorijskom okviru principa i parametara.

(7) Prividno razdvojene rečenice i obrnute prividno razdvojene rečenice pobudile su pažnju mnogih generativista tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka (o ovome vidi Bošković 1997a), ali u proteklih desetak godina malo je lingvista koji su se bavili ovim strukturama. Podsetimo, prvi tip rečenica koristi se za izražavanje oba tipa fokusa, dok se potonji tip rečenica, kako smo u odeljku 3.2 ilustrovali, može koristiti samo kao sredstvo izražavanja kontrastnog fokusa. Ovu razliku ne možemo objasniti ukoliko ne pretpostavimo postojanje različitih struktura za ova dva tipa rečenica.

Analizu prividno razdvojenih rečenica ponudio je Meinunger (1997) izvođenjem iz razdvojenih rečenica pomeranjem klauze CP u položaj specifikatora projekcije TopP (umesto ekspletiva u razdvojenim rečenicama). Tako se, na primer, prividno razdvojena rečenica (46) izvodi iz razdvojene rečenice (42) na način koji prikazujemo u računastom dijagramu (47) (up. dijagram (44)):

(46) Who Mary loves is John.

(47)

Drugim rečima, fokalizovani element *John* prvo se pomera u SpecFocP; kopula se generiše u položaju upravnog elementa funkcijske projekcije Foc, budući da obeležava uski fokus, da bi se nakon toga usled

obaveznog pomeranja upravnog elementa projekcije podigao u sledeći viši položaj upravnog elementa, što je Top.⁸⁰ Nefokalni (tematski) deo rečenice pomera se u sintaksički položaj u kome se obeležje teme strukturno enkodira. Bitno je istaći da, za razliku od pristupa u kojima se CP izvodi kao odnosna klauza konstituenta u položaju SpecFocP (u ovom slučaju, *John*), ovaj pristup može da objasni zašto se u prividno razdvojenim rečenicama u položaju iza kopule mogu naći samo netematski elementi: položaj o kome govorimo je SpecFocP, a teme, budući da izražavaju poznatu informaciju, ne mogu biti fokus. No, ono što je nedostatak ovakve analize jeste generisanje (a ne pomeranje) odnosne zamenice *who* u SpecCP: teško se može zamisliti šta bi poslužilo kao motivacija za ovakav korak. Takođe, kao nedostatak ovog pristupa može se istaći i činjenica da se *John* u račvastom dijagramu (47) pomerio iz *wh*-ostrva, kršeći time ograničenje *wh*-ostrva (eng. *Wh-Island Constraint*), i to bez posledica po gramatičnost rečenice.

Bošković (1997a) daje suštinski drukčiju analizu prividno razdvojenih rečenica. Pre svega, u pokušaju da razreši gore iznete probleme, kao i efekat povezivanja (eng. *connectivity effect*) uočljiv između odnosne klauze i protivtega (eng. *counterweight*, što predstavlja konstituent iza kopule *be*) u primerima poput (48), ali i nemogućnost povezivanja u rečenicama poput (49) u specifikacionom tumačenju rečenice,⁸¹ Bošković dovodi u vezu *wh*-reč sa protivtegom i tvrdi da su na nekom nivou u istoj klauzi, kao u (50), odnosno (51):

⁸⁰ Meinunger (1997: 244-245) navodi dva razloga za generisanje kopule u upravnom elementu Foc:

(1) u nekim jezicima (kao što je, na primer, nemački), kopula se može ili čak mora slagati sa ϕ -obeležjima fokalizovanog elementa kada je potonji imenička sintagma u ulozi subjekta. Ovo se dešava putem slaganja specifikatora sa upravnim elementom (eng. *spec-head agreement*), što znači da u nekom trenutku u derivaciji fokalizovani element i kopula moraju biti u ovom odnosu (kao, na primer, u sledećoj rečenici iz nemačkog jezika: *Wer kommen wollte *war/waren die Meyers*);

(2) u pojedinim jezicima uočava se tesna veza između kopule u običnim predikativnim rečenicama i partikulama koje obeležavaju fokus (a koje su se razvile od kopula, kao na primer, element *shì* u kineskom jeziku, koji može biti i kopula ali i obeležavač fokusa).

⁸¹ Mogućnost dvojakog tumačenja prividno razdvojenih rečenica poput (1), specifikacionog i predikativnog, prvi je prepoznao Akmajian (1970b).

(1) What John is is important.

Pod pretpostavkom da je osoba po imenu *John* lingvista, u predikativnom tumačenju, ova rečenica znači da je važno to što je on lingvista (a ne matematičar, na primer). U specifikacionom tumačenju, pak, rečenica znači da je osoba po imenu *John* važna, tj. da je važnost atribut te osobe.

- (48) What John_i saw in the mirror was himself_i.
 (49) *What John_i is is important to him_i.
 (50) John_i saw himself_i in the mirror.
 (51) *John_i is important to him_i.

Ali, za razliku od svojih prethodnika, Bošković tvrdi da se povezivanje proverava na nivou logičke forme, te da se *wh*-reč i protivteg mogu naći u istoj klauzi tek na ovom nivou. Rečenice poput (48-49) (potonja u specifikacionom tumačenju) generišu se kao takve, da bi se protivteg pomerio u *wh*-klauzu tek na nivou LF. Ovo pomeranje dovodi do negramatičnosti u slučaju (49) zbog kršenja principa B teorije vezivanja, koji kaže da zamenica mora biti slobodna (ne sme je vezivati antecedent) unutar minimalnog domena upravljanja (eng. *governing category*, cela rečenica u slučaju primera (51)). Ovakav pristup isključuje mogućnost uspostavljanja odnosa povezanosti u specifikacionim prividno razdvojenim rečenicama ukoliko je došlo do vidljivog pomeranja. Upravo iz ovog razloga su i naredni primeri negramatični:

- (52) *What John_i [_{VP} t_i gave_j was [_{VP} Mary_j a book]].
 (53) *What John_i seems is [t_i to be crazy].

U rečenici (52), protivteg sadrži trag glagola *gave* iz *wh*-klauze (u skladu sa Larsonovom (1988) analizom konstrukcija sa dva objekta), dok u (53) element iz *wh*-klauze (*John*) vezuje trag u protivtegu. Odnosi povezivanja, uključujući i odnos između antecedenta i traga, dozvoljeni su u specifikacionim prividno razdvojenim rečenicama samo ukoliko su nastali ili se proveravaju nevidljivo – zato su gornji primeri negramatični. Ovakvu analizu Bošković potkrepljuje i drugim karakteristikama specifikacionih prividno razdvojenih rečenica, kao što je nemogućnost podizanja *wh*-klauze (54), nemogućnost A'-pomeranja protivtega (55), kao i nemogućnost ekstrakcije iz protivtega u specifikacionim prividno razdvojenim rečenicama (56):

- (54) *What John is seems to be proud.
 (55) *I wonder how proud what Mary is is.
 (56) *This is the car Op_i that what John is is [proud of t_i].

U prividno razdvojenim rečenicama sa specifikacionim tumačenjem *wh*-reč je površinska anafora, tvrdi Bošković (1997a), pa se zato *wh*-klauza

ne može smatrati referencijskim izrazom, tj. ne može igrati ulogu slobodne odnosne klauze.⁸² *Wh*-klauza se ne može pomerati u ovom tumačenju, što znači da se ona mora generisati u položaju koji zauzima u površinskoj strukturi (SpecIP). Protivteg jeste referencijalni izraz, i stoga mora imati tematsku ulogu i proveriti obeležje padeža pre nivoa logičke forme, pomećanjem i zamenjivanjem površinske anafore.

Prividno razdvojene rečenice sa predikativnim tumačenjem imaju drugačiju derivaciju u pristupu Boškovića (1997b). Naime, u ovom slučaju *wh*-klauza jeste referencijalni izraz, tj. slobodna odnosna klauza, a protivteg je predikat koji mu daje tematsku ulogu. Da bi se ovo desilo, *wh*-klauza se mora generisati u okviru maksimalne projekcije protivtega. Protivteg ostaje u položaju koji zauzima u površinskoj strukturi jer ovde može da dâ tematsku ulogu, a sam protivteg ne treba da dobije padež, budući da je on predikat. S druge strane, *wh*-klauza se mora pomeriti u SpecIP kako bi dobila padež.

Na osnovu mogućnosti inverzije kopule *be* u predikativnim prividno razdvojenim rečenicama (57), ali ne i u specifikacionim (58), Bošković (1997a) zaključuje da i struktura ovih mora biti različita:

(57) Is [what John is] important?

(58) *Is [what John is] proud?

Kopula u specifikacionim prividno razdvojenim rečenicama, tvrdi ovaj autor, uopšte nema projekciju za glagolsko vreme, a kao posledica toga, nema ni projekcije TP i AgrS. Iz ovoga sledi da se i *wh*-klauza i protivteg generišu u maksimalnoj projekciji kopule: *wh*-klauza u položaju specifikatora, a protivteg je adjunkcijom pripojen maksimalnoj projekciji kopule (možda se ovaj položaj čak može smatrati i postverbalnim položajem fokusa, s obzirom na činjenicu da je protivteg fokalizovan, kao i imenička sintagma u postponiranju i ekstrapoziciji). Ako nema IP, jasno je da nema ni projekcije CP, što objašnjava nemogućnost inverzije, upotrebe modala (generisanih u IP) i upitnih dodataka (koji se takođe povezuju sa najvišim INFL elementom u rečenici).

⁸² Slobodne odnosne klauze se nazivaju još i nominalnim odnosnim klauzama, a ilustruju ih primeri poput (1) u engleskom jeziku, odnosno (2) u srpskom (odnosna klauza je podvučena):

(1) *What John ate* was an apple.

(2) Ko rano rani, dve sreće grabi.

Predikativne prividno razdvojene rečenice razlikuju se od specifikacionih i po tome što moraju imati projekciju IP u klauzi s kopulom, stoga je najviši upravni element INFL (ili I) uvek u klauzi kopule, što omogućava pomeranje kopule i inverziju prikazanu u primeru (58).

Druga struktura koju ovaj autor spominje ali ne razrađuje kao prividno razdvojene rečenice jesu obrnute prividno razdvojene rečenice, u kojima je protivteg u subjekatskom položaju, a *wh*-klauza je iza kopule:

(59) Proud of himself is what John is.

U ovoj vrsti rečenica protivteg može biti podvrgnut vidljivom A-pomeranju (primer (60)), a na nivou logičke forme, glava lanca stvorenog pomeranjem protivtega pomeriće se u *wh*-klauzu, dok će sve ostale kopije pomeranog elementa biti izbrisane.⁸³

(60) [Proud of himself]_i seems [t_i to be what John is]

Obrnute prividno razdvojene rečenice nužno imaju specifikacionu interpretaciju: primer (61a) može imati samo specifikacionu interpretaciju, dok rečenica (61b), sa obaveznom predikativnom interpretacijom, nije gramatična. Razlog za ovo jeste status protivtega: kako smo već istakli, u predikativnim prividno razdvojenim rečenicama protivteg je predikat, a *wh*-klauza referencijalni izraz koji funkcioniše kao argument protivtega. Hipoteza o subjektu unutar predikata (eng. *Predicate Internal Subject Hypothesis*) zahteva da se *wh*-klauza generiše unutar predikat: *wh*-klauza će se odavde pomeriti u SpecIP, pa je predikativna interpretacija moguća samo u slučaju prividno razdvojene rečenice u (62a), dok se obrnuta prividno razdvojena rečenica u (62b) nužno tumači specifikaciono:

- (61) a. Proud is what John is. (= John is proud.)
b. *Worthwhile is what John is. (= John's being a mathematician is worthwhile.)
- (62) a. What John bought was a car.
b. A car is what John bought.

⁸³ Iz Boškovićevog (1997a) izlaganja nije najjasnije kako se ovo pomeranje dešava. Ukoliko je ono pomeranje udesno, postavlja se pitanje šta omogućava takvo pomeranje.

U specifikacionim prividno razdvojenim rečenicama, s druge strane, *wh*-klauza i protivteg nisu ni u kakvom tematskom odnosu, stoga se ne generišu u istoj maksimalnoj projekciji. Bošković čak tvrdi da je svejedno koji će se od ova dva elementa, *wh*-klauza ili protivteg, generisati na kojoj strani kopule, te da upravo ovo omogućava postojanje i obične i obrnute specifikacione prividno razdvojene rečenice (primeri (62) sa specifikacionim tumačenjem). Za razliku od običnih, u obrnutim specifikacionim prividno razdvojenim rečenicama protivteg se generiše u SpecVP, a *wh*-klauza je ili adjunkcijom priključena na VP, ili je u položaju komplementa kopule. Ako se iznad VP generiše i projekcija IP (ili TP + AgrSP), protivteg će se morati pomeriti u položaj specifikatora ove projekcije da bi zadovoljio princip proširene projekcije (eng. *Extended Projection Principle; EPP*), koji zahteva da svaka rečenica (tačnije, klauza) ima subjekat. Budući da je pomeranje protivtega svakako dozvoljeno u specifikacionim prividno razdvojenim rečenicama (v. primer (60)), dodavanje projekcije IP u obrnutim specifikacionim prividno razdvojenim rečenicama objašnjava i mogućnost pomeranja kopule u inverziji (63a), preko negacije (63b) i rečeničnih priloga (63c), kao i prisustvo modala (63d) i mogućnost upotrebe upitnih dodataka (63e), kako tvrdi Bošković (1997a: 270):

- (63) a. Is this car what John likes?
 b. This car is not what John likes.
 c. This car is undoubtedly what John likes.
 d. This car might be what John likes.
 e. This car is what John likes, isn't it?

Analiza koju ovaj autor nudi daje odgovor na niz pitanja koje izučavanje prividno razdvojenih konstrukcija pokreće. Međutim, nije sasvim jasno kako može u specifikacionim prividno razdvojenim rečenicama najviša IP projekcija da bude unutar *wh*-klauze – znači li to da je rečenica kategorije VP? Ovo, svakako, ne može biti tačno, bez obzira na to što se kopula slaže sa *wh*-klauzom u pogledu glagolskog vremena.

Ovde smatramo da je na mestu izneti i viđenje den Dikkena i dr. (2000), koji specifikacione prividno razdvojene rečenice analiziraju u svetlu elipse. Oni smatraju da postoje dve vrste ovih rečenica:

- tip A: sve i samo one specifikacione prividno razdvojene rečenice u kojima *wh*-klauza prethodi kopuli, a protivteg je iza nje,

- tip B: sve i samo one specifikacione prividno razdvojene rečenice u kojima je protivteg ispred kopule, a *wh*-klauza iza nje (ono što smo dosad u ovom radu nazivali obrnutim prividno razdvojenim rečenicama).

Osim reda *wh*-klauze i protivtega, ove dve vrste rečenica razlikuju se i po povezanosti elemenata negativnog polariteta poput *any*, *anybody*, *anywhere* i sl., koji su dozvoljeni samo ukoliko im prethodi negacija. Dok je povezanost u pogledu već pomenutih principa teorije vezivanja održiva u oba tipa (primeri u (64)), povezanost elemenata negativnog polariteta sa negacijom (podvučene reči u (65)) nije moguća u rečenicama tipa B (65b):

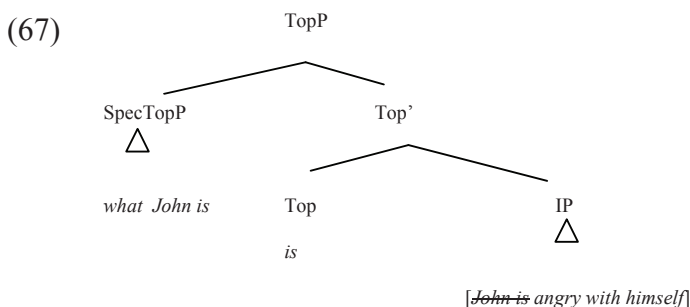
- (64) a. [What he_i is] is [angry with himself_i / *him_i / *John_i].
 b. [angry with himself_i / *him_i / *John_i] is [what he_i is]_s
- (65) a. ? [what nobody bought] was [any wine].
 b. * [any wine] is [what nobody bought]

Ovo navodi autore na zaključak da se elementi negativnog polariteta mogu naći u protivtegu samo ukoliko je on kategorije IP, jer ih tada negacija u protivtegu dopušta. U slučajevima kada se čini da je protivteg manji od IP (npr. kategorije VP ili čak DP), posredi je elipsa fonološkog materijala. Rečenica (65a) u sintaksi izgleda ovako:

- (66) ? [what nobody bought] was [~~nobody bought~~ any wine]

Osnovna razlika koju ovi autori uspostavljaju između dva tipa prividno razdvojenih rečenica ogleda se u kategoriji protivtega ((eliptirana) IP u slučaju tipa A, manja kategorija (bez elipse) u slučaju tipa B) i u postojanju odnosa konstituentne nadređenosti negacije kao uslova za dopuštanje elemenata negativnog polariteta (budući da protivteg u rečenicama tipa B nema projekciju IP, nema ni negaciju, pa ne ispunjava uslov za povezivanje elementa negativnog polariteta). Den Dikken i dr. (2000) takođe tvrde da dva tipa specifikacionih prividno razdvojenih rečenica nisu transformaciono srodna. Tip A je poput „samoodgovarajućeg pitanja“ (eng. *self-answering question*) po tome što sadrži kako pitanje (*wh*-klauza) tako i odgovor (protivteg) i u tom smislu je konstrukcija sa temom i komentarom. Polazeći od ovog opažanja, ovi autori generišu *wh*-klauzu u položaju SpecTopP, kopulu (*is* ili *was*) u Top, a protivteg (kategorije IP) u položaju dopune

upravnog elementa Top. Struktura koju predlažu za rečenicu (64a) može se predstaviti na sledeći način:

U rečenicama tipa B *wh*-klauza je nominalna odnosna klauza koja funkcioniše kao predikat kopulativne rečenice čiji je subjekat protivteg. Ako kopulativnu predikaciju analiziramo kao malu klauzu (eng. *small clause*),⁸⁴ onda će protivteg biti u specifikatoru, a *wh*-klauza u položaju dopune neke (apstraktne) funkcijske kategorije X čija je maksimalna projekcija (XP) dopuna kopule *be* (68a). Subjekt (protivteg) se mora pomeriti u SpecIP kopule na način prikazan u (68b) (prema den Dikken i dr. 2000: 45):

- (68) a. be [_{XP} AP [X *wh*-CP]]
 b. [_{AP} *angry with himself*_i] is [_{XP} t_{AP} *what John*_i is]

Ovakav pristup, međutim, ne objašnjava kako je izvodivo povezivanje anafore *himself* i referencijalnog izraza *John* u gornjoj rečenici (i uopšte u specifikacionim prividno razdvojenim rečenicama tipa B u klasifikaciji den Dikkena i dr. 2000) uprkos činjenici da ono krši princip A i princip C teorije vezivanja. Takođe, iako autori tvrde da je ovaj pristup bolji od Boš-

⁸⁴ Malim klauzama (prema Chomsky 1981) smatraju se klauze koje ne sadrže lični glagolski oblik niti predinfinitivnu partikulu *to* u engleskom jeziku (klauza u četvrtastim zagradama u primeru (1)). Sintagma *ga budalom* u primeru (2) ilustruje malu klauzu u srpskom jeziku.

(1) I saw [him do it].

(2) Smatram [ga budalom].

Razlog zbog kog den Dikken i dr. (2000) analiziraju kopulativnu konstrukciju kao malu klauzu leži u činjenici da sama kopula nema informacijsku strukturu. Nije jasno, međutim, kako se ovakvim pristupom može objasniti razlika između rečenica poput *John is a teacher* i *John was a teacher*.

kovićevog (1997a), jer objašnjava paradigmu datu u primerima (69), ove rečenice su zapravo samo svrstane u tip A ili tip B, zavisno od redosleda *wh*-klauze i protivtega:

- (69) a. ?What she didn't say was [_{IP} ~~she didn't say~~ [_{CP} that anybody was injured]]
 b. *[That anybody was injured] was what she didn't say
 c. What she said was [_{IP} ~~he said~~ [_{CP} that he was injured]]
 d. [That he was injured] was what she said
- (70) a. What did she say? – (she said) that he was injured
 b. ? What didn't she say? – (she didn't say) that anybody was injured

Eliptirana negacija u (69a) dopušta element negativnog polariteta u protivtegu. Budući da u rečenicama tipa B elizije nema, (69b) nije gramatična rečenica jer nema šta da dopusti *anybody* u protivtegu. (69c) dozvoljava inverziju (69d), ali je ovaj redosled moguć samo ako se rečenica analizira kao tip B, koji ne može dopustiti element negativnog polariteta u *that*-klauzi (den Dikken i dr. 2000: 57). Kako rečenice u (70) pokazuju, specifikacione prividno razdvojene rečenice tipa A ponašaju se isto kao i pitanja i odgovori, što govori u prilog opaski da su u ovom tipu rečenica *wh*-klauza i protivteg zaista u odnosu sličnom temi i komentaru. Možda je to razlog zbog kog *wh*-klauza i protivteg ne mogu promeniti mesto: ili prosto nema strukture iznad TopP (TopP je najviša frazna projekcija) ili je ima, ali se ništa ne može pomeriti u nju preko SpecTopP, jer će se time prekršiti princip najkraćeg pomeranja (eng. *shortest move*), s obzirom da bi se i materijal u SpecTopP mogao tu pomeriti. U glavnim klauzama nema CP projekcije iznad TopP, stoga nema ni inverzije pomoćnog glagola i *wh*-klauze:

- (71) *Was_i [what John didn't buy] t_i any wine?

U ovom tipu prividno razdvojenih rečenica nije dozvoljena ni ekstrakcija iz protivtega, bez obzira na to da li se ona dešava vidljivo (72) ili nevidljivo (73), pod pretpostavkom da se i vidljivo nepomerene upitne reči pomeraju (nevidljivo) na nivou logičke forme:

- (72) *What_i do you think that [what John doesn't have] is [any pictures of t_i]?
 (73) *Who thinks that [what John has] is [which picture of Berlin]?

Za razliku od Boškovića (1997b), čiji pristup ne može da predvidi negramatičnost primera (73), s obzirom na to da se upitna reč iz protivtega u ovoj rečenici ne pomera vidljivo, den Dikken i dr. (2000) tvrde da su gornji primeri negramatični zbog toga što su specifikacione prividno razdvojene rečenice zapravo „samoodgovarajuća pitanja“, te da zbog toga u protivtegu ne sme biti nevezana promenljiva – trag koji je vidljivo pomeranje ostavilo u slučaju primera (72), odnosno trag ekstrakcije na nivou logičke forme u primeru (73). Odgovor koji u sebi sadrži nevezanu promenljivu nije prihvatljiv, a protivteg jeste „odgovor“ na „pitanje“ u *wh*-klauzi.

Den Dikken i dr. (2000) razmatraju i razloge zbog kojih se specifikacione prividno razdvojene rečenice tipa A ne mogu umetnuti pod glagole koji obeležavaju izuzetan padež (eng. *exceptional case marking verbs*, ovi dodeljuju akuzativ subjektu umetnute klauze, npr. *I want [her to quit her job]*, gde glagol izuzetnog padeža *want* dodeljuje akuzativ subjektu umetnute infinitivne klauze), kao ni pod glagole podizanja (eng. *raising verbs*, ovi imaju samo jedan klauzalni argument sa bezličnim glagolskim oblikom te podižu subjekat umetnute klauze u položaj subjekta glavne klauze, npr. *John_i seems [t_i to be happy]*): one su kategorije TopP, a tema, koja je u neargumentskom (A'-) položaju SpecTopP ne može da se pomeri u položaj argumenta.

Činjenicu da se kopula specifikacionih prividno razdvojenih rečenica slaže u pogledu glagolskog vremena sa *wh*-klauzom (74) ovi autori vide kao klasičan primer slaganja specifikatora sa upravnim elementom projekcije,⁸⁵ a to što ona ne trpi modale (75) i aspekatske pomoćne glagole (76) objašnjavaju postojanjem samo jednog upravnog elementa (Top) između *wh*-klauze i protivtega.

- (74) a. ? what John doesn't have {*is* / **was*} any pictures of himself
 b. ? what John didn't have {**is* / *was*} any pictures of himself

⁸⁵ Slično Boškoviću (1997b), i ovi autori smatraju da je kopula u konstrukcijama ove vrste jedinstvena po tome što njena projekcija nije umetnuta u TP, stoga ne može imati nezavisnu vrednost za glagolsko vreme, već joj oblik zavisi od vrednosti upravnog člana T u *wh*-klauzi koja je u položaju SpecTopP kopule i s kojom se kopula slaže.

- (75) a. ? what John could never be *is* angry with any of his friends
b. * what John never is *could be* angry with any of his friends
- (76) a. ? what John never has been *is* angry with any of his friends
b. * what John never is *has been* angry with any of his friends

Poslednji dokaz specifičnosti kopule u specifikacionim prividno razdvojenim rečenicama tipa A den Dikken i dr. (2000) vide u nemogućnosti izbivanja (eng. *gapping*). Kako pokazuju naredni primeri (preuzeti iz den Dikken i dr. 2000: 67), ovo nije tipično za kopulu, što potvrđuje pretpostavku da je ona u specifikacionim prividno razdvojenim rečenicama tipa A (77a) zapravo upravni element TopP strukture:

- (77) a. *What Bill is is overbearing, and what Sue is \emptyset timid.
b. Bill is overbearing and Sue \emptyset timid.
(prosta predikativna rečenica)
- c. What Bill wrote was boring and what Sue wrote \emptyset interesting.
(predikativna prividno razdvojena rečenica)
- d. Bill was standing at the door and Sue \emptyset sitting behind the desk.
(kao pomoćni glagol)
- e. Bill was rejected and Sue \emptyset accepted.
(kao pomoćni glagol)
- f. The best candidate is Sue and the runner-up \emptyset Bill.
(predikatska inverzija)
- g. (Standing) at the door was Bill and (sitting) behind the desk \emptyset Sue.
(lokativna inverzija)

Kod obrnutih specifikacionih prividno razdvojenih rečenica, koje ovi autori nazivaju tipom B, *wh*-klauza je nominalna odnosna klauza (možda kategorije DP ili samo CP) u funkciji predikata, protivteg u subjekatskom položaju nikada nije kategorije IP, a kopula nije upravni element Top, već je obična kopula, stoga se može i izostaviti:

- (78) a. Overbearing is what Bill is, and timid is what Sue is.
b. ?Overbearing is what Bill is, and timid, what Sue is.

Protivteg u subjekatskom položaju omogućava inverziju (79), a takođe može i da se pomeri u višu klauzu (80):

- (79) Is_i [angry with himself] t_i what John is?
 (80) [Angry with himself]_i seems [t_i to be what John is]

Pod pretpostavkom da se protivteg generiše u položaju specifikatora nominalne klauze (čiji je upravni član apstraktni element X), a *wh*-klauza je predikat ove nominalne klauze, koja je, pak, dopuna kopule, subjekat (protivteg) podići će se u SpecIP kopule, kako smo već objasnili u primeru (68). Međutim, specifikacione prividno razdvojene rečenice tipa B odlikuju se čitavim nizom maksimalnih projekcija koje se dopuštaju u položaju subjekta – pored kategorija DP i CP, mogući su i AP (80), ali i VP (81a) i PP (81b):

- (81) a. [have a quiet weekend in the Scottish Highlands] is what John intends to do next
 b. [under the bed] seems to be where he hid the money

Kategorija IP isključena je iz ovog položaja usled opšte zabrane kategorije IP sa ličnim glagolskim oblikom u položaju subjekta finitne klauze:

- (82) a. *[she is happy] is what she said.
 b. *[she wants to go home] shocks me.

Na osnovu svega rečenog, den Dikken i dr. (2000) zalažu se za analizu specifikacionih prividno razdvojenih rečenica u smislu dva podtipa, A i B. Rečenice tipa A se zapravo sastoje od dve klauze tokom cele derivacije (*wh*-pitanje i potvrđan odgovor). Povezivanje omogućava elipsa, ali je srž i povezivanja i elipse zapravo (direktni) diskursni odnos pitanja i odgovora.

U narednom poglavlju ponudićemo jedno novo viđenje moguće derivacije prividno razdvojenih i obrnutih prividno razdvojenih rečenica.

(8) Poslednji kriterijum po kome posmatramo prednosti i nedostatke dvaju pristupa tiče se mogućnosti ugrađivanja gramatičkih pravila u model. Dok u slučaju pristupa Praške škole nije jasno kako se, na primer, pravilo drugog položaja klitika u srpskom jeziku može učiniti delom modela, u minimalizmu postoji više predloga za ovo (dobar pregled daje Bošković 2001), zavisno od toga koja se komponenta gramatike – sintaksa ili fonolo-

gija – stavlja u prvi plan. Ovde ćemo se, sledeći Boškovića (2001, 2008b) i Stjepanović (1999), prikloniti blagom fonološkom pristupu kliticizaciji, u kojem drugi položaj klitika određuje fonologija, pri čemu se pomeranje klitika dešava isključivo u sintaksi, dok fonologija igra pasivnu ulogu biranja izlaznog materijala sintakse, tako što odbacuje one sintaksički dobro uobličene rečenice koje krše neko fonološko pravilo ili ograničenje. Ovo znači da se klitike generišu svaka u svojoj projekciji, te da se grozd klitika (eng. *clitic cluster*)⁸⁶ formira samo na nivou fonologije, a ne i u sintaksi (što bi iziskivalo da se nađu sintaksički razlozi za obavezno grupisanje klitika u jednom funkcijskom elementu, a to povlači i pitanje hijerarhije projekcija, kao i načina na koji se klitike adjunkcijom s leve strane pripajaju jedna drugoj, o čemu detaljnije piše Progovac 2005, poglavlje 6). Dakle, u sistemu koji predlaže Bošković (2001, 2002a, 2002b, 2008b),⁸⁷ ne radi se o mogućnosti fonologije da pomera klitike bilo kuda: u blagom fonološkom pristupu kliticizaciji pomeranja na nivou fonetske forme nema. Fonetska forma jedino ima mogućnost da izgovori neku nižu kopiju onog elementa čijim bi se izgovaranjem najviše kopije kršilo neko fonološko pravilo. Ovakav stav može da objasni neke podatke, na primer, zašto se u (83a) mora izgovoriti najviša kopija klitike, dok bi u (83b) isto to dovelo do negramatičnosti (X predstavlja bilo koji element u položaju pre klitike):

- (83) a. X – gl.klitika – particip – ~~gl.klitika~~
 b. ~~gl.klitika~~ – particip – gl.klitika

Naime, u (83a), gde se ispred glagolske klitike već nalazi neki fonološki materijal, mora se izgovoriti najviša kopija klitike. S druge strane, ukoliko je sama klitika u inicijalnom položaju, izgovoriće se njena niža kopija, jer bi u protivnom došlo do kršenja pravila fonetske forme o obaveznom drugom

⁸⁶ Pod grozdom klitika podrazumevamo nekoliko klitika koje se javljaju u istom položaju, sa istim domaćinom, kao što, na primer, zameničke klitike *mu* i *ga*, kao i klitika pomoćnog glagola *smo* čine grozd u rečenici (1):

(1) Mi smo mu ga pokazali.

Klitike se u grozdu nalaze u strogo utvrđenom redosledu, kako to pokazuje negramatičnost sledećih primera:

(2) *Mi ga mu smo pokazali.

(3) *Mi mu smo ga pokazali.

⁸⁷ Bošković konstatuje da ideja o mogućnosti fonetske forme da izgovori neki niži element lanca potiče od Franksa (1998).

položaju klitika u intonacijskoj frazi. Naravno, ukoliko je pomoćni glagol u svom jakom (neklitičkom) obliku, on se mora izgovoriti u najvišem položaju, što potvrđuju i sledeći primeri preuzeti iz Bošković (2008b):

- (84) a. Nisu / jesu odgovorili ~~nisu~~/~~jesu~~ njoj.
 b. *Odgovorili nisu / jesu njoj.
 c. ~~su~~ odgovorili su njoj

Ovakav pristup na veoma elegantan način i bez suvišnih pretpostavki uspeva da objasni kompleksno pitanje položaja klitika u srpskom jeziku. Međutim, da bismo ga mogli smatrati uspešnim moramo proveriti kako se analiza u smislu izgovaranja nižih kopija može nositi sa lokalnom pokretljivošću strukture (gde „lokalno“ znači unutar jedne klauze). Naime, nije potpuno jasno kako mogu biti gramatične sve verzije rečenice (85a) date u (85b-f), odn. koja bi se fonetska pravila prekršila kada bismo izgovorili najvišu kopiju svakog elementa u ovim rečenicama; konačno, u ovom pristupu, fonetska forma može da izgovori bilo koji element lanca (ne nužno najviši) ukoliko se na taj način sprečava kršenje nekog pravila fonetske forme. Drugim rečima, gore opisani pristup može da objasni neka, gramatički regulisana pravila u srpskom jeziku, ali se čini manjkavim u objašnjavanju diskursno (ili pragmatički) utvrđenih pravila.

- (85) a. Ana kupuje knjigu.
 b. Ana knjigu kupuje.
 c. Knjigu kupuje Ana.
 d. Knjigu Ana kupuje.
 e. Kupuje Ana knjigu.
 f. Kupuje knjigu Ana.

Dakle, iako je analiza koju Bošković (2001) predlaže savršeno primenljiva u slučaju klitika, ostaje nejasno koja je motivacija za izgovaranje nižih kopija u slučajevima kada klitika nema, tj. zašto bi se, na primer u rečenici (85b) izgovorila ona kopija glagola koja je niže od objekta, ili zašto bi se u (85e) fonološki realizovale (verovatno) najniže kopije i subjekta i objekta.⁸⁸

⁸⁸ Primitimo da se objekat u (85e) nalazi u nižem položaju nego subjekat, što, pod pretpostavkom da se po analogiji sa subjekatskom sintagmom, i objekatske sintagme pomeraju svaka u specifikator svoje projekcije slaganja (AgrOP), navodi na zaključak da

Ovo nas dovodi i do drugog pitanja koji posmatramo u okviru ove tačke, a koje se tiče mogućnosti da se formalizuju različite „površinske“ realizacije sa istom informacijskom strukturom. Podsetimo se da se Stjepanović (1999, v. odeljak 2.5.2.) zalaže za razlikovanje dve vrste pokretljivosti strukture, od kojih se jedna očituje u različitom redosledu defokalizovanih fraza i prikazana je u primerima (87) u odgovoru na (86), dok je druga povezana sa preraspodelom fokalizovanih elemenata u pitanjima s upitnim rečima (88):

- (86) Šta Marija daje Ivanu?
- (87) a. Marija Ivanu daje poljubac.
b. Marija daje Ivanu poljubac.
c. Ivanu Marija daje poljubac.
d. Ivanu daje Marija poljubac.
- (88) a. Ko kome šta govori?
b. Ko šta kome govori?
c. Kome ko šta govori?
d. Kome šta ko govori?
e. Šta ko kome govori?
f. Šta kome ko govori?

Ono što ovakvom pristupu nedostaje jeste razlog zbog kojeg bi fonetska forma izabrala jednu, a ne neku drugu kopiju elementa koji će izgovoriti. Međutim, budući da stavovi Stjepanović (1999) u najvećoj meri mogu da opišu (ali i predvide) podatke iz srpskog jezika, u narednom poglavlju ćemo pokušati da ovakav pristup primenimo i na ostale načine izražavanja strukturne artikulacije fokusa, i to prvo u srpskom, a potom i u engleskom jeziku.

Na osnovu izlaganja i primera u ovom poglavlju, možemo zaključiti da je generativni pristup strukturnoj artikulaciji fokusa u prednosti u odnosu na Praški pristup, kako u analizi engleskog jezika i posebnih struktura za izražavanje fokusa kojima ovaj jezik raspolaže, tako i u pogledu pokretljivosti strukture, kao primarnog načina artikulacije fokusa u srpskom jeziku. Prednosti formalnog pristupa ogledaju se ne samo u analizi struktura koje funkcionalni pristup gotovo da i ne prepozna (kao što su razdvojene, pri-

fonetska forma nije realizovala višu kopiju objekta (u SpecAgrOP), jer bi on tada prethodio subjektu, nego verovatno kopiju u vP.

vidno razdvojene i obrnute prividno razdvojene rečenice o kojima smo govorili), već i u mogućnosti motivacije i objašnjenja pokretljivosti strukture, pojave koja se dugo smatrala – a mnogi je i danas smatraju – slobodnim redom reči karakterističnim za jezike s bogatom fleksijom. Stavovi sledbenika generativnog usmerenja, iako ponekad potpuno suprotstavljeni, ipak su jedinstveni u cilju da se jezičke pojave objasne, a ne samo opišu.

S druge strane, pokazali smo da se pristup Praške škole ne može smatrati formalnim, jednim delom zbog toga što, kako ističe Bailyn (2006a), i dalje zanemaruje derivaciju rečenica, a usredređen je na katalogizaciju odnosa između površinskog reda reči i funkcijske perspektive rečenice, a drugim delom zato što još uvek nije ponudio teoriju usvajanja ili negramatičnosti bez kojih se nijedna teorija ne može smatrati formalnom.

5. NOV PRISTUP STRUKTURNOJ ARTIKULACIJI FOKUSA

Savremena proučavanja slovenskih jezika, pa tako i srpskog, često se oslanjaju na empirijske podatke iz tradicionalnih gramatičkih opisa, ali se oni analiziraju sa generativne tačke gledišta. Uz to, sve više generativista poziva se na postojanje nivoa informacijske strukture. U minimalizmu se ništa ne dešava fakultativno, pa je logičan zaključak da se neke pojave, kao što je, na primer, dislokacija, javljaju usled potrebe da se zadovolji neki zahtev na nivou prikaza. Kada promena redosleda elemenata nema uticaja na interpretaciju, takvu reorganizaciju smatramo pojavom na nivou fonološke forme. Međutim, kaže Bailyn (2006a: 34), ako sledimo prašku ili semantičku literaturu, znamo da je tematska struktura u međusobnom odnosu sa opsegom, kao i sa leksičkim izborom, da ima uticaja na dodelu padeža i da funkcioniše uporedo sa raznim drugim sintaksičkim sredstvima kao što su razdvajanje (eng. *clefting*), tematizacija, itd. Upravo u ovome ogleđaće se integracija formalnog i funkcionalnog pristupa koji predlažemo u ovom poglavlju. U cilju davanja celovitije slike situacije u srpskom jeziku u pogledu strukturne artikulacije fokusa i u primeni ovog novog pristupa na engleski jezik, pokazaćemo neophodnim kombinovanje dostignuća oba usmerenja, i funkcionalnog, i formalnog.

U prethodnom poglavlju dali smo kritičku analizu prednosti i nedostataka nekoliko različitih pristupa fokalizaciji, kako funkcijskog, tako i formalnog. No, kako smo videli, nijedan od predstavljenih pristupa ne može u celosti da se primeni na srpski jezik, koji karakteriše potpuna sloboda reda reči (uz drugi položaj klitika). Međutim, pokazali smo da red reči, iako ne menja propoziciju, itekako utiče na kontekstualnu prikladnost rečenice.

Ovo poglavlje organizovano je na sledeći način: u odeljku 5.1 predložićemo moguću rečeničnu strukturu u srpskom jeziku (5.1.2), s osvrtom na položaj glagola i klitikâ (5.1.1). Naredni odeljak (5.2) daje jedno novo viđenje strukturne artikulacije fokusa u srpskom jeziku, prvo u pogledu informacionog fokusa (5.2.1), a potom i u pogledu kontrastnog fokusa (5.2.2). Odeljak 5.3 bavi se mogućom primenom rezultata postignutih u prethodnim

odeljcima na stanje u engleskom jeziku, tj. daje moguć odgovor na pitanje zašto pokretljivosti strukture (u klasičnom smislu) u ovom jeziku nema. Ovaj deo rada takođe će ponuditi moguću analizu razdvojenih, prividno razdvojenih i obrnutih prividno razdvojenih rečenica u engleskom jeziku, kao načina strukturne artikulacije fokusa i, na kraju, odgovoriti na pitanje zašto se kontrastni fokus u ovom jeziku mora javiti ili *in situ* ili izraziti posebnim sintaksičkim konstrukcijama.

5.1. Rečenična struktura u srpskom jeziku

Cilj ovog odeljka jeste da se utvrdi i objasni rečenična struktura u srpskom jeziku, i to s naročitim osvrtom na položaj glagola i klitika, te na mogućnosti pomeranja argumenata unutar rečenice.

5.1.1. Pomeranje glagola i položaj klitikâ u srpskom jeziku

Pomeranje glagola u srpskom jeziku najočitije je, naravno, kada u rečenici nema pomoćnih glagola:

- (1) Kupuje knjigu Ana.

U generativnim analizama srpskog jezika postoji nekoliko, u manjoj ili većoj meri sličnih, pristupa ovoj pojavi. Ovde ćemo se prvo osvrnuti na stavove Progovac (2005), Stjepanović (1999, 2004, 2007) i Boškovića (2001, 2009), a onda, na osnovu podataka do kojih smo došli u okviru istraživanja, ponuditi rečeničnu strukturu u srpskom jeziku koja, kako u nastavku dokazujemo, može da objasni strukturnu artikulaciju fokusa u ovom jeziku, ali i da se primeni na podatke iz engleskog jezika (odeljak 5.3).

Progovac (2005: 17) pretpostavlja da se glagol u srpskom jeziku, kroz sve usputne funkcijske projekcije, pomera u najvišu funkcijsku projekciju u klauzi (u rečenici poput (2) dole to je AgrS). Međutim, ova autorka takođe pretpostavlja da se glagol ne mora tu i izgovoriti, tj. da se izgovara neki niži član lanca stvorenog pomeranjem glagola kroz funkcijske projekcije. Klitike, tvrdi dalje Progovac (2005: 154), „putuju” zajedno s glagolom do najviše funkcijske projekcije AgrS ili T i tu se i izgovaraju, jer se one moraju izgovoriti na najvišoj kopiji glagola, čak i ako je ona fonološki neizražena (tj. čak i

ako se izgovara neka niža kopija glagola). Sam glagol izgovoriće se u nekom nižem položaju, jer srpski jezik ne spada u jezike u kojima je glagol obavezno u drugom položaju – tačnije, najviša kopija glagola će se izgovoriti ukoliko u položaju ispred njega nema drugog materijala, kao, na primer, *Kupuje knjigu Ana*. Ovaj pristup očito podrazumeva mogućnost izgovaranja niže kopije u lancu stvorenom pomeranjem, onako kako to predlaže Stjepanović (1999), ali Progovac (2005: 150) isto tako naglašava i da klitikama, koje su u srpskom jeziku obavezno u drugom položaju, može biti domaćin čitav niz kategorija, uključujući i upravne kategorije (V, C) ali i sintagme (DP,⁸⁹ PP, AP, itd.), te da će se klitike pripojiti ili na upravnu kategoriju najviše funkcijske projekcije ili na njen specifikator, ali ne i na adjunkcijom pripojen materijal (odvojen zarezom u pisanju, odn. odgovarajućim izgovorom, npr. *Juče sam ovde bila* nasuprot **Juče, sam ovde bila*). U pogledu motivacije za pomeranje klitika, a uzimajući u obzir činjenicu da klitike različitih kategorija (neke su glagolske, a neke zameničke) proveravaju obeležje u istoj upravnoj kategoriji, Progovac zaključuje da je jedina mogućnost da je pomeranje klitika nezavisno motivisano parazitsko pomeranje. Budući da se u srpskom jeziku participi i pomoćni glagoli slažu sa subjektom, pretpostavka je da se i oni pomeraju u (kompleks) AgrS (inkorporirajući se u klitike i noseći ih sa sobom), ali se ne moraju izgovoriti u najvišem položaju (otud uz *Predstavila mi ih je (Mirjana)* i *Mirjana mi ih je predstavila*, 2005: 161).

Stjepanović (1999, 2004, 2007) dokazuje da se glagoli u srpskom jeziku mogu podići iznad priloga za način, ali ne i iznad priloga koji modifikuju celu rečenicu. Zbog toga rečenica (2) ne može imati tumačenje (2b) (*pravilno* je ovde prilog za način), dok se u rečenici (3) prilog može interpretirati na oba načina:

- (2) Odgovara pravilno Mileni.
 - a. Daje pravilan odgovor Mileni.
 - b. *Pravilno čini što odgovara Mileni.
- (3) Pravilno odgovara Mileni.
 - a. Daje pravilan odgovor Mileni.
 - b. Pravilno čini što odgovara Mileni.

⁸⁹ Progovac (1998) tvrdi da i u srpskom jeziku, iako tu članova nema, imeničkom sintagmom (NP) dominira funkcijska projekcija DP. Da li je imenička kategorija u ovom jeziku NP ili DP ne utiče na tvrdnje iznete u ovom istraživanju, stoga se dalje nećemo baviti ovom temom.

Ako se prilozi koji modifikuju rečenicu (tj. klauzu) pripajaju adjunkcijom na TP, ovo je za Stjepanović dokaz da se glagoli u srpskom jeziku podižu u upravnu kategoriju T (ovo je fakultativno pomeranje, otuda su moguće obe interpretacije u slučaju rečenice (3)). No, postojanje fakultativnosti pomeranja glagola nije u skladu sa minimalističkim principima i zahteva dodatno objašnjenje, koje autorka, međutim, ne daje.

Bošković (2001, 2009) tvrdi da se u srpskom jeziku ne pomeraju samo glagoli u ličnom glagolskom obliku, već da se i glagoli u bezličnom glagolskom obliku vidljivo podižu i ilustruje ovu tvrdnju sledećim primerima:

- (4) Jovan je zaboravio potpuno Petra.
 (5) Jovan će zaboraviti potpuno Petra.

U oba slučaja, budući da glagol može da prethodi prilogu koji modifikuje glagolsku sintagmu, ovo služi kao dokaz da se glagol podigao preko priloga (pripojenog adjunkcijom na VP) i pripojio adjunkcijom na pomoćni glagol kako bi proverio obeležja koja su im zajednička. Ovo pomeranje je i obavezno i vidljivo, tvrdi ovaj autor i dodaje da se nakon ovog pomeranja bezlični glagolski oblik ne može dalje pomerati, jer je proverio sva obeležja, dok se pomoćni glagol može ekskorporirati (iz kompleksa glagol+pomoćni glagol) u cilju provere neproverenih obeležja (glagolsko vreme i slaganje sa subjektom). Bošković (2008b) daje osnovnu strukturu klauze u srpskom jeziku u (6), koju ovde ilustrujemo primerom (7). Prisetimo da primer (7) na nivou fonetske forme, usled obaveznog drugog položaja klitika u intonacijskoj frazi, dobija oblik (8):

- (6) [_{AgrsP} subjekat [_{AgrsP} glagolska klitika [_{ΔP} klitika etičkog dativa]⁹⁰ [_{TP} reč. prilog [_{TP} (lični gl. oblik)] [_{AgrIOP} dativska klitika]
 [_{AgrDOP} akuzativna klitika [_{VP} (lični gl. oblik)]
 (7) Ja sam ti mudro mu je prećutala.
 (8) Ja sam ti mu je mudro prećutala.

⁹⁰ Podvučena zamenička klitika u rečenicama (1) i (2) predstavlja primer etičkog dativa:

- (1) Nisi morao da mi kažeš, ja sam ti to već znala.
 (2) Ona ti nije od onih što ogovaraju.

Nadalje, on tvrdi da se zbog svojih leksičkih obeležja na nivou fonetske forme klitike u srpskom jeziku moraju enkliticizirati (eng. *encliticize*), odn. zalepiti na kraj konstituenta koji je desno priložan (eng. *adjacent*) rubu intonacijske fraze. Kao rezultat ovoga, klitike će biti u drugom položaju u svojoj intonacijskoj frazi. Ovakva analiza uslovljava fonološko gomilanje klitika u istoj intonacijskoj frazi, ali ne i u istoj klauzi. Takođe, autor ističe da ništa ne navodi klitike da se i sintaksički gomilaju, tj. da se u sintaksi sve klitike nađu u istom položaju upravnog elementa. Primer (9) ne uspeva na nivou fonetske forme, jer nisu zadovoljena prozodijska obeležja klitike *ga* (klitika nije u drugom položaju u svojoj intonacijskoj frazi):

(9) *... da su juče ga istukli.

Ako strukturu predloženu u (6) primenimo na rečenicu (10a), dobićemo strukturu (10b) (zanemarujući sve kopije koje se brišu):

(10) a. Oni su ti mudro prijavili policiji Petra.
 b. [_{AgrsP} oni [_{AgrsP} su [_{ΔP} ti [_{TP} mudro [_{TP} prijavili [_{AgrIOP} policiji
 [_{AgrDOP} Petra [_{VP}

Napomenimo još da Bošković (2001, 2009) smatra da fonetska forma može da izgovori i ne nužno najviši član lanca ukoliko se na taj način sprečava kršenje nekog pravila fonetske forme, te da se ovakav pristup lako može primeniti u slučaju klitika, ali da je nejasna motivacija za izgovaranje nižih kopija u slučajevima kada klitika u rečenici nema (v. objašnjenje primera (85) u odeljku 4.2).

S druge strane, podsetimo da za Bailyna (2002b, 2004) (uopštena) inverzija predstavlja pomeranje zarad zadovoljavanja principa proširene projekcije. A-pomeranje je nekanoničko zadovoljavanje ovog principa, moguće samo ukoliko ga prati podizanje glagola. Ukoliko podizanje glagola izostane, Bailyn to smatra vrstom A'-pomeranja, npr. tematizacijom.⁹¹ Dakle, za ovog autora primeri (11a) i (11b) imaju umnogome različitu strukturu:

(11) a. Ovu knjigu čita Ivan često.
 b. Ovu knjigu Ivan čita često.

⁹¹ U ovom slučaju, tvrdi Bailyn (2004), pretpostavka je da glagol ostaje unutar projekcije vP (dodatna projekcija glagola, u čijem se specifikatoru spaja sintagma sa tematskom ulogom vršioća radnje, v. Larson 1988).

Dok se u slučaju rečenice (11a) objekat A-pomerio u položaj subjekta (SpecIP), a glagol se podigao u upravnu kateogriju I, u primeru (11b) subjekat u nominativu se pomerio u SpecIP (da bi zadovoljio princip proširene projekcije), glagol je ostao unutar vP, a objekat se adjunkcijom pripojio na IP.

Budući da, kako rezultati istraživanja pokazuju, nijedan od ovde izloženih stavova ne može u potpunosti da objasni podatke u srpskom jeziku, u nastavku predlažemo rečeničnu strukturu i dajemo jedno novo viđenje strukturne artikulacije fokusa.

5.1.2. Predlog strukture rečenice u srpskom jeziku

Na osnovu svega do sada rečenog, a naročito podataka do kojih smo došli u okviru istraživanja, u nastavku želimo da predložimo sledeće u vezi sa rečeničnom strukturom u srpskom jeziku, te sa strukturnom artikulacijom fokusa:

- (1) U srpskom jeziku postoji potreba da se klasična IP projekcija razdvoji u (najmanje) AgrSP – TP – AgrOP. Na ovaj način, možemo objasniti kako glagol proverava svoja ϕ -obeležja, u slaganju sa subjektom, ali i kako argumenti proveravaju obeležje padeža.
- (2) Glagol se u srpskom jeziku uvek pomera (u čvor T), bez obzira na to da li je u ličnom ili bezličnom glagolskom obliku (up. Bošković 2001, 2009).
- (3) Lokalna pokretljivost strukture u srpskom jeziku nije rezultat ispunjavanja principa proširene projekcije. Iako funkcijski upravni element klauze mora imati specifikator (Lasnik 2001: 360), princip proširene projekcije se u ovom jeziku ne može zadovoljiti pomeranjem bilo koje kategorije u specifikator AgrS (što je funkcijski upravni element klauze).
- (4) Iako prozodija odslikava sintaksu, drugi položaj klitika u srpskom jeziku nije rezultat sintaksičkih ograničenja, već fonetske forme.
- (5) Postoji tesna veza između sintakse i fonologije (koja se ponajviše ogleda u smeštanju klitika u drugi položaj), ali i između sintakse i diskursa (što ograničava prikladnost raznih sintaksičkih realizacija rečenice u određenom kontekstu), te

i sintakse i semantike (jer sintaksička pomeranja mogu uticati na interpretaciju rečenice).

Predlažemo, dakle, da glagol dodeljuje tematska obeležja unutar projekcije vP – objektu (ili objektima) unutar VP, a subjektu u SpecvP. Pomoćni glagol se iz čvora T, gde se i sam glagol mora pomeriti da bi proverio obeležja vezana za glagolsko vreme (ili da bi proverio jako obeležje) podiže u AgrSP, kako bi se složio sa subjektom. Klitike se generišu svaka u svojoj projekciji, odakle se, u cilju provere relevantnih obeležja, pomeraju svaka u svoju Agr projekciju (u ovom pogledu ponašaju se isto kao i neklitički oblici), a grozd formiraju tek na nivou fonološke forme. Potonju tvrdnju možemo dokazati umetanjem materijala između klitika, što je dozvoljeno pod uslovom da umetnuti materijal čini posebnu intonacijsku frazu. Naime, da se razlog negramatičnosti primera (12) ne krije u prekidanju grozda klitika potvrđuje gramatičnost rečenica (13) – klitike moraju zauzeti drugi položaj u svojoj intonacijskoj frazi, što je za klitiku *ga* u primeru (13), deo rečenice iza umetnutog materijala:

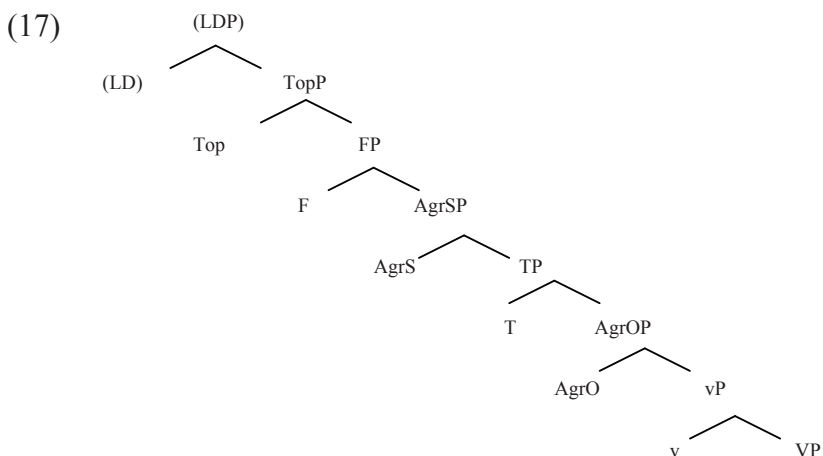
- (12) a. *Sutra će u školi mu vaspitačica vratiti igračku.
b. *Marija mu slučajno je prosula kafu na ruku.
(13) Oni su, kao što sam vam rekla, dali ga meni.

Uz ovo, a u prilog stavu da klitike u sintaksi ne formiraju grozd, govore i činjenice vezane za redosled klitika – postojanje hijerarhijskog odnosa potvrđuju i sledeći primeri (prema Stjepanović 1999):

- (14) a. Ja sam mu ga pokazala a i vi ste ~~mu ga pokazali~~.
b. *Ja sam mu ga pokazala a i vi ga ~~ste mu pokazali~~.
c. *Ja sam mu ga pokazala a i vi mu ~~ste ga pokazali~~.
(15) a. ?Mi smo mu ga dali a i vi ste ~~mu ga dali~~.
b. *Mi smo mu ga dali a i vi ste ~~ga mu dali~~.
(16) a. ?Marija mu želi da ga predstavi.
b. *Marija ga želi da mu predstavi.

Podsetimo još da fonologija, u blagom fonološkom pristupu koji ovde zastupamo (sledeći Boškovića 2001, 2009, kao i Stjepanović 1999), ima mogućnost da odbaci one sintaksički dobro uobličene rečenice koje krše neko fonološko pravilo ili ograničenje.

Na osnovu svega dosad iznetog, s jedne strane, kao i dosadašnjih predloga rečenične strukture, s druge (Bošković 2008b i drugde, Progovac 2005, Stjepanović 1999 i drugde, i dr.) predlažemo strukturu rečenice u srpskom jeziku predstavljenu u sledećem račvastom dijagramu:

Pretpostavka ovakve strukture jeste da se glagol pomera iz vP kroz usputne upravne elemente funkcijskih projekcija sve do T, ali možda i dalje, u AgrS. Ovo je u suprotnosti sa tvrdnjom Stjepanović (1999) i Boškovića (2009), koji kažu da se glagol (bilo u ličnom ili bezličnom glagolskom obliku) pomera samo do čvora T, jer smatraju da se prilog *pravilno* ne može tumačiti kao rečenični prilog ukoliko mu prethodi glagol (primer (18) u tumačenju (b) smatraju neprihvatljivim):

- (18) Odgovara pravilno Mileni.
 a. Daje pravilan odgovor Mileni.
 b. Pravilno čini što odgovara Mileni.

Međutim, ispitanici koje smo konsultovali u okviru ovde ovog istraživanja prihvataju oba tumačenja rečenice (18), kao i primer (19), gde prilog *naivno* ne samo da može nego se, usled semantičke nespojivosti sa glagolom, i mora tumačiti kao rečenični prilog (podsećamo da je rečenični prilog adjunkcijom pripojen na TP):

- (19) Otvara naivno vrata.
 a. *Otvara vrata na naivan način.

b. Naivno je od njega što otvara vrata.

Dakle, glagol u srpskom jeziku može da se podigne u čvor T, a gornji primeri sugerišu da možda može i dalje, u čvor AgrS. Možda čak postoji mogućnost da se, osim pomoćnih glagola, i glagoli u ličnom glagolskom obliku pomeraju u AgrS, a oni u bezličnom glagolskom obliku ostaju u T, iako, s obzirom na to da se i lični i bezlični glagolski oblici slažu sa subjektom, za ovo nema jasnog razloga. No, pošto ovo pitanje ne utiče neposredno na fokalizaciju, ono ovde neće biti razmatrano, nego ćemo samo primetiti da je ovo još jedna interesantna oblast proučavanja srpskog jezika i (sledeći Boškovića 2001) ostati pri stavu da se pomoćni glagol pomera u AgrS, a leksički glagoli, bez obzira na oblik, ostaju u čvoru T.

U pogledu principa proširene projekcije, na početku ovog odeljka rekli smo da se ovaj princip u srpskom jeziku ne može ispuniti bilo kojom kategorijom. U sistemu Chomskog (1995), princip proširene projekcije je (morfološki) zahtev provere obeležja, formalizovan u jakom N (ili D) obeležju čvora I(nfl), koji se mora vidljivo proveriti. U kasnijim radovima, Chomsky (1999, 2000) predstavlja princip proširene projekcije kao zahtev da položaj specifikatora bude vidljivo popunjen. Ovo, pak, znači da se u jezicima u kojima subjekat ne mora biti fonološki realizovan (eng. *pro-drop languages*), princip proširene projekcije, budući da nije vezan za padež, odn. njegovu dodelu ili proveru, može zadovoljiti i pomeranjem glagola. Bailyn (2004: 43), sledeći Alexiadou i Anagnostopoulou (1998), formuliše ovaj zahtev na sledeći način:

Parametar principa proširene projekcije (eng. *EPP Parameter*)

Princip proširene projekcije može zadovoljiti neki XP u položaju SpecIP ili neki podignuti upravni element, ali je princip univerzalan.⁹²

U srpskom jeziku ovo predviđa postojanje jedne od dve mogućnosti ispunjavanja principa proširene projekcije: (a) podizanje neke frazne pro-

⁹² “The EPP is satisfied by either an XP in SpecIP or a raised head (but is universal).” Priznaka XP ovde označava maksimalnu projekciju bilo kojeg (leksičkog ili funkcijskog) elementa, a SpecIP je položaj specifikatora projekcije IP, koja je u ranijim fazama generativne sintakse (u teoriji upravljanja i vezivanja) predstavljala frazu fleksije i sadržavala informacije vezane za glagolsko vreme, slaganje sa subjektom, modalnost, negaciju, itd., a kasnije je razdvojena na više uže specifičnih projekcija, kao što su AgrSP, TP, itd.

jekcije u položaj specifikatora AgrSP ili (b) podizanje leksičkog glagola. Problem sa ovakvom analizom jeste u tome što položaj specifikatora AgrSP nije prazan čak ni onda kada subjekat nije fonološki izražen, tj. princip proširene projekcije u srpskom jeziku može se zadovoljiti i fonološki neizraženim subjektom, i to ne samo u klauzama sa ličnim glagolskim oblikom (20a), već i u klauzama sa bezličnim glagolskim oblikom (20b), dok prva mogućnost ne postoji u engleskom jeziku (21a):

- (20) a. Ana je obećala da *pro* će mu ga pozajmiti.
 b. Ana želi da *pro* igra tenis.
- (21) a. *Ann promised that *pro* / PRO will lend it to him.
 b. Ann wants **pro* / PRO to play tennis.

Ako je fonetska forma zadužena za smeštanje klitika u drugi položaj intonacijske fraze, onda možemo reći da u srpskom jeziku princip proširene projekcije ispunjava subjekat pomeren u SpecAgrSP, bez obzira na to da li je on fonološki izražen ili ne, a glagol se javlja u inicijalnom položaju u rečenici samo kao posledica fonološkog pravila o drugom položaju klitika u intonacijskoj frazi, dok je strukturno i dalje u položaju upravnog elementa funkcijske projekcije TP (više reči o tome kako se ovo tačno dešava biće uskoro). Ovo možemo dokazati složenim rečenicama, u kojima se glagol ne podiže kako bi zadovoljio princip proširene projekcije:

- (22) *Ana je obećala da pozajmiće mu ga.

U pogledu zadovoljavanja principa proširene projekcije valja još reći sledeće: kako smo već istakli, frazna projekcija koja se podiže u SpecAgrSP je subjekat, no to ne mora biti subjekat u nominativu, već može biti i (logički ili semantički) subjekat u dativu (23a) ili akuzativu (23b) ili, u bezličnim egzistencijalnim rečenicama poput (23c-d), u genitivu:

- (23) a. Ivanu su se jele kokice.
 b. Petra je bolela glava.
 c. Danas nema nastave. (Stanojčić i dr. 1989: 237)
 d. Predstave neće biti do sledeće srede.

U rečenici (23a), na primer, dativska sintagma *Ivanu* se iz vP očito pomerila, iako nije jasno kako je proverila obeležja i našla se u SpecAgrSP. Ovo pitanje je izuzetno složeno i zahtevalo bi mnogo više prostora nego što mu ovde možemo posvetiti, zato ćemo ovde samo napomenuti da Progovac (2005: 76) predlaže da se eksterni argument *Ivanu* pomerio u niži segment projekcije AgrSP (ona ovaj segment naziva agr_sp) kako bi proverila dativski padež, dok gramatički ili sintaksički subjekat *kokice*, s kojim se glagol slaže u relevantnim obeležjima (**Ivanu se jeo kokice.*) proverava nominativski padež u glavnom segmentu projekcije AgrSP; (ekspletivna zamenica) *se* generiše se u AgrOP i tu i proverava akuzativski padež; klitike su u AgrS (Progovac, inače, zastupa sintaksički stav prema kliticizaciji), a leksički glagol (radni glagolski pridev) je u T (o tome kako rečenica u fonetskoj formi dobija oblik u (23a), Progovac (2005) se ne izjašnjava). Željko Bošković (u privatnom razgovoru, septembra 2008) kaže da nije jasno šta se u ovakvim rečenicama dešava: jedna mogućnost je da se izgovara niža kopija imenice u nominativu (bilo iz razloga koje navodi Stjepanović 1999, tj. kao posledica potrebe da se primarni akcenat dodeli informacionom fokusu u poslednjem položaju (v. i odeljak 3.1), ili da bi se zadovoljio zahtev za drugim položajem klitika, kao u Bošković 2001); druga mogućnost je da se pretpostavi da imenica *kokice* ostaje u nekom položaju nisko u strukturi, što i ne mora biti tematski položaj s obzirom na činjenicu da se i različni glagolski oblici pomeraju u srpskom jeziku. Nijedno od ovih objašnjenja, međutim, nije zadovoljavajuće, jer niti možemo reći da bi kanonički red reči u rečenicama (23a-b) bio S-V-O (up. *Kokice su se jele Ivanu* ili *Glava je bolela Petra*), niti se logički subjekat uvek javlja zajedno sa gramatičkim subjektom u nominativu (up. (23c-d)), a red reči u ovim primerima se ne menja ni u odsustvu klitika (up. *Petra boli glava*). No, iako detaljnija analiza ovakvih rečenica nije tema ovoga rada, smatrali smo neophodnim osvrnuti se i na ove strukture, ali ih ovde nećemo dalje analizirati.

Logičan sled gore iznetog zaključka o ispunjavanju principa proširene projekcije u srpskom jeziku je i sledeće pitanje: šta se dešava u rečenicama u kojima na mestu subjekta ne stoji subjekat u nominativu već neki drugi argument, na primer, objekat, kao u sledećem primeru:

(24) Mariji ga je Petar dao.

Odgovor na ovo pitanje dajemo u narednom odeljku, gde izlažemo jedno novo viđenje strukturne artikulacije fokusa u srpskom jeziku.

5.2. Novo viđenje strukturne artikulacije fokusa u srpskom jeziku

U prethodnom odeljku predložili smo rečeničnu strukturu u srpskom jeziku, ali smo ostali nedorečeni u pogledu opravdanosti postojanja rekurzivnih projekcija za levu dislokaciju (LDP) i tematizaciju (TopP), kao i projekcije za fokalizaciju (FP). Cilj ovog odeljka je da iznese i opravda jedan nov način analize slobode reda reči u srpskom jeziku, kao strukturnog načina artikulacije fokusa, kako informacionog (u odeljku 5.2.1), tako i kontrastnog, u tesnoj saradnji s fonologijom (5.2.2).

5.2.1. Red reči u službi izražavanja informacionog fokusa u srpskom jeziku

Odeljak 5.1.2 zaključili smo pitanjem šta se dešava u rečenicama poput *Mariji ga je Petar dao*, u kojima na mestu subjekta stoji neki drugi argument, na primer, objekat. U ovakvim slučajevima, zastupamo stav da se radi o premeštanju poznate informacije na početak klauze, tj. o tematizaciji. Na osnovu zaključaka koje smo izveli detaljnom analizom upitnikâ koje dajemo u Dodatku, predlažemo da se iznad projekcije AgrSP može naći TopP (v. shemu u (17)), u čijem je specifikatoru objekatska sintagma *Mariji*, *Petar* je u SpecAgrSP, *dao* u T, a klitike svaka u svojoj projekciji u sintaksi, a u fonetskoj formi u drugom položaju u intonacijskoj frazi, na način koji prikazujemo ovde.⁹³

⁹³ Bošković (2001) ističe da, iako se čini da je glagolska klitika *je* niže u strukturi od objekatskih klitika (primer (24) gore), primeri elipse glagolske sintagme u (1), na koje je pažnju skrenula Stjepanović (1999), dokazuju da ovo nije slučaj, te da se *i je* u sintaksi nalazi u istom čvoru kao i ostale glagolske klitike (AgrS), a položaj koji ova klitika na nivou fonetske forme zauzima objašnjava nezavisno motivisanim ograničenjem na ovom nivou, koje zahteva da *je* bude poslednje u grozdu klitika. Ovu tvrdnju Bošković potkrepljuje i primerima umetanja fonološkog materijala (2), premeštanjem glagolske sintagme (tematizacijom) u (3), te interpretacijom priloga (4):

- (1) Ona mu ga je predstavila, a i on je ~~mu~~ ga predstavio.
- (2) ?On je, kao što sam vam rekla, predstavio se Petru.
- (3) Dao ga Mariji je Ivan.
- (4) Jovan je pravilno odgovorio Ani.

Svi ovi primeri dokazuju da su zameničke klitike deo VP, dok glagolska nije, kao i da se glagolska klitika mora nalaziti u položaju višem od zameničkih klitika. Iz ovog sledi da se *i je* nalazi u AgrS, a to što biva izgovoren kao poslednji u grozdu klitika može se smatrati posledicom nekog ograničenja na nivou fonetske forme. (v. i Bošković 2008b).

- (25) $[_{\text{SpecTopP}} \text{Mariji} [_{\text{SpecAgrSP}} \text{Petar} [_{\text{AgrS}} \text{je} [_{\text{TP}} \text{dao je} [_{\text{AgrIOP}} \text{Mariji} \text{dao}$
 $\text{je} [_{\text{AgrOP}} \text{ga} \text{dao je} [_{\text{je}} [_{\text{VP}} \text{Petar} \text{dao} \text{Mariji} \text{ga} \dots$

Kako je ograničenje o drugom položaju klitike fonološke prirode, nivo fonetske forme pobrinuće se za to da se rečenica (25) ne izgovori kao (26a), bez pauze iza *Mariji* i stoga kao jedna intonacijska fraza, već kao (26b), sa klitikama neposredno iza sintagme *Mariji*, ili pak kao (26c), sa pauzom iza *Mariji*, jer će u tom slučaju klitike biti u drugom položaju u svojoj intonacijskoj frazi:

- (26) a. *Mariji Petar ga je dao.
 b. Mariji ga je Petar dao.
 c. Mariji, Petar ga je dao.

Pre nego što pokažemo moguću analizu saradnje između sintakse i fonološke forme a u cilju smeštanja klitika u drugi položaj, napomenimo još da je TopP iznad čvora AgrP u račvastom dijagramu (17) projekcija za tematizaciju i ako (zasad) pretpostavimo da je ona rekurzivna, u rečenici poput (27) imaćemo dve projekcije TopP, kao i dva rečenična priloga adjunkcijom pripojena na AgrSP:

- (27) Crvenu haljinu Mariji juče ujutro na autobuskoj stanici Jovan je predao.

Prikazano zagrađivanjem,

- (28) $[_{\text{TopP}_1} \text{Crvenu haljinu} [_{\text{TopP}_2} \text{Mariji} [_{\text{AgrSP}} \text{juče ujutro} [_{\text{AgrSP}} \text{na}$
 $\text{autobuskoj stanici} [_{\text{AgrSP}} \text{Jovan je} [_{\text{TP}} \text{predao} \dots$

Tematizovane sintagme *crvenu haljinu* i *Mariji* popele su se u položaj SpecTopP kako bi zadovoljile obeležje [top] koje imaju. Međutim, nije u potpunosti jasno kako su u tom pomeranju izbegle efekat relativizovane minimalnosti (opisan u odeljku 4.2), s obzirom na to da se viša tema u svoj krajnji položaj morala pomerati kroz specifikator niže teme, tj. kroz SpecTopP₂. Pitanje koje u ovakvom pristupu ostaje nerazrešeno jeste zašto sintagma *crvenu haljinu* nije uspela da proveri obeležje [top] u SpecTopP₂, odnosno, ako jeste proverila to obeležje, zašto se pomerila dalje, u SpecTopP₁. Ako se sintagma

crvenu haljinu pomerila u SpecTopP₁ zbog toga što je imenička sintagma *Mariji* već bila u položaju SpecTopP₂ i zadovoljila netumačivo [top] obeležje upravnog elementa Top₂ u trenutku kad se sintagma *crvenu haljinu* pomerila preko nje, onda se nameće pitanje o hijerarhiji pomeranja: da li postoji valjan razlog zbog kojeg bismo pretpostavili da se *Mariji* pomerilo u SpecTopP₂ pre pomeranja sintagme *crvenu haljinu*. Ukoliko je odgovor potvrđan, očekivali bismo da redosled tema utiče na značenje ili makar na kontekstualnu prikladnost rečenice. Ovo, međutim, nije slučaj, što dokazuje gramatičnost rečenice (29), u kojoj smo promenili redosled tema u odnosu na (28), kao i podjednaka kontekstualna prikladnost obeju rečenica u odgovoru na pitanja (30) i (31):

- (29) Mariji crvenu haljinu juče ujutro na autobuskoj stanici Jovan je predao.
 (30) Kako je Marija došla do crvene haljine juče ujutro na autobuskoj stanici?
 (31) Šta se juče ujutro na autobuskoj stanici desilo sa Marijom i crvenom haljinom?

Kako ovi primeri pokazuju, budući da obe sintagme, i *Mariji* i *crvenu haljinu* predstavljaju poznatu informaciju u navedenoj situaciji, obe se mogu tematizovati i kada se ovo desi, potpuno je svejedno kojim će se redosledom javiti na početku rečenice – uostalom, o slobodi redosleda elemenata u kontekstualno uslovljenom delu rečenice govorili su i pripadnici Praške škole (v. o ovome odeljak 2.2).

Druga mogućnost koju bismo mogli predložiti za analizu inicijalnih tema jeste da se sve „skupljaju“ u istom čvoru, tj. da se jedna pomera u SpecTopP, a da joj se ostale tematizovane sintagme pripajaju adjunkcijom. Ovakav pristup, međutim, ne bi mogao da objasni sledeće rečenice, u kojima se klitike nalaze iza prvog tematizovanog elementa (32a), iza drugog tematizovanog elementa (32b), iza višeg rečeničnog priloga (32c), odnosno iza nižeg rečeničnog priloga (32d):

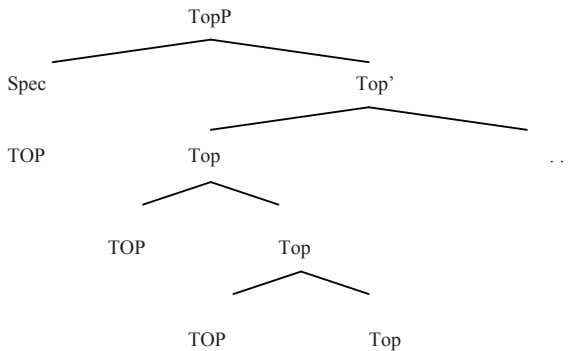
- (32) a. Mariji je crvenu haljinu juče ujutro na autobuskoj stanici Jovan predao.
 b. Mariji crvenu haljinu je juče ujutro na autobuskoj stanici Jovan predao.

- c. Mariji crvenu haljinu juče ujutro je na autobuskoj stanici Jovan predao.
 d. ?Mariji crvenu haljinu juče ujutro na autobuskoj stanici je Jovan predao.

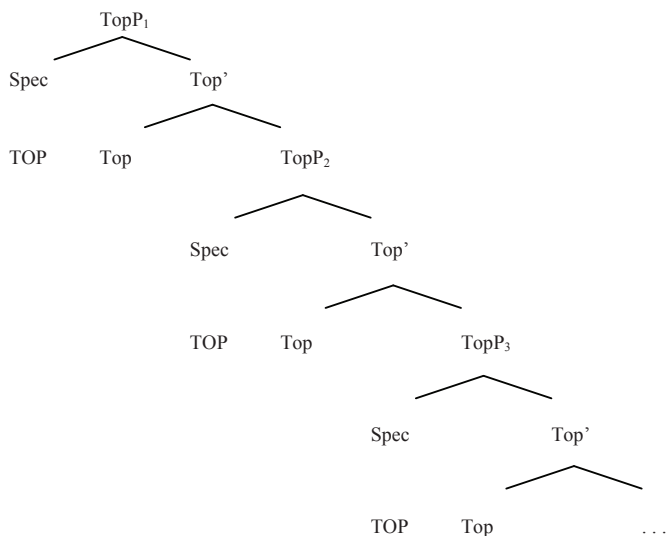
Ako klitike moraju biti u drugom položaju u svojoj intonacijskoj frazi, a rečenice u (32) su sve gramatične, to može značiti samo jedno: projekcija teme je rekurzivna projekcija, a klitike se mogu naći u drugom položaju u odnosu na bilo koju od inicijalnih fraza – i teme (32a-b) i adjunkta (32c-d). Pitanje je, onda, kako se realizuju razne mogućnosti reda reči.

Razlog zbog kojeg je dugo vladalo mišljenje da je projekcija teme rekurzivna jeste to što se ona smatrala adjunkcijom, a adjunkcija je rekurzivna operacija. Međutim, ovakav stav preispitala je É. Kiss (1998c), tvrdeći da tematizacija podrazumeva pomeranje jedne tematizovane sintagme u SpecTopP i adjunkciju ostalih tematizovanih sintagmi u upravni element Top (33), ili, kao druga mogućnost, pomeranje svih tematizovanih sintagmi u položaj specifikatora višestrukih Top projekcija (34), na način prikazan u sledeća dva dijagrama:

(33)

(34)

Ako prihvatimo potonje rešenje i stav da je fonološka forma zadužena za smeštanje klitika u drugi položaj (tj. izgovaranje ovih u drugom položaju) u intonacijskoj frazi, onda postaje jasno šta se dešava u gornjim rečenicama. U svakoj od ovih rečenica sintagma koja neposredno prethodi klitici (ili klitikama) označava i početak intonacijske fraze. Ovo znači da imenička sintagma *Mariji* u (32b) čini posebnu intonacijsku frazu, te da se, u tom smislu, ponaša isto kao apozitivi (35), (fonološki) „teški“ konstituenti pomereni unapred (36) i umetnuti elementi (37):

- (35) Ja, *tvoja mama*, obećala sam ti sladoled.
 (36) *Sa Petrom Petrovićem* srela se samo Milena.
 (37) *Znači da, kao što rekoh*, oni će sutra doći.

U ovom tumačenju, dakle, sintagma *Mariji* u (32b) čini posebnu intonacijsku frazu, a budući da je dislocirana levo, predlažemo da ona ne predstavlja primer tematizacije već leve dislokacije (up. odeljak 3.2). Ova operacija razlikuje se od tematizacije po tome što podrazumeva upotrebu tzv. intonacije zareza (eng. *comma intonation*) i, mada potonji pojam nije akustički definisan, jasno je da je sâmo postojanje zareza znak da se u izgovoru napravi pauza. Za razliku od tematizacije, leva dislokacija ne predstav-

lja vidljivo pomeranje; u engleskom jeziku, materijal dislociran na početak rečenice dovodi se u vezu sa zamenicom, kao *John* i *him* u rečenici (38), dok je u slučaju tematizacije posredi vidljivo pomeranje nekog tematskog elementa, a zamenice nema (39):

- (38) John, I don't like him.
(39) John, I don't like.

U srpskom jeziku, s druge strane, leva dislokacija i tematizacija ponekad se mogu razlikovati na osnovu padeža dislociranog elementa: dok je u slučaju leve dislokacije imenička sintagma na početku rečenice češće u nominativu, bez obzira na padež zamenice u rečenici (primeri (40)), tematizovani element na početku rečenice uvek ima padež koji mu je dodelio glagol (41):

- (40) a. Jovan / ?Jovana, ne volim ga.
b. Jovan / ?O Jovanu, o njemu sam ti već rekla sve.
c. Jovan / ?S Jovanom, Marija ne razgovara s njim.
(41) a. *Jovan / Jovana ne volim.
b. *Jovan / O Jovanu sam ti već rekla sve.
c. *Jovan / S Jovanom Marija ne razgovara.

Pretpostavimo ipak da sintagma *Mariji* u (32b) čini posebnu intonacijsku frazu, a da se klitike lepe za prvi element svoje intonacijske fraze, tj. za *crvenu haljinu*. Primeri (32b-c) za nijansu su manje prihvatljivi nego (32a), jer ovde imamo i levu dislokaciju sintagme *Mariji* u (32b), odnosno i *Mariji* i *crvenu haljinu* u (32c), a klitika se lepi za viši rečenični prilog, dok u (32d), koji je manje prihvatljiv od ostalih primera u (32), klitika zauzima drugi položaj u intonacijskoj frazi koja počinje nižim rečeničnim prilogom. Prirodnije je, svakako, da se u ovakvim slučajevima klitika enkliticizira na subjekat, kao u (32a), ili na glagol (up. *Mariji crvenu haljinu juče ujutro na autobuskoj stanici predao je Jovan*), zavisno od toga šta čini novu informaciju.

Nadalje, rekli smo da su rečenični prilozi poput *namerno*, *naivno* ili *mudro* (koji, zavisno od položaja i semantičke spojivosti sa glagolom, mogu biti i prilozi za način) adjunkcijom pripojeni na TP. Ovo znači da će reče-

nica (42), marginalno prihvatljiva u tumačenju u kome je *lukavo* rečenični prilog, na nivou fonetske forme imati prikaz dat u (43):

- (42) Studentima smo lukavo pokazali rešenja.
 (43) ?_{[TopP} Studentima _{[AgrSP} lukavo _{[AgrSP} (pro) smo _{[TP} pokazali
 smo _{[AgrIOP} studentima _{[AgrDOP} rešenja _{[VP} (pro) pokazali stu-
 dentima rešenja]]]]]

Svi ovi primeri samo potvrđuju zaključak iznet na početku odeljka 5.1.2 o postojanju tesne veze između:

- (1) Sintakse i fonologije – o ovoj vezi smo detaljno govorili ranije, u vezi sa smeštanjem klitika u drugi položaj.
- (2) Sintakse i diskursa – od mogućih realizacija rečenice u pogledu relativnog položaja njenih konstituenata, u konkretnom kontekstualnom okruženju (diskursu) biće prihvatljiva samo jedna ili, u pojedinim slučajevima, podskup gramatičkih realizacija rečenice. Ovo navodi na zaključak da se diskurs ne sme izostaviti iz formalnog opisa jezika i u nastavku predložimo način na koji se on može integrisati u sistem minimalizma.
- (3) Sintakse i semantike – pomeranje sintaksičkih konstituenata unutar rečenice može bitno uticati na opseg elemenata, a time i na tumačenje rečenice.

Postavlja se pitanje možemo li i kako ove zaključke integrisati u sistem minimalizma, koji ne dozvoljava fakultativna pomeranja. Pretpostavimo sledeće: informacioni fokus rečenice, kao njen informaciono najrelevantniji deo, u srpskom jeziku se obično (ali ne i obavezno, v. Halupka-Rešetar 2008a) nalazi u poslednjem položaju. Ovo znači da se rečenični akcenat dodeljuje elementu koji u datom kontekstu nosi najviše informacija (odgovara na pitanje). Informacioni fokus u srpskom jeziku nema svoju projekciju – status informacionog fokusa u rečenici signalizira fonetska forma dodeljivanjem rečeničnog akcenta. A odakle fonetska forma zna kojem elementu da dodeli rečenični akcenat? Najjednostavnije je pretpostaviti da nova informacija, tj. fokus rečenice, nosi obeležje [+f]. Ovo obeležje je dvostruko važno za fonetsku formu: s jedne strane, ono daje uputstvo fonetskoj formi da rečenični akcenat dodeli elementu koji ima ovo obeležje, a, s druge strane, u srpskom jeziku dozvoljava fonetskoj formi da izgovori (naj)nižu kopiju elementa koji

nosi ovo obeležje. Na taj način, koji god element da je u pitanju, sva njegova obeležja bivaju proverena primenom sintaksičkih operacija, ali fonološki biva realizovana njegova (naj)niža kopija. Na primer, u kontekstu diskursnog segmenta (44), element koji daje odgovor na upitnu reč (*Marija*) čini informacioni fokus rečenice (45). Nepotpun prikaz rečenice (45) na nivou fonetske forme daje se u (46):

- (44) Vidi, vidi, šta ti to imaš? I sladoled i keks! Ko ti je kupio sladoled?
 (45) Sladoled mi je kupila MARIJA.
 (46) [_{TopP} Sladoled [_{AgrSP} Marija [_{AgrS} je [_{TP} Marija kupila je [_{AgrIOP} mi kupila je [_{AgrDOP} sladoled kupila je [_{VP} je [_{VP} Marija kupila mi sladoled]]]]]]]

Na sličan način bivaju izgovorene najniže kopije direktnog (47), odnosno indirektnog objekta (48), ukoliko oni čine informacioni fokus, kao u sledećim primerima:

- (47) (Šta je Marija kupila Petru?) – Marija je Petru kupila SLADOLED.
 (48) (Kome je Marija kupila sladoled?) – Marija je sladoled kupila PETRU.

Na nivou fonetske forme, gornji primeri imaju sledeću strukturu:

- (49) [_{AgrSP} Marija [_{AgrS} je [_{TP} Marija kupila je [_{AgrIOP} Petru kupila je [_{AgrDOP} sladoled kupila je [_{VP} je [_{VP} Marija kupila Petru sladoled]]]]]]]⁹⁴

⁹⁴ Teorijski, mogli bismo pretpostaviti da u ovoj rečenici biva izgovorena ona kopija direktnog objekta koja se nalazi u SpecAgrDOP. Međutim, ovakav stav podrazumevao bi i postojanje nekog mehanizma koji će „videti” da je ta kopija najniža izgovorena kopija (iza nje nema nijedne fonetski realizovane kopije nijednog drugog elementa) u rečenici. Dodatna pretpostavka svakako nije dobro rešenje, pa ćemo stoga smatrati da nivo veze PF dozvoljava da se izgovori najniža kopija onog elementa koji u datom kontekstu čini informacioni fokus rečenice.

Primetimo još da, ukoliko je fonetska realizacija rečenice kao u (1) dole, ništa se značajno ne menja u prikazu koji smo dali u (49), samo će se izgovoriti viša kopija participa (v. (2)). Isto važi i za primer (50) gore.

- (50) [_{AgrSP} Marija [_{AgrS} je [_{TP} Marija kupila je [_{AgrIOP} Petru kupila je [_{AgrDOP} sladoled kupila je [_{VP} je [_{VP} Marija kupila Petru sladoled]]]]]]

Informacioni fokus u srpskom jeziku, međutim, ne mora se realizovati u poslednjem položaju. Istraživanje sprovedeno u okviru ovog rada, kao i ono čiji su rezultati predstavljeni u Halupka-Rešetar (2008a), govori u prilog ovoj tvrdnji. Naime, na osnovu analize podataka do kojih smo došli u istraživanju međusobnog odnosa položaja informacionog fokusa i reda reči u srpskom jeziku može se zaključiti da se informacioni fokus može naći gotovo u bilo kom položaju u rečenici, a da se prototipično (bar u govornom jeziku) nalazi u kanoničkom položaju elementa koji ga čini. Sudeći po odgovorima ispitanika, rečenice (52) su (gotovo) podjednako dobri odgovori na pitanje (51), što znači da fonetska forma mora imati mogućnost da na različite načine realizuje rečenice, odnosno da izgovori različite kopije elemenata.

- (51) Ko je kupio knjigu?
 (52) a. Knjigu je kupila MARIJA.
 b. MARIJA je kupila knjigu.

U rečenici (52a), PF izgovara najnižu kopiju imeničke sintagme *Marija*, koja čini informacioni fokus rečenice, dok se u (52b) realizuje najviša kopija ovog elementa (koji je, naravno, i ovde informacioni fokus). Postavlja se pitanje kako i zašto je dozvoljeno ovo, naizgled u potpunosti fakultativno, pomeranje informacionog fokusa.

Rekli smo da nivo fonetske forme dodeljuje rečenični akcenat informacionom fokusu, elementu s obeležjem [+if], i da izgovara njegovu (naj)nižu kopiju. Međutim, činjenica da ovaj element nosi obeležje informacionog fokusa i da na njega pada rečenični akcenat omogućava datom elementu da bude izgovorena bilo koja njegova kopija (naravno, pod uslovom da se poštuju gramatička pravila). Tako su moguće i ostale permutacije subjekta, glagola i objekta u rečenici (52) (s tim da rečenice sa inicijalnim glagolom, kao *Kupila je knjigu MARIJA* ili *Kupila je MARIJA knjigu* zvuče

(1) Marija je kupila Petru SLADOLED.

(2) [_{AgrSP} Marija [_{AgrS} je [_{TP} Marija kupila je [_{AgrIOP} Petru kupila je [_{AgrDOP} sladoled kupila je [_{VP} je [_{VP} Marija kupila Petru sladoled]]]]]]

pomalo zastarelo i očekuju se gotovo isključivo u pričama i bajkama; ali up. Stjepanović 1999). Ono što je bitno istaći jeste da nefinalni informacioni fokus ipak biva fonološki obeležen, iako u znatno manjoj meri nego onda kada se on koristi kao kontrastni fokus, tj. kad želimo da ispravimo sagovornika, kao, na primer, u sledećem dijalogu (o kontrastnom fokusu biće više reči u narednom odeljku):

- (53) A: Čujem da si bila u kupovini sa Marijom i Ivanom i da je Marija kupila knjigu.
B: Ne, **Ivan** je kupio knjigu.

U svetlu ovih primera i rezultata istraživanja, Halupka-Rešetar (2008a) kaže da je možda umesno da se, pored informacionog i kontrastnog fokusa, govori i o dva podtipa informacionog fokusa, od kojih je jedan, finalni fokus, u poslednjem položaju i stoga nosilac rečeničnog akcenta, a drugi, za koji smo predložili termin NEFINALNI FOKUS (eng. *NON-FINAL FOCUS*), u nekanoničkom položaju informacionog fokusa. Nefinalni fokus preuzima rečenični akcentat od najniže kopije (nekom vrstom prelaska obeležja, eng. *feature percolation*), što mu omogućuje da se bez obzira na položaj (tj. na to koja će se njegova kopija izgovoriti) identifikuje kao nosilac informacionog fokusa. Ovo takođe objašnjava i blagu fonološku istaknutost nefinalnog fokusa. U cilju potvrđivanja ove hipoteze o dvema vrstama informacionog fokusa, čije postojanje predviđamo u jezicima u kojima je red reči relativno slobodan, potrebna su laboratorijska istraživanja u kojima bi se od ispitanika tražilo da izgovore iste rečenice u različitim kontekstima, čime bi se došlo do valjanih podataka na osnovu kojih bi se mogla izmeriti količina akcenta u svakom pojedinačnom slučaju, te dokazati da je opravdano govoriti o distinkciji finalni – nefinalni (informacioni) fokus. Ono što ovde želimo ponuditi jeste analiza u kojoj se informacioni fokus posmatra kao obeležje dodeljeno nekom rečeničnom konstituentu u zavisnosti od komunikativne namere govornika. Ovo obeležje omogućuje nosiocu da bude izgovorena bilo koja njegova kopija (ukoliko se time ne krši nikakav fonološki zahtev ili pravilo), pri čemu će element nosilac obeležja [+if] uvek nositi i izvesnu količinu akcenta.

Veza između sintakse i diskursa tiče se mogućnosti različitih realizacija iste rečenice i manje ili veće prikladnosti ovih realizacija u datom kontekstu. Dakle, sintaksa daje mogućnost (položajne) pokretljivosti ele-

menata u rečenici i različitim (površinskih) realizacija iste rečenice, a diskurs, u skladu sa kontekstom, ograničava ovaj izbor na jednu ili više njih, u manjoj ili većoj meri prikladnih, realizacija (zavisno od konteksta). Tako, na primer, morfosintaksa daje mogućnosti ulančavanja leksičkih elemenata {*Ivan, kupio, knjigu*} na svih šest mogućih načina (sa klitikom *je* u obaveznom drugom položaju) (55-60), dok fonologija svaki od ovih redosleda može da realizuje na tri načina:⁹⁵

- (54) Šta je Ivan kupio?
- (55) Ivan je kupio knjigu. → a. Ivan je kupio KNJIGU.
b. Ivan je KUPIO knjigu.
c. IVAN je kupio knjigu.
- (56) Ivan je knjigu kupio. → a. Ivan je KNJIGU kupio.
b. Ivan je knjigu KUPIO.
c. IVAN je knjigu kupio.
- (57) Knjigu je kupio Ivan. → a. KNJIGU je kupio Ivan.
b. Knjigu je KUPIO Ivan.
c. Knjigu je kupio IVAN.
- (58) Knjigu je Ivan kupio. → a. KNJIGU je Ivan kupio.
b. Knjigu je Ivan je KUPIO.
c. Knjigu je IVAN kupio.
- (59) Kupio je knjigu Ivan. → a. Kupio je KNJIGU Ivan.
b. KUPIO je knjigu Ivan.
c. Kupio je knjigu IVAN.
- (60) Kupio je Ivan knjigu. → a. Kupio je Ivan KNJIGU.
b. KUPIO je Ivan knjigu.
c. Kupio je IVAN knjigu.

Od ovih osamnaest različitih mogućnosti, diskurs, u kontekstu datom u (54), bira (55a) i (58a) kao najprikladnije odgovore, dok su ostali odgovori pod (a) u manjoj meri prikladni, a (59a) i (60a), s inicijalnim glagolom, najmanje prikladni (zastareli). Odgovori (b), u kojima je radnja u informa-

⁹⁵ Glagolska klitika ne može biti informacioni fokus, niti kontrastni; u potonjem slučaju moraju se upotrebiti puni oblici pomoćnog glagola:

(1) *Uradila domaći zadatak **sam**.
(2) Uradila domaći zadatak **jesam**.

cionom fokusu, bili bi prikladni u odgovoru na pitanja poput (61), gde su poznati i vršilac i trpilac radnje, a novu informaciju čini samo glagol:

(61) Šta je Ivan uradio s knjigom?

Najprikladnije odgovore i ovde će predstavljati one rečenice u kojima je informacioni fokus u poslednjem položaju (56b, 58b), ali će i ostali u manjoj ili većoj meri biti prihvatljivi.

U rečenicama pod (c) u primerima (55-60), fokus je na vršiocu radnje, pa stoga oni nisu prikladni odgovori ni na pitanje (54), niti na (61), već na pitanja poput sledećih:

- (62) a. Ko je kupio knjigu?
b. Ko je knjigu kupio?

Primetimo da se gornja dva pitanja razlikuju samo po redosledu poznate informacije, tj. po tome da li objekat prethodi radnji ili ne, ali u oba slučaja novu informaciju čini vršilac radnje, tj. *Ivan*. U skladu sa svime dosad rečenicima, najprikladnijim odgovorima na pitanja (62) trebalo bi smatrati one rečenice u kojima je subjekat u finalnom položaju ((57c) i (59c)); istovremeno, rečenica (59c) sa inicijalnim glagolom, trebalo bi da bude obeležena kao zastarela. Međutim, sudovi ispitanika kose se sa očekivanjima, jer su se gotovo bez izuzetka odlučivali za (55c) kao naprikladniji odgovor na pitanje (62a), dok je (59c) od svih primera (c), najređe biran kao prikladan odgovor. Slična situacija mogla se primetiti i u odgovoru na pitanje (62b), s tim što se ovde, sudeći po rezultatima upitnika, najprikladnijim odgovorom smatrao očekivani OVS redosled (primer (57c), a tek neznatno manje prikladnim (56c) i (55c). Odgovor (59c) je i ovde obeležen kao najmanje prikladan.

Zaključak koji možemo izvesti na osnovu ovde iznetih podataka jeste da tesna veza između sintakse i diskursa zaista postoji, ali je od izuzetne važnosti i uloga fonologije, bez koje gornje rečenice ne bi imale po tri moguće realizacije (i to bez uključivanja kontrastnog fokusa). Takođe treba primetiti da prikladnost odgovora u kojima informacioni fokus nije u poslednjem položaju u rečenici govori u prilog postojanju ovde predloženog nefinalnog fokusa. Sasvim je sigurno da ispitanici nisu čitali rečenicu (55c) sa neutralnim rečeničnim naglaskom kada su je izabrali kao najprikladniji odgovor na pitanje (62a) – ipak, činjenica da nisu ni kontrastno naglasili

subjekatsku sintagmu *Ivan* potvrđuje hipotezu o trećoj vrsti fokusa, odn. o podvrsti informacionog fokusa koji smo nazvali nefinalnim (informacionim) fokusom.

Treća veza o kojoj smo govorili jeste veza između sintakse i semantike. Naime, ranije smo rekli da lokalnu pokretljivost strukture neki autori smatraju vrstom A-pomeranja u cilju zadovoljavanja principa proširene projekcije, ali se čini da u srpskom jeziku ovo nije slučaj. Pokazali smo da se u ovom jeziku subjekat (makar i fonološki neizražen *pro*) penje u SpecAgrSP; ukoliko subjektu prethodi neki element, ovaj je verovatno tema i pomerio se u SpecTopP, ili čak u specifikator fraze za levu dislokaciju (LD), i u potonjem slučaju čini posebnu intonacijsku frazu. No, sloboda reda reči u srpskom jeziku može uticati i na semantiku rečenice. Naime, u nekim slučajevima promena reda reči itekako utiče na semantiku rečenice, prvenstveno na opseg elemenata i na vezivanje. U srpskom jeziku opseg kvantifikatora dovodi se u direktnu vezu sa njihovim položajem na nivou površinske strukture,⁹⁶ a prividno fakultativnim pomeranjem nekog elementa zapravo se omogućuje vezivanje koje inače ne bi bilo moguće. Na primer, recipročnu zamenicu *jedno drugo* može vezivati ili imenička sintagma *Jovan i Marija* ili sintagma *decu*, ali rečenica može biti i dvoznačna kada obe imeničke sintagme mogu vezivati zamenicu *jedno drugo*. Moguća tumačenja rečenice (63) daju se u (64):

- (63) (Situacija: Jovan i Marija imaju po jedno dete, ali nijedno od njih ne poznaje dete onog drugog, niti se deca međusobno poznaju.)
 [Jovan i Marija]_i su predstavili decu_j JEDNO DRUGOM_{i/j}.
- (64) a. Jovan je svoje dete predstavio Mariji, a Marija svoje dete Jovanu.
 b. Jovan i Marija već poznaju dete jedno drugog. Ovom prilikom su decu predstavili jedno drugom.

Promena reda reči u primeru (63) uticaće na mogućnost tumačenja recipročne zamenice, tj. na njeno vezivanje. Na primer, za razliku od (63),

⁹⁶ Budući da se u srpskom jeziku upitne sintagme moraju pomeriti na početak klauze, nije moguće testirati da li postoji interakcija između upitnih fraza i kvantifikatora u pogledu opsega elemenata.

gde recipročnu zamenicu mogu vezivati i subjekat i direktni objekat, u (65), kako i indeks pokazuje, objekatska sintagma je ne može vezivati.

(65) [Jovan i Marija]_i su jedno drugom_{i/*j} predstavili DECU_j.

Ovde, kako možemo zaključiti, promena reda reči, odnosno izgovaranje više ili niže kopije nekog elementa omogućava ili onemogućava vezivanje. Činjenica da je u primeru (63) indirektni objekat u višem položaju nego direktni objašnjava zašto recipročnu zamenicu *jedno drugom* može vezivati i subjekatska sintagma *Jovan i Marija*, ali i objekatska *decu*. *Jedno drugom* ovde je informacioni fokus, pa je stoga dozvoljeno (i opravdano) izgovaranje (naj)niže kopije ovog elementa. To znači da su mu konstituenti nadređene obe sintagme (i subjekatska, i objekatska), te da ga zato obe sintagme mogu vezivati i otuda dvojna mogućnost interpretacije ove zamenice. S druge strane, u rečenici (65), direktni objekat je informacioni fokus, što znači da se ne izgovara najviši član lanca čiji je on upravni član, već (naj)niži. Ovo podrazumeva da kopija sintagme *decu* koja biva izgovorena nije konstituenti nadređena recipročnoj zamenici, pa je ne može ni vezivati. Takođe, ovo dokazuje da pokretljivost strukture, ili, tumačenje ove pojave koje smo ovde dali u smislu mogućnosti izgovaranja niže kopije, itekako utiče na vezivanje, što je, bez sumnje, domen semantike.

Ako promena reda reči u rečenicama koje sadrže recipročne zamenice utiče na mogućnost tumačenja te zamenice, postavlja se pitanje da li isto važi i za zamenice. Uslov B teorije vezivanja (Chomsky 1981, koju minimalizam preuzima u obliku koji daje Chomsky 1995, bez pozivanja na indekse jer se ovi, u skladu sa uslovom uključenosti, ne mogu smatrati sintaksičkim atomima), nalaže da se zamenice ne mogu interpretirati kao koreferentne sa nekom frazom u svom domenu koja konstituenti upravlja njima. Tako, na primer, u engleskoj rečenici (66) sintagme *Mary* i *her* ne mogu se tumačiti kao koreferentne, jer *Mary* konstituenti upravlja zamenicom *her* u domenu potonjeg elementa, pa bi se time kršio uslov B teorije vezivanja. Istovremeno, neka druga sintagma s odgovarajućim obeležjima (3. lice jednine, ženski rod) ali van domena zamenice može vezivati element *her*. Na sličan način, ni u srpskom primeru (67) *Marija* i *nju* ne mogu se tumačiti kao koreferentne (u značenju *Marija voli sebe*), ali ovo je moguće u (68), jer ovde *Marija* nije u domenu zamenice (domen smo označili četvrtastim zagradama), što dokazuje i negramatičnost rečenice (69), u kojoj će povrat-

na zamenica ostati nevezana, jer koreferentna imenica čini tek deo imeničke sintagme koja konstituentki upravlja povratnom zamenicom, kršeći time osnovni uslov za postojanje mogućnosti koreferentne interpretacije:

- (66) Mary_i likes her_{*i/j}.
 (67) Marija_i voli nju_{*i/j}.
 (68) Marija_i zna da [Ana_j voli sebe_{*i/j} / nju_{i/*j}].⁹⁷
 (69) *[Marijina_i knjiga] je proslavila sebe_i.⁹⁸

Međutim, kako naredni primeri pokazuju, pokretljivost strukture neće imati uticaja na vezivanje zamenica u primerima (70-71) iz srpskog jezika, jer će mogućnost, odnosno nemogućnost vezivanja ostati nepromenjena.

- (70) NJU_{*i/j} Marija_i voli.
 (71) Marija_i zna da [SEBE_{*i/j} / NJU_{i/*j} Ana_j voli sebe_{*i/j} / nju_{i/*j}].

Referencijski izrazi uvek moraju biti slobodni, tj. ne može ih vezivati koindeksirani antecedent – otuda negramatičnost primera (72-73) u tumačenju u kome se imena odnose na istu osobu:

- (72) John_i likes John_{*i/j}.
 (73) Jovan_i voli Jovana_{*i/j}.

Ipak, postoje konteksti u kojima pokretljivost strukture sprečava kršenje uslova C teorije vezivanja. Naime, za razliku od rečenice (74), u kojoj se razlog negramatičnosti krije u koreferentnom tumačenju zamenice i referencijskog izraza *profesoru*, u (75), koja podrazumeva pokretljivost strukture, negramatičnosti nema, jer je referencijski izraz ovde slobodan. Pretpostavka da red reči utiče na semantiku rečenice ponovo je potvrđena u sledećim primerima:

⁹⁷ To što upotreba zameničkog oblika *nju* umesto klitičkog oblika *ju* podrazumeva neku vrstu isticanja nema uticaja na ovde iznetu analizu. Klitički oblik *ju* u fonetskoj formi nužno bi bio u drugom položaju u intonacijskoj frazi, u kom slučaju red reči dat u primerima (67-68) nije gramatičan.

⁹⁸ Rečenica je negramatična u nameravanom značenju „Marijina knjiga je proslavila Mariju“, ali je moguća u, za nas ovde sasvim nebitnom, tumačenju „Marijina knjiga je proslavila Marijinu knjigu.“

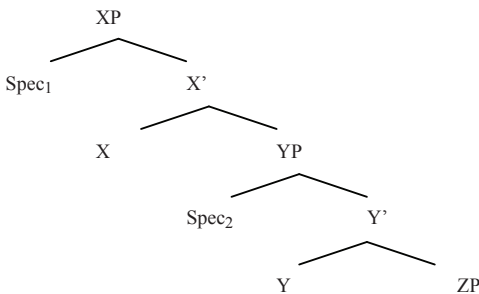
- (74) *Želim da on_i odmah zaboravi neka pitanja profesoru_i.
 (75) [Neka pitanja profesoru_i]_j želim da on_i odmah zaboravi [neka pitanja profesoru_i]_j.

Primeri (74-75), dakle, potvrđuju uticaj reda reči na semantiku rečenice i potvrđuju postojanje (tesne) veze između sintakse i semantike.

Na kraju ovog odeljka još ćemo istaći da pristup pokretljivosti strukture, kao način zadovoljavanja principa proširene projekcije, čini se, ne može objasniti podatke iz srpskog jezika. Ako je pomeranje glagola iz V u T dovoljan razlog da objekat i subjekat budu podjednako udaljeni (eng. *equidistant*) od čvora T, jer se minimalni domen T na ovaj način proširuje (v. Chomsky 1995), te je svejedno koje će se od njih pomeriti da bi proverio D obeležje upravnog elementa T (obeležje principa proširene projekcije), onda pomeranje ili pokretljivost objekta (preko subjekta) neće prekršiti uslov minimalne spona (eng. *Minimal link condition*), koji zahteva da pomeranje bude što kraće. Drugim rečima, u skladu sa definicijom podjednake udaljenosti koju daje Chomsky (1995: 184), u dole prikazanoj shematskoj strukturi, Spec₁ odgovara elementu α , Spec₂ elementu β , dok glagol (Y), adjunkcijom pripojen upravnoj kategoriji T (X), predstavlja element γ , koji dajemo u definiciji:

Podjednaka udaljenost (eng. *equidistance*, Chomsky 1995: 184)

Ako su α i β u istom minimalnom domenu, onda su oni podjednako udaljeni od γ .⁹⁹

Padež se proverava putem slaganja (eng. *Agree*), stoga nije relevantan za pomeranje u SpecTP. Drugim rečima, ovakav pristup može objasniti red reči *Marija voli JOVANA*, gde se subjekat pomerio u SpecTP u cilju zado-

⁹⁹ „If α , β are in the same minimal domain, they are equidistant from γ .“

voljavanja principa proširene projekcije, kao i *JOVANA voli Marija*, gde je objekat u SpecTP. Ukoliko pretpostavimo da i predloške sintagme nose obeležje D, onda imamo objašnjenje zašto se predloška sintagma može naći u položaju subjekta (u lokativnoj inverziji) – kao što se predlozi i u pomeranju upitnih reči moraju pomeriti zajedno sa upitnom reči u rečenicama (76) dole, tako i ovde možemo pretpostaviti da se predlog pomera zajedno sa imeničkom sintagmom (ekstrakciju predloga razmatraju Abels 2003; Bošković 2005b, 2008b).

- (76) a. Kod koga je Jovan otišao?
b. *Koga je Jovan otišao kod?

Međutim, ovo ipak ne objašnjava rečenice poput *JOVANA Marija voli*, gde se glagol očitno ne izgovara u čvoru T (što ne znači nužno da do ovog pomeranja nije došlo), jer nema dva položaja iznad T u koje bismo mogli smestiti i objekatsku sintagmu *JOVANA*, i subjekatsku sintagmu *Marija*.¹⁰⁰ Miyagawa (2003) ističe da za posmatranje pokretljivosti strukture u smislu zadovoljavanja principa proširene projekcije nije dosta da u nekom jeziku postoji pomeranje glagola iz V u T (kako smatra Miyagawa 2001), već je neophodno i morfološko obeležavanje padeža. Da bi upravni element T mogao da privuče bilo subjekatsku, bilo objekatsku sintagmu, mora postojati slaganje među njima: ovo znači da se glagolsko vreme (ili određeni eksponenti glagolskog vremena) slaže sa morfološkim obeležjem padeža. Pomeranje NP u SpecTP omogućava i dopušta odnos slaganja između T i morfološkog padežnog eksponenta (eng. *case marker*) na imeničkoj sintagmi (koje dopušta upravni element T). Ovo se ne tiče apstraktnog padeža na objektu, jer ovo dopušta upravni element v.

U zaključku ovog dela, istaknimo onda da se pokretljivost strukture kao sredstvo izražavanja strukturne artikulacije fokusa u srpskom jeziku ovde posmatrala u svetlu postojanja obeležja [+if] na elementu koji ga čini, u spre-

¹⁰⁰ Ako i dopustimo da predloške sintagme mogu da zadovolje princip proširene projekcije usled obeležja D koje nose, u ovom pristupu nije jasno ni kako priloške sintagme pomerene na početak rečenice mogu zadovoljiti princip proširene projekcije. U rečenicama poput (1) ostaje neobjašnjena činjenica da je prilog *juče* u preverbalnom položaju, glagol se podigao u čvor T, a subjekat je u postverbalnom položaju:

(1) Juče je pročitao Marko TRI ROMANA.

zi sa mehanizmom izgovaranja nižih kopija. Suština analize koju smo ovde predložili na osnovu rezultata istraživanja može se sumirati na sledeći način:

- (1) Informacioni fokus rečenice, kao njen informaciono najrelevantniji deo, u srpskom jeziku obično se nalazi u poslednjem položaju.
- (2) Informacioni fokus rečenice nosi tumačivo obeležje [+if].
- (3) Fonetska forma dodeljuje rečenični akcentat elementu s obeležjem [+if] i izgovara najnižu kopiju ovog elementa.
- (4) U skladu sa gramatičkim pravilima srpskog jezika, fonetska forma takođe može izgovoriti neku višu, ili čak najvišu kopiju elementa-nosioca rečeničnog akcenta (elementa s obeležjem [+if]), u kom slučaju se nefinalni fokus dodatno obeležava prozodijskim sredstvima.
- (5) Različite mogućnosti reda reči unutar klauze u srpskom jeziku nisu rezultat pokretljivosti strukture, kao operacije gotovo slobodnog raspoređivanja rečeničnih elemenata, već odraz hijerarhije izgovorenih kopija, što uvek ima nekog uticaja na kontekstualnu prikladnost rečenice.

Na ovaj način, možemo objasniti dosad iznete podatke. Dvojno tumačenje rečenice (63) rezultat je, s jedne strane, izgovaranja najniže kopije elementa *jedno drugom* s obeležjem [+if], a s druge, mogućnosti da se ovaj element protumači kao koreferentan sa bilo kojom od dve imeničke sintagme koje su u domenu elementa *jedno drugom* i konstituentki upravljaju ovom recipročnom zamenicom. Drugim rečima, predlažemo da se indirektni objekat *jedno drugom* pomerio u SpecAgrIOP, položaj koji je strukturno viši od položaja AgrDOP, ali da izgovaranje niže kopije indirektnog objekta (onaj u vP) omogućava da se on protumači kao koreferentan s direktnim objektom *decu*, čija izgovorena kopija u SpecAgrDOP konstituentki upravlja kopijom indirektnog objekta unutar vP. Da je informacioni fokus u nekanoničkom, nefinalnom položaju (77), izgovoren u SpecAgrIOP, ne bi se mogao protumačiti kao koreferentan s direktnim objektom, pa bi u tom slučaju jedino moguće tumačenje rečenice bilo (64b), koje ovde ponavljamo kao (78):

- (77) [Jovan i Marija]_i su JEDNO DRUGOM_{i/*j} predstavili decuj.
- (78) Jovan je svoje dete predstavio Mariji, a Marija svoje dete Jovanu.

Za razliku od ovih primera, kada je direktni objekat informacioni fokus rečenice, kao u primeru (65), jasno je da se recipročna zamenica u SpecAgrIOP može intepretirati kao koreferentna samo sa subjektom, jer direktni objekat, ni u svom najnižem položaju u vP, niti u SpecAgrDOP ne može konstituentki upravljati indirektnim objektom. Ako je, pak, direktni objekat s obeležjem [+if] u nefinalnom položaju, a indirektni objekat biva izgovoren u svom najnižem položaju (unutar vP), kao u (69), onda je recipročnu zamenicu moguće tumačiti kao koreferentnu i sa subjektom (kao u (78)), ali i sa direktnim objektom, kao u (80):

- (79) [Jovan i Marija]_i su DECU_j predstavili jedno drugom_{i/j}.
 (80) Jovan i Marija već poznaju dete jedno drugog. Ovom prilikom su decu predstavili jedno drugom.

Sledeće pitanje koje se nameće tiče se arhitekture sistema u minimalizmu, gde se pretpostavlja postojanje samo apsolutno neophodnih nivoa, a to su nivoi veze: fonetska forma i logička forma. Dosad smo govorili o lokalnoj ili A-pokretljivosti strukture i opisali smo je u smislu mogućnosti izgovaranja nižih kopija elemenata. U narednom odeljku govorićemo o kontrastnom fokusu, kako bismo, uzimajući u obzir i A- i A'-pokretljivost, pokušali da utvrdimo arhitekturu sistema.

5.2.2. Kontrastni fokus u srpskom jeziku

U odeljku 3.1 rekli smo da se kontrastni, ili identifikacioni, fokus razlikuje od informacionog fokusa u nekoliko aspekata, od kojih su najznačajniji to što kontrastni fokus izražava iscrpnu identifikaciju, ima opseg, pomera se u položaj specifikatora neke funkcijske kategorije odakle vezuje operator, kao i to što se njegova projekcija može ponavljati. Stjepanović (1999, 2003) tvrdi da se u srpskom jeziku kontrastni fokus dopušta i položajno, pomeranjem kontrastno fokalizovane sintagme u neki sintaksički položaj, ali i prozodijski, kontrastnim naglaskom (81) (v. i odeljak 2.5.2). Istovremeno, međutim, ona priznaje da pomeranje nije obavezno, te da su rečenice sa prozodijski obeleženim kontrastnim fokusom u poslednjem položaju takođe prihvatljive (82), ali ih smatra manje prikladnim (primeri i sudovi preuzeti su iz Stjepanović 1999: 74-75):

- (81) a. **Mariju** je Petar zagrlio.
 b. Petar je Mariju **zagrlio**.
 (82) ?? Petar je zagrlio **Mariju**.¹⁰¹

Ova autorka takođe prepoznaje sličnosti između upitnih sintagmi i kontrastno fokalizovanih elemenata u pogledu njihovog položaja u rečenici i tvrdi da je pomeranje upitnih reči zapravo podtip pomeranja fokalizovanih elemenata. Pomoću testova sa adjunktima, položaje u koji se kontrastno fokalizovani elementi pomeraju Stjepanović identifikuje kao (rekurzivni) AgrSP i PredP (projekcija između TP i VP) i kaže da se (fokalizovani) upitni elementi u rečenicama poput (83) i (84) verovatno nalaze u istom strukturnom položaju kao i elementi koji nose kontrastni fokus (85) i (86), otuda sličnost u mogućnostima tumačenja priloga i kao rečeničnog i kao načinskog u (83) i (85), odnosno samo kao načinskog u (84) i (86)¹⁰² – u prvom slučaju, prilog *mudro* je u položaju adjunkcijom pripojenim na TP, dok je u potonjim primerima adjunkt pripojen na vP (niža upitna reč je u SpecPredP), te je ovde samo načinska interpretacija moguća:

¹⁰¹ Ono što smo u prethodnom odeljku, pozivajući se na Halupka-Rešetar (2008a) nazvali nefinalnim fokusom, Stjepanović (1999) vidi kao vrstu identifikacionog fokusa u smislu É. Kiss (1998b), koja u okviru identifikacionog fokusa razlikuje dva podtipa: kontrastni fokus, koji izražava identifikaciju (jednog člana zatvorenog skupa entiteta koji je poznat učesnicima u diskursu) s isključivanjem (svih ostalih članova tog skupa) i prosti identifikacioni fokus (koji iscrpno identifikuje jednog člana iz nekog otvorenog skupa entiteta, ne podrazumevajući tim izborom isključivanje svih ostalih članova skupa). Na primer, ukoliko je rečenica (1) odgovor na pitanje (2), onda izražava identifikacioni fokus, dok u kontekstu rečenice (3) ona izražava kontrastni fokus, tvrdi Stjepanović (1999: 188-190):

- (1) **Petra** Marija voli.
 (2) Koga Marija voli?
 (3) Čula sam da Marija voli Igora.

Međutim, ne možemo se složiti sa ovom konstatacijom Stjepanović, jer smatramo da odgovor na pitanje (2) izražava novu informaciju, stoga se mora smatrati informacionim, a ne identifikacionim, fokusom. S druge strane, u prethodnom odeljku (i u Halupka-Rešetar 2008a) pokazali smo da se informacioni fokus u srpskom jeziku ne mora naći u poslednjem položaju u rečenici i predložili termin ‘nefinalni fokus’ za ovu pojavu. Nefinalni fokus, rekli smo, nosi rečenični akcenat ili je možda čak i u većoj meri fonološki obeležen, što mora biti posledica nekanoničkog položaja u kome se nalazi. Ne smatramo, međutim, da u odgovoru na pitanje s upitnom reči možemo govoriti o identifikacionom fokusu, jer takvo pitanje ili traži novu informaciju (kao u pitanju (2)), ili podrazumeva postojanje zatvorenog skupa entiteta poznatog učesnicima u diskursu (4), u kom slučaju se, naravno, radi o kontrastnom fokusu:

- (4) Koga Marija voli, Petra ili Jovana?

¹⁰² Ovde dajemo sudove Stjepanović (1999).

- (83) Ko mudro koga savetuje?
 a. ??Od koga je mudro što savetuje koga?
 b. Ko kome daje mudre savete?
- (84) Ko koga mudro savetuje?
 a. *Od koga je mudro što savetuje koga?
 b. Ko kome daje mudre savete?
- (85) Marija mudro Petru **auto** prodaje.
 a. Mudro je od Marije što Petru prodaje auto.
 b. Marija na mudar način Petru prodaje auto.
- (86) Marija Petru mudro **auto** prodaje.
 a. *Mudro je od Marije što Petru prodaje auto.
 b. Marija na mudar način Petru prodaje auto.

Ovi i slični primeri navode Stjepanović (1999) na zaključak da upitne reči po definiciji imaju obeležje fokusa koje se dopušta u položajima u kojima se dopuštaju i fokalizovani elementi bez upitnog obeležja – AgrSP i neka fraza između TP i PredP. U sintaksi, dakle, postoje položaji koji će dopustiti fokalizovane fraze, no ipak ostaje pitanje zašto se u ovom sistemu, koji dozvoljava izgovaraje niže kopije, upitni elementi ne mogu izgovoriti *in situ*.¹⁰³ Odgovor leži u kontrastnom, ili emfatičkom, naglasku koji ovi elementi nose i moraju proveriti, a koji je u vezi sa obeležjem fokusa relevantne projekcije, koja privlači fokalizovane i upitne reči. Naglasak će onda pasti na višu kopiju pomećenog elementa, te će se ta kopija morati izgovoriti, jer na nivou fonetske forme obeležje fokusa upravnih članova projekcijâ u koje se pomeraju fokalizovane i upitne fraze u tesnoj je vezi sa istaknutošću, što rezultira kontrastnim, ili emfatičkim, naglaskom. Drugim

¹⁰³ Ovde ne mislimo na diskursno uslovljene upitne fraze (eng. *D-linked wh-phrases*) (1), koje, budući da je njihov opseg referencije dat u diskursu, ne mogu biti inherentno fokalizovane, pa se ne mogu ni pomerati u položaj fokusa (iako se fakultativno mogu pomeriti u preverbalni položaj (2), što mora biti rezultat nekog drugog obeležja, nevezanog za fokus, tvrdi Bošković (2002b)):

(1) Ko je kupio *koju knjigu*?

(2) Ko je *koju knjigu* kupio?

Drugi slučaj koji čini izuzetak u smislu mogućnosti ostajanja *in situ* jesu diskursno neuslovljene upitne fraze koje su fonološki identične (3). Kod ovih, kaže Bošković (2002b), obe se homofone upitne fraze pomeraju u preverbalni položaj ali se izgovara niža kopija druge upitne reči jer srpski jezik spada u red onih jezika koji ne dozvoljavaju nizanje homofonih upitnih reči.

(3) Šta uslovljava šta?

rečima, dok informacioni fokus dobija rečenični akcenat *in situ*, kontrastni fokus dobija kontrastni naglasak u položaju u koji se pomerio da proverí obeležje [+kf], tj. naglasak je ovde rezultat pomeranja.

Kako dokazuje Bošković (1997b, 1998, 2000, 2002b, 2003a, 2003b, 2004a, 2007a), polazeći od ideja Rudin (1988) i modifikujući svoje stavove u skladu s razvojem generativne teorije, s jedne strane, i jezičkih podataka, s druge, u srpskom jeziku se svi upitni elementi pomeraju na početak rečenice usled fokalizacije. Upravni član koji ih privlači ima obeležje PRIVLAČENJE-SVEG-FOKUSA (eng. *Attract-all-Focus*), iz čega sledi da se nijedan upitni element ne može ostaviti *in situ*. Fokalizacija nije podložna uslovu superiornosti: fokalizovani elementi mogu se naći u bilo kom redosledu u rečenici. Mesto prizemljenja fokalizovanih elemenata niže je od upravnog člana C, ali je upravni član C taj koji dopušta upitne elemente za obeležje fokusa. Ukoliko u rečenici ima pomeranja upitnih elemenata¹⁰⁴ (a to se dešava u umetnutim pitanjima, u rečenicama s vidljivim ili fonološki izraženim komplementizatorom, u dugom pomeranju upitnih reči i sličnim kontekstima u kojima se krši uslov superiornosti), onda se sve upitne reči moraju pomeriti u SpecCP, a samo će jedna (strukturno najviša) biti podvrgnuta pomeranju upitnih reči, a ostale će za obeležje fokusa dopustiti upravni član C. Ključno je primetiti da se u ovom slučaju upitne reči *ne mogu* naći u položaju nižem od C (kao u slučaju čiste fokalizacije).

Bošković (2002a) koristi tri testa da pokaže opravdanost razlikovanja pomeranja upitnih reči od njihove fokalizacije (pomeranja fokusa): već pominjan uslov superiornosti i podizanje glagola, kao i pitanja sa više upitnih reči. O ovom poslednjem testu Bošković (2002a: odeljak 1.4.3) kaže sledeće: u jezicima poput engleskog, gde se sve upitne reči podvrgavaju *wh*-pomeranju, odgovor na višestruko pitanje prikladan je samo ukoliko uključuje (ceo) skup parova odgovora na upitne reči (odgovor sa spisikom parova, eng. *pair-list answer*). Na primer, na pitanje (87) ne može se prikladno odgovoriti rečenicom (88a) u situaciji kada smo u prodavnici odeće ugledali neke poznate ljude kako kupuju neke odevne predmete, ali nismo baš videli

¹⁰⁴ Pod pomeranjem upitnih elemenata (eng. *wh-movement*) Bošković (2002a) podrazumeva pomeranje koje je motivisano potrebom da se (vidljivo) proverí jako upitno obeležje upravnog elementa C. Naravno, za proveru ovog obeležja dovoljno je pomeriti jedan element sa odgovarajućim obeležjem (jedan upitni element), što je i argument u prilog tvrdnji da se ostale upitne reči pomeraju iz nekog drugog razloga, koji ovaj autor prepoznaje kao obeležje fokusa samih upitnih reči.

ko je šta tačno kupio, pa pitamo prodavca, jer ovakvo pitanje podrazumeva parove kupaca i kupljene robe, poput odgovora (88b):

- (87) Who bought what?
 (88) a. #John bought a shirt.
 b. John bought a shirt, Mary bought a jacket and Peter bought a hat.

S druge strane, u srpskom jeziku, gde upitne reči u pitanjima poput (89) bivaju podvrgnute fokalizaciji, a ne *wh*-pomeranju, moguć je odgovor koji identifikuje samo jedan par entiteta (jednoparni odgovor, eng. *single pair answer*) (90a), ali je, isto tako moguć i onaj koji daje čitav spisak parova (90b):

- (89) Ko je šta kupio?
 (90) a. Ivan je kupio košulju.
 b. Ivan je kupio košulju, Marija (je kupila) jaknu, a Petar (je kupio) šešir.

Razlog za ovu razliku krije se u tome što se u srpskom jeziku, za razliku od engleskog, upitne reči ne moraju vidljivo pomeriti u položaj SpecCP, kako tvrdi Bošković (2002a). Upravo ovo omogućava da pitanja budu gramatična i onda kada su upitne reči samo fokalizovane (bez pomeranja upitnih reči), kao i da kao odgovor na ova pitanja budu prikladne i rečenice sa samo jednim parom entiteta o kojima se pita.

Međutim, rezultati istraživanja koje smo sproveli u okviru ovog rada ne potvrđuju sudove koje Bošković daje, jer se, bar za ispitanike obuhvaćene istraživanjem, u višestrukim pitanjima u srpskom jeziku upitne reči mogu naći u bilo kom redosledu (slične rezultate izneli smo i u Halupka 2000), bez obzira na to da li se radi o vidljivom komplementizatoru (92) ili ne, umetnutoj klauzi (93) ili ne, ili ostalim kontekstima u kojima bi, prema očekivanjima Boškovića (2000, 2002a, 2002b, 2003a, 2003b, 2004a, 2007a), trebalo da postoji razlika u pogledu kršenja uslova superiornosti:

- (91) a. Ko će šta obaviti?
 b. Šta će ko obaviti?
 (92) a. Ko li će šta obaviti?
 b. Šta li će ko obaviti?

- (93) a. Pitam se ko će šta obaviti.
b. Pitam se šta će ko obaviti.

Rečenice u (92a, b) i (93a, b) podjednako su gramatične, baš kao i (91a) i (91b), iako je u primerima (92) komplementizator vidljiv (*li*), a u (93) imamo umetnuta višestruka pitanja – do kršenja uslova superiornosti u potonja dva slučaja ne dolazi.¹⁰⁵ Ovo, međutim, ne dovodi nužno u pitanje Boškovićevu argumentaciju, već samo potvrđuje opravdanost podele jezika na osnovu ponašanja u višestrukim pitanjima i kazuje da varijetet srpskog jezika koji se govori na području Novog Sada i njegove okoline spada u onaj tip jezika sa više upitnih reči na početku rečenice (eng. *multiple wh-fronting language*) u kojem kršenja uslova superiornosti nikada nema. Budući da je uslov superiornosti posledica zahteva da se sva obeležja provere pomoću najkraćeg mogućeg pomeranja, očekivanje je da će se uvek samo strukturno najviša upitna reč pomeriti (u SpeCP) kako bi proverila jako [+wh] obeležje upravnog elementa C, dok se ostale upitne reči koje će se naći na početku rečenice zapravo fokalizuju. Tako, nasuprot primerima iz engleskog jezika (94), u kojem upitne reči bivaju podvrgnute samo pomeranju upitnih reči, a ne i fokalizaciji, pa se predviđa da upitno obeležje upravnog elementa C može da proveri samo strukturno viša upitna reč (94a), ali ne i niža (94b), u srpskim primerima (95) obe će se upitne reči naći na početku rečenice, ali će se obe tu naći kao rezultat fokalizacije, a ne pomeranja upitnih reči, pa zato njihov redosled nije utvrđen i ne krši uslov superiornosti:¹⁰⁶

¹⁰⁵ Kako ističe Bošković (2007a), u srpskom jeziku dolazi do kršenja uslova superiornosti baš u kontekstima u kojima u francuskom jeziku ima pomeranja upitnih reči, u bugarskom jeziku ovo kršenje se može primetiti u istim kontekstima kao i u engleskom jeziku, tj. uvek, dok u ruskom jeziku, baš kao i u kineskom, do kršenja uslova superiornosti nikad ne dolazi. Dakle, u pogledu konteksta u kojima dolazi do pomeranja upitnih reči, srpski se ponaša isto kao francuski, bugarski kao engleski, a ruski kao kineski. Jedina razlika između ove dve grupe jezika (srpski/bugarski/ruski nasuprot francuskom/engleskom/kineskom) krije se u dodatnoj fokalizaciji koja karakteriše prvu grupu jezika i koja čini da se sve upitne reči, a ne samo prva, pojave na početku rečenice. Ovakav pristup na veoma elegantan način uspostavlja vezu između pomeranja upitnih reči i uslova superiornosti, utvrđuje tri tipa jezika i predviđa da čak i kada se govornici nekog jezika ne slažu u pogledu sudova vezanih za neke podatke, njihovi sudovi će ipak okarakterisati dotični jezik na taj način da se on uklapa u jedan od tri ponuđena modela (v. fn. 60).

¹⁰⁶ U rečenicama poput (94) Bošković (2000, 2002b, 2005a i drugde) pretpostavlja da se upravni element C umeće u strukturu nevidljivo, na nivou logičke forme.

- (94) a. Who bought what?
 b. *What did who buy?
- (95) a. Ko šta kupuje?
 b. Šta ko kupuje?

U gornjim primerima, dakle, upravni element C u engleskom jeziku ima obeležje privlačenje-jednog-upitnog-elementa (što potvrđuje negramatičnost pomeranja svih upitnih reči, up. **Who what bought?*), dok se u srpskom ovaj upravni element umeće u strukturu nevidljivo, na nivou logičke forme, a upitni elementi podvrgavaju se pomeranju u upravni element sa obeležjem privlačenje-sveg-fokusa (up. **Ko je kupio šta?*).¹⁰⁷

Međujezičku razliku vezanu za podizanje glagola, koje je obavezno u nekim jezicima u kontekstu višestrukih pitanja s upitnim rečima (npr. u bugarskom), ali ne i u drugim jezicima (npr. srpskom), Bošković (2000, 2002b, 2005a) objašnjava time što je upravni element C u prvom tipu jezika afiks na nivou fonološke forme, te se mora uvesti u strukturu, a ako se uvede, glagol će se podići u ovaj upravni element, dok se u drugom tipu jezika C umeće u strukturu nevidljivo, na nivou logičke forme, pa (vidljivog) podizanja glagola ovde nema.

Uporedimo sada ponašanje upitnih elemenata sa kontrastno fokalizovanim elementima. Istraživanje pokazuje da je u srpskom jeziku položaj kontrastnog fokusa prilično slobodan, tj. da je postverbalni kontrastni fokus podjednako prihvatljiv kao i preverbalni. Tačnije, u kontekstu poput (96), većina ispitanika složila se da bi najradije upotrebili (96a), a najslabije su rangirali odgovor (96b) – suprotno onome što Stjepanović (1999) tvrdi, postverbalni kontrastni fokus nije, čini se, nimalo manje prihvatljiv od preverbalnog:

- (96) Petar je udario glavu dok se igrao žmurke s drugarima.
 a. Ne, Petar je udario **nogu**.
 b. Ne, Petar je **nogu** udario.
 c. Ne, **nogu** je Petar udario.
- (97) Petar je udario glavu dok se igrao žurke s drugarima.

¹⁰⁷ Međutim, ako u srpskom jeziku nema pomeranja upitnih reči već samo fokalizacije, pitanje je kako se proverava upitno obeležje upravnog elementa C. Jedno od mogućih rešenja je da je ovo obeležje u srpskom jeziku slabo, što znači da ono ne izaziva pomeranje upitnih reči (čak ni ako se vidljivo umetne u strukturu).

- a. Ne, **Jovan** je udario glavu.
- b. Ne, glavu je **Jovan** udario.
- c. Ne, glavu je udario **Jovan**.

Činjenica da je kontrastno fokalizovan objekat u (96) prihvatljiv u sva tri položaja, baš kao i kontrastno fokalizovani subjekat u (97), mogla bi značiti da u srpskom jeziku postoji više projekcija fokusa – nazovimo ih FP – koji dopuštaju, odn. proveravaju [+kf] obeležje kontrastno fokalizovanih elemenata. U ovom slučaju, međutim, suočavamo se sa problemom relativizovane minimalnosti, tj. moramo objasniti kako i zašto pomeranje jednog elementa s obeležjem [+kf] preko drugog elementa s ovim obeležjem ne dovodi do kršenja uslova relativizovane minimalnosti. Naime, ukoliko se projekcija FP, čiji upravni element dopušta kontrastno fokalizovani element, nalazi u postverbalnom položaju (kao u (97c)), preverbalno (kao u (97b)) i/ili inicijalno (kao u (97a)), zašto kontrastno fokalizovana sintagma ne mora da proveri svoje [+kf] obeležje u najnižem SpecFP položaju? Primitimo da ukoliko ona preskoči ovaj položaj u kome bi mogla da proveri relevantno obeležje, njeno pomeranje trebalo bi da dovede do kršenja relativizovane minimalnosti. Ako pak kontrastno fokalizovana sintagma može da proveri obeležje [+kf] i u najnižoj FP projekciji, nije jasno zašto se pomera dalje (u više SpecFP položaje). Pretpostavka da postoji samo jedna FP projekcija koja može da se spoji, tj. umetne u strukturu u raznim položajima u jednom jeziku (npr. između T i AgrOP u (96a), između AgrS i T u (96b), odnosno iznad AgrSP u (96c)) takođe nije u skladu sa minimalističkim principima, koji ne tolerišu fakultativnost ukoliko ona nema uticaja na tumačenje rečenice. Alternativno, moguće je pretpostaviti, kao i u slučaju informacionog fokusa u prethodnom odeljku, da fokalizacija nije rekurzivna operacija, ali da fonetska forma ima mogućnost da izgovori razne kopije višečlanih lanaca sa obeležjem [+kf], iako nije jasno šta bi bila motivacija za potonje rešenje, a bez motivacije u minimalizmu ništa ne može da se desi. Kao, čini se, najprihvatljiviju mogućnost, ovde predlažemo da se pomeranje fokusa dešava zbog provere netumačivog obeležja [+kf] na upravnom elementu F. Ovo obeležje privući će element sa odgovarajućim obeležjem; na leksičkim elementima, obeležje kontrastnog fokusa je tumačivo, stoga se oni ne moraju vidljivo pomerati u specifikator funkcijskog elementa sa ovim obeležjem, a možda se ne moraju pomerati ni na nivou logičke forme (jer ovo

pomeranje nema uticaja na opseg fokalizovanih elemenata).¹⁰⁸ Na osnovu dosad rečenog, opredelićemo se za mogućnost jedne projekcije FP sa jednim elementom u SpecFP i ostavljanjem ostalih fokalizovanih elemenata *in situ*, jer je njihovo [+kf] obeležje tumačivo.

Iako na prvi pogled i ne deluje tako, kombinacijom tematizacije i kontrastne fokalizacije sasvim elegantno možemo objasniti derivaciju primera u (97). Budući da je klauza (98a) logičan nastavak primera (97b), a (98b) rečenice (97c), jasno je da je u prvom slučaju tematizovana imenička sintagma *glavu*, dok su u (97c) i objekat i radnja poznati:

- (97) Petar je udario glavu dok se igrao žurke s drugarima.
 a. Ne, **Jovan** je udario glavu.
 b. Ne, glavu je **Jovan** udario.
 c. Ne, glavu je udario **Jovan**.
- (98) a. ... a Petar je udario nogu.
 b. ... a Petar je slomio ruku.

U (97b) se, dakle, kontrastiraju osobe koje su udarile neki deo tela (poznatu informaciju čini udaranje raznih delova tela), dok se u (97c) kontrastiraju osobe koje su se povredile (poznato je da je bilo nekih povreda). Rečenica (97a), s druge strane, ne nosi nikakvu pretpostavku, bilo o tome

¹⁰⁸ Ovu pretpostavku potkrepljuju sledeći primeri, gde je jasno da kontrastno fokalizovane fraze koje nisu u inicijalnom položaju imaju uži opseg od onih koji su na početku rečenice (1), te da ako ima više od jedne fokalizovane sintagme (2-3), samo prva ima opseg preko ostalih, a opseg ostalih nije posledica njihovog strukturnog položaja (bilo koja može imati opseg preko druge, up. É.Kiss 2003: 31-32):

- (1) **Samo dva studenta** su pročitala **samo dve knjige**.
 a. ‘Samo dva studenta postoje koji su pročitali samo dve knjige.’
 b. *‘Samo dve knjige postoje koje su pročitala samo dva studenta.’
- (2) **Zašto su samo dva studenta** pročitala **samo dve knjige**?
 a. ‘Zašto se desilo da postoje samo dva studenta koji su pročitali samo dve knjige?’
 b. ‘Zašto se desilo da postoje samo dve knjige koje su pročitala samo dva studenta?’
- (3) **Zašto su samo dve knjige** pročitala **samo dva studenta**?
 a. ‘Zašto se desilo da postoje samo dva studenta koji su pročitali samo dve knjige?’
 b. ‘Zašto se desilo da postoje samo dve knjige koje su pročitala samo dva studenta?’

da li se Petru desilo nešto, niti o tome da li je i kakvih (još) povreda bilo. U skladu s ovim, u (99) prikazujemo delimičnu derivaciju rečenica (97a) i (97b):

- (99) a. [_{FP} **Jovan** [_{AgrSP} **Jovan** [_{AgrS} je [_{TP} **Jovan** [_T udario je [_{AgrOP} glavu udario [_{VP} **Jovan** udario glavu
- b. [_{TopP} glavu [_{FP} **Jovan** [_{AgrSP} **Jovan** [_{AgrS} je [_{TP} **Jovan** [_T udario je [_{AgrOP} glavu udario [_{VP} **Jovan** udario glavu

U odeljku 5.1.1 složili smo se sa Stjepanović (1999, 2004, 2007) i Boškovićem (2001, 2008b) da se u srpskom jeziku glagoli, bilo u ličnom, bilo u bezličnom obliku, ne pomeraju dalje (odn. više) od projekcije T. U primeru (97c), međutim, glagol je strukturno viši od kontrastno fokalizovanog subjekta, što može biti razlog da se dozvoli da se kontrastno fokalizovana sintagma izgovori *in situ*, na način koji predlažemo u (100):

- (100) [_{TopP} glavu [_{FP} **Jovan** [_{AgrSP} **Jovan** [_{AgrS} je [_{TP} **Jovan** [_T udario je [_{AgrOP} glavu udario [_{VP} **Jovan** udario glavu

Zaključak koji možemo izvesti na osnovu gornjih primera jeste da se tematizacija i fokalizacija mogu javiti zajedno: kada je ovo slučaj, kontrastni fokus može prethoditi tematizovanom elementu (101), može ga slediti (102), ali se može naći i između dve teme (103), kao u narednim primerima:

- (101) a. [_{FP} **Mariji** je [_{TopP} auto [_{TP} Petar poklonio (a ne Ani).
 b. [_{FP} **Juče** je [_{TopP} **Mariji** [_{TP} Petar uručio nagradu (a ne prošle nedelje).
 c. [_{FP} **Knjigu** je [_{TopP} Ani [_{TP} Petar obećao za rođendan (a ne lutku).
- (102) a. [_{TopP} **Mariji** je [_{FP} **auto** [_{TP} Petar pozajmio (a ne kamionet).
 b. [_{TopP} **Auto** je [_{FP} **Mariji** [_{TP} Petar pozajmio (a ne Ani).
 c. [_{TopP} **Ani** je [_{FP} **juče** [_{TP} Petar obećao knjigu za rođendan (a ne prošle nedelje).
- (103) [_{TopP} **Mariji** je [_{FP} **juče** [_{TopP} knjigu [_{TP} Petar obećao.

Uz ove primere, postoji i ta mogućnost da se kontrastno fokalizovani element javi u postverbalnom položaju, kao u (96c) ili u (97c). U ovakvim

slučajevima nije potpuno jasno šta je posredi, jer, ukoliko postoji projekcija FP, rekli smo da ona mora proveriti svoje [+kf] obeležje pomeranjem leksičkog elementa sa odgovarajućim obeležjem u položaj specifikatora; ovde se čini da do pomeranja nije došlo, a rečenica je ipak gramatična, zato predlažemo da i u ovakvim rečenicama dolazi do pomeranja, ali se izgovara najniža kopija elementa s obeležjem [+kf].

Šta omogućava ostavljanje kontrastno fokalizovane sintagme *in situ* i da li se ova mogućnost uvek može primeniti? Pogledajmo sledeće rečenice sa po dve kontrastno fokalizovane sintagme u datom kontekstu:

- (104) (Roditelji koji se hvale ponašanjem svoje osmogodišnje ćerke povodom Dana zaljubljenih.
 Otac: Marija je dala Petru pisamce u obliku srca.)
 a. (Majka: Ne,) Marija je dala **Ivanu medenjaka**.
 b. ??(Ne,) Marija je dala **medenjaka Ivanu**.
 c. ?(Ne,) Marija je **Ivanu** dala **medenjaka**.
 d. ?(Ne,) Marija je **medenjaka** dala **Ivanu**.

U gornjem primeru, sva četiri odgovora su moguća u datom kontekstu. Rečenica (104a) preslikava red reči iz prethodne rečenice koju ispravljaja, i po mišljenju ispitanika, ona je najbolja, ali su (104c) i (104d) bolji odgovori od (104b), jer u njima kontrastirane sintagme nisu jedna do druge.¹⁰⁹ Ovakav sud potvrđuju i primeri u (105), gde su takođe bolje rangirane rečenice u kojima kontrastno fokalizovane sintagme nisu priložne:

- (105) (A: Znaš šta ima novo? Petar voli Mariju!)
 a. (B: Ne,) **Marija** voli **Petra**.
 b. ?(B: Ne,) **Marija Petra** voli.
 c. ?(B: Ne,) **Petra Marija** voli.
 d. (B: Ne,) **Petra** voli **Marija**.

Uporedimo li ove rezultate sa rečenicama sa dve partikule za fokalizaciju (podsetimo da ove nameću kontrastnu interpretaciju), videćemo da

¹⁰⁹ Primitimo da razlog nižeg stepena prihvatljivosti rečenice (104b) ne može biti razlika u pogledu kategorije živo-neživo, jer ta razlika postoji i u primeru (104d), koji su ispitanici bolje rangirali od (104b).

je i ovde bolja ona rečenica u kojoj partikule, odnosno sintagme koje ove modifikuju, nisu jedna do druge:

- (106) (Izveštaj sa grupne posete razreda Sajmu knjiga.)
a. **Samo dva đaka** su kupila **samo jednu knjigu** (ostali đaci su kupili po više knjiga).
b. ??Kupila su **samo dva đaka samo jednu knjigu**.
c. ?**Samo dva đaka** su **samo jednu knjigu** kupila.
- (107) (Razgovor o kupovini lektire od tri knjige.)
a. **Samo jednu knjigu** su kupila **samo tri đaka** (ostale knjige je kupilo po više đaka).
b. ??Kupila su **samo jednu knjigu samo tri đaka**.
c. ?**Samo jednu knjigu** su **samo tri đaka** kupila.

Iako možda postoji razlog da se sintagme sa partikulama za fokalizaciju tretiraju drugačije od kontrastno fokalizovanih sintagmi bez ovakvih partikula,¹¹⁰ ovde to nećemo učiniti, jer istraživanjem nismo obuhvatili kontrastnu fokalizaciju izazvanu partikulama. Pa ipak, primeri poput (96-97), te (101-107) čini se da su dovoljan razlog da pretpostavimo da se u srpskom jeziku kontrastno fokalizovane sintagme ne moraju (vidljivo) pomeriti u SpecFP, što mora biti posledica tumačivosti obeležja [+kf] na leksičkim elementima. Međutim, kao što smo već u više navrata napomenuli, ova fakultativnost (načina) pomeranja kontrastno fokalizovanih elemenata nije u skladu sa principima minimalizma, pa ćemo zato morati da objasnimo kako se netumačivo [+kf] obeležje upravnog elementa F proverava u slučajevima kada se nijedan element (vidljivo) ne pomera u njegov specifikator. Ovo pitanje naročito je važno zbog derivacije rečenica sa upitnim elemen-

¹¹⁰ Željko Bošković (u privatnom razgovoru, februara 2008) kaže da su za njega *samo*-sintagme bolje *in situ* od običnih kontrastno fokalizovanih sintagmi, koji su u njegovom dijalektu degradirani *in situ* (rečenice (96a) i (97c) za njega su marginalne). Za ovo ne postoji jasan razlog, ali je činjenica da u pogledu mogućnosti ostavljanja kontrastno fokusiranih elemenata *in situ*, u srpskom jeziku postoji fina razlika između tri tipa kontrastnog fokusa, koju ne bi trebalo zanemariti. Rečenica (1), u kojoj *samo* modifikuje imeničku sintagmu bolja je od (2), u kojoj *samo* modifikuje samo ime, a (3), u kojoj nema partikule *samo*, najmanje je dobra od tri mogućnosti, tvrdi Bošković.

(1) Jovan voli **samo jednu ženu**.

(2) Jovan voli **samo Anu**.

(3) Jovan voli **Anu**.

tom i kontrastno fokalizovanim elementom. Naime, ukoliko se obe vrste elemenata podvrgavaju fokalizaciji, kako Bošković (1998, 2002b, 2007a i drugde) tvrdi za rečenice s više upitnih reči i bez fonološki izraženog komplementizatora, očekivanje je da će se kontrastno fokalizovane sintagme, kao i upitne reči, sve pomeriti u funkcijsku projekciju s obeležjem privlačnije-sveg-fokusa, baš kao i u višestrukim pitanjima bez (fonološki izraženog) komplementizatora (v. primere (91) i (95) gore). Primeri (104-107), od kojih su naročito prva dva relevantna budući da u njima nema partikula za fokalizaciju, ne govore u prilog ovakvom viđenju kontrastne fokalizacije, jer, kako smo videli, u svim rečenicama u (104) obe fokalizovane sintagme su u nižem strukturnom položaju od subjekta u SpecAgrSP. Kako su u primeru (105) i subjekat i objekat kontrastno fokalizovani, ne može se sa sigurnošću utvrditi u kom se strukturnom položaju ovi elementi nalaze u (105b) i (105c), gde su oni priložni, a isto važi i za primere (106c) i (107c), gde niz od dva kontrastno fokalizovana elementa prekida glagolska klitika, ali je to, kako smo rekli, posledica zahteva fonetske forme, a ne pokazatelj sintaksičke strukture. Takođe, ne možemo isključiti ni mogućnost da se obe kontrastno fokalizovane sintagme jave u postverbalnom položaju, odnosno *in situ*, kao u primeru (104a) gore. Uz ovo, primeri (104c) i (104d) ilustruju (obeleženu) mogućnost smeštanja jedne od kontrastno fokalizovanih sintagmi niže od subjekta ali više od glagola, dok je druga u postverbalnom položaju. Kako ovo možemo objasniti?

Situacija se dodatno komplikuje ako je jedna od kontrastno fokalizovanih sintagmi upitna reč, kao u narednim primerima:

- (108) (Čula sam da je Petar pozvao Mariju, ali...)
- a. Ko je pozvao **Anu**?
 - b. Ko je **Anu** pozvao?
 - c. ?**Anu** je ko pozvao?
 - d. ***Anu** je pozvao ko?

Kako gornji primeri pokazuju, niti se svi (upitni ili kontrastno) fokalizovani elementi pomeraju na početak rečenice, niti je svejedno u kom će se redosledu naći u rečenici. Naime, gramatičnost primera (108a) potvrđuje gore iznetu pretpostavku da u srpskom jeziku mora postojati i mogućnost nepomeranja leksičkih elemenata s obeležjem kontrastnog fokusa (ili njihovo pomeranje na nivou logičke forme). U ostalim slučajevima u (108)

prihvatljivost varira kod ispitanika, ali se svi slažu da su primeri (108b) i (108c) manje prihvatljivi od rečenice (108a), te da je (108d) negramatičan primer. Ovo onda upućuje na to da se upitna reč u srpskom jeziku *mora* vidljivo pomeriti u položaj gde će proveriti obeležje fokusa, dok kontrastno fokalizovane sintagme ne moraju. Ovu razliku ne možemo zanemariti, ali je možda možemo svesti na razliku u leksičkoj specifikaciji ove dve vrste elemenata, tj. u nekome od obeležja.

Pogledajmo pre toga kakva je situacija u rečenicama sa više upitnih reči i jednom neupitnom kontrastno fokalizovanom sintagmom:

- (109) (Znam ko je šta kupio Petru, ali...)
- a. Ko je šta kupio **Mariji**?
 - b. Ko je **Mariji** šta kupio?
 - c. ?**Mariji** ko je šta kupio?
 - d. ***Mariji** je ko šta kupio?
 - e. ***Mariji** ko je kupio šta?
- (110) (Znam kome je šta Marija dala, ali...)
- a. Kome je šta **Petar** dao?
 - b. Kome je **Petar** šta dao?
 - c. ?**Petar** kome je šta dao?
 - d. ***Petar** je kome šta dao?
 - e. ***Petar** je kome dao šta?
- (111) (Znam gde je kome Marija ostavila pisamce, ali...)
- a. Gde je kome **Petar** ostavio pisamce?
 - b. Gde je **Petar** kome ostavio pisamce?
 - c. ?**Petar** gde je kome ostavio pisamce?
 - d. ***Petar** je gde kome ostavio pisamce?
 - e. ***Petar** je gde ostavio pisamce kome?

Na osnovu ovih primera možemo zaključiti sledeće o rečenicama sa više upitnih elemenata:¹¹¹

¹¹¹ Ovde uzimamo u obzir samo prava pitanja s upitnim rečima, a ne i rečenice koje uključuju levu dislokaciju (što rezultira zarezom u pisanju, odn. pauzom u govoru, v. odeljak 5.2.1), kao ni eho-pitanja, tipična za kontekste kada jedan sagovornik nije dobro čuo šta je drugi sagovornik rekao. Potonji tip pitanja razlikuje se od pravih pitanja s upitnim rečima i u ovom radu o njemu nećemo govoriti, jer ne spada u načine strukturne artikulacije fokusa.

- (1) Upitne reči se u srpskom jeziku obavezno pomeraju na početak rečenice, pri čemu se (grozd) klitika mora javiti u položaju neposredno posle prve upitne reči (v. primere (109a), (110a) i (111a) gore).¹¹²
- (2) Upitne reči, inherentno fokalizovane, pomeraju se u položaj iznad subjekta u SpecAgrSP, u specifikator funkcijske projekcije FP, čiji upravni član F ima obeležje privlačenje-sveg-fokusa.
- (3) Budući da je motivacija za pomeranje upitnih elemenata obeležje privlačenje-sveg-fokusa upravnog elementa F, očekivanje je da će se i kontrastno fokalizovane sintagme (kojima je, kako smo već isticali, obeležje [+k_f] deo leksičke specifikacije) pomeriti na početak rečenice, u SpecFP – ovo očekivanje, međutim, može ali ne mora biti ispunjeno, što u nastavku i objašnjavamo.
- (4) Redosled upitnih elemenata je izboran – kršenja uslova podložnosti nema, što je u skladu sa obeležjem privlačenje-sveg-fokusa upravnog elementa F. Ali,
- (5) Upitne reči se moraju naći u višem položaju od kontrastno fokalizovanih sintagmi (rečenice (109c), (110c) i (111c)).

Primetimo da primeri u (109) sadrže dve upitne sintagme (subjekat i direktni objekat) i jednu kontrastno fokalizovanu sintagmu (indirektni objekat). U rečeničnoj strukturi koju smo predložili u (17) i proširili u (46), projekcija AgrIOP nalazi se iznad projekcije AgrDOP, dok su u (109a) i subjekat i direktni objekat u SpecFP, a kontrastno fokalizovan indirektni objekat ostaje u postverbalnom položaju, verovatno u SpecAgrIOP. Drugim rečima, on se pomera u SpecFP, ali iz nekog razloga biva izgovorena neka njegova niža kopija. Pretpostavka da obeležje privlačenje-sveg-fokusa upravnog elementa F „ne vidi“ kontrastno fokalizovanu sintagmu ne može biti tačna, jer smo više puta videli da se kontrastno fokalizovana sintagma može naći na početku rečenice, u položaju pre subjekta (podsetimo da je u nekim dijalektima srpskog jezika ovo bolja, ili čak jedina, mogućnost). Postavlja se, dakle, pitanje šta omogućava kontrastno fokalizovanoj sintagmi da bude izgovorena niže.

¹¹² Budući da upitne reči, po svojoj prirodi, ne mogu biti tematizovane niti levo dislocirane, jasno je da one u rečenici uvek čine prvi element u intonacijskoj frazi.

Gornji primeri pokazuju da je redosled upitnih elemenata nebitan: subjekatska upitna reč može prethoditi objekatskoj (109a), indirektno objekatska direktno objekatskoj upitnoj reči (110a), ili adjunktska argumentskoj (111a). Pored ovog, prve dve rečenice u sva tri gornja primera pokazuju i da je redosled druge upitne reči i kontrastno fokalizovane sintagme takođe nebitan: bilo koja može prethoditi drugoj u sva tri primera. Međutim, ono što je bitno primetiti u ovim primerima jeste da se kontrastno fokalizovana sintagma tek marginalno može javiti ispred upitnih reči (up. u ovom smislu i (108c)), i to samo ukoliko je ne sledi glagolska klitika, kao u primerima (109c), (110c) i (111c) a stavljanje, ili ostavljanje, svih upitnih reči u položaj koji je niži od glagolske klitike dovodi do negramatičnosti rečenice.

Činjenice koje smo ovde izneli možemo objasniti ako pretpostavimo da upitne reči, pored inherentnog upitnog obeležja [+wh], imaju i obeležje [+kf], dok kontrastno fokalizovane reči imaju samo obeležje [+kf] i ukoliko, sledeći predlog Chomskog (1995), pretpostavimo da jedan isti funkcijski element može više puta da privuče neko obeležje, nazovimo ga F. U ovom scenariju, onda, funkcijski upravni element ne može imati obeležje privlačenje-jedne-upitne-reči, kako tvrdi Bošković (1999: 169-170, 2002b, 2007a) jer bi, u skladu s minimalističkim principima ekonomije, on uvek privukao najbliži element s odgovarajućim obeležjem – konačno, ovo i jeste način da se objasni kršenje uslova superiornosti u jezicima poput engleskog (v. primere (94)). Kao što gornji primeri pokazuju, u srpskom jeziku ovo nije slučaj, jer izbor upitne reči koja će se pomeriti na sam početak rečenice i zadovoljiti obeležje privlačenje-jedne-upitne-reči upravnog elementa u potpunosti je odluka govornika i nije posledica nikakvog gramatičkog pravila. Otuda uz (109a) imamo gramatički podjednako ispravnu (ali u datom kontekstu ne i pragmatički prikladnu) rečenicu (112):

(112) Šta je ko kupio **Mariji**?

Iz ovog zaključujemo da dotični upravni element ima obeležje privlačenje-svih-upitnih-reči, a to potvrđuje i nemogućnost ostavljanja bilo koje upitne reči u postverbalnom položaju, kao u primerima (109e), (110e) i (111e). Pored ovog obeležja, ovaj upravni element ima i obeležje privlačenje-sveg-fokusa, što objašnjava zašto su gramatične rečenice poput (110a) ili (111a), u kojima su i upitne reči i kontrastno fokalizovane sintagme na početku rečenice. Međutim, postavlja se pitanje identiteta ovog funkcijskog

upravnog elementa. Videli smo da je on u položaju višem od AgrSP, koji smo nazvali FP, odn. frazom fokalizacije. Bošković (1998, 1999, 2000, 2002b, 2003a, 2007a) tvrdi da je u pitanju C, upravni element projekcije CP i smatra da nije ništa čudno to što jedan isti element (C) ima i obeležje privlačenje-jedne-upitne-reči i obeležje privlačenje-sveg-fokusa. Postoje nezavisni dokazi, kaže on (u privatnom razgovoru, oktobra 2008) da su i upitni i fokalizovani elementi u CP, kao što postoje i nezavisni dokazi koji govore u prilog postojanju pomeranja upitnih reči i fokalizacije (tj. pomeranju fokalizovanih elemenata), tako da ovo ne predstavlja problem ni teorijski, ni empirijski. S jedne strane, videli smo da se u srpskom jeziku sve upitne reči moraju pomeriti na početak rečenice, te da se i kontrastno fokalizovani elementi mogu (u nekim dijalektima srpskog jezika moraju) pomeriti na početak rečenice, u položaj pre subjekta (npr. u primerima (109b), (110a) i (110b), itd.) – ovo bi mogao biti položaj SpecCP. S druge strane, ako se upravni element C sa upitnim obeležjem i može spojiti u strukturu tek na nivou logičke forme u rečenicama poput (113a), pa u vidljivoj sintaksi imamo samo fokalizaciju (što u ovom istraživanju nije potvrđeno, jer je redosled upitnih elemenata i u glavnim i u umetnutim kontekstima podjednako slobodan), ovo nije mogućnost koja nam se pruža u složenim rečenicama (113b), u kojima je jasno da u trenutku spajanja glagola (ili predikata) glavne klauze, derivacija umetnute klauze mora biti završena, te ovde ne može doći do “kasnog” umetanja upravnog elementa C (na nivou logičke forme):

- (113) a. Kome je šta Marija rekla?
b. Pitala sam kome je šta Marija rekla.

U umetnutom pitanju u rečenici (113b), u trenutku spajanja ove klauze sa glagolom *pitala* nadređene klauze, umetnuta klauza (već) mora biti kategorije CP, a upitne reči su već u specifikatoru upravnog elementa C (ovo pomeranje dešava se čim se C spoji sa svojim komplementom a u cilju zadovoljavanja obeležja upravnog elementa).

Postojanje obe vrste pomeranja u srpskom jeziku, i upitnih reči i fokalizacije, potvrđuje, između ostalog, i sledeće:

- (1) Mogućnost da se diskursno uslovljene upitne sintagme ostave *in situ* (114a), za razliku od upitnih reči (114b). Pošto diskursno uslovljene upitne sintagme ograničavaju opseg prihvatljivih odgovora na one entitete koji su u diskursu već uspostav-

ljeni, njihova referencija je data u diskursu, ovakvi elementi nisu inherentno fokalizovani, stoga se ne mogu fokalizovati već samo mogu biti podvrgnuti pomeranju upitnih reči:

- (114) a. Ko je nazvao koju devojkju?
b. *Ko je nazvao koga?
- (2) Nemogućnost da se homofone upitne reči jave u nizu (115a) – u ovakvim slučajevima jedna od upitnih reči mora se izgovoriti u nižem položaju (115b) kako bi se derivacija spasla, odnosno kao strategija poslednjeg pribežišta:¹¹³
- (115) a. *Šta šta uslovljava?
b. Šta uslovljava šta? (primeri preuzeti iz Bošković 2002a)

Srpski jezik se, na osnovu ovih podataka, može posmatrati kao jezik u kome se obeležja upravnog elementa privlačenje-jedne-upitne-reči i privlačenje-sveg-fokusa mogu zadovoljiti istovremeno i istim elementima. Međutim, podaci do kojih smo došli u okviru istraživanja za ovaj rad kose se sa ovakvim viđenjem iz najmanje tri razloga:

- (a) ako (u srpskom jeziku ili u jezicima uopšte) nema projekcije FP već upravni element C ima i obeležje privlačenje-jedne-upitne-reči (gde ‘jedne’ mora biti i ‘najbliže’), kao i obeležje privlačenje-sveg-fokusa, zašto u višestrukim pitanjima nema kršenja uslova superiornosti?
- (b) ako obeležje privlačenje-sveg-fokusa upravnog elementa mora da se zadovolji pomeranjem svih (kontrastno) fokalizovanih sintagmi na početak rečenice, zašto je u srpskom

¹¹³ Podsetimo da se u minimalističkoj teoriji pomeranje posmatra u smislu kopija (eng. *copy theory of movement*), s pretpostavkom da na nivou logičke forme postoji neka sloboda u odlučivanju koji će se elementi nekog višičlanog lanca obrisati. Tako u rečenici poput (1), kako kaže Chomsky (1995), tumačenje u kojem se povratna zamenica *himself* odnosi na subjekat glavne klauze (*Joe*) dobija se brisanjem niže kopije sintagme *which picture of himself*, dok za interpretaciju u kojoj se ona odnosi na subjekat umetnute klauze (*Jim*) treba brisati viši član lanca, a tumačiti niži:

(1) Joe wonders [CP [which picture of himself] [IP Jim bought [which picture of himself]]]

jeziku dozvoljeno izgovoriti kontrastno fokalizovanu sintagmu u nižem položaju? I konačno,

- (c) ako su i (najviša) upitna reč i (ostale upitne reči kao i) kontrastno fokalizovani elementi (nakon pomeranja) u položaju SpecCP, zašto njihov redosled nije slobodan već upitne reči treba da prethode kontrastno fokalizovanim elementima?

U pokušaju da damo odgovor na pitanje (a), zamislimo da u srpskom jeziku (bar u onim varijetetima koje govore ispitanici konsultovani u okviru ovog istraživanja) uopšte nema pomeranja upitnih reči već samo fokalizacije, kako u slučaju kontrastno fokalizovanih elemenata, tako i u slučaju upitnih reči. Ovakvo viđenje lako može objasniti nedostatak kršenja uslova superiornosti u umetnutim višestrukim pitanjima (primeri (93)), pitanjima sa upitnom partikulom *li*¹¹⁴ (v. primere (92)) i pitanjima s dugim pomeranjem – ako pomeranja upitnih reči nikada nema, onda nema ni kršenja uslova superiornosti. Primetimo takođe da je u ovom trenutku svejedno da li je obeležje privlačenje-sveg-fokusa obeležje nekog funkcijskog upravnog elementa F ispod CP ali iznad AgrSP, ili je to obeležje upravnog elementa C (u kom slučaju projekcije FP nema).

Drugo pitanje, vezano za mogućnost izgovaranja kontrastno fokalizovane sintagme *in situ*, možemo objasniti primenom hipoteze pomeri F (eng. *move F*) Chomskog (1995) ili operacije slaganja (eng. *Agree*) u Chomsky (2001). U prvom slučaju radi se o mogućnosti vidljivog pomeranja formalnih obeležja kontrastno fokalizovanih elemenata, ostavljajući fonološka obeležja *in situ*, što omogućava da se kontrastno fokalizovana sintagma izgovori *in situ*. Međutim, u teorijskom okviru minimalističkog programa kako ga formuliše Chomsky (1995), odvajanje formalnih obeležja od fonoloških

¹¹⁴ Primetimo da činjenica da se upitna partikula *li* ne javlja na samom početku klauze ne utiče na valjanost gore iznete tvrdnje s obzirom na to da je *li* klitika, te da se, poput ostalih klitika, mora javiti u drugom položaju u intonacijskoj frazi. Istovremeno, ako su upitne reči i kontrastno fokalizovani elementi u istom položaju, jasno je zašto su gramatične sledeće rečenice:

- (1) Šta li je kome Petar rekao?
- (2) Kome li je šta Petar rekao?
- (3) Šta li je **Petar** kome rekao?
- (4) Kome li je **Petar** šta rekao?

Primeri (1-2) pokazuju nedostatak kršenja uslova superiornosti (stoga, nedostatak pomeranja upitnih reči i primer čiste kontrastne fokalizacije), dok (3) i (4) govore u prilog tvrdnji da i upitni i kontrastno fokalizovani elementi zauzimaju isti položaj nakon fokalizacije.

loških obeležja rezultira neuspevanjem derivacije na nivou fonetske forme. Drugim rečima, pomeranje sintagmi a ne samo obeležja ima prednost (bar u vidljivoj sintaksi). U novijem viđenju koji ovaj autor iznosi (2001), operacija slaganja je način da se provere netumačiva formalna obeležja i da se ona pretvore u oblik koji je tumačiv na nivou veza – što je u ranijim radovima opisivano kao nevidljivo pomeranje obeležja ili privlačenje. Odnos slaganja može se ukratko opisati kao asimetrični odnos između IZVORA (eng. *probe*) i cilja (eng. *goal*), gde izvor ima neko netumačivo formalno obeležje, a cilj ima odgovarajuće tumačivo obeležje. Slaganje eliminiše netumačiva obeležja izvora, pripisujući im vrednost (cilja) i brišući ih pod uslovom da su izvor i cilj lokalni, te da je tumačivo obeležje cilja identično netumačivom obeležju izvora (kao u slučaju ϕ -obeležja, tj. obeležja lica, roda i broja, koji su inherentni na imeničkim sintagmama, a relacioni na glagolu) ili pod uslovom da ga obuhvata (kao što se, na primer, padež vrednuje i eliminiše u slaganju sa izvorom koji ima kompletna ϕ -obeležja (lice, broj, rod), iako se sam padež ne „slaže“, jer padež nije odlika izvora).¹¹⁵ U ovom tumačenju, međutim, teško je zamislivo da se kontrastno fokalizovani element i upravni element sa netumačivim obeležjem mogu složiti bez pomeranja, tačnije, sama koncepcija kontrastnog fokusa kao netumačivog obeležja na upravnom elementu veoma je problematična u ovom pristupu, jer niti je ovaj element vidljivo realizovan u srpskom jeziku, niti je u duhu ovog teorijskog okvira da motivacija za pomeranje bude neko semantičko obeležje. Međutim, videli smo da nema značajne razlike u ponašanju upitnih reči i kontrastno fokalizovanih elemenata, pa bismo zato ovde predložili sledeće rešenje: ako kontrastno fokalizovani elementi imaju inherentno obeležje [+ (k)f], a funkcijski upravni element C ili F ima netumačivo obeležje privlačenje-sveg-(kontrastnog)-fokusa, sve kontrastno fokalizovane sintagme će se pomeriti (fokalizacijom) u specifikator dotičnog upravnog elementa. Na ovaj način, na primer, dobijamo realizaciju rečenice (109b). Razlike u ponašanju upitnih reči i kontrastno fokalizovanih elemenata možemo obja-

¹¹⁵ Da je padež odlika izvora (npr. upravnog elementa *v*), a ne samo imeničke sintagme (imeničke dopune glagola), ovo bi zapravo značilo da je obeležje padeža tumačivo na jednom od ova dva elementa, što nije tačno. Ako pak kažemo da je padež samo atribut izvora, do ovog problema ne dolazi, a činjenicu da padež na imeničkim sintagmama dobija vrednost samo u sprezi sa upravnim kategorijama koje „dodeljuju“ padež (u terminologiji teorije upravljanja i vezivanja) objašnjavamo pretpostavkom da je vrednost atributa „padež“ na ciljnoj imeničkoj sintagmi potpuna struktura ϕ -obeležja ili obeležja slaganja na izvoru.

sniti ako upitne reči imaju i [+wh] upitno obeležje, a upravni element C ili F i obeležje privlačenje-svih-upitnih-reči. Druga opcija, izgovaranje kontrastno fokalizovane (ali, setimo se, ne i upitne) sintagme *in situ* rezultat je mogućnosti da u jezicima koji obeležavaju (kontrastni) fokus prozodijskim sredstvima, ova sredstva potru sintaksički zahtev da se izgovori najviši element višečlanog lanca. Drugim rečima, u jezicima u kojima se kontrastni fokus obeležava prozodijskim sredstvima, a srpski jezik, kako smo u ovom odeljku pokazali, spada u red ovakvih jezika, kontrastno fokalizovani elementi se mogu ali ne moraju izgovoriti u SpecCP/SpecFP. Ova izbornost ponovo nije u skladu sa načelima minimalizma ali se ipak čini opravdanom s obzirom na to da ima jezika u kojima postoji mogućnost da se upravnom elementu C bude dodeljeno jako netumačivo obeležje privlačenje-sveg-fokusa – jedno ovakvo obeležje uvodi i Adger (2003) u pokušaju da objasni zašto je moguće pomeranje upitnih elemenata i iz deklarativnih umetnutih klauza, kao u sledećem primeru:

(116) Who do you think that you saw <who>?

U narednom odeljku videćemo da li se ovakva analiza može primeniti i na podatke iz engleskog jezika.

Na pitanje (c), koje se tiče međusobnog redosleda upitnih i kontrastno fokalizovanih elemenata u položaju SpecCP/SpecFP, poželjno bi bilo na neki način formulirati činjenicu da upitne reči uspevaju da zadovolje dva obeležja „privlačenja“ upravnog elementa C/F, dok kontrastno fokalizovani elementi zadovoljavaju samo jedno ovakvo obeležje. Ako ovo uspemo da podvedemo na neki način pod zahtev da se maksimizira poklapanje obeležja (eng. *Maximize Match*, Chomsky 2000, 2001), onda imamo objašnjenje i za podatke iznete u (109c), (110c) i (111c).

U ovom odeljku smo, sledeći Stjepanović (1999), pokazali da se pod kontrastni fokus u srpskom jeziku mogu podvesti i upitne reči. Ukazali smo na sličnosti i razlike između ove dve grupe elemenata i ustanovili da viđenje koje daje Bošković (1998, 2000, 2002b, 2003a, 2003b, 2004a, 2007a) nije u skladu sa podacima do kojih smo došli u istraživanju za ovaj rad. Naime, čini se da je za opis varijeteta srpskog jezika koji govore ispitanici konsultovani u okviru ovog istraživanja opravdano pretpostaviti postojanje funkcijske projekcije (verovatno je to CP ili FP) čiji upravni element ima i obeležja privlačenje-sveg-fokusa i privlačenje-svih-upitnih-reči. Rezultat ovakvog

skupa obeležja upravnog elementa imaće kao posledicu javljanje svih upitnih reći na početku rečenice, i to bez nekog unapred utvrđenog redosleda (odn. bez kršenja uslova superiornosti), kao i pomeranje kontrastno fokalizovanih elemenata u isti položaj, u specifikator ovog upravnog elementa. Činjenicu da se u srpskom jeziku kontrastno fokalizovane sintagme ne moraju pomeriti na početak rečenice pripisali smo mogućnosti da u jezicima u kojima se kontrastna fokalizacija obeležava prozodijskim sredstvima, ova mogu potreti zahtev da se kontrastno fokalizovani element izgovori u specifikatoru upravnog elementa sa obeležjem privlačenje-fokusa,¹¹⁶ u smislu da omogućava da se izgovori niža (*in situ*) kopija kontrastno fokalizovane sintagme.

Da sumiramo dosad rečeno: u prethodna dva odeljka (5.2.1 i 5.2.2) izneli smo jednu novu analizu informacionog i kontrastnog fokusa u srpskom jeziku. Objasnili smo da se pokretljivost strukture koja se uočava u srpskom jeziku može svesti na mogućnost da fonološka forma izgovori bilo koju od kopija elementa sa obeležjem [+i(nformacioni) f(okus)]. Razlog zbog kojeg ova opcija postoji u srpskom jeziku, u tesnoj je vezi sa pomeranjem glagola u višu funkcijsku projekciju (T), kao i sa prisustvom morfoloških obeležja padeža na imeničkim sintagmama. Obeležje [+if] dodeljuje se nekom elementu u zavisnosti od diskursa i komunikacione namere govornika. Fonološka forma dodeliće rečenični akcenat najnižoj kopiji elementa sa obeležjem [+if].¹¹⁷ Važno je primetiti da se rečenični akcenat *ne* pridružuje poslednjem (tj. najdublje umetnutom) leksičkom elementu u strukturi, jer bi tako uvek direktni objekat bio nosilac rečeničnog akcenta, već ga „preuzima” element sa obeležjem [+if]. Iako se u ovde predstavljenom pristupu pojam informacionog fokusa gotovo izjednačava sa rečeničnim akcentom, ovo nije nepovoljan rezultat: istraživanje sprovedeno u okviru ovog rada potvrđuje da se, osim kanoničkog poslednjeg položaja u rečenici, informacioni fokus najradije smešta na početak rečenice (što je takođe istaknuto mesto u rečenici, v. Popović 1997: 16, kao i literaturu o redu reči koja se citira u ovoj monografiji), kao i da rečenični akcenat jeste uvek na elementu koji predstavlja informacioni fokus rečenice.

¹¹⁶ Da li je ovo obeležje tipa privlačenje-jednog-fokusa ili privlačenje-sveg-fokusa ne utiče na ovde iznetu argumentaciju.

¹¹⁷ Ovde je pretpostavka da fonološka forma ne zna da broji, ali prepoznaje „prvo“ i „poslednje“ u strukturi i dodeljuje rečenični akcenat najnižoj kopiji elementa sa obeležjem [+if].

Element-nosilac obeležja [+if] pomera se na uobičajen način u cilju provere svojih obeležja, noseći sa sobom tumačivo obeležje [+if] i ostavljajući kopije u određenim položajima gde proverava obeležja, tako stvarajući nove položaje u kojima ga fonološka forma može izgovoriti. U ovom smislu, fonološka forma može izgovoriti bilo koju kopiju nosioca ovog obeležja, a ukoliko je rečenica u skladu sa gramatičkim pravilima jezika, očekuje se da će ishod biti tumačiv na nivou fonološke forme, tj. da će derivacija uspeti.

U pogledu interpretacije rečenica sa pokretljivim elementima, tj. višestruke mogućnosti tumačenja istog niza elemenata u rečenici, videli smo da je ono u veoma tesnoj vezi sa prozodijom, u smislu da prihvatljivost rečenice ne zavisi samo od redosleda elemenata u njoj, već i od toga koji od ovih elemenata nosi rečenični akcent (v. primere (55-60) i objašnjenje u nastavku primera). U postojećoj minimalističkoj arhitekturi sistema, fonološka forma i logička forma nisu u direktnoj vezi, a da za ovim nema ni potrebe potvrđuju i podaci do kojih smo došli u toku istraživanja. Naime, informacioni fokus određuje koji će element poneti rečenični akcent,¹¹⁸ a budući da dodeljivanje tumačivog obeležja [+if] nekom elementu zavisi od komunikacione namere govornika, logička forma će na osnovu ovog obeležja znati kako da tumači strukture. Prikadnost pojedinih struktura u datom kontekstu i neprikadnost drugih može biti uslovljena stilski (kao što je upotreba reda reči VSO stilski veoma obeležena kao zastarela, bez obzira na to koji je od ovih elemenata informacioni fokus) ili biti rezultat pogrešne dodele informacionog fokusa, kao što je to slučaj, recimo, kada se, kao u rečenici (118a), obeležje [+if] dodeli sintagmi *Petra* u kontekstu pitanja (117):

- (117) Kome je Ana pokazala Petra?
 (118) a. # Ana je pokazala PETRA Jovanu.
 b. Ana je pokazala Petra JOVANU.

¹¹⁸ Dosad rečeno odnosi se na slučajeve kada je jedan element u rečenici nosilac nove informacije. Primeri u kojima je cela glagolska sintagma informacioni fokus (1), te u tetičkim rečenicama, kada je cela rečenica informacioni fokus (2) situacija je nešto drugačija, jer moramo pretpostaviti da se obeležje [+if] može proširiti na celu glagolsku sintagmu, odn. na klauzu ili rečenicu.

(1) (Šta je Marija uradila?) Marija je POLOŽILA ISPIT.

(2) (Šta se desilo?) TROJE LJUDI STRADALO JE U NEVREMENU NA JUGU ZEMLJE.

Budući da u engleskom jeziku pomeranja leksičkih glagola nema, niti je padež morfološki izražen (osim u slučaju ličnih zamenica, a i tu nepotpuno), očekivanje je da se informacioni fokus može izraziti samo u strukturnom položaju u kome se dati rečenični element mora naći. Red reči je strogo utvrđen gramatičkim pravilima, jer je on istovremeno i pokazatelj semantičkih odnosa u rečenici, a kao posledica svega ovoga, fonološka forma u engleskom jeziku izgovara najviši element svakog lanca, tj. strukturno najvišu kopiju svakog elementa.

S druge strane, osvrnuvši se i na kontrastni fokus i uporedivši ga sa ponašanjem upitnih reči, došli smo do zaključka da obeležje fokusa nije obeležje isključivo kontrastno fokalizovanih elemenata, već i upitnih reči. Sličnost u ponašanju ove dve vrste elemenata objasnili smo postojanjem obeležja [+k(ontrastni) f(okus)] u skupu obeležja obe vrste elemenata, a razliku u pogledu obaveznog inicijalnog položaja upitnih elemenata nasuprot fakultativnom pomeranju na početak rečenice kontrastno fokalizovanih neupitnih elemenata pripisali smo prisustvu obeležja [+wh] na upitnim elementima. Funkcijski upravni element na čelu rečenice ima (između ostalog i) obeležje privlačenje-sveg-fokusa i privlačenje-svih-upitnih-reči (gde pod 'upitnom reči' mislimo i na sintagme koje ih sadrže, npr. *Na kojeg čoveka sa šušrom se policija okomila?* a ne **Kojeg se policija okomila na čoveka sa šušrom?*). U cilju zadovoljavanja ovih obeležja, sve će se upitne reči (sintagme) i svi kontrastno fokalizovani elementi pomeriti na početak klauze, u položaj specifikatora dotične funkcijske projekcije. Međutim, budući da se kontrastni fokus u srpskom jeziku izražava isključivo fonološkim sredstvima, do pomeranja elemenata sa obeležjem [+kf] mora doći kako bi se proverilo netumačivo [+kf] obeležje funkcijskog upravnog elementa, ali se kontrastno fokalizovani element ne mora izgovoriti u ovom višem položaju, jer u jezicima u kojiima se kontrastna fokalizacija obeležava prozodijским sredstvima, ova mogu potreti zahtev da se izgovori najviši element u lancu stvorenom pomeranjem, te se kontrastno fokalizovani element ne mora izgovoriti u specifikatoru upravnog elementa sa obeležjem privlačenje-fokusa, već može i u nižem položaju. U skladu sa ovom pretpostavkom, i uzimajući u obzir činjenicu da funkcijski upravni element sa obeležjem privlačenje-jedne-upitne-reči nema i obeležje privlačenje fokusa, očekivali bismo da se u engleskom jeziku kontrastno fokalizovani elementi moraju izgovoriti u najvišem strukturnom položaju u sintaksi, tj. bez vidljivog po-

meranja na početak rečenice. Da su ove pretpostavke tačne, dokazujemo u sledećim odeljcima.

5.3. Primena predloženih inovacija na engleski jezik

U ovom odeljku pokušaćemo da gore izvedene zaključke primenimo na podatke iz engleskog jezika.

U prvom delu ovoga odeljka ponovo ćemo se osvrnuti na mogućnosti izražavanja informacionog fokusa u engleskom jeziku i proveriti da li su pretpostavke koje smo izneli na osnovu podataka iz srpskog jezika tačne u ovom jeziku i zašto ovde nisu na raspolaganju iste strategije kao u srpskom jeziku.

U drugom delu odeljka bavićemo se strukturnom artikulacijom kontrastnog fokusa u engleskom jeziku i proveriti da li se viđenje koje smo opisali u prethodnom odeljku, a koje se tiče podataka iz srpskog jezika, može primeniti i na analizu konstrukcija koje u engleskom jeziku služe za izražavanje kontrastnog fokusa.

5.3.1. Informacioni fokus u engleskom jeziku

Kako smo istakli u uvodnom poglavlju, a detaljnije obradili u odeljku 3.2, u engleskom jeziku postoji čitav niz konstrukcija za izražavanje različitih informacionih struktura, od kojih smo u odeljku 4.2 detaljno posmatrali samo razdvojene, prividno razdvojene i obrnute prividno razdvojene rečenice, kao najtipičnije predstavnike ovakvih konstrukcija. U prethodnim odeljcima govorili smo o prozodijskom načinu obeležavanja informacionog fokusa u srpskom jeziku i rekli da se u engleskom, pošto nema morfološkog obeležavanja padeža na imeničkim sintagmama, niti je dozvoljeno podizanje leksičkog glagola u funkcijsku projekciju T (ili I, ukoliko zanemarimo hipotezu o potrebi da se projekcija INFL podeli na dve projekcije: T(ense) za glagolsko vreme i Agr(eement) za slaganje sa subjektom, v. Pollock 1989), očekivanje je da se informacioni fokus u ovom jeziku može izgovoriti samo *in situ*. Ovo je posledica činjenice da, u nedostatku morfoloških eksponenata padeža, strukturni položaj određuje i funkciju datog elementa u rečenici (što se, pre svega, odnosi na imeničke sintagme). Iz ovog razloga, nezamislivo je da se objekat u informacionom fokusu rečenice u engleskom

jeziku javi na početku rečenice (119b), dok je to u srpskom jeziku (120b), kako je istraživanje pokazalo, ne samo prihvatljivo već i podjednako dobro kao ostavljanje informacionog fokusa *in situ* (120a):

- (119) (Who did Mary punish for smashing the window?)
a. She punished JOHN.
b. *JOHN she punished.
- (120) (Koga je Marija kaznila zbog razbijanja prozora?)
a. Marija je kaznila JOVANA.
b. JOVANA je Marija kaznila.

Kada informacioni fokus čini subjekatska imenička sintagma, situacija je veoma slična gore opisanoj situaciji: za razliku od srpskog, gde se subjekatska sintagma *Marija* može naći i na početku i na kraju rečenice (primeri (121)), u engleskom jeziku se i subjekat (kao i objekat) mora naći u strukturnom položaju rezervisanom za njega, a izgovaranje niže kopije subjekta nije dozvoljeno (122b), jer se time narušava tumačenje funkcija argumenata u rečenici:

- (121) (Ko je kaznio Petra?)
a. MARIJA je kaznila Petra.
b. Petra je kaznila MARIJA.
- (122) (Who punished Peter?)
a. MARY punished Peter.
b. *Peter punished MARY.

Pored obeležavanja informacionog fokusa pridruživanjem rečeničnog akcenta elementu koji ga čini, engleski jezik ima i posebnu strukturu kojom se ova vrsta fokusa obeležava – prividno razdvojene rečenice, koje ilustrujemo sledećim primerima:

- (123) (What did John send to Mary?) What John sent to Mary was A LETTER.
- (124) (What did John do?) What John did was SEND A LETTER TO MARY.
- (125) (What happened?) What happened was THAT JOHN SENT A LETTER TO MARY.

U odeljku 4.2 dali smo pregled nekoliko formalnih analiza ove vrste rečenica i zaključili da nijedna od njih nije savršena. Ovde želimo da proverimo da li se pristup fokalizaciji koji smo predložili u prethodnim odeljcima na osnovu podataka iz srpskog jezika, može primeniti na informacioni fokus u prividno razdvojenim rečenicama u engleskom jeziku. Predlažemo zato sledeću analizu: prividno razdvojene rečenice predstavljaju repliku pitanja, dopunjenu informacionim fokusom. Za razliku od pitanja, u „preslikanom” delu nema inverzije pomoćnog glagola i subjekta (što je i očekivano, s obzirom na to da ovo nije pitanje), a informacioni fokus čini protivtegeta kopule. Kategorija protivtegeta zavisi od konteksta, odn. od pitanja – u (123) to je imenička sintagma, u (124) je glagolska, a u primeru (125) to je cela rečenica (klauza), dok je klauza sa *wh*-elementom uvek CP, u kojoj sam upitni element ima (između ostalog,) obeležje [+wh], kao i sve upitne i odnosne zamenice, a upravni element C ove klauze ima netumačivo obeležje [+wh], što omogućuje da se *what* u primerima (123-125) pomeri u SpecCP. Bitno je istaći i da je kopula oblikom ograničena na *is* i *was*, i to bez obzira na broj i lice subjekta u *wh*-klauzi, ali zavisno od glagolskog vremena u ovoj klauzi (126):

- (126) a. [What he is] is / *are / *was / *were PROUD.
 b. [What we were] *is / *are / was / *were PROUD OF OUR SUCCESS.

S obzirom na to da *wh*-klauza čini poznatu informaciju, a sintagme *proud* u (126a), odn. *proud of our success* u (126b) imaju tumačivo obeležje [+if], predlažemo da je kopula zapravo samo neka spona između ova dva elementa. Kategorija rečenica (123-126) je obavezno samo IP, što objašnjava nemogućnost inverzije subjekta i pomoćnog glagola (127), i A-podizanja *wh*-klauze (128):

- (127) *Is [what John is] is proud?
 (128) *[What John is] seems [~~what John is~~] to be proud].

Nadalje, ni *wh*-protivteget se u ovakvim rečenicama ne može podvrgnuti A'-pomeranju (129), jer nema upravnog elementa C koji bi ga privukao (a [+wh] obeležje na samim upitnim elementima je tumačivo):

(129) *I wonder [how proud] [[what Mary is] is [how proud]].

Ova vrsta rečenica ponekad može imati i obrnutu realizaciju, u kojoj je protivteg u subjekatskom položaju, a *wh*-klauza u položaju iza kopule, iako obrnute prividno razdvojene specifikacione rečenice obično izražavaju kontrastni fokus:

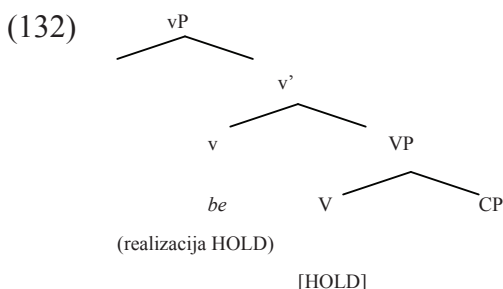
(130) a. (What did John send to Mary?) ?A LETTER is what John sent to Mary.
b. ?PROUD OF OUR SUCCESS is what we are.

I u ovakvoj realizaciji važe sva ograničenja koja smo ovde izneli i ilustrovali. Čini se da za derivaciju prividno razdvojenih rečenica moramo pretpostaviti postojanje glagolske projekcije kopule *be*, u čijem bi se specifikatoru nalazila *wh*-klauza, dok bi se protivteg generisao u položaju komplementa kopule. To što oblik (*is* ili *was*) ove kopule zavisi od glagolskog vremena u *wh*-klauzi, možemo pripisati slaganju ove dve kategorije, a mogućnost da bilo *wh*-klauza, bilo protivteg, postane subjekat rečenice, posledica je pomeranja kopule u položaj funkcijskog upravnog elementa I, čime specifikator i komplement glagola postaju podjednako udaljeni od položaja SpecIP (v. odeljak 5.2.1), te bilo koji od njih se može pomeriti u cilju zadovoljavanja principa proširene projekcije. Iako smo svesni da ovakvo poimanje rečenica sa glagolom *be* ima i nedostataka, i to pre svega u pogledu dodele tematskih uloga, ni standardni leksikalistički pristup koji zagovara Chomsky (1993) nije bez manjkavosti. Naime, u njegovom pristupu, glagoli se umeću u strukturu u određenom glagolskom obliku, a njihova obeležja se onda moraju proveriti u određenim funkcijskim projekcijama. Obeležja mogu biti jaka ili slaba, na ovaj način se u minimalizmu izvodi razlika između jezika u kojima ima vidljivog pomeranja leksičkih glagola (npr. srpski jezik) i onih u kojima ovo pomeranje nije moguće (npr. engleski). Ovaj pristup takođe objašnjava činjenicu da se pomoćni glagoli mogu pomerati (i) u engleskom jeziku, ali problemi nastaju kada se *have* i *be* javе kao leksički glagoli: za razliku od ostalih leksičkih glagola, *have* i *be* se mogu pomerati. Chomsky pretpostavlja da su oni semantički prazni, te se zato ne mogu podići na nivou logičke forme (kao ostali leksički glagoli), već se moraju podvrgnuti (vidljivom) pomeranju u sintaksi. S ovim se ne slaže Lasnik (2003), koji predlaže svoj, hibridni sistem u kome I(nfl) može

biti obeležje ili afiks, dok se leksički glagol može javiti sa flektivnim obeležjima ili u infinitivu. Semantički lak glagol *be* (Larson 1988; Chomsky 1993, 1995) u ovom se sistemu umeće iz leksikona zajedno sa fleksijom i vidljivo se mora pomeriti u čvor I(nfl) usled jakih obeležja ovog čvora. Ideju o mogućem posmatranju kopulativnog glagola *be* kao semantički lakog glagola, više kao neke vrste spone između druga dva elementa, preuzećemo i u ovom radu i, sledeći Wang i Gua (2004), tvrditi da je *be* u suštini vidljivi oblik predikata *HOLD*, koji označava neko (privremeno ili trajno) stanje, kao u sledećim primerima:

- (131) a. John is a good fellow.
 b. John is insane.

Struktura glagolske sintagme koju ovde predlažemo i koja se savršeno uklapa u gore iznet sistem, te omogućava da bilo *wh*-klauza, bilo protivteg postanu subjekat rečenice (kao u primerima (123) i (130a), te (126b) i (130b)) dajemo u sledećem račvastom dijagramu:

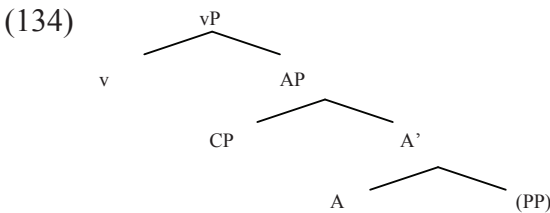
Wh-klauza i protivteg će, kada se *be* pomeri u čvor I i time proširi domen čvora I, biti podjednako udaljeni od čvora I, te će biti svejedno koje će se od njih pomeriti u specifikator ovog funkcijskog elementa da proveri princip proširene projekcije. Ako se pomeri protivteg, dobijamo *A letter is what John sent to Mary*, dok ako se podigne *wh*-klauza, dobijamo *What John sent to Mary was a letter*.

Dodeljivanje rečeničnog akcenta dešava se na uobičajen način elementu koji nosi obeležje [+if], a obrnute prividno razdvojene rečenice, ukoliko one mogu izraziti informacioni fokus, možemo smatrati nekom vrstom strukture slične nefinalnom fokusu u srpskom jeziku.

Predikativne prividno razdvojene rečenice razlikuju se od specifikacionih, o čemu smo govorili u odeljku 4.2, zato se i derivacija ovih rečenica mora razlikovati od one koju smo predložili za specifikacione prividno razdvojene rečenice. Kako naredni primeri pokazuju, u predikativnim prividno razdvojenim rečenicama dozvoljeno je A-podizanje *wh*-klauze (up. (133b) i (128)), a i *wh*-protivteg *how silly* može se podvrgnuti A'-pomeranju (up. (133c) i (129)):

- (133) a. (How does John feel about being a psychologist?) – [What John is] is IMPORTANT TO HIM. (= John's being a psychologist is important to him.)
 b. [What John is] seems [~~what John is~~] to be SILLY.
 c. I wonder [HOW SILLY [WHAT JOHN IS] IS ~~how silly~~].

Sama činjenica da predikativne prividno razdvojene rečenice nemaju obrnutu varijantu govori u prilog pretpostavci da, za razliku od specifikacionih rečenica, ovde nije svejedno da li će ulogu subjekta igrati *wh*-klauza ili protivteg. Protivteg je predikat, a *wh*-klauza je zapravo spoljašnji argument ovog predikata. Dakle, za razliku od gore ponuđene strukture za specifikacione prividno razdvojene rečenice, u kojima se *wh*-klauza generiše u vP, predlažemo da se u predikativnim prividno razdvojenim rečenicama ona spaja u SpecAP:

U ovako predstavljenoj strukturi jasno je da se samo *wh*-klauza može podići u SpecIP da zadovolji princip proširene projekcije. Istovremeno, pridev je taj koji daje tematsku ulogu *wh*-klauzi.

U pogledu dodele rečeničnog naglaska informacionom fokusu, u predikativnim prividno razdvojenim rečenicama sve se dešava u skladu s očekivanjima: kao i kod običnih SVO rečenica, prozodijsku istaknutost dobija

element koji nosi obeležje [+if], što je u primerima (133a-b) sam predikat, dok je u (133c) cela umetnuta klauza.

Na osnovu podataka koje smo izneli u ovom odeljku, možemo reći da se novo viđenje strukturne artikulacije fokusa koje smo ponudili u ovom poglavlju može bez suvišnih pretpostavki primeniti i na engleski jezik, bar kada je u pitanju informacioni fokus. U sledećem odeljku proverićemo da li isto važi i za kontrastni fokus.

5.3.2. Kontrastni fokus u engleskom jeziku

Zadatak ovog, ujedno i poslednjeg, odeljka ovog poglavlja jeste da, uzimajući u obzir sve dosad rečeno, pokuša da dâ analizu tri strukturna načina izražavanja kontrastnog fokusa u engleskom jeziku: razdvojenih rečenica, prividno razdvojenih rečenica i obrnutih prividno razdvojenih rečenica.

Već smo govorili o tome zašto se u kanoničkim SVO rečenicama u engleskom jeziku kontrastno fokalizovani element u sintaksi mora naći u strukturnom položaju u kojem bi se našao i da nije kontrastno fokalizovan – pošto morfoloških obeležja padeža (ni vrste reči) u ovom jeziku nema, strukturni položaj elemenata u rečenici ujedno je i pokazatelj njihove funkcije. Kontrastno fokalizovani element nosi obeležje [+kf], ali pošto je u ovde predloženoj analizi privlačenje-fokusa obeležje funkcijskog upravnog elementa C u engleskom jeziku slabo, ono se može (stoga, mora) zadovoljiti nevidljivo, na nivou logičke forme. Upravo iz ovog razloga, kontrastno fokalizovani elementi se ne mogu pomeriti vidljivo u SpecCP:

- (135) A: Mary put the book on the shelf.
 a. B: (No,) Mary put the book **on the table**.
 b. B: (No,) ***On the table** Mary put the book.
 c. B: (No,) *Mary put **on the table** the book.
- (136) A: (John bought a pig in a poke.)
 a. B: (No,) **Mary** bought a pig in a poke.
 b. B: (No,) *A pig in a poke bought **Mary**.
 c. B: (No,) A pig in a poke **Mary** bought.

Upitne reči, s druge strane, pored obeležja [+kf] imaju i obeležje [+wh] i budući da upravni element C takođe ima (netumačivo) jako obeležje privlačenje-jedne-upitne-reči, strukturno najviša upitna reč će morati

vidljivo da se pomeri u specifikator ove funkcijske projekcije (137-138). Ukoliko rečenica osim upitne reči sadrži i kontrastno fokalizovani neupitni element, ovaj će se javiti u strukturnom položaju koji bi i inače zauzeo, a kontrastnu interpretaciju dobiće kao posledica kontrastnog naglaska, prozodijske realizacije tumačivog obeležja [+kf] (139):

- (137) a. Who gave what to whom last night?
b. *What did who give to whom last night?
c. *To whom did who give what last night?
- (138) a. *John gave what to whom?
b. What did John give to whom?
- (139) (I know what John gave Mary, but ...)
a. ***Peter** gave her what?
b. ***Peter** what gave her?
c. What did **Peter** give her?

Razdvojene rečenice (140), prividno razdvojene rečenice (141) (ne nužno specifikacione, već zavise od konteksta) i obrnute (nužno specifikacione) prividno razdvojene rečenice (142) predstavljaju posebne sintaksičke konstrukcije kojima se izražava kontrastni fokus:¹¹⁹

- (140) a. It is **John** who I like (not Peter).
b. It was **from John** that she heard the news (not on telly).
c. It was **meeting Jim** that started me off on this new line of work (not my promotion).
- (141) a. (John tells me he likes horror films.) – (No,) What he likes is **soap operas**.
b. (I heard John married Jane.) – (No,) What he did was **propose to her**.
c. (I read that Mr.Black is indifferent towards his profession.) – (On the contrary,) What he is is **very important to him**.
- (142) a. **Soap operas** is what he likes (not horror films).

¹¹⁹ Hedberg i Fadden (2007) kažu da razdvojene i obrnute prividno razdvojene rečenice imaju istu informacijsku strukturu, mada ne i istu distribuciju. Ove autorke takođe daju i mnogo detaljniju klasifikaciju razdvojenih i prividno razdvojenih rečenica nego što ovde možemo ponuditi.

- b. **Meeting Jim** is what started me off on this new line of work (not my promotion).
 c. **Conceited** is what John is (not proud).

Detaljna analiza ovih zanimljivih konstrukcija ponuđena je u nekoliko savremenih radova u raznim teorijskim okvirima (Collins 1991; Hedberg 1990, 2000; Hedberg i Fadden 2007; Lambrecht 2001; den Dikken i dr. 2000; den Dikken 2005 i drugi).¹²⁰ Ono što je o njima ovde umesno da kažemo jeste da oni služe za isticanje elementa s obeležjem [+kf], iako se ovo isticanje dešava na različite načine u sva tri slučaja.

Ono što je zajedničko ovim konstrukcijama (prema Lambrecht 2001) jeste to što su sintaksički složene, jer se sastoje iz dve klauze: glavne klauze sa kopulom, *It is John* i odnosne klauze *who I like* u primeru poput *It is John who I like* (140a). Odnosna reč u nižoj klauzi (*who*) koindeksirana je sa predikativnim argumentom kopule u višoj klauzi (*John*), ali cela rečenica izražava jednu propoziciju, koja se može izraziti i prostom rečenicom, bez posledica po istinitosnu vrednost rečenice: *I like John*. Isto se odnosi i na odnosnu reč *what* u (141a) i (142a) i na predikativni argument glavne klauze, *soap operas* u obema ovim rečenicama, koje se mogu preformulisati i kao *He likes soap operas*. Dakle, bez obzira na tip rečenice (razdvojena, prividno razdvojena ili obrnuta prividno razdvojena), ona se uvek može svesti i na prostu rečenicu u kojoj je kontrastni fokus izražen prozodijskim sredstvima.

Formalna motivacija za pojavu ovih konstrukcija u tesnoj je vezi stepenom slobode prozodijskih akcenata i sintaksičkih konstituenata u datom jeziku. Drugim rečima, razdvojene rečenice (sva tri tipa) mogu se smatrati sredstvima pomoću kojih se otklanjaju nedostaci relativno krutog gramatički uslovljenog reda reči u nekom jeziku, a s druge strane, upotrebom ovih konstrukcija sintaksički konstituenti i prozodijski akcenti stavljaju se na položaje koji su kognitivno opravdaniji, a koje gramatika inače ne dozvoljava (npr. objekat u inicijalnom položaju u engleskom jeziku). Funkcijskom motivacijom za upotrebu ove vrste rečenica, pak, može se smatrati spreča-

¹²⁰ Hedberg (2000) daje štur, ali veoma dobar istorijski pregled dvaju dominantnih sintaksičkih pristupa razdvojenim rečenicama: (a) kao ekstrapoziciji, odnosno (b) kao ekspletivnoj konstrukciji. Den Dikken (2005), pak, detaljno razmatra prividno razdvojene rečenice i predstavlja kritički prikaz dosadašnjih analiza ovog tipa rečenica u engleskom jeziku.

vanje nenameravanog tumačenja rečenice: razdvojene rečenice služe da se obeleži kao fokus argument koji bi se inače protumačio kao da nije fokus, ili predikat koji bi se inače protumačio kao da je fokus, ili oba. Drugim rečima, promenom kanoničke strukture *I hurt my foot* u razdvojenu rečenicu *It's my foot that I hurt* ili u prividno razdvojenu rečenicu *What I hurt is my foot*, ne obeležavamo imeničku sintagmu *my foot* kao fokus rečenice – ona se i u kanoničkoj strukturi već tumači kao fokus (usled prozodijske istaknutosti i položaja na kraju rečenice), već ističemo nefokusni, presuponirani status predikatskog dela rečenice, tj. da je činjenica da je govornik povredio neki deo tela već poznata (prema Lambrecht 2001).

U jezicima u kojima je red reči relativno slobodan ne očekuje se postojanje konstrukcija poput razdvojenih rečenica, i u srpskom jeziku ovakve konstrukcije zaista nisu učestale. Stoga pristup koji smo dali na osnovu podataka iz srpskog jezika ne možemo primeniti na ove engleske konstrukcije. Umesto toga, možemo pokušati da damo derivaciju engleskih konstrukcija, i to na način koji smo predložili u prethodnom odeljku u vezi sa informacionim fokusom u ovom jeziku.

Obične razdvojene rečenice, poput primera (143), u glavnoj klauzi uvek imaju ekspletivni *it* kao formalni subjekat, kopulu *be* u nekom ličnom glagolskom obliku i protivteg praktično bilo koje sintaksičke strukture, osim klauze sa ličnim glagolskim oblikom. Umetnuta klauza je strukturno identična odnosnim klauzama, s tim da je odnosni element (bilo da je odnosna zamenica fonološki izražena ili ne) koindeksiran sa protivtegom, što dokazuju i sledeći negramatični primeri:

- (143) a. *It is **John**_i where_i I like (not Peter).
b. *It was **from John**_i whom_i she heard the news (not on telly).
c. *It was **meeting Jim**_i when_i started me off on this new line of work (not my promotion).

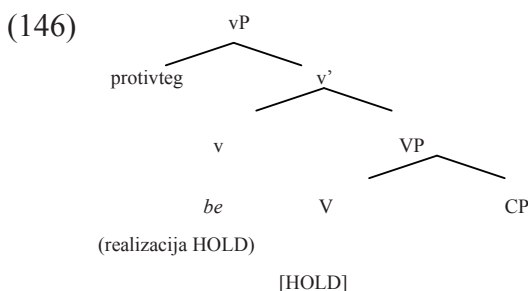
Prividno razdvojene rečenice ne sadrže ekspletivnu zamenicu *it*, već položaj subjekta zauzima odnosna klauza, koja je i koindeksirana sa kontrastno fokalizovanim protivtegom:

- (144) [Who I like]_i is **Peter**_i.

Obrnute prividno razdvojene rečenice su, kako i sam naziv govori, iste kao prividno razdvojene samo sa drugačijim rasporedom protivtega i odnosne klauze: prva je sada u položaju subjekta glavne klauze, dok je odnosna klauza u postkopulativnom položaju. Ovaj tip rečenica (145a) razlikuje se od običnih razdvojenih rečenica (145b) samo po tome što ekspletivne zamenice nema, te je protivteg u položaju subjekta.

- (145) a. **Peter** is who I like (not John).
 b. It is **Peter** who I like (not John).

Imajući u vidu sve ovo, predlažemo da se sva tri tipa razdvojenih rečenica analiziraju na sličan način, koji predstavljamo u sledećem dijagramu:

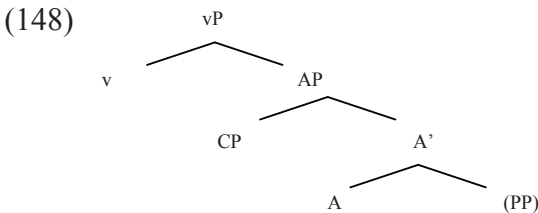

Derivacija razdvojenih rečenica (140) podrazumeva i postojanje ekspletiva *it* u numeraciji, a pošto u minimalizmu operacija spajanja ima prednost nad pomeranjem (Chomsky 1995: 226), ovo će onemogućiti pomeranje bilo protivtega, bilo *wh*-klauze u položaj subjekta. Istovremeno, protivteg, usled obeležja [+kf] dobija kontrastni naglasak, i jedina moguća realizacija ove rečenice na nivou fonološke forme je (145b), *It is **Peter** who I like*.

U prividno razdvojenim rečenicama, kako smo rekli, ekspletivnog *it* nema, zato se, u cilju zadovoljavanja principa proširene projekcije mora podići neki element sa odgovarajućim obeležjem. Kada se glagol *be* pomeri u funkcijski upravni element I, domen ovog elementa se proširuje na način koji smo opisali u prethodnom odeljku, i svejedno je da li će se u SpecIP pomeriti protivteg ili odnosna klauza. U prvom slučaju, fonološka forma izgovara obrnutu (nužno specifikacionu) prividno razdvojenu rečenicu poput (142b), koju ovde ponavljamo kao (147a), dok u potonjem slučaju dobijamo specifikacionu prividno razdvojenu rečenicu (147b):

- (147) a. **Meeting Jim** is what started me off on this new line of work (not my promotion).
 b. What started me off on this new line of work is **meeting Jim** (not my promotion).

Predikativne prividno razdvojene rečenice imaju strukturu koju smo predložili u odeljku 5.3.1 i koju ovde ponavljamo:

U ovoj strukturi, podsetimo, samo *wh*-klauza može da zadovolji princip proširene projekcije, jer je ona bliži kandidat za ovo. Zbog ovoga predikativna prividno razdvojena rečenica (149a) ne može imati obrnutu verziju (149b), dok je u slučaju specifikacione prividno razdvojene rečenice (150a) to savršeno moguće, kako potvrđuje primer (150b):

- (149) a. [What John is] is **important to him**. (John's being a linguist is important to him.)
 b. ***Important to him** is what John is (not insignificant).
 (150) a. [What John is] is **important to himself**. (John is egoistic.)
 b. **Important to himself** is what John is (not proud).

Ovakvim pristupom, s jedne strane, možemo objasniti činjenicu da je *wh*-zamenica nužno koindeksirana sa protivtegom, kako to ilustruje i negramatičnost primera (143). S druge strane, međutim, ako smo u analizi ovih struktura u pogledu izražavanja informacionog fokusa u prethodnom odeljku mogli da tvrdimo da su specifikacione prividno razdvojene rečenice kategorije IP i na taj način objasnimo karakteristike ove konstrukcije (nemogućnost inverzije, A-pomeranja *wh*-klauze, A'-pomeranja protivtega, itd.), nije jasno kako se to može tvrditi u slučaju kada se ovom konstrukcijom izražava kontrastni fokus. Ako se [+kf] obeležje kontrastno fokalizovanih elemenata u engleskom jeziku i proverava nevidljivo, upravni element C sa

slabim netumačivim obležjem privlačenje-sveg-fokusa postoji i u sintaksi, pa postaje nejasno zašto ne može biti ekstrakcije iz konstrukcija koje smo proučavali u ovom odeljku, npr. zašto ne bismo mogli imati inverziju, kao u sledećem primeru:

(151) *Is what John is **important to himself**?

Ova i slična pitanja otvaraju novo polje istraživanja pokrenutog u okviru ovog rada. O daljem pravcu istraživanja podstaknutog ovde iznetim podacima i analizama govorićemo u narednom poglavlju.

6. ZAVRŠNA RAZMATRANJA

U ovom poglavlju daćemo kratak pregled celog rada (odeljak 6.1), te ćemo, na osnovu rezultata do kojih smo došli u okviru njega, u odeljku 6.2 ukazati na moguće dalje pravce istraživanja.

6.1. Rekapitulacija

Ciljeve postavljene u uvodnom poglavlju, od kojih je najznačajniji rasvetljavanje mogućnosti strukturne artikulacije fokusa u srpskom jeziku u odnosu na engleski, pokušali smo da dostignemo u pet koraka.

U prvom poglavlju definisali smo predmet istraživanja i ograničili ga na strukturna sredstva pomoću kojih se fokus realizuje u engleskom jeziku i u srpskom, i to na primerima proširenih (izjavnih) rečenica. No, iako se u radu posmatra prvenstveno informacioni fokus, činilo se neophodnim osvrnuti se i na kontrastni fokus i dokazati da, suprotno dosadašnjim analizama (naročito Stjepanović 1999, 2003, ali i Bošković 2001, 2002b), on u srpskom jeziku nije uslovljen sintaksički, već samo fonološki. U ovom delu rada takođe se uvode osnovni pojmovi i termini u proučavanju informacijske strukture rečenice od dvadesetih godina prošlog veka pa do danas, definiše se korpus na kome je zasnovano istraživanje, iznose se tipografske konvencije koje se koriste u radu i opisuje organizacija knjige.

Detaljno predstavljanje literature zadatak je drugog poglavlja. Ovde se daje istorijski pregled proučavanja informacijske strukture rečenice, od ranih pristupa (Weil 1844; Paul 1880; Saussure 1916; Ammann 1928), preko pristupa Praške škole (čiji su najznačajniji tradicionalni predstavnici Mathesius, Daneš i Firbas, a u novije vreme Sgall i Hajičová) i Hallidayove (1985) funkcijske gramatike sve do generativnih analiza ove pojave, od najranijeg modela (Chomsky 1955) do najskorijih studija.

Prvo se na primerima iz engleskog jezika, a u drugom delu poglavlja i na primerima iz srpskog jezika, iznose stavovi i modeli nekoliko najvažnijih autora koji su proučavali informacijsku strukturu rečenice u ova dva

jezika. Među funkcionalnim opisima fokalizacije u engleskom jeziku, obrađuje se funkcijski generativni opis, model predstavnika savremene Praške škole koji, usled nedorečenosti u pogledu načina na koji se računski dijagrami zasnovani na odnosu zavisnosti (u suštini, dubinski prikazi) preslikavaju na površinsku strukturu, kao i zbog nedostatka prediktivne moći i niza drugih razloga, Chomsky i drugi lingvisti formalnog opredeljenja nikada nisu priznali kao formalnu teoriju gramatike, već je smatraju u potpunosti funkcionalnim opisom. Formalni pristup fokalizaciji u engleskom jeziku, pak, predstavljen je u deset, u manjoj ili većoj meri sličnih modela.

Odeljak 2.5.1 iznosi stavove nekoliko funkcionalno orijentisanih lingvista u pogledu perspektivizacije u srpskom jeziku, dok u odeljku 2.5.2 dajemo formalne analize ove pojave. Poslednji deo drugog poglavlja daje tabelarni pregled svih modela prikazanih u ovom poglavlju, u oba posmatrana pristupa i u oba jezika.

Nakon razgraničavanja dvaju tipova fokusa u odeljku 3.1, u trećem poglavlju, utvrđujemo strukturne načine artikulacije ova dva tipa fokusa u engleskom (3.2) i u srpskom jeziku (3.3). Polazeći od pregleda struktura koje Huddleston i Pullum (2002) navode za izražavanje informacijske strukture u engleskom jeziku (Tabela 2), u odeljku 3.2 pomoću diskursa utvrđujemo s jedne strane, da li je svaka pojedinačna konstrukcija način za izražavanje teme, informacionog ili kontrastnog fokusa, a s druge, dopunjujemo spisak ovih dvaju autora na način prikazan u Tabeli 5 ovog odeljka. Ova tabela predstavlja nov naučni doprinos, jer se u njoj, po prvi put, nabrajaju sve sintaksičke strukture u službi izražavanja informacijske strukture u engleskom jeziku, kao i zbog toga što se uz pomoć diskursa ovde utvrđuje i šta koja struktura izražava: temu, informacioni fokus ili kontrastni fokus. Istovremeno, ovde takođe ograničavamo dalje istraživanje na razdvojene, prividno razdvojene i obrnute prividno razdvojene rečenice, kao strukture primenljive u cilju fokalizacije gotovo svih vrsta konstituenata.

U srpskom jeziku, kako zaključujemo u odeljku 3.3, slobodan red reči u rečenici, odn. pokretljivost strukture, predstavlja glavno sredstvo strukturne artikulacije fokusa. U ovom jeziku, dozvoljen je bilo koji red reči u rečenici ukoliko se poštuje pravilo drugog položaja klitika, te se, kako rezultati našeg istraživanja pokazuju, informacioni fokus ne mora nužno naći u poslednjem položaju u rečenici, kako bi to princip fokusa-na-kraju nalagao. U pogledu kontrastnog fokusa u srpskom jeziku, ovde takođe ističemo da sintaksa ima vrlo ograničenu ulogu, te da je, čini se, fonologija,

odn. dodeljivanje emfatičkog naglaska, ono što određuje da li će se i koji rečenični element tumačiti kao kontrastno fokalizovan.

Nakon ovoga, na osnovu osam tačaka koje uspostavljamo i kroz kritički prikaz najznačajnijih radova u oblasti proučavanja informacijske strukture rečenice, u četvrtom poglavlju ističemo prednosti i mane oba teorijska okvira, i funkcionalnog i formalnog. Kako ovde zaključujemo, prednosti formalnog pristupa ogledaju se ne samo u analizi struktura koje funkcionalni pristup gotovo da i ne prepoznaje (kao što su razdvojene, prividno razdvojene i obrnute prividno razdvojene rečenice), već i u mogućnosti motivacije i objašnjenja pokretljivosti strukture, pojave koja se dugo smatrala – a mnogi je i danas smatraju – slobodnim redom reči karakterističnim za jezike s bogatom fleksijom. Stavovi sledbenika generativnog usmerenja, iako ponekad potpuno suprotstavljeni, ipak su jedinstveni u cilju da se jezičke pojave objasne, a ne samo opišu.

S druge strane, ovde objašnjavamo i zašto se pristup Praške škole ne može smatrati formalnim: s jedne strane, on i dalje zanemaruje derivaciju rečenica, a usredređen je na katalogizaciju odnosa između površinskog reda reči i funkcijske perspektive rečenice, a s druge, zato što još uvek nije ponudio teoriju usvajanja jezika i negramatičnosti bez kojih se nijedna teorija ne može smatrati formalnom. U svetlu svega rečenog, na kraju ovog poglavlja zaključujemo da je formalni pristup superioran u odnosu na strukturalni, ali isto tako ukazujemo na potrebu modifikovanja postojećih pristupa fokalizaciji.

Nov pristup fokalizaciji, kao ključni deo ovog rada i ujedno i nov naučni doprinos, objašnjava se i ilustruje u petom poglavlju. Pre svega, naglašava se da ovde ponuđen pristup u suštini predstavlja integraciju funkcionalnog i formalnog pristupa, jer ukoliko sledimo prašku ili semantičku literaturu, znamo da je tematska struktura u međusobnom odnosu sa opsegom, kao i sa leksičkim izborom, te da funkcioniše uporedo sa raznim drugim sintaksičkim sredstvima kao što su razdvajanje, tematizacija, itd. Polazeći od zaključka do kog smo došli u 4. poglavlju u pogledu nepostojanja teorije ili modela koji bi u potpunosti mogao da se primeni na podatke iz srpskog jezika, ovo poglavlje počinjemo osvrto na položaj glagola i klitikâ u srpskom jeziku, s ciljem da ponudimo rečeničnu strukturu u ovom jeziku, a potom u odeljku 5.2 dajemo i naše viđenje strukturne artikulacije fokusa u srpskom jeziku.

Ovde se ističe da podaci iz srpskog jezika govore u prilog potrebi da se postojeće teorije modifikuju, te se, polazeći od mogućnosti da se izgovori

neka niža kopija u lancu, daje objašnjenje za razne položajne mogućnosti informacionog fokusa u ovom jeziku. Predlaže se da se element sa obeležjem [+informacioni fokus] u srpskom jeziku može izgovoriti kako u položaju u kom se spaja u strukturu (*in situ*), što je ujedno i kanonički položaj informacionog fokusa (kao poslednji položaj, jer će se izgovoriti najviša kopija ostalih elemenata u rečenici), tako i u višem položaju u koji se on pomerio usled potrebe da proveri obeležja. Pored ovoga, element s obeležjem [+informacioni fokus] može se izgovoriti i u nefinalnom položaju i, mada u radu naglašavamo potrebu da se ova pojava detaljnije istraži, čini se da u ovom slučaju on nosi dodatni akcentat, čija je uloga da signalizira da je informacioni fokus pomeren u odnosu na očekivani položaj u rečenici. U pogledu kontrastnog fokusa, u radu se ističe presudna uloga fonologije: nasuprot dosadašnjem stavu o sintaksičkoj uslovljenosti kontrastno fokalizovanih elemenata, istraživanje sprovedeno u okviru ovoga rada potvrđuje pretpostavku da se element s obeležjem [+kontrastni fokus] može izgovoriti u bilo kom položaju u kome se dati element može javiti u toku derivacije, a razlog za ovo krije se u mogućnosti da, u jezicima koji kontrastni fokus obeležavaju prozodijskim sredstvima, ova potru sintaksički zahtev da se izgovori najviši element višečlanog lanca.

Suštinu ovde predložene analize ovde sumiramo u nekoliko tačaka:

- (1) Informacioni fokus je obeležje dodeljeno onom rečeničnom elementu koji nosi novu informaciju u rečenici. Ujedno, to je i element na koji pada rečenični akcentat.
- (2) Obeležje [+if] daje uputstvo fonetskoj formi da izgovori (naj)nižu kopiju elementa s ovim obeležjem.
- (3) Informacioni fokus se u srpskom jeziku ne mora realizovati u poslednjem položaju, tj. fonološka forma ne mora izgovoriti najnižu kopiju elementa-nosioca ovog obeležja. Ukoliko se poštuju gramatička pravila, element-nosilac obeležja [+if] može se izgovoriti i u nefinalnom položaju, u kom slučaju se njegov status obeležava (dodatnom) fonološkom istaknutošću.
- (4) Mogućnost izgovaranja različitih kopija rečeničnih elemenata rezultira većim ili manjim stepenom prikladnosti datog reda reči u kontekstu, što prvenstveno zavisi od toga koji je element nosilac rečeničnog akcenta (tj. informacioni fokus). Pritom valja primetiti da su neke od mogućnosti realizacije

- rečenica stilski obeležene (npr. VSO u srpskom jeziku kao zastarela).
- (5) Promena reda reči utiče na tumačenje anafora i zamenica, odn. na njihovo vezivanje, što je i očekivan rezultat ukoliko je moguće izgovaranje nižih kopija, jer je izgovorena kopija uvek ona koja uspostavlja odnos vezivanja.
 - (6) Kontrastno fokusirani elementi imaju tumačivo obeležje [+kf] kao deo leksičke specifikacije. Ovo obeležje proverava se pomeranjem elemenata sa obeležjem [+kf] u specifikator funkcijskog upravnog elementa s netumačivim obeležjem [+kf]. Međutim, fonološka forma i ovde ima mogućnost da izgovori bilo koji element lanca s obeležjem [+kf], budući da kontrastni naglasak koji ovaj element nosi jednoznačno određuje njegov status kontrastno fokalizovanog elementa. Ovo, pak, znači da se kontrastno fokalizovani elementi u srpskom jeziku mogu javiti u bilo kom položaju u rečenici.
 - (7) Upitne reči u srpskom jeziku inherentno su fokalizovane, ali, za razliku od neupitnih elemenata s obeležjem [+kf], upitni elementi se moraju pomeriti na početak rečenice, u specifikator funkcijske projekcije FP, jer njegov upravni član, pored obeležja privlačenje-sveg-fokusa, ima i obeležje privlačenje-svih-upitnih reči.
 - (8) Kao rezultat obeležja privlačenje-svih-upitnih-reči na funkcijskom upravnom elementu F, redosled upitnih elemenata je fakultativan, pa se uslov superiornosti u višestrukim pitanjima nikada ne krši.
 - (9) Razlog zbog kojeg se u srpskom jeziku sve upitne reči moraju pomeriti na početak rečenice, dok neupitni [+kf] elementi ne moraju, krije se u mogućnosti da u jezicima koji kontrastni fokus obeležavaju prozodijskim sredstvima (a dokazali smo da srpski spada u red takvih jezika), ova sredstva potru sintaksički zahtev da se izgovori najviši element višečlanog lanca.

Primenivši rezultate do kojih smo došli na osnovu podataka iz srpskog jezika na slučajeve fonološke fokalizacije, ali i na razdvojene, prividno razdvojene i obrnute prividno razdvojene rečenice u engleskom jeziku, kao posebne konstrukcije za izražavanje artikulacije fokusa, u odeljku 5.3

dajemo objašnjenje za sličnosti i razlike koje postoje u pogledu ove pojave u dva posmatrana jezika. Takođe smo pokazali da se engleski jezik, uz minimalne dodatne pretpostavke, može uklopiti u ovde iznetu analizu, i to na sledeći način:

- (1) Budući da u engleskom jeziku nema morfološkog obeležavanja padeža na imeničkim sintagmama, niti je dozvoljeno podizanje leksičkog glagola, što su neophodni preduslovi za slobodu reda reči, element sa obeležjem [+if] mora se izgovriti *in situ*, tj. u strukturnom položaju koji određuje njegovu funkciju.
- (2) U specifikacionim prividno razdvojenim rečenicama, drugom načinu izražavanja informacionog fokusa u engleskom jeziku, protivteg, generisan u položaju komplementa kopule *be* nosilac je obeležja [+if], dok se *wh*-kluza generiše u položaju specifikatora kopule. Podizanjem kopule u čvor I, *wh*-kluza i protivteg postaju podjednako udaljeni od položaja SpecIP, te se bilo koji od ova dva elementa može pomeriti. Probleme oko dodele tematskih uloga kopule rešili smo tako što semantički lak glagol *be* smatramo vidljivim oblikom predikata *hold*, koji označava neko stanje.
- (3) U predikativnim prividno razdvojenim rečenicama samo *wh*-kluza može biti subjekat rečenice, pa stoga predlažemo da ova vrsta rečenica ima drugačiju strukturu od one opisane u (2). Ovde se *wh*-kluza spaja u položaju SpecAP, što objašnjava, s jedne strane, zašto samo *wh*-kluza može postati subjekat rečenice, a s druge, činjenicu da je pridev taj koji daje tematsku ulogu *wh*-klauzi.
- (4) Kontrastno fokalizovani elementi, nosioci obeležja [+kf], u engleskom jeziku se ne pomeraju, jer je obeležje privlačenje-fokusa na funkcijskom upravnom elementu C u ovom jeziku slabo, pa se stoga zadovoljava tek na nivou logičke forme.
- (5) Upitne reči, pored obeležja [+kf], imaju i obeležje [+wh] i budući da upravni element C takođe ima i netumačivo jako obeležje privlačenje-jedne-upitne-reči, strukturno najviša upitna reč mora se vidljivo pomeriti u SpecCP.
- (6) Razdvojene rečenice u glavnoj klauzi uvek imaju ekspletivni element *it*, a kako operacija spajanja ima prednost nad po-

meranjem, jasno je da će se princip proširene projekcije uvek zadovoljiti spajanjem *it*. Za razliku od ovog tipa rečenica, u prividno razdvojenim rečenicama položaj subjekta zauzima odnosna klauza, koja je i koindeksirana sa kontrastno fokalizovanim elementom, dok je u obrnutim prividno razdvojenim rečenicama protivteg u ulozi subjekta. Predlažemo da sva tri tipa rečenica imaju istu strukturu, pri čemu ukoliko u numeraciji nema ekspletiva *it*, podizanje protivtega u SpecIP daje obrnutu prividno razdvojenu rečenicu, dok podizanjem odnosne klauze u položaj subjekta dobijamo specifikacionu prividno razdvojenu rečenicu.

- (7) Predikativne prividno razdvojene rečenice imaju strukturu koju smo predložili u (3), s tim da je nosilac obeležja [+kf] nužno protivteg, koji se, zbog razloga koje smo gore objasnili, ne može pomeriti u subjekatski položaj.

Osim što daje jednu moguću, novu analizu strukturne artikulacije fokusa u engleskom i srpskom jeziku, ovde predstavljeno istraživanje, kao i rezultati do kojih smo na osnovu njega došli, otvara i brojna nova pitanja. O njima će biti reči u narednom odeljku.

6.2. Perspektive

Iako smo u ovom radu prvenstveno (ali ne i isključivo) posmatrali sintaksičke načine artikulacije fokusa, kako informacionog tako i kontrastnog, u toku istraživanja javila su se brojna pitanja, u manjoj ili većoj meri vezana za temu ovog rada, od kojih svako samo po sebi može biti predmet daljeg izučavanja. Ovde iznosimo najznačajnije smernice:

- Tačno definisanje veze između informacijske strukture i prozodije. U cilju potvrđivanja hipoteze iznete u radu o postojanju nefinalnog fokusa kao tipa informacionog fokusa koji je prozodijski istaknutiji od običnog (finalnog) informacionog fokusa, neophodno je izvršiti laboratorijska merenja. Ova merenja zamišljena su kao unapred snimljene rečenice u kojima su različiti elementi naglašeni ili u različitoj meri, čime se isključuje mogućnost pogrešnog čitanja, a samim

tim i tumačenja, stepena prihvatljivosti pojedinih rečenica u datim kontekstima.

- Detaljnije istraživanje sličnosti i razlika između neupitnih kontrastno fokalizovanih elemenata i upitnih (nužno i kontrastno fokalizovanih) elemenata. Od naročitog značaja bilo bi proučiti da li se ovde izneto viđenje može primeniti i na druge, po mogućstvu nesrodne jezike sa engleskim, odn. srpskim jezikom, kao i primenljivost ovog pristupa u jezicima u kojima se fokus izražava (i) morfološkim sredstvima.
- Utvrđivanje rečenične strukture srpskog jezika, a naročito da li se glagol zaustavlja u funkcijskom upravnom elementu T ili se možda ipak (u određenim uslovima) pomera i više, npr. u AgrS, u čemu od izuzetne pomoći može biti interpretacija priloga, kao i proučavanje strukture leve periferije rečenice, odnosno diskursno uslovljenih projekcija poput TopP i FP (gde je, razume se, neophodno prethodno potvrditi da je projekcija zadužena za fokalizaciju FP, a ne CP).
- Proveravanje da li je opravdano uopšte govoriti o pokretljivosti strukture ili se ovako nazivana pojava i u drugim jezicima može objasniti pomoću tematizacije i fokalizacije, a u smislu mogućnosti da se ne izgovori obavezno najviši element višečlanog lanca. Ovde je od naročitog značaja kontrastivno proučavanje jezika za koje se sada već tradicionalno tvrdi da dozvoljavaju pokretljivost strukture (japanski, pre svega), nasuprot jezicima u kojima ovo nije moguće ili je moguće u vrlo ograničenim kontekstima (kao što je to, na primer, slučaj u engleskom jeziku). S ovim u vezi je i izučavanje sprege između kategorije imeničke sintagme (NP ili DP) ili morfoloških ekspanenata padeža i mogućnosti variranja položaja argumenata u rečenici bez uticaja na njeno tumačenje.

U pogledu većine (ako ne i svih) gore navedenih pitanja već ima rado-va u generativnoj paradigmi, no malo je onih koji u analizu uključuju i srpski jezik, koji se pokazao itekako plodnim tlem za dalja izučavanja vezana za informacijsku strukturu rečenice. U tom smislu, ovaj rad predstavlja još jedan pokušaj da se analizom podataka iz srpskog jezika nešto novo sazna i o drugim jezicima, u ovom slučaju o engleskom.

BIBLIOGRAFIJA

- Abels, K. (2003). *Successive cyclicity, anti-locality, and adposition stranding*. Doktorska disertacija, University of Connecticut.
- Abraham, W. i dr. (1986). "Introduction". U: Werner, A. i S. de Meij (ur.), *Topic, Focus, and Configurationality*. Papers from the 6th Groningen Grammar Talks. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 1-13.
- Akmajian, A. (1970a). "On Deriving Cleft Sentences from Pseudo-Cleft Sentences". *Linguistic Inquiry* 1/2: 149-168.
- Akmajian, A. (1970b). *Aspects of the grammar of focus in English*. Doktorska disertacija, MIT.
- Alexiadou, A. i Anagnostopoulou, E. (1998). "Parametrizing Agr: word order, verb-movement and EPP-checking". *Natural Language and Linguistic Theory* 16/3: 491-539.
- Ammann, H. (1928). *Die menschliche Rede. Sprachphilosophische Untersuchungen. 2. Teil: Der Satz*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. [Preštampano kao Ammann, H. (1962). *Lahr im Schwarzwald: Moritz Schauenburg*]
- Anagnostopoulou, E. (1997). "Clitic Left Dislocation and Contrastive Left Dislocation". U: E. Anagnostopoulou, H. van Riemsdijk i F. Zwarts (ur.), *Materials on Left Dislocation*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 151-192.
- Avrutin, S. (2008). *Development of the Syntax-Discourse Interface*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Bailyn, J. F. (1995). *A Configurational Approach to Russian "Free" Word Order*. Doktorska disertacija, Cornell University.
- Bailyn, J. F. (2000). "Slavic Generative Syntax". Rukopis. Dostupno na: www.indiana.edu/~slavconf/SLING2K/pospapers/bailyn.pdf. (1. 2. 2009.)
- Bailyn, J. F. (2001a). "Inversion, Dislocation and Optionality in Russian". U: G. Zybatow i dr. (ur.). *Current Issues in Formal Slavic Linguistics*. Peter Lang, 280-293.

- Bailyn, J. F. (2001b). "On Scrambling: A Reply to Bošković and Takahashi". *Linguistic Inquiry* 32/4: 635-658.
- Bailyn, J. F. (2002a). "Scrambling to reduce scrambling". *Glott International* 6/4: 83-90, 6/5: 109-124.
- Bailyn, J. F. (2002b). "A (Purely) Derivational Approach to Russian Scrambling". U: W. Browne i dr. (ur.), *Formal Approaches to Slavic Linguistics 11: the Amherst Meeting 2002*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 41-62.
- Bailyn, J. F. (2004). "Generalized Inversion". *Natural Language and Linguistic Theory* 22/1: 1-50.
- Bailyn, J. F. (2005). "Free Word Order and Minimalism". St. Petersburg State University Linguistics Papers. Dostupno na: <http://www.sinc.sunysb.edu/Clubs/nels/jbailyn/woSPB.pdf>. (1. 2. 2009.)
- Bailyn, J. F. (2006a). "Slavic Generative Syntax". *Glossos* 8. Dostupno na: <http://www.seelrc.org/glossos/issues/8/bailyn.pdf>. (1. 2. 2009.)
- Bailyn, J. F. (2006b). "Against the Scrambling anti-Movement Movement". U: J. E. Lavine, i dr. (ur.), *Formal Approaches to Slavic Linguistics 14*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications, 1-22.
- Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London / New York: Routledge.
- Bayer, J. (1986). *Directionality and logical form: on the scope of focussing particles and wh-in-situ*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Beaugrande, R. (1991). *Linguistic Theory: The Discourse of Fundamental Works*. Dostupno na: <http://www.beaugrande.com/LINGTHERLinguistic%20Theory%20Title.htm>. (1. 2. 2009.)
- Beaugrande, R. (1992). "The heritage of Functional Sentence Perspective from the standpoint of Text Linguistics". Parts I and II. *Linguistica Pragensia* 34/1-2: 2-26, 55-86.
- Bene, A. (2003). „A szerb mondat két fókuszpozíciója”. *A Tudás Fája. Az I. Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia dolgozatai*. Novi Sad: Kolegijum za visoko obrazovanje vojvođanskih Mađara, 506-520.
- Biber, D. i dr. (1999). *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman.
- Bibović, Lj. (1969). "On inversion in English and Serbocroatian". U: R. Filipović (ed.), *The Yugoslav Serbocroatian-English Contrastive Pro-*

- ject, Reports 1: 15-24. Zagreb: Institute of Linguistics, Faculty of Philosophy and Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics.
- Bibović, Lj. (1971). "On the word order of subject and predicate in English and Serbo-Croatian from the point of view of Functional Sentence Perspective". U: R. Filipović (ed.), *The Yugoslav Serbo-Croatian-English Contrastive Project*, Reports 5: 1-10. Zagreb: Institute of Linguistics, Faculty of Philosophy and Washington, D.C.: Center for Applied Linguistics.
- Bibović, Lj. (1972). „Kontrastivna analiza reda reči u engleskom i srpskohrvatskom jeziku (inverzija)”. *Živi jezici* XIV/1: 115-132.
- Birner, B. i Ward, G. (1998). *Information status and noncanonical word order in English*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Boeckx, C. i Stjepanović, S. (2001). "Head-ing toward PF". *Linguistic Inquiry* 32/2: 345-355.
- Bolinger, D. (1965). *Forms of English*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bošković, Ž. (1997a). "Pseudoclefts". *Studia Linguistica* 51/3: 235-277.
- Bošković, Ž. (1997b). „Fronting Wh-phrases in Serbo-Croatian”. U: M. Lindseth i S. Franks (ur.), *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Indiana Meeting, 1996*. Ann Arbor, Mich.: Michigan Slavic Publications, 86-107.
- Bošković, Ž. (1997c). *The syntax of nonfinite complementation: An economy approach*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Bošković, Ž. (1998). "Wh-phrases and Wh-movement in Slavic". Dostupno na: www.indiana.edu/~slavconf/linguistics/index.html. (1. 2. 2009.)
- Bošković, Ž. (1999). "On multiple feature-checking: Multiple wh-fronting and multiple head movement". U: S. Epstein i N. Hornstein (ur.), *Working Minimalism*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 159-187.
- Bošković, Ž. (2000). "Sometimes in SpecCP, sometimes in-situ". U: R. Martin i dr. (ur.), *Step by step: Essays on minimalism in honor of Howard Lasnik*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 53-87.
- Bošković, Ž. (2001). *On the Nature of the Syntax-Phonology Interface: Cliticization and Related Phenomena*. Amsterdam: Elsevier.
- Bošković, Ž. (2002a). "On certain differences between Bulgarian and Serbo-Croatian C(P)". *Balkanistica* 15: 35-48.
- Bošković, Ž. (2002b). "On multiple wh-fronting". *Linguistic Inquiry* 33: 351-383.

- Bošković, Ž. (2003a). "On the interpretation of multiple questions". U: P. Pica (ur.), *Linguistic variation Yearbook 2001*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 1-15.
- Bošković, Ž. (2003b). "On wh-islands and obligatory wh-movement contexts in South Slavic". U: C. Boeckx i K. Grohmann (ur.), *Multiple wh-fronting*. Amsterdam: John Benjamins, 27-50.
- Bošković, Ž. (2004a). "Topicalization, focalization, lexical insertion, and scrambling". *Linguistic Inquiry* 35/4: 613-638.
- Bošković, Ž. (2004b). "PF merger in stylistic fronting and object shift". U: A. Stepanov i dr. (ur.), *Minimality effects in syntax*. Berlin: Mouton de Gruyter, 37-71.
- Bošković, Ž. (2005a). "On the Operator Freezing Effect". Dostupno na: <http://web.uconn.edu/boskovic/papers/ontheoperator.pdf>. (1. 2. 2009.)
- Bošković, Ž. (2005b). "Left branch extraction, structure of NP, and scrambling". U: J. Sabel i M. Saito (ur.), *The free order phenomenon: Its syntactic sources and diversity*. Berlin: Mouton de Gruyter, 13-73.
- Bošković, Ž. (2007). "A Note on Wh-Typology". *Proceedings of FDSL* 6. 159-170.
- Bošković, Ž. (2008a). "On Successive Cyclic Movement and the Freezing Effect of Feature Checking". U: J. Hartmann i dr. (ur.), *Sounds of Silence: Empty Elements in Syntax and Phonology*. Amsterdam: Elsevier, 195-233.
- Bošković, Ž. (2008b). "On the Clausal and NP-structure of Serbo-Croatian". U: R. Compton i dr. (ur.), *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Toronto Meeting, 2006*. Ann Arbor, Mich.: Michigan Slavic Publications, 42-75.
- Bošković, Ž. (2009). "Scrambling". U: T. Berger i dr. (ur.), *The Slavic Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter, 714-724.
- Bošković, Ž. i Takahashi, D. (1998). "Scrambling and Last Resort". *Linguistic Inquiry* 29: 347-366.
- Bošković, Ž. i Nunes, J. (2007). "The Copy Theory of Movement: A view from PF". U: N. Corver i J. Nunes (ur.), *The copy theory of movement on the PF side*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 13-74.
- Bresnan, J. (2001). *Lexical-Functional Syntax*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Breul, C. (2004). *Focus Structure in Generative Grammar*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.

- Brody, M. (1990). "Some Remarks on the Focus Field in Hungarian". *UCL Working Papers in Linguistics 2*: 201-225.
- Brody, M. (1995). "Focus and checking theory". U: I. Kenesei (ur.), *Approaches to Hungarian V: Levels and Structures*. Szeged: JATE, 29-44.
- Browne, W. i Nakić, A. (1975). "Introduction to word order". U: R. Filipović (ur.), *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika*. Svezak I, 75-76. Zagreb: Institut za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Burkhardt, P. (2005). *The Syntax-Discourse Interface: Representing and interpreting dependency*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Büring, D. (1997). *The Meaning of Topic and Focus: The 59th Street Bridge Accent*. London / New York: Routledge.
- Burzio, L. (1986). *Italian Syntax*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Butt, D. i dr. (2000). *Using Functional Grammar: An Explorer's Guide*. 2nd edition. Sydney: National Centre for English Language Teaching and Research, Macquarie University.
- Caink, A. (2002). "In Favor of a 'clitic cluster' in the Bulgarian and Macedonian DP". U: M. Dimitrova-Vulchanova i dr. (ur.), *Balkanistica 15*: 75-102. University of Mississippi: The South East European Studies Association.
- Chafe, W. (1976). "Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics, and Point of View". U: C. Li (ed.), *Subject and Topic*. New York: Academic Press, 25-55.
- Chomsky, N. (1955). *The Logical Structure of Linguistic Theory*. Doktorska disertacija, MIT.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Chomsky, N. (1970). "Deep structure, surface structure and semantic interpretation". U: R. Jakobson and S. Kawamoto (ur.), *Studies in General and Oriental Linguistics*. Tokyo: TEC, 52-91. Preštampano kao Chomsky, N. (1971) u: D. Steinberg i L. Jakobovits (ur.), *Semantics, an Interdisciplinary Reader in Linguistics, Philosophy and Psychology*. Cambridge: CUP, 183-216, i kao Chomsky, N. (1972). *Studies on Semantics in Generative Grammar*. The Hague: Mouton de Gruyter, 62-119.

- Chomsky, N. (1973). "Conditions on Transformations". U: S. Anderson i P. Kiparsky (ur.), *A Festschrift for Morris Halle*. New York: Holt, Rinehan and Winston, 232-286.
- Chomsky, N. (1976). "Conditions on Rules of Grammar". *Linguistic Analysis* 2/4: 303-351. Preštampano kao Chomsky, N. (1977). *Essays on Form and Interpretation*. New York: North-Holland, 163-210.
- Chomsky, N. (1977). "On Wh-Movement". U: P. Culicover, T. Wasow and A. Akmajian (ur.), *Formal Syntax*. New York: Academic Press, 71-132.
- Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, N. (1986a). *Barriers*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Chomsky, N. (1986b). *Knowledge of Language*. New York: Praeger.
- Chomsky, N. (1993). "A minimalist program for linguistic theory". U: K. Hale i S. J. Keyser (ur.), *The view from Building 20*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1-52.
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Chomsky, N. (2000). "Minimalist Inquiries: The Framework". U: D. Michaels and J. Uriagereka (ur.), *Step by Step: Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 89-155.
- Chomsky, N. (2001). "Derivation by Phase". U: M. Kenstowicz (ur.), *Ken Hale: A Life in Language*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1-52.
- Chomsky, N. (2004). "Beyond Explanatory Adequacy". U: A. Belletti (ur.), *Structures and Beyond: The Cartography of Syntactic Structures*, vol. III. Oxford: OUP, 104-131.
- Chomsky, N. i Halle, M. (1968). *The sound pattern of English*. New York: Harper and Row.
- Cinque, G. (1993). "A Null Theory of Phrase and Compound Stress". *Linguistic Inquiry* 24/2: 239-297.
- Collins, P. C. (1991). *Cleft and Pseudo-cleft Constructions in English*. London / New York: Routledge.
- Collins, C. (1995). "Toward a theory of optimal derivations". *MIT Working Papers in Linguistics 27: Papers on Minimalist Syntax*. Department of Linguistics and Philosophy, Cambridge, Mass.: MIT Press, 65-103.
- Collins, C. (1997). *Local Economy*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

- Collins, P. C. (1991). "Pseudocleft and cleft constructions: a thematic and informational interpretation". *Linguistics* 29: 481-519.
- Crystal, D. (1991). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 3rd edition. Oxford: Blackwell Publishing.
- Daneš, F. (1964). "A Three-Level Approach to Syntax". *Travaux linguistique de Prague* 1: 225-240.
- Daneš, F. (1970). "One Instance of Prague School Methodology: Functional Analysis of Utterance and Text". U: P. Garvin (ur.), *Method and Theory in Linguistics*. Paris: The Hague, 132-146.
- Daneš, F. (ur.) (1974). *Papers on Functional Sentence Perspective*. Praha: Academia.
- Delin, J. i Oberlander, J. (1995). "Syntactic constraints on discourse structure: the case of *it*-clefts". *Linguistics* 33: 465-500.
- Dik, S. C. (1997). *The Theory of Functional Grammar, Part I: the structure of the clause*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Dikken, M. den (2005). "Specificational Copular Sentences and Pseudoclefts". U: M. Everaert i H. van Riemsdijk (ur.), *The Blackwell Companion to Syntax*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Dikken, M. den, Meinunger, A. i Wilder, C. (2000). "Pseudoclefts and ellipsis". *Studia Linguistica* 54/1: 41-89.
- Dimitrova-Vulchanova, M. i Hellan, L. (ur.) (1999). *Topics in South Slavic Syntax and Semantics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- É. Kiss, K. (1981). "Structural Relations in Hungarian, a 'Free' Word Order Language". *Linguistic Inquiry* 12/2: 185-213.
- É. Kiss, K. (1987). *Configurationality in Hungarian*. Dordrecht: Reidel.
- É. Kiss, K. (ur.) (1995). *Discourse Configurational Languages*. Oxford / New York: OUP.
- É. Kiss, K. (1996). "The Focus Operator and Information Focus". *Working Papers in the Theory of Grammar* 3/2. Budapest: Research Institute for Linguistics, Hungarian Academy of Sciences.
- É. Kiss, K. (1998a). "Discourse-configurationality in the languages of Europe". U: A. Siewerska (ur.), *Constituent Order in the Languages of Europe*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 681-729.
- É. Kiss, K. (1998b). "Identificational focus versus information focus". *Language* 76: 891-920.
- É. Kiss, K. (1998c). "Multiple topic, one focus?" *Acta Linguistica Hungarica* 45(1-2): 3-29.

- É. Kiss, K. (2003). "Argument Scrambling, Operator Movement, and Topic Movement in Hungarian". U: S. Karimi (ur.), *Word Order and Scrambling*. Oxford: Blackwell Publishing, 22-43.
- É. Kiss, K. (2005). "Quantifier Scopep Ambiguities". U: M. Everaert i H. van Riemsdijk (ur.), *The Blackwell Companion to Syntax I-V*. Oxford: Blackwell Publishing. IV: 1-34.
- É. Kiss, K. (2006). „Érvek és ellenérvek a fókusz [+kimerítő] jegyével kapcsolatban”. U: Kálmán, L. (ur.), *KB 120 : a titkos kötet : nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlósy András tiszteletére*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet: Tinta Könyvkiadó, 37-48.
- É. Kiss, K. (2008a). "Free Word Order, (Non)Configurationality and Phases". *Linguistic Inquiry* 39/3: 441-475.
- É. Kiss, K. (2008b). "The structure of the Hungarian VP Revisited". U: C. Piñon i Sz. Szentgyörgyi (ur.), *Approaches to Hungarian 10: Papers from the Veszprém Conference*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 31-58.
- Emonds, J. (1976). *A Transformational Approach to English Syntax*. New York: Academic Press.
- Enç, M. (1991). "The Semantics of Specificity". *Linguistic Inquiry* 22/1: 1-25.
- Epstein, S. i dr. (1998). *A Derivational Approach to Syntactic Relations*. Oxford: Oxford University Press.
- Erteschik-Shir, N. (1997). *The Dynamics of Focus Structure*. Cambridge: CUP.
- Erteschik-Shir, N. (1999). "Focus Structure and Scope". U: G. Rebuschi i L. Tuller (ur.), *The Grammar of Focus*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 119-150.
- Erteschik-Shir, N. (2005a). "Sound Patterns of Syntax: Object Shift". *Theoretical Linguistics* 31: 47-93.
- Erteschik-Shir, N. (2005b). "What is Syntax?". *Theoretical Linguistics* 31: 263-274.
- Erteschik-Shir, N. (2006). "On the Architecture of Topic and Focus". U: V. Molnár i S. Winkler (ur.), *The Architecture of Focus*. Berlin: Mouton de Gruyter, 33-57.
- Erteschik-Shir, N. (2007). *Information Structure: The Syntax-Discourse Interface*. Oxford: OUP.
- Erteschik-Shir, N. i Lappin, S. (1987). "Dominance and Modularity". *Linguistics* 25: 671-685.

- Firbas, J. (1964). "On defining the theme in Functional Sentence Perspective". *Travaux linguistiques de Prague* 1: 267-280.
- Firbas, J. (1965). "A note on transition proper in functional sentence perspective". *Philologia Pragensia* 8: 170-176.
- Firbas, J. (1971). "On the concept of communicative dynamism in the theory of functional sentence perspective". *Sborník prací Filosofické Fakulty Brněnské Univerzity* 19: 135-44.
- Firbas, J. (1974). "Some aspects of the Czechoslovak approach to problems of functional sentence perspective". U: F. Daneš (ur.), *Papers on Functional Sentence Perspective*. Praha: Academia, 11-37.
- Firbas, J. (1976). "A study in the Functional Sentence Perspective of the English and the Slavonic interrogative sentence". *Brno Studies in English* 12: 9-56.
- Franks, S. (1995). *Parameters of Slavic Morphosyntax*. Oxford / New York: OUP.
- Franks, S. (1998). "Clitics in Slavic". Dostupno na: <http://www.indiana.edu/~slavconf/linguistics/index.html>. (1. 2. 2009.)
- Gabelentz, G. von der (1869). "Ideen zur einer vergleichenden Syntax". *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* 6: 376-384.
- Gavruševa, E. (2000). "On the syntax of possessor extraction". *Lingua* 110: 743-772.
- Glushan, Z. (2006). *Japanese Style Scrambling in Russian. Myth and reality*. Neobjavljena magistarska teza. Tromso University, Norway.
- Gođevac, S. (2000). *Intonation, word order and focus projection in Serbo-Croatian*. Doktorska disertacija, Ohio State University.
- Graffi, G. (2001). *200 Years of Syntax: A Critical Survey*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Greenbaum, S. i Quirk, R. (1990). *A Student's Grammar of the English Language*. Harlow: Longman.
- Guéron, J. (1980). "On the syntax and semantics of PP extraposition". *Linguistic Inquiry* 11/4: 637-678.
- Gundel, J. K. (1974). *The Role of Topic and Comment in Linguistic Theory*. Doktorska disertacija, University of Texas at Austin.
- Gundel, J. K. (1988). "Universals of topic-comment structure". U: M. Hammond, E. Moravcsik i J. Wirth (ur.), *Studies in syntactic typology*. Amsterdam: John Benjamins, 209-239.

- Gundel, J. K. (1998). "On different kinds of focus". U: P. Bosch i R. van der Sandt (ur.), *Focus in natural language processing*. Cambridge: Cambridge University Press, 293-305
- Gundel, J. K. (1999). "Topic, Focus, and the Grammar-Pragmatics Interface". U: J. Alexander i dr. (ur.), *Proceedings of the 23rd Annual Penn Linguistics Colloquium. Penn Working Papers in Linguistics 6/1*: 185-200.
- Hajičová, E. (1993). *Issues of Sentence Structure and Discourse Patterns*. Theoretical and Computational Linguistics, vol. 2. Prague, Faculty of Philosophy, Charles University.
- Hajičová, E. (1994). "Topic/Focus and Related Research". U: P. Luelsdorff (ur.), *Introduction to Praguian Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 249-279.
- Hajičová, E. (1995). "The semantics of the topic-focus articulation". *Linguistica Pragensia 2/95*: 74-85.
- Hajičová, E. (1996). "The description of information structure (Topic-Focus Articulation, TFA) within a dependency framework". Program and On-line Papers from the Tübingen East-West Computational Linguistics Meeting, Tübingen 16-27 September 1996. Dostupno na: <http://www.ling.ohio-state.edu/~dm/events/EastWest96/tfa.html>. (1. 2. 2009.)
- Hajičová, E. (1998a). "A Case for Ordering in Underlying Structure ('Logical Form')". *Prague Bulletin of Mathematical Linguistics 70*: 69-70.
- Hajičová, E. (1998b). "Movement rules revisited". U: S. Kahane i A. Polguere (ur.), *Processing of Dependency-Based Grammars, Proceedings from the Workshop COLING/ACL*, Montreal, 49-57.
- Hajičová, E. i Sgall, P. (1984). "From topic and focus of a sentence to linking in a text". U: B. G. Bara i G. Guida (ur.), *Computational Models of Natural Language Processing*. Amsterdam / New York / Oxford: North-Holland, 151-163.
- Hajičová, E. i Sgall, P. (1988). "Topic and Focus of a Sentence and the Patterning of a Text". U: J. S. Petőfi (ur.), *Text and Discourse Constitution*. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 70-96.
- Hajičová, E. i Sgall, P. (1985). "Towards an automatic identification of topic and focus". *Proceedings of the second conference on European chapter of the Association for Computational Linguistics*, March 27-29, 1985. Geneva, Switzerland. 263-267.

- Hajičová, E., Sgall, P. i Skoumalová, H. (1995). "An Automatic Procedure for Topic-Focus Identification". *Computational Linguistics* 21/1: 81-94.
- Hajičová, E., Partee, B. and Sgall, P. (1998a). "Focus, Topic and Semantics". U: E. Benedicto i dr. (ur.), *Proceedings of Workshop on Focus*. University of Massachusetts Occasional Papers 21: 101-124.
- Hajičová, E., Partee, B. and Sgall, P. (1998b). *Topic-focus articulation, tripartite structures, and semantic content*. Amsterdam: Kluwer Academic Publishers.
- Hajičová, E., Sgall, P. and Buráňová, E. (2000). "Tagging of very large corpora: Topic-Focus Articulation". U *Proceedings of the 18th International Conference on Computational Linguistics*, Saarbrücken, Germany, 2000, 139-144.
- Hajičová, E. i Sgall, P. (2004). "Degrees of Contrast and the Topic-Focus Articulation". U: A. Steube (ur.), *Information Structure: Theoretical and Empirical Aspects*. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 1-13.
- Halliday, M. A. K. (1966). "Some notes on 'deep grammar'". *Journal of Linguistics* 2: 55-67.
- Halliday, M. A. K. (1967). "Notes on transitivity and theme in English. Part II". *Journal of Linguistics* 3: 199-244.
- Halliday, M. A. K. (1985). *An introduction to functional grammar*. London / Baltimore: Edward Arnold.
- Halpern, A. (1992). *Topics in the placement and morphology of clitics*. Doktorska disertacija, Stanford University, Stanford, California.
- Halpern, A. (1995). *On the placement and morphology of clitics*. Stanford, California: CSLI Publications.
- Halupka, S. (2000). "The extraction of wh-determiners in Serbian". *Doximp 4*, Working Papers in the Theory of Grammar. Budapest: Research Institute for Linguistics, Hungarian Academy of Sciences, 63-69.
- Halupka-Rešetar, S. (2008a). „Položaj informacionog fokusa i red reči u srpskom jeziku”. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* XXXIII/2: 311-321.
- Halupka-Rešetar, S. (2008b). "Focusing in English and Serbian: a formal and/ or functional approach". *English Language and Literature Studies: Structures Across Cultures Proceedings*. Vol. 1. Belgrade: Faculty of Philology, University of Belgrade, 129-142.

- Hedberg, N. (1990). *Discourse pragmatics and cleft sentences in English*. Doktorska disertacija, University of Minnesota.
- Hedberg, N. (2000). "The referential status of clefts". *Language* 76/4: 891-920.
- Hedberg, N. i Fadden, L. (2007). "The Information Structure of It-clefts, Wh-clefts and Reverse Wh-clefts in English". U: N. Hedberg i R. Zacharski (ur.), *The Grammar-Pragmatics Interface: Essays in Honor of Jeanette K. Gundel*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 49-76.
- Heggie, L. (1993). "The range of null operators: evidence from clefting". *Natural Language and Linguistic Theory* 11: 45-84.
- Hengeveld, K. i Mackenzie, J. L. (2008). *Functional Discourse Grammar: A typologically-based theory of language structure*. Oxford: Oxford University Press.
- Heusinger, K. von (1999). *Intonation and Information Structure*. Habilitation rad, University of Konstanz.
- Hieteranta, P. (1986). "A functional constraint on topicalization". *Studia Linguistica* 40/1: 40-46.
- Higgins, F. R. (1979). *The Pseudo-Cleft Construction in English*. New York / London: Garland Publishing, Inc.
- Hockett, C. F. (1958). *A course in modern linguistics*. New York: McMillan.
- Hornstein, N. (1995). *Logical form: from GB to Minimalism*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Hornstein, N., Nunes, J. i Grohmann, K. K. (2005). *Understanding Minimalism*. Cambridge: CUP.
- Horváth, J. (1986). *Focus in the theory of grammar and the structure of Hungarian*. Dordrecht: Foris.
- Horváth, J. (1995). "Structural Focus, Structural Case, and the Notion of Feature-Assignment". U: K. É. Kiss (ur.), *Discourse Configurational Languages*. Oxford / New York: OUP, 28-64.
- Horváth, J. (1997). "The status of 'wh-expletives' and the partial wh-movement construction of Hungarian". *Natural Language and Linguistic Theory* 15: 509-572.
- Huddleston, R. i Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: CUP.
- Ivić, M. (1973). „Neka pitanja reda reči u srpskohrvatskoj zavisnoj rečenici s veznikom DA”. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 16/1: 187-195.

- Ivić, M. (1976). „Problem perspektivizacije u sintaksi”. *Južnoslovenski filolog* XXXII: 29-46. Beograd.
- Ivić, M. (2002). *Red reči u rečenici*. Beograd: Biblioteka XX vek, Čigoja štampa.
- Jackendoff, R. (1972). *Semantic interpretation in generative grammar*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Janewa, V. (2000) “Bulgarian Object Clitics and Information Structure”. U: M. Dimitrova-Vulchanova, I. Krapova i L. Hellan (ur.), *Papers from the Third Conference on Formal Approaches to South Slavic and Balkan Languages*, 204-215.
- Jespersen, O. (1937). *Analytic Syntax*. London: Allen and Unwin.
- Karimi, S. (ur.) (2003). *Word Order and Scrambling*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Kayne, R. (1994). *The Antisymmetry of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Keijsper, C. E. (1985). *Information Structure*. Amsterdam: Rodopi.
- Kenesei, I. (2006). “Focus as identification”. U: V. Molnár i S. Winkler (ur.), *Architecture of Focus*. Berlin: Mouton de Gruyter, 137-168.
- King, T. H. (1995). *Configuring Topic and Focus in Russian*. Stanford, California: CSLI Publications.
- King, T. H. (1996). “Slavic clitics, long head movement, and prosodic inversion”. *Journal of Slavic Linguistics* 4: 274-311.
- Kovačević, M. (1998). *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*. Beograd: Raška škola.
- Krapova, I. i Karastaneva, T. (2000). “On the Structure of the CP Field in Bulgarian”. U: M. Dimitrova-Vulchanova, I. Krapova i L. Hellan (ur.), *Papers from the third conference on Formal Approaches to South Slavic and Balkan Languages*, 67-84.
- Krifka, M. (1993). “Focus and Presupposition in Dynamic Interpretation”. *Journal of Semantics* 10: 269-300.
- Krifka, M. (1994). “Focus and Operator Scope in German”. U: P. Bosch i R. van der Sandt (ur.), *Proceedings of the Conference on Focus and Natural Language Processing*, Volume 1: Intonation and Syntax. Working Papers of the Institute for Logic and Linguistics. Heidelberg: IBM Scientific Centre, 133-152.
- Krifka, M. (2004). “The semantics of questions and the focusation of answers”. U: C. Lee, M. Gordon, i D. Büring, (ur.), *Topic and Focus:*

- A Cross-Linguistic Perspective*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 139-151.
- Krifka, M. (2005). "Focus and/or Context: A second look at second occurrence expressions". U: H. Kamp i B. Partee (ur.), *Context-Dependence in the Analysis of Linguistic Meaning*. Amsterdam: Elsevier Publications, 187-207.
- Krifka, M. (2006). "Association with focus phrases". U: V. Molnár i S. Winkler (ur.), *The Architecture of Focus*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 105-136.
- Kristal, D. (1999). *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. 2. izd., Beograd: Nolit.
- Kruijff-Korbayová, I. (1998). *The Dynamic Potential of Topic and Focus: A Praguian Discourse Representation Theory*. Doktorska disertacija, Faculty of Mathematics and Physics, Charles University, Prague.
- Kruijff-Korbayová, I. (2004). *Modeling Information Structure for Computational Discourse Processing*. ESSLLI 2004 Course Reader. Dostupno na: <http://www.coli.uni-saarland.de/~korbay/Courses/esslli04/reader1-2.pdf>. (1. 2. 2009.)
- Kruijff-Korbayová, I. i Steedman, M. (2003). "Discourse and information structure". *Journal of Logic, Language and Information: Special Issue on Discourse and Information Structure*, 12/3: 249–259.
- Kuno, S. (1973). *The structure of the Japanese language*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kuroda, S.-Y. (1972). "The categorial and thethetic judgement. Evidence from Japanese syntax". *Foundations of Language* 9: 153-185.
- Lambrecht, K. (1994). *Information Structure and Sentence Form*. Cambridge: CUP.
- Lambrecht, K. (2001). "A Framework for the Analysis of Cleft Constructions". *Linguistics* 39/3: 463-516.
- Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*, Volume I, Theoretical Prerequisites. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Langacker, R. (1991). *Foundations of Cognitive Grammar*, Volume II, Descriptive Application. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Larson, R. (1988). "On the double object construction". *Linguistic Inquiry* 19: 335-391.
- Lasnik, H. (1999). "On Feature Strength: Three Minimalist Approaches to Overt Movement". *Linguistic Inquiry* 30/2: 197-217.

- Lasnik, H. (2001). "A Note on the EPP". *Linguistic Inquiry* 32/2: 356-362.
- Lasnik, H. (2003). *Minimalist Investigations in Linguistic Theory*. London: Routledge.
- Lavine, J. i Freidin, R. (2002) "The Subject of Defective T(ense) in Slavic". *Journal of Slavic Linguistics* 10/1-2: 251-287.
- Lebeaux, D. (1988). *Language acquisition and the form of the grammar*. Doktorska disertacija, University of Massachusetts, Amherst.
- Li, C. (ur.) (1976). *Subject and Topic*. New York: Academic Press.
- Lindstedt, J. (2000). "Is There a Balkan Verb System?". U: M. Dimitrova-Vulchanova, I. Krapova i L. Hellan (ur.), *Papers from the third conference on Formal Approaches to South Slavic and Balkan Languages*, 1-8.
- Loos, E. E. i dr. (ur.), *Glossary of Linguistic Terms*. Dostupno na: <http://www.sil.org/linguistics/GlossaryOfLinguisticTerms/contents.htm>. (1. 2. 2009.)
- Lyons, J. (1968). *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: CUP.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Vol. 1-2. Cambridge: CUP.
- Manzini, R. i Roussou, A. (2000). "A minimalist theory of A-movement and control". *Lingua* 110: 409-447.
- Mathesius, V. (1915). „O pasivu v moderní angličtině”. *Sborník filologický* 5: 198-220.
- Mathesius, V. (1927). "Functional linguistics". U: J. Vachek (ur.), *Praguiana: some basic and less-known aspects of the Prague linguistics school*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 121-142.
- Mathesius, V. (1928) [1964]. "On linguistic characterology with illustrations from modern English". *Actes du Premier Congrès international de linguistes à la Haye*, 56-63. (Preštampano u: J. Vachek (ur.) (1927), 59-67.)
- Mathesius, V. (1929). "Zur Satzperspektive im modernen Englisch". *Archiv für das Studium der modernen Sprachen und Literaturen* 155: 200-210.
- Mathesius, V. (1961/1975). *A functional analysis of present day English on a general linguistic basis*. The Hague: Mouton de Gruyter.
- McCawley, J. D. (1998). *The Syntactic Phenomena of English*. Chicago / London: The University of Chicago Press.
- McKeown, K. R. (1984). "Using focus to constrain language generation". U: B. G. Bara i G. Guida (ur.), *Computational Models of Natural Lan-*

- guage Processing*. Amsterdam / New York / Oxford: North-Holland, 261-274.
- Meinunger, A. (1997). "The Structure of Cleft and Pseudo-Cleft Sentences". *Texas Linguistic Forum* 38: 235-246.
- Meinunger, A. (1998). "A monoclausal structure for (pseudo-) cleft sentences". U: P. N. Tamanji i K. Kusumoto (ur.), *Proceedings of the Northeast Linguistics Society (NELS) 28*. Univeristy of Toronto, 283-297.
- Minović, M. (1987). *Sintaksa srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole*. Sarajevo: OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mišić Ilić, B. (1998). „Tematizacija direktnog objekta u engleskom i srpskom jeziku”. *Zbornik radova sa VI simpozijuma Kontrastivna jezička istraživanja*, Novi Sad: Filozofski fakultet: Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku, 131-143.
- Mišić Ilić, B. (2004). *Diskursne funkcije reda reči u engleskom jeziku*. Niš: Prosveta.
- Miyagawa, S. (1997). "Against optional scrambling". *Linguistic Inquiry* 28/1: 1-25.
- Miyagawa, S. (2001). "The EPP, Scrambling, and *wh*-in-situ". U: M. Kenstowicz (ur.), *Ken Hale: A life in language*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 293-338.
- Miyagawa, S. (2003). "A-Movement scrambling and options without optionality". U: S. Karimi (ur.), *Word Order and Scrambling*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Miyagawa, S. (2006). "On the "Undoing" Property of Scrambling: A Response to Bošković". *Linguistic Inquiry* 37/4: 607-624.
- Nakić, A. (1978a). "Towards a new approach to the study of word order in Serbo-Croatian". U: R. Filipović (ur.), *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika*. Svezak II: 394-400. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Nakić, A. (1978b). "The basic, or grammatical word order in Serbo-Croatian and English." U: R. Filipović (ur.), *Kontrastivna analiza engleskog i hrvatskog ili srpskog jezika*. Svezak II: 400-412. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

- Neeleman, A. i Reinhart, T. (1998). "Scrambling and the PF Interface". U: M. Butt i W. Guelder (ur.), *The Projection of Arguments*. Stanford : CSLI Publications, 309-353.
- Newmeyer, F. (2001). "The Prague School and North American functionalist approaches to syntax". *Journal of Linguistics* 37: 101-126.
- Nikolaeva, I. (2000). "Secondary topic as a relation in information structure". *Linguistics* 39/1: 1-49.
- Oku, S. (1999). "Notes on Quantifier/Wh Interaction". *Linguistic Inquiry* 30/1: 143-147.
- Ouhalla, J. (1999). "Focus and Arabic Clefts". U: G. Rebuschi i L. Tuller (ur.), *The Grammar of Focus*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 335-359.
- Panevová, J. (1982). "Random generation of Czech sentences". *Proceedings of the 9th conference on Computational linguistics - Volume 1*. Prague: Academia Praha, 295-300.
- Partee, B. (1992). "Topic, Focus and Quantification." U: A. Wyner i S. Moore (ur.), *Proceedings of First Annual Conference on Semantics and Linguistic Theory*. Linguistics Working Papers, Cornell University, 159-187.
- Partee, B. H. (1996). "The Development of Formal Semantics in Linguistic Theory". U: S. Lappin (ur.), *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Oxford: Blackwell Publishing, 11-38.
- Partee, B. (1999). "Focus, quantification, and semantics-pragmatics issues". U: P. Bosch i R. van der Sandt (ur.), *Focus: Linguistic, Cognitive, and Computational Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 213-231.
- Partee, B. i Borschev, V. (2001). "Topic, subject, and point of view and the genitive of negation in Russian existential sentences". U: C. Smith (ur.), *Proceedings of the Third Workshop on Spoken and Written Texts, October 13-15, 2000, University of Texas at Austin*. Austin: Texas Linguistic Forum.
- Paul, H. [1880, 51920] (1937). *Prinzipien der Sprachgeschichte*. [Preštampano 5 izd. kao Halle (ur.), Niemeyer.]
- Pereltsvaig, A. (2004). "Topic and focus as linear notions: evidence from Italian and Russian". *Lingua* 114: 325-344.

- Pesetsky, D. (1987). "WH-in-Situ: Movement and Unselective Binding". U: E. J. Reuland i A. G. B. ter Meulen (ur.), *The Representation of (In) definiteness*. Cambridge, Mass: MIT Press, 98-129.
- Petkevič, V. (1987). "A new dependency based specification of underlying representations of sentences". *Theoretical Linguistics* 19: 143-171.
- Plátek, M., Sgall, J. i Sgall, P. (1984). "A dependency base for a linguistic description". U: P. Sgall (ur.), *Contributions to functional syntax, semantics, and language comprehension*. Amsterdam: John Benjamins, 63-97.
- Polinsky, M. (2000). "Syntax and Semantics of Long-Distance Agreement". U: M. Dimitrova-Vulchanova, I. Krapova i L. Hellan (ur.), *Papers from the third conference on Formal Approaches to South Slavic and Balkan Languages*, 43-66.
- Pollock, J.-Y. (1989). "Verb Movement, Universal Grammar, and the Structure of IP". *Linguistic Inquiry* 20: 365-424.
- Popović, Lj. (1997). *Red reči u rečenici*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Prčić, T. (2008). *Semantika i pragmatika reči*. Drugo, dopunjeno izdanje. Novi Sad: Zmaj.
- Prince, A. i Smolensky, P. (1993). *Optimality Theory: Constraint interaction in generative grammar*. Technical Report, Rutgers University and University of Colorado at Boulder.
- Prince, E. F. (1978). "A comparison of wh-clefts and it-clefts in discourse". *Language* 54: 883-906.
- Prince, E. F. (1981). "Toward a Taxonomy of Given-New Information". U: P. Cole (ur.), *Radical pragmatics*. New York: Academic, 223-255.
- Prince, E. F. (1992). "The ZPG letter: Subjects, definiteness and information structure". U: S. Thompson i W. Mann (ur.), *Discourse Description: Diverse Analyses of a Fundraising Text*. Philadelphia: John Benjamins, 295-325.
- Prince, E. F. (1996). "Constructions and the syntax-discourse interface". Rukopis dostupan na: <http://www.ling.upenn.edu/~ellen/>. (1. 2. 2009.)
- Progovac, Lj. (1998). "Determiner phrase in a language with no determiners". *Journal of Linguistic* 34/1: 165-179.
- Progovac, Lj. (2005). *A Syntax of Serbian*. Bloomington, Indiana: Slavica.
- Quirk, R. i dr. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Harlow: Longman.

- Radanović-Kocić, V. (1988). *The grammar of Serbo-Croatian clitics: A synchronic and diachronic perspective*. Doktorska disertacija, University of Illinois, Urbana-Champaign.
- Radovanović, M. (2003). *Sociolingvistika*. Treće izdanje. Sremski Karlovci / Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Rebuschi, G. i Tuller, L. (ur.) (1999). *The Grammar of Focus*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Reinhart, T. (1981). "Pragmatics and Linguistics: An Analysis of Sentence Topics". *Philosophica* 7: 53-94.
- Reinhart, T. (2006). *Interface strategies: Reference-Set Computation*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Renkema, J. (2004). *Introduction to Discourse Studies*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Rizzi, L. (1990). *Relativized Minimality*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Rizzi, L. (1997). "The fine structure of the left periphery". U: L. Haegeman (ur.), *Elements of Grammar*. Kluwer Academic Publishers, 281-337.
- Rizzi, L. (2001). "Relativized Minimality effects". U: M. Baltin i C. Collins (ur.), *The handbook of contemporary syntactic theory*. Oxford: Blackwell Publishing, 89-110.
- Rochmont, M. S. (1986). *Focus in Generative Grammar*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- Rooryck, J. (1997). "On the interaction between raising and focus in sentential complementation". *Studia Linguistica* 51/1: 1-49.
- Rooth, M. (1992). "A theory of focus interpretation". *Natural Language Semantics* 1:75-116.
- Rooth, M. (1996a). "Focus". U: S. Lappin (ur.), *The Handbook of Contemporary Semantic Theory*. Oxford: Blackwell Publishing, 271-297.
- Rooth, M. (1996b). "On the interface principles for intonational focus". U: T. Galloway i J. Spence (ur.), *Proceedings of SALT VI*. Ithaca, NY: CLC, 202-226.
- Rooth, M. (2007). "Notions of Focus Anaphoricity". U: C. Féry i dr. (ur.), *Working Papers of the SFB632. Interdisciplinary Studies on Information Structure* 6: 57-68. Potsdam: Universitätsverlag Potsdam.
- Rudin, C. (1988). "On multiple questions and multiple *wh*-fronting". *Natural Language and Linguistic Theory* 6: 445-501.

- Rudin, C. (1993). "On focus position and focus marking in Bulgarian questions". *Papers from the 4th Annual Meeting of the Formal Linguistics Society of Midamerica*, University of Iowa, Iowa City, 252-265.
- Ružić, V. (2006a). „Dopunske rečenice u savremenom srpskom jeziku (I)”. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XLIX/1: 123-217.
- Ružić, V. (2006b). „Dopunske rečenice u savremenom srpskom jeziku (II)”. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XLIX/2: 103-266.
- Saito, M. (1989). "Scrambling as semantically vacuous A'-movement". U: M. R. Baltin i A. S. Kroch (ur.), *Alternative conceptions of phrase structure*. Chicago: University of Chicago Press, 182-200.
- Saito, M. (1992). "Long distance scrambling in Japanese". *Journal of East Asian Linguistics* 1: 69-118.
- Saito, M. i Fukui, N. (1998). "Order in phrase structure and movement". *Linguistic Inquiry* 29: 439-474.
- Sasse, H. J. (1987). "Thethetic/categorical distinction revisited". *Linguistics* 25: 511-580.
- de Saussure, F. [1916] (1968). *Course de linguistique générale*. C. Bally i A. Sechehaye (ur.), Paris: Payot.
- Schlobinski, P. i Schütze-Coburn, S. (1992). "On the topic of topic and topic continuity". *Linguistics* 30: 89-121.
- Schütze, C. (1994). "Serbo-Croatian second position clitic placement and the phonology-syntax interface". *MIT Working Papers in Linguistics* 21: 373-473. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Sekerina, I. (1997) *The Syntax and Processing of Russian Scrambled Constructions*. Doktorska disertacija, City University of New York.
- Selkirk, E. (1984). *Phonology and Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Selkirk, E. (1996). "Sentence prosody: intonation, stress and phrasing". U: J. Goldsmith (ur.), *The Handbook of Phonological Theory*. Oxford / Cambridge, Mass.: Blackwell, 550-569.
- Selkirk, E. (2002). "Contrastive FOCUS vs. presentational focus: Prosodic evidence from right node raising in English". *Speech Prosody 2002: Proceedings of the 1st International Conference on Speech Prosody*, Aix-en-Provence, 643-646.
- Sgall, P. (1967). "Functional sentence perspective in a generative description". *Prague Studies in Mathematical Linguistics* 2: 203-225.
- Sgall, P. (1980). "A dependency based specification of topic and focus II: Formal account". *SMIL / Journal of Linguistic Calculus* 1: 110-140.

- Sgall, P. (1994). "Meaning, Reference and Discourse Patterns". U: P. A. Luelsdorff (ur.), *Prague School of Structural and Functional Linguistics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 277-309.
- Sgall, P. (1997). "Functionalism in Czech linguistics and in the world". *Linguistica Pragensia* 97/2: 64-80.
- Sgall, P. (1999). "On Intermediate Structures and Tectogramatics". Paper presented at the *European Association for Machine Translation Workshop*, Prague, April 1999. Dostupno na: www.mt-archive.info/EAMT-1999-Sgall.pdf. (1 2. 2009.)
- Sgall, P. (2000). "Three chapters on English Syntax". Dostupno na: ufal.mff.cuni.cz/publications/year2000/esynt.doc. (1. 2. 2009.)
- Sgall, P., Hajičová, E. i Benešová, E. (1973). *Topic, focus and generative semantics*. Kronberg: Taunus.
- Sgall, P., Hajičová, E. i Panevová, J. (1986). *The Meaning of the Sentence in its Semantic and Pragmatic Aspects*. Dordrecht / Boston: Reidel.
- Sgall, P. i dr. (1995). "Experimental research on systemic ordering". *Theoretical Linguistics* 21: 197-239.
- Shiobara, K. (2002). "On the Interaction between end-weight and end-focus". U: S. Burrelle i S. Somersfalean (ur.), *Proceedings of the 2002 annual conference of the Canadian Linguistics Association*. Montreal: University of Quebec, Dept. of Linguistics, 273-284.
- Silić, J. (1984). *Od rečenice do teksta: teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva*. Zagreb: Sveučilišna naklada "Liber."
- Simeon, R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. I-II. Zagreb: Matica hrvatska.
- Skalička, V. (1950). „Poznámky k teorii pádů". *Slovo a slovesnost* 12:134-152.
- Sornicola, R. (1988). "It-Clefts and Wh-clefts: two awkward sentence types". *Journal of Linguistics* 24: 343-379.
- Stanojčić, Ž. i dr. (1989). *Savremeni srpskohrvatski jezik i kultura izražavanja*. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Stechow, A. von (1981). "Topic, focus and local relevance". U: W. Klein i W. Levelt (ur.), *Crossing the Boundaries in Linguistics*. Dordrecht: Reidel, 95-130.
- Steedman, M. (1996). *Surface Structure and Interpretation*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

- Steedman, M. (2000). "Information Structure and the Syntax-Phonology Interface". *Linguistic Inquiry* 31/4: 649-689.
- Steedman, M. (2003). "Information-Structural Semantics for English Intonation". U: C. Lee i dr. (ur.), *Topic and Focus: Cross-Linguistic Perspectives on Meaning and Intonation*. Dordrecht: Springer, 245-264.
- Stjepanović, S. (1995). "Short-distance movement of wh-phrases in Serbo-Croatian matrix clauses". Rukopis, University of Connecticut, Storrs.
- Stjepanović, S. (1998). "On the Placement of Serbo-Croatian Clitics: Evidence from VP-Ellipsis". *Linguistic Inquiry* 29/3: 527-537.
- Stjepanović, S. (1999). *What do Second Position Cliticization, Scrambling, and Multiple Wh-fronting Have in Common*. Doktorska disertacija, University of Connecticut, Storrs.
- Stjepanović, S. (2003). "Multiple Wh-Fronting in Serbo-Croatian Matrix Questions and the Matrix Sluicing Construction". U: C. Boeckx i K. K. Grohmann (ur.), *Multiple wh-fronting*. Amsterdam: John Benjamins, 255-284.
- Stjepanović, S. (2004). "A word order paradox resolved by copy deletion at PF". U: P. Pica (ur.), *Linguistic Variation Yearbook 2003*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 139-177.
- Stjepanović, S. (2007). "Free word order and copy theory of movement". U: N. Corver i J. Nunes (ur.), *The Copy Theory of Movement*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 219-248.
- Stjepanović, S. (2008). "P-Stranding Under Sluicing in a Non-P-Stranding Language?". *Linguistic Inquiry* 39/1: 179-190.
- Szabolcsi, A. (ur.) (1997). *Ways of Scope Taking*. Dordrecht: Kluwer.
- Šarić, Lj. (2006). „Formalna analiza značenja u prirodnim jezicima”. *Prolegomena* 5/1: 65-88.
- Tesnière, L. (1959). *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.
- Tisheva, Y. i Dzhonova, M. (2002). "Information Structure and Clitics in TreeBanks". U: E. Hinrichs i K. Simov (ur.), *Proceedings of the First Workshop on Treebanks and Linguistic Theories (TLT 2002)*, 20-21 September 2002, Sozopol, Bulgaria, 231-252.
- Tošović, B. (2001). *Korelaciona sintaksa: projekcional*. Graz: Institut für Slavistik der Karl-Frazens-Universität Graz.
- Tošović, B. (2005). „Komunikativna perspektiva proste rečenice”. U: M. Ivić (ur.), *Sintaksa savremenoga srpskog jezika: prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU: Beogradska knjiga, 1061-1106.

- Tsimpli, I. M. (1995). "Focusing in Modern Greek". U: K. É. Kiss (ur.), *Discourse Configurational Languages*. Oxford / New York: OUP, 176-206.
- Uriagereka, J. (1995). "An F position in Western Romance". U: K. É. Kiss (ur.), *Discourse Configurational Languages*. Oxford / New York: OUP, 153-175.
- Vachek, J. (ur.) (1964). *A Prague School reader in linguistics*. Bloomington / London: Indiana University Press.
- Vallduví, E. (1992). "The Dynamics of Information Packaging". Rukopis, University of Edinburgh.
- Vallduví, E. i Engdahl, E. (1996). "The linguistic realization of information packaging". *Linguistics* 34: 459-519.
- Vallduví, E. i Vilks, M. (1998). "On rheme and kontrast". U: P. Culicover and L. McNally (ur.), *Syntax and Semantics, vol. 29: The Limits of Syntax*. San Diego, CA: Academic Press, 79-108.
- van Gelderen, V. (2003). *Scrambling unscrambled*. Doktorska disertacija, University of Leiden.
- Van Valin, R. D. i LaPolla, R. (1997). *Syntax: Structure, meaning and function*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Velčić-Canivez, M. (1987). *Uvod u lingvistiku teksta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Veselá, K., Peterek, N. i Hajičová, E. (2003). "Topic-Focus Articulation in PDT: Prosodic Characteristics of Contrastive Topic". *Prague Bulletin of Mathematical Linguistics* 79-80: 5-22.
- Veselá, K., Havelká, J. i Hajičová, E. (2004). "Annotators' Agreement: The Case of Topic-Focus Articulation". U *Proceedings of the 4th International Conference on Language Resources and Evaluation*, European Language Resources Association, Lisboa, Portugal, 2191-2194.
- Wang, L. i Gu, G. (2004). "A New Classification of *Be*". *Annual Linguistic Forum of the Linguistic Society of Hong Kong*. The Chinese University of Hong Kong. Dostupno na: <http://tjgg05.51.net/HK%202004ARF.pdf>. (1. 2. 2009.)
- Ward, G. i Birner, B. J. (2001). "Discourse and Information Structure". U: D. Schiffrin, D. Tannen i H. Hamilton (ur.), *Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Basil Blackwell, 119-137.

- Weil, H. [¹1844, ²1869, ³1879] (preštampano 1991.). *De l'ordre des mots dans les langues aciennes compares aux langues modernes*. Paris: Didier Erudition.
- Wilder, C. i Čavar, D. (1994). "Word order variation, verb movement, and economy principles". *Studia Linguistica* 48/1: 46-86.
- Winkler, S. (1997). *Focus and Secondary Predication*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Winkler, S. i Göbbel, E. (2002). "Focus, P-movement and the Nuclear-stress Rule: A view from Germanic and Romance". *Linguistics* 40: 1185-1242.
- Zubizarreta, M.-L. (1998). *Prosody, Focus, and Word Order*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Zec, D. (2000). „Prenošenje akcenta na proklitiku pod uticajem rečeničnog fokusa". *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* XLIII: 231-242.
- Zlatic, L. (1996). "Syntactico-Semantic Approach to Binding: Evidence from Serbian". *First LINGUIST Electronic Conference on Geometric and Thematic Structure in Binding*. Dostupno na: <http://www.linguistlist.org/linconf/zlatic/>. (1. 2. 2009.)
- Zwart, J-W. (1998). "Noam Chomsky: The Minimalist Program (review article)". *Journal of Linguistics* 34: 213-226.

DODACI

U sledećih pet dodataka knjizi dati su upitnici pomoću kojih je sprovedeno istraživanje za ovaj rad.

Istraživanje se sastojalo od dvaju obimnijih upitnika kojima su anketirani i studenti i akademski obrazovani ispitanici, kao i od nekoliko kraćih, specifičnijih i složenijih zadataka koje smo u određenim vremenskim intervalima davali samo potonjoj grupi ispitanika.

Prvi i treći upitnik popunjavali su studenti 3. godine Odseka za srpski jezik i lingvistiku, te studenti 3. i 4. godine Odseka za anglistiku tokom akademske 2007/08. godine. Ovi upitnici su za cilj imali da se ispita šta je u rečenici nova informacija, a šta data; koji su elementi kontekstualno uslovljeni a koji nisu, i koji je redosled kontekstualno uslovljenih i neuslovljenih delova rečenice; da li se i kada fokus može projektovati (širiti) sa najdublje umetnutog elementa u rečenici na ostale; koji je položaj kontrastno fokalizovanih fraza u srpskom jeziku, a koji položaj zauzima informacioni fokus; položaj priloga u rečenici i njihov uticaj na tumačenje rečenice, itd.

Pored gore opisana dva upitnika, u toku istraživanja smo u više navrata davali kraće, ali u pogledu intuicije ispitanika, teže anketne listiće. U Dodatku prilažemo i ove upitnike (Dodaci 2 i 4, kao i nekoliko pojedinačnih pitanja ili grupa pitanja koje smo poređali hronološki po datumu nastanka i dajemo u Dodatku 5), koji su služili da se ispita teza o pozicionoj uslovljenosti kontrastnog fokusa, međusobni odnos kontrastnog fokusa i priloga, odnosno višestrukog pitanja s upitnim rečima i priloga, mogućnosti vezivanja recipročnih zamenica poput *jedno drugo*, itd.

Svi dobijeni odgovori bili su od izuzetnog značaja za proučavanje strukturne artikulacije fokusa u srpskom jeziku, i nadamo se da će se zaključci do kojih smo na osnovu podataka došli potvrditi kao tačni.

DODATAK 1: Prvi upitnik o redu reči u srpskom jeziku

Ovaj upitnik sadrži pitanja sa više odgovora. Svakom pitanju prethodi situaciona rečenica. Molim Vas da pažljivo pročitate opis konteksta, te da za svako pitanje sledite data uputstva. Ukoliko, po Vašem sudu, neka rečenica nije moguća reakcija na zadatu situaciju, obeležite je znakom #. Rečenice za koje smatrate da nisu gramatične obeležite znakom *.

NAPOMENA: Podebljana slova označavaju kontrastni naglasak (npr. **Jo-vanu** sam dala pismo, a ne Ivanu.). Tamo gde nisu upotrebljena podebljana slova, rečenični naglasak je neobebežen (nekontrastni).

1. *Jovan je Mariji kupio kartu.* – Na koja od sledećih pitanja ova rečenica može biti odgovor? Rangirajte moguća pitanja brojevima od 1 (za najbolji).

a. Šta je Jovan kupio Mariji?	____
b. Kome je Jovan kupio kartu?	____
c. Ko je Mariji kupio kartu?	____
d. Šta je Jovan uradio s Marijinom kartom?	____
e. Šta je Jovan uradio Mariji?	____
f. Šta se desilo?	____

2. *Jovan je kupio Mariji kartu.* – Na koja od sledećih pitanja ova rečenica može biti odgovor? Rangirajte moguća pitanja brojevima od 1 (za najbolji).

a. Šta je Jovan kupio Mariji?	____
b. Kome je Jovan kupio kartu?	____
c. Ko je Mariji kupio kartu?	____
d. Šta je Jovan uradio s Marijinom kartom?	____
e. Šta je Jovan uradio Mariji?	____
f. Šta se desilo?	____

3. *Jovan će vam tu sliku prodati jeftino.* – Na koja od sledećih pitanja ova rečenica može biti odgovor? Rangirajte moguće odgovore brojevima od 1 (za najbolji).

a. Šta će nam Jovan prodati jeftino?	____
b. Ko će nam tu sliku prodati jeftino?	____
c. Kome će Jovan tu sliku prodati jeftino?	____
d. Za koje pare će nam Jovan prodati tu sliku?	____

- e. Šta će se desiti?

--
- f. Šta će Jovan uraditi sa tom slikom?

--

4. *Jovan će vam tu sliku za te pare prodati sutra.* – Na koja od sledećih pitanja ova rečenica može biti odgovor? Rangirajte moguće odgovore brojevima od 1 (za najbolji).

- a. Šta će nam Jovan za te pare prodati sutra?

--
- b. Ko će nam tu sliku za te pare prodati sutra?

--
- c. Kome će Jovan tu sliku za te pare prodati sutra?

--
- d. Za koje pare će nam Jovan tu sliku prodati sutra?

--
- e. Šta će se desiti?

--
- f. Šta će Jovan uraditi sa tom slikom?

--
- g. Šta će Jovan uraditi sa tom slikom za te pare?

--
- h. Kada će nam Jovan tu sliku prodati za te pare?

--

5. *On svaki dan donosi ženi cveće.* – Na koja od sledećih pitanja ova rečenica može biti odgovor? Rangirajte moguće odgovore brojevima od 1 (za najbolji).

- a. Šta on donosi svaki dan ženi?

--
- b. Ko donosi svaki dan ženi cveće?

--
- c. Kome on donosi svaki dan cveće?

--
- d. Šta on donosi svaki dan?

--
- e. Šta on radi svaki dan?

--
- f. Šta se dešava?

--

6. *On svaki dan donosi cveće ženi.* – Na koja od sledećih pitanja ova rečenica može biti odgovor? Rangirajte moguće odgovore brojevima od 1 (za najbolji).

- a. Šta on donosi svaki dan ženi?

--
- b. Ko donosi svaki dan ženi cveće?

--
- c. Kome on donosi svaki dan cveće?

--
- d. Šta on donosi svaki dan?

--
- e. Šta on radi svaki dan?

--
- f. Šta se dešava?

--

7. *Svojim nepokolebljivim stavom pokazao je neprijatelju da se neće predati.* – Na koja od sledećih pitanja ova rečenica može biti odgovor? Rangirajte moguće odgovore brojevima od 1 (za najbolji odgovor).

a.	Šta je svojim nepokolebljivim stavom pokazao neprijatelju?	
b.	Šta je svojim nepokolebljivim stavom pokazao?	
c.	Kome je svojim nepokolebljivim stavom pokazao da se neće predati?	

8. *Petar je zagrlio Sofiju.* – Da želite da ispravite sagovornika koji je ovo rekao, koju biste od sledećih rečenica najverovatnije upotreбили? Rangirajte rečenice brojevima od 1 (za onu koju biste najverovatnije upotreбили).

a.	Petar je zagrlio Mariju . (a ne Sofiju)	
b.	Mariju je Petar zagrlio. (a ne Sofiju)	
c.	Mariju je zagrlio Petar. (a ne Sofiju)	
d.	Petar je Mariju zagrlio. (a ne Sofiju)	

9. *Ko danas ide po hleb?* – Rangirajte sledeće odgovore brojevima od 1 (za najbolji odgovor).

a.	Danas ide po hleb Marija.	
b.	Marija danas ide po hleb.	
c.	Po hleb danas ide Marija.	
d.	Marija ide danas po hleb.	

10. *Šta je Petar uradio s autom?* – Da li su Vam sledeći odgovori podjednako dobri? Ako nisu, obeležite bolji brojem 1, a manje dobar brojem 2.

a.	Petar je auto slupao.	
b.	Auto je Petar slupao.	

11. *Šta je Petar dao Mariji?* – Da li su Vam sledeći odgovori podjednako dobri? Ako nisu, obeležite bolji brojem 1, a manje dobar brojem 2.

a.	Petar je Mariji dao knjigu.	
b.	Mariji je Petar dao knjigu.	

12. *Ko je Mariji dao knjigu?* – Da li su Vam sledeći odgovori podjednako dobri? Ako nisu, obeležite bolji brojem 1, a manje dobar brojem 2.

a.	Mariji je knjigu dao Petar.	
b.	Knjigu je Mariji dao Petar.	

13. *Šta si rekao? Ko je Petru dao knjigu?* – Da li su Vam sledeći odgovori podjednako dobri (sa neobeležanim rečeničnim naglaskom)? Ako nisu, rangirajte ih brojevima od 1 (za najbolji).

- a. Petru sam rekao da je dala knjigu Marija.
- b. Petru sam rekao da je knjigu dala Marija.
- c. Knjigu sam rekao da je Petru dala Marija.
- d. Knjigu sam rekao da je dala Petru Marija.

14. *Od koga si rekao da je Petar uzeo novine?* – Da li su Vam sledeći odgovori podjednako dobri (sa neobeležanim rečeničnim naglaskom)? Ako nisu, rangirajte ih brojevima od 1 (za najbolji).

- a. Petar sam rekao da je uzeo novine od Marije.
- b. Petar sam rekao da je novine uzeo od Marije.
- c. Novine sam rekao da je Petar uzeo od Marije.
- d. Novine sam rekao da je uzeo Petar od Marije.

15. Da li su Vam sledeće rečenice prihvatljivi odgovori na pitanje *Koga Ana misli da Ivan voli?* Ukoliko nisu, obeležite ih znakom #, a pod c. dopišite PUNU rečenicu koju biste Vi upotreбили (pod pretpostavkom da Ivan voli Mariju.)

- a. Mariju Ana misli da Ivan voli.
- b. Mariju misli Ana da Ivan voli.
- c.

16. Obeležite rečenicu (ili rečenice) koja je za Vas prirodan odgovor na sledeća pitanja (sa neobeležanim rečeničnim naglaskom).

(1) ***Ko je kupio knjigu?***

- Ivan je kupio knjigu.
- Ivan je knjigu kupio.
- Knjigu je kupio Ivan.
- Knjigu je Ivan kupio.
- Kupio je knjigu Ivan.
- Kupio je Ivan knjigu.

(2) ***Ko je knjigu kupio?***

- Ivan je kupio knjigu.
- Ivan je knjigu kupio.
- Knjigu je kupio Ivan.

Knjigu je Ivan kupio.
 Kupio je knjigu Ivan.
 Kupio je Ivan knjigu.

(3) **Šta je Ivan kupio?**

Ivan je kupio knjigu.
 Ivan je knjigu kupio.
 Knjigu je kupio Ivan.
 Knjigu je Ivan kupio.
 Kupio je knjigu Ivan.
 Kupio je Ivan knjigu.

(4) **Šta je kupio Ivan?**

Ivan je kupio knjigu.
 Ivan je knjigu kupio.
 Knjigu je kupio Ivan.
 Knjigu je Ivan kupio.
 Kupio je knjigu Ivan.
 Kupio je Ivan knjigu.

(5) **Šta je Ivan uradio?**

Ivan je kupio knjigu.
 Ivan je knjigu kupio.
 Knjigu je kupio Ivan.
 Knjigu je Ivan kupio.
 Kupio je knjigu Ivan.
 Kupio je Ivan knjigu.

(6) **Šta se desilo?**

Ivan je kupio knjigu.
 Ivan je knjigu kupio.
 Knjigu je kupio Ivan.
 Knjigu je Ivan kupio.
 Kupio je knjigu Ivan.
 Kupio je Ivan knjigu.

(7) Čula sam da je ... / Ne znam da li je ...

Ivan kupio knjigu.	☐
Ivan knjigu kupio.	☐
knjigu kupio Ivan.	☐
knjigu Ivan kupio.	☐
kupio knjigu Ivan.	☐
kupio Ivan knjigu.	☐

17. Da li sledeće rečenice smatrate prihvatljivim? Dopišite deo rečenice koji je izostavljen iza negacije. (rečnični naglasak treba da bude neobeleženi!)

a. Marija voli decu, a Ivan ne.	☐
b. Marija decu voli, a Ivan ne.	☐
c. Sladoled, Marija je kupila, a Ivan ne.	☐
d. Kolače Petar voli, a Ante ne.	☐
e. Voli kolače Petar, a Ante ne.	☐
f. Voli Petar kolače, a Ante ne.	☐

18. Da li po Vašem sudu postoji razlika u pogledu prihvatljivosti sledećih rečenica kao odgovora na pitanje *Šta se desilo?* Ako neku od ovih rečenica ne smatrate prihvatljivim odgovorom na ovo pitanje obeležite je znakom #.

a. Jovan je dao knjigu Mariji.	☐
b. Jovan je dao Mariji knjigu.	☐
c. Jovan je Mariji dao knjigu.	☐
d. Jovan je knjigu dao Mariji.	☐
e. Knjigu je Jovan dao Mariji.	☐
f. Mariji je Jovan dao knjigu.	☐

Da li Vam se čini da postoji neka razlika među ovim odgovorima? Ako postoji, u čemu se ona ogleda?

19. Da li sledeće rečenice smatrate prihvatljivim? Da li smatrate da je jedna bolja od druge?

- Ovu knjigu Marko i Ivan znaju kada je Petar pročitao.
- Kakvu knjigu Marko i Ivan znaju kada je Petar pročitao?

20. U sledećim rečenicama podebljšanu reč treba posebno naglasiti jer želite da ispravite sagovornika. Da li odgovore smatrate podjednako prihvatljivim? Obeležite ih brojevima od 1 (za najbolji).

a. A: Jovan je poljubio Ivanu, a Petar Anu.

B: Ne, Petar je poljubio **Milu**.

B: Ne, Petar je **Milu** poljubio.

B: Ne, **Milu** je Petar poljubio/poljubio Petar.

b. A: Ana je kupila haljinu.

B: (Ne,) Ana je kupila **majicu**.

B: (Ne,) **majicu** je kupila Ana/Ana kupila.

B: (Ne,) Ana je **majicu** kupila.

21. U kom kontekstu biste upotreбили sledeće rečenice? Dopišite situaciju.

_____ Čita Petar knjigu.

_____ Čita knjigu Petar.

Odgovorite na sledeće pitanje celom rečenicom: *Ko trči?* (Petar)

22. Da li sledeće rečenice smatrate podjednako prihvatljivim? Ako ne, obeležite bolju brojem 1, a manje dobru brojem 2.

a. Verovatno Marko tuče Petra.

b. Marko verovatno tuče Petra.

Da li po Vašem sudu one imaju različito značenje? Koju biste upotreabili u sledećoj situaciji?

a. Čujete neku buku iz susedne sobe i umirujete zabrinutog posetioca.

b. Primetili ste kako Petar ustukne kada ugleda Marka.

DODATAK 2: Drugi upitnik o redu reči u srpskom jeziku

Molim Vas da pažljivo pročitate zadatke, te da za svako pitanje sledite data uputstva. Sve zadatke treba da čitate sa neobebeženim (nekontrastnim) rečeničnim naglaskom. Ukoliko niste sigurni u svoj sud, molim Vas da to napišete.

1. Da li smatrate da su sledeće rečenice gramatične u naznačenom smislu (Boris spada u umetnutu klauzu)? Ako mislite da neki element treba dodatno (kontrastno) naglasiti, podvucite ga.

(1) *S Borisom_i sam rekla [da želim [da se vidim t_i]].* _____

(2) *O Borisu_i sam rekla [da smo razgovarali t_i].* _____

(3) *Za Borisa_i sam čula [da se Marija udala t_i].* _____

2. Kako tumačite sledeće rečenice? Podvucite rešenje.

(1) *Neko je izgrdio svakog.*

a. Postoji jedna osoba koja je izgrdila svakog I / ILI

b. Za svakog grđenog postoji (najmanje) jedna osoba koja ga je izgrdila.

(2) *Svakog je neko izgrdio.*

a. Postoji jedna osoba koja je izgrdila svakog I / ILI

b. Za svakog grđenog postoji (najmanje) jedna osoba koja ga je izgrdila.

(3) *Svakoga neko misli da je Jovan poljubio.*

a. Postoji jedna osoba koja misli da je Jovan poljubio svakoga. I / ILI

b. Za svaku osobu X postoji (najmanje) jedna osoba Y koja misli da je Jovan poljubio X.

(4) *Svakoga neko misli da su poljubila dva klinca.*

a. Postoji jedna osoba koja misli da su dva klinca poljubila svakoga. I / ILI

b. Za svaku osobu X postoji (najmanje) jedna osoba Y koja misli da su dva klinca poljubila X.

3. Da li sledeće rečenice smatrate gramatičnim? Obeležite znakom ✓ rečenice koje smatrate gramatičnim, ? ako niste sigurni, ili * ako mislite da je rečenica negramatična.

(1) *Jesi li video gde je Jovan_i parkirao svoj_i auto?* _____

- (2) *Svoj_i auto jesi li video gde je Jovan_i parkirao?* _____
 (3) *Jesi li videla gde sam ostavila svoje ključeve?* _____
 (4) *Svoje ključeve jesi li videla gde sam ostavila?* _____

4. Da li sledeće rečenice smatrate gramatičnim? Obeležite ih kao u prethodnom zadatku:

- (1) *Ko si video kada je došao?* _____
 (2) *Šta si video kako su sagradili?* _____
 (3) *Jesi li Jovan videla kada je došao?* _____
 (4) *Kuću sam videla kako su sagradili.* _____
 (5) *Šta si video gde je stavio?* _____

5. Da li podvučene rečenice smatrate prihvatljivim u zadatom kontekstu? (Molim vas obeležite SVAKU podvučenu rečenicu!)

Kontekst 1: Sedmogodišnji dečak po imenu Jovan nestao je. Trebalo je da u 6 sati dođe kod Marije, ali ga nema. Nije ni kod kuće. Jovanova mama pozvala je policiju nakon što je od Marije saznala da Jovan nije stigao kod nje. Policija ispituje decu ispred Marijine zgrade i Marijine komšije o tome **šta** su videli.

Dečak: *Video sam čika Petra oko pet, pa je čistačica prošla malo kasnije...*

Policajac: *Jesi li Jovan video kada je došao?* _____
Jesi li video kada je došao Jovan? _____

Dečak: *Jovana nisam video.* _____
U 7 sam video Jovana. _____

Kontekst 2: Ista istraga kao gore. Policija je našla svedoka koji tvrdi da je video Jovana ispred Marijine zgrade to poslepodne. Policajac ispituje svedoka o **vremenu** kada je video Jovana.

Policajac: *Jeste li Jovan videli kada je došao?* _____
Jeste li videli kada je Jovan došao? _____

Svedok: *Mislim da sam ga videla oko 7.* _____
Jovana sam videla oko 7. _____

6. Da li su naredne rečenice podjednako gramatične sa oba priloga za način? Obeležite ih kao u 3. zadatku.

- (1) *Šta si videla kako _____ / na koji način _____ su zapakovali?*
 (2) *Koga si čula kako _____ / na koji način _____ su izgradili?*
 (3) *Koga se sećaš kako _____ / na koji način _____ su primili u vojsku?*

- (4) Ne znamo kako / na koji način je dete kupilo cigarete.
(5) Dete ne znamo kako / na koji način je kupilo cigarete.

7. Da li podvučene rečenice smatrate prihvatljivim u zadatom kontekstu? (Molim vas obeležite SVAKU podvučenu rečenicu!)

Kontekst 1: Istraga terorističkog napada. Teroristi su objavili da je jedan njihov član poštom poslao paket-bombu u vladu. Policija ispituje službenike u pošti da bi saznala koga su toga dana videli da pakuje paket.

Službenik: *Videla sam da jedan dečak pakuje skije, pa gospođu koja je pakovala knjige...*

Policajac: *Jeste li paket videli kako / na koji način je neko zapakovao?*

Službenik: *Da / Ne / Selotejpom* .

Kontekst 2 (novogodišnja bajka): Patuljci su ceo dan pakovali novogodišnje poklone za decu. Plišane mede zapakovali su u crvene kutije, Lego kocke u papir sa zvezdama, a bombone u kese sa likom Deda Mraza.

Deda Mraz: *Jesi li skije videla kako / na koji način su patuljci zapakovali?*

Baba Zima: *Da / Ne / Selotejpom* .

8. Da li sledeće rečenice smatrate gramatičnim? Obeležite ih kao u 3. zadatku.

- (1) *Jeste li doktor videli kad je došao?* _____
(2) *Bila sam novu školu gde grade.* _____
(3) *Jeste li pas videli kuda je ušao?* _____
(4) *Jeste li videli pas sa crvenom maramom kuda je ušao?* _____
(5) *Školu znaš li gde grade?* _____
(6) *Novu školu znaš li gde grade?* _____

9. Da li se JOVAN i ON mogu odnositi na istu osobu u narednim primerima? Obeležite sledeće rečenice kao u 3. zadatku (znakovima ✓, ?, *):

- (1) *[Koji trač o Jovanu_i] on_i zna da Maja svima priča?* _____
(2) *[Koji trač o Jovanu_i] je on_i opovrgao?* _____
(3) *[Koji trač koji je Jovan_i čuo] je on_i poverovao?* _____
(4) *[Svačiju priču o Jovanu_i] on_i je rekao da mu je Marija ispričala.* _____
(5) *[Priču koju su svi krili od Jovana_i] on_i je rekao da mu je Marija ispričala.* _____

- (6) *On_i želi da zna koju sliku Jovana_i Marija mrzi.* _____
- (7) *[Koju sliku Jovana_i] on_i želi da Marija pocepa?* _____
- (8) *[Koju knjugu o Jovanu_i] on_i zna da Marija rado čita?* _____

10. Da li su sledeće klauze podjednako prihvatljivi nastavci započetih rečenica? Obeležite ih kao u 3. zadatku.

- (1) Lepo je što imaš toliko zakazanih proslava rođendana, ali
- a) kad ko slavi rođendan? _____
- b) ko kad slavi rođendan? _____
- (2) Lepo što te je toliko ljudi pozvalo na proslavu svog rođendana, ali
- a) kad ko slavi rođendan? _____
- b) ko kad slavi rođendan? _____

DODATAK 3: Treći upitnik o redu reči u srpskom jeziku

Molim vas da detaljno pročitate ove rečenice i da za svaku dopišete Vaš sud: ako smatrate da je rečenica dobra, obeležite je znakom ✓; ako je negramatična, obeležite je znakom *; ako je neprihvatljiva u datom kontekstu (ali gramatična), obeležite je znakom #; ako Vam nešto zvuči čudno ili niste sigurni, upotrebite znak ?. (Ovo naravno **ne** znači da ima i dobrih i * i # i ? rečenica u svakom zadatku – Vi prosudite sami). U nekim slučajevima možda postoji razlika u pogledu prihvatljivosti dveju rečenica – molim Vas, naznačite to. Jako je važno da rečenice čitate sa NEkontrastnim/NEobebeženim rečeničnim akcentom osim ako je drugačije naznačeno (upotrebom **polucrnih** slova).

1. Da li su sledeće rečenice podjednako dobre? Ako nisu, koja je bolja? Da li je neka negramatična (ili sumnjiva)?
 - a. *Ko koga voli, taj o njemu i govori.*
 - b. *Koga ko voli, taj o njemu i govori.*
 - c. *Koga ko voli, o njemu taj i govori.*

2. Kako reagujete na sledeće rečenice? Da li su podjednako dobre? Da li biste ih upotreбили u istom kontekstu? Da li postoji razlika u značenju?
 - a. *Ko koga tvrdiš da je istukao?*
 - b. *Koga ko tvrdiš da je istukao?*

 - c. *Ko li koga voli?*
 - d. *Koga li ko voli?*

 - e. *Tom čoveku, ko je šta prodao?*
 - f. *Tom čoveku, šta je ko prodao?*

3. Niste dobro čuli šta Vam je sagovornik rekao. Koje ćete od sledećih pitanja radije upotrebiti? (NE pretpostavljamo da ste iznenađeni, već samo da niste čuli kraj sagovornikove rečenice)
 - a. *Ivan kupuje ŠTA?*
 - b. *ŠTA Ivan kupuje?*

 - c. *Ona tvrdi da mrzi ŠTA?*
 - d. *Ona tvrdi da ŠTA mrzi?*

4. Da želite da ispravite sagovornika koji je rekao da Petar savetuje Jovana, a Vi znate da on zapravo savetuje Ivana, koju biste od narednih rečenica radije rekli? Da li smatrate da je i druga gramatična? Ako jeste, da li je i u kojoj meri prihvatljiva?

a. **Ivana** savetuje.

b. Savetuje **Ivana**.

5. U sledećim rečenicama podebljšanu reč treba posebno naglasiti jer želite da ispravite sagovornika. Da li odgovore smatrate podjednako prihvatljivim? Obeležite ih brojevima od 1 (za najbolji).

a. A: *Jovan je poljubio Ivanu, a Petar Anu.*

B: *Ne, Petar je poljubio **Milu**.*

B: *Ne, Petar je **Milu** poljubio.*

B: *Ne, **Milu** je Petar poljubio/Petar poljubio.*

b. A: *Ana je kupila haljinu.*

B: *(Ne,) Ana je kupila **majicu**.*

B: *(Ne,) **majicu** je kupila Ana/Ana kupila.*

B: *(Ne,) Ana je **majicu** kupila.*

6. Da li sledeće rečenice smatrate podjednako prihvatljivim? Ako ne, obeležite bolju brojem 1, a manje dobru brojem 2.

a. *Verovatno Marko tuče Petra.*

b. *Marko verovatno tuče Petra.*

Da li po vašem sudu one imaju različito značenje? Koju biste upotrebili u sledećoj situaciji?

c. Čujete neku buku iz susedne sobe i umirujete zabrinutog posetioca.

d. Primetili ste kako Petar ustukne kada ugleda Marka.

7. Da li sledeće rečenice smatrate gramatičnim? Da li smatrate da je jedna bolja od druge?

a. *Ovu knjigu Marko i Ivan znaju kada je Petar pročitao.*

b. *Kakvu knjigu Marko i Ivan znaju kada je Petar pročitao?*

8. *Ko je Mariji dao knjigu?* – Da li su Vam sledeći odgovori podjednako dobri? Ako nisu, obeležite bolji brojem 1, a manje dobar brojem 2.
- a. *Mariji je knjigu dao Petar.*
- b. *Knjigu je Mariji dao Petar.*
9. *Šta je Petar dao Mariji?* – Da li su Vam sledeći odgovori podjednako dobri? Ako nisu, obeležite bolji brojem 1, a manje dobar brojem 2.
- a. *Petar je Mariji dao knjigu.*
- b. *Mariji je Petar dao knjigu.*
10. *Petar je zagrlio Sofiju.* – Da želite da ispravite sagovornika koji je ovo rekao, koju biste od sledećih rečenica najverovatnije upotreбили? Rangirajte rečenice brojevima od 1 (za onu koju biste najverovatnije upotreбили).
- a. *Petar je zagrlio **Mariju**. (a ne Sofiju)*
- b. ***Mariju** je Petar zagrlio. (a ne Sofiju)*
- c. ***Mariju** je zagrlio Petar. (a ne Sofiju)*
- d. *Petar je **Mariju** zagrlio. (a ne Sofiju)*
11. Da li su sledeće rečenice podjednako dobri odgovori na pitanje *Ko je šta kupio?*
- a. *Marija je kupila jaknu, Petar kapu, a Jovan čizme.*
- b. *Marija je kupila jaknu.*
12. Da li su sledeće rečenice podjednako dobri odgovori na pitanje *Tom čoveku, ko je šta prodao?*
- a. *Marko mu je prodao kauč.*
- b. *Marko mu je prodao kauč, Milena regal, a Ana pisaći sto.*
13. Da li Vam se čini da postoji razlika u sledećim rečenicama u pogledu gramatičnosti?
- a. *Ima kome kako da pomogne.*
- b. *Ima kako kome da pomogne.*
- c. *Ima ko kako kome da pomogne.*
14. Da li su sledeće rečenice podjednako dobri odgovori na pitanje *Šta je ko kupio?* Ako nisu, molim Vas rangirajte ih, a ako neka od rečenica nije prihvatljiva u datom kontekstu, obeležite je znakom #.

- a. *Marija je kupila jaknu, Petar kapu, a Jovan čizme.*
b. *Marija je kupila jaknu.*
- c. *Jaknu je kupila Marija, kapu Petar, a čizme Jovan.*
d. *Jaknu je kupila Marija.*
15. Da li sledeće rečenice smatrate gramatičnim? Obeležite ih sa * ako mislite da su negramatične, sa ? ako nisu savršene ili niste sigurni ili, ako smatrate da su dobre, obeležite ih znakom ✓.
- a. *Oni su, kao što sam vam rekla, predstavili se Petru.*
b. *Dali ga Mariji su Ivan i Stipe.*
16. Da li smatrate da postoji razlika u pogledu gramatičnosti između sledećih rečenica? Obeležite ih kao u prethodnom zadatku.
- a. *Mi smo mu ga dali, a i vi ste mu.*
b. *Mi smo mu ga dali, a i vi ste ga.*
- c. *Oni su mu, kao što sam vam rekla, predstavili ga juče.*
d. *Oni su ga, kao što sam vam rekla, predstavili mu juče.*
- e. *Marija mu želi da ga predstavi.*
f. *Marija ga želi da mu predstavi.*
17. Da li sledeće rečenice smatrate gramatičnim? (obeležite ih znakom ✓, ? ili *)
- a. *Crvenu haljinu Mariji Ana nije nikada pozajmila.*
b. *O tom čoveku dežurnom oficiru Petar je otkrio mnoge tajne.*

DODATAK 4: Četvrti upitnik o redu reči u srpskom jeziku

Molim Vas da prokomentarišete sledeće rečenice u pogledu reda reči: da li su obe/sve zadate mogućnosti jednako dobre, a ako se razlikuju, u čemu se ta razlika ogleda (dajte situaciju u kojoj biste neku rečenicu radije upotreбили).

1. Zamislimo situaciju u kojoj treba što pre obaviti tri zadatka: poslati paket, otići u pekaru i spremiti stan. Marija kuva ručak i pita Jovana, Petra i Igora:

- Ko će šta obaviti? _____
- Šta će ko obaviti? _____

Ili, prosto, kaže:

- Birajte, ko će šta _____/šta će ko _____ obaviti. Meni je svejedno.

Posle momci odu, a Marija će u sebi:

- Pitam se, ko li će šta _____/šta li će ko _____ obaviti.

2. Nakon dežurstva na pismenom ispitu pitate se:

- Kako li je ko uradio test? _____
- Ko li je kako uradio test? _____

Nedelju dana kasnije dolazite na posao i radoznali kolega čiji su studenti polagali test kod vas, pita:

- Ko je kako uradio test? _____
- Kako je ko uradio test? _____

3. Kako tumačite sledeće rečenice? Koliko žena, odnosno momaka ima u svakoj od njih?

- a. Neka žena voli svako dete. _____
- b. Svako dete voli neka žena. _____
- c. Jesi svaku devojkju video kad je neki momak poljubio? _____

4. Koja od ponuđenih tumačenja je moguće u sledećim rečenicama:
- a. Neko želi da lekar pregleda svako dete.
 - 1) Postoji jedna osoba koja želi da lekar pregleda svako dete. I/ILI
 - 2) Za svako dete postoji neka osoba (možda za svako dete različita osoba?) koja želi da to dete pregleda lekar.

 - b. Svako dete neko želi da pregleda lekar.
 - 1) Postoji jedna osoba koja želi da lekar pregleda svako dete. I/ILI
 - 2) Za svako dete postoji neka osoba (možda za svako dete različita osoba?) koja želi da to dete pregleda lekar.
5. Da li sledeće rečenice smatrate gramatičnim? Ako smatrate da je rečenica dobra, obeležite je znakom ✓; ako je negramatična, obeležite je znakom *; ako je neprihvatljiva u datom kontekstu (ali gramatična), obeležite je znakom #; a ako Vam nešto zvuči čudno ili niste sigurni, upotrebite znak ?. Ako smatrate da neki deo rečenice mora da bude naglašen da bi rečenica bila prihvatljiva, podvucite taj deo.
- a. Koga želiš da Marija pozove?
 - b. Ko želiš da organizuje prijem?

 - c. Petra želim da Marija pozove.
 - d. Boris želim da organizuje prijem.

 - e. Petra sam rekla da želim da Marija pozove.
 - f. Boris sam rekla da želim da organizuje prijem.

DODATAK 5: Pojedinačna pitanja

(2. jul 2008.)

U čemu se za vas ogleda razlika u tumačenju sledećih rečenica:

- a. Slušam kako Ivan svira tamburu.
- b. Slušam Ivana kako svira tamburu.
- c. Ivana slušam kako svira tamburu.

Da li se sve tri rečenice mogu izgovoriti sa neobebeženim rečeničnim naglaskom?

(5. avgust 2008.)

1. Molim vas naznačite da li ponuđena tumačenja smatrate mogućim ili ne (obeležite svako od njih znakom ✓, ? ili *):

a. Marija veruje da Petar mudro savetuje Ivanu.

1. Marija veruje da je mudro od Petra što savetuje Ivanu. _____
2. Marija veruje da Petar na mudar način savetuje Ivanu. _____

b. Mudro Marija veruje da Petar savetuje Ivanu.

1. Mudro je od Marije što veruje da Petar savetuje Ivanu. _____
2. Marija na mudar način veruje da Petar savetuje Ivanu. _____
3. Marija veruje da je mudro od Petra što savetuje Ivanu. _____
4. Marija veruje da Petar na mudar način savetuje Ivanu. _____

2. Da li rečenica b. može imati isto tumačenje kao rečenica a., a rečenica d. kao rečenica c. sa nekontrastnim rečeničnim naglaskom? Da li se vaš sud menja ako kontrastno naglasite priloge *čitko*, odn. *jasno*?

a. Marija je videla da je Petar čitko napisao domaći zadatak.

b. Čitko je Marija videla da je Petar napisao domaći zadatak. _____

c. Marija se pitala šta je Petar jasno video.

d. Jasno se Marija pitala šta je Petar video. _____

(6. oktobar 2008.)

Kako tumačite *jedno drugo* u sledećim rečenicama? Dopišite moguće tumačenje (a. i/ili b.) pored svake rečenice.

1. Ivan i Marija su predstavili decu jedno drugom. _____
 2. Ivan i Marija su jedno drugom predstavili decu. _____
 3. Jedno drugom su Ivan i Marija predstavili decu. _____
- a. Ivan je Mariji predstavio svog sina Marka, a Marija Ivanu svoju ćerku Anu.
 - b. Ivan i Marija su predstavili Marka Ani.

(10. oktobar 2008.)

1. Zamislite situaciju u kojoj vam Ivana priča kako je Petar kukao da mu je država sve oduzela, i da mu je Marija dala auto. Da znate da ta informacija nije tačna, kojom od sledećih rečenica biste ispravili Ivaninu priču? Rangirajte moguće odgovore brojevima (od 1 za najbolji).

- a. Ne, Marija je naivno Petru **stan** dala. _____
- b. Ne, Marija je Petru naivno **stan** dala. _____
- c. Ne, Marija je Petru naivno dala **stan**. _____

Da li gornje tri rečenice mogu imati tumačenje d.? Koja?

- d. Naivno je od Marije što je Petru dala **stan** (kad je mogla da mu da malo para, pa da mu vidi leđa). _____

2. Da li u rečenicama a-c. smatrate da se *mudro* može tumačiti kao rečenični prilog, tj. da li ove rečenice mogu imati tumačenje d.? Da li je moguće (i) tumačenje ovih rečenica koje dajemo pod e.? Dopišite moguća tumačenja pored svake rečenice.

- a. Ko koga mudro savetuje? _____
 - b. Ko mudro koga savetuje? _____
 - c. Koga mudro ko savetuje? _____
- d. Od koga je mudro što savetuje koga?
 - e. Ko kome daje mudre savete?

(16. oktobar 2008.)

Da li sledeće rečenice smatrate prihvatljivim? Obeležite ih znakom ✓, ? ili *:

1. (A: Znaš šta ima novo? Petar voli Mariju!)
 - a. (B: Ne,) **Marija** voli **Petra**. _____
 - b. (B: Ne,) **Marija Petra** voli. _____
 - c. (B: Ne,) **Petra Marija** voli. _____
 - d. (B: Ne) **Petra** voli **Marija**. _____

2. (Čula sam da je Petar pozvao Mariju, ali...)
 - a. ko je pozvao **Anu**? _____
 - b. ko je **Anu** pozvao? _____
 - c. **Anu** je ko pozvao? _____
 - d. **Anu** je pozvao ko? _____

(17. oktobar 2008.)

Da li sledeće rečenice smatrate prihvatljivim? Obeležite ih znakovima ✓, ? ili *:

1. Jovan je zagrlio Mariju.
 - a. Ne, **Petar** je zagrlio Mariju. _____
 - b. Ne, Mariju je **Petar** zagrlio. _____
 - c. Ne, Mariju je zagrlio **Petar**. _____

2. Juče je Marija nazvala Petra.
 - a. Ne, **prekjuče** je Marija nazvala Petra. _____
 - b. Ne, Marija je **prekjuče** nazvala Petra. _____
 - c. Ne, Marija je nazvala Petra **prekjuče**. _____
 - d. Ne, Marija je nazvala **prekjuče** Petra. _____

3. (Otac: Marija je dala Petru pisamce u obliku srca.)
 - a. (Majka: Ne,) Marija je dala **Ivanu medenjaka**. _____
 - b. (Ne,) Marija je dala **medenjaka Ivanu**. _____
 - c. (Ne,) Marija je **Ivanu** dala **medenjaka**. _____
 - d. (Ne,) Marija je **medenjaka** dala **Ivanu**. _____

4. (Izveštaj sa grupne posete razreda Sajmu knjiga.)

a. Samo **dva đaka** su kupila **samo jednu knjigu**. _____

b. Kupila su **samo dva đaka samo jednu knjigu**. _____

c. **Samo dva đaka** su **samo jednu knjigu** kupila. _____

Doc. dr Sabina Halupka-Rešetar

REČENIČNI FOKUS U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU

Edicija E-disertacija, knjiga 1

Filozofski fakultet, Novi Sad

Za izdavača:

Prof. dr Ljiljana Subotić, dekan

Urednici:

Prof. dr Tvrtko Prčić

Prof. dr Biljana Šimunović-Bešlin

Recenzenti:

Prof. dr Ranko Bugarski

Filološki fakultet, Beograd

Doc. dr Katarina Rasulić

Filološki fakultet, Beograd

Prof. dr Vera Vasić

Filozofski fakultet, Novi Sad

Korektura:

Autorka

Kompjuterski slog, korice i konverzija:

Ferenc Finčur

KriMel, Budisava

2011.

ISBN 978-86-6065-077-3

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.111'362:811.163.41'362

ХАЛУПКА-Решетар, Сабина

Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku [Elektronski izvor] / Sabina Halupka-Rešetar. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 2011. - 1 elektronski optički disk (CD-ROM) : tekst ; 12 cm

Abstract. - Bibliografija.

ISBN 978-86-6065-077-3

а) Енглески језик - Српски језик - Контрастивна анализа
COBISS.SR-ID 265927431

E-DISERTACIJA

